

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ARYÜŞÇÜ HİRİSTİYANLIK, GOTLAR DÖNEMİ
VE SONRASI**

Doktora Tezi

Servet DOĞAN

Danışman

Prof. Dr. Mahmut AYDIN

SAMSUN
2021

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ARYÜŞÇÜ HİRİSTİYANLIK, GOTLAR DÖNEMİ
VE SONRASI**

Doktora Tezi

Servet DOĞAN

Danışman

Prof. Dr. Mahmut AYDIN

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Servet Doğan tarafından, Prof. Dr. Mahmut AYDIN danışmanlığında hazırlanan *Aryüşü Hristiyanlık, Gotlar Dönemi ve Sonrası* başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 19.02.2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı, Soyadı		
Üniversitesi		
AnaBilim Dalı	İmza	Sonuç
Prof. Dr. Cengiz BATUK (Başkan)		☒ Kabul
Ondokuz Mayıs Üniversitesi		☐ Ret
Felsefe ve Din Bilimleri		
Prof. Dr. Mahmut AYDIN (Danışman)		☒ Kabul
Samsun Üniversitesi		☐ Ret
Felsefe ve Din Bilimleri		
Prof. Dr. Fuat AYDIN (Üye)		☒ Kabul
Sakarya Üniversitesi		☐ Ret
Felsefe ve Din Bilimleri		
Doç. Dr. Kenan AYAR (Üye)		☒ Kabul
Ondokuz Mayıs Üniversitesi		☐ Ret
Temel İslam Bilimleri		
Doç. Dr. Yasin Meral (Üye)		☒ Kabul
Ankara Üniversitesi		☐ Ret
Felsefe ve Din Bilimleri		

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

/03/2021

Prof. Dr. Ali BOLAT

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım doktora yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. Bölüm 9. Maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza

.../.../2021

Servet DOĞAN

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Aryüşü Hıristiyanlık, Gotlar Dönemi ve Sonrası

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 22.11.2020 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 19

Tek kaynak oranı : % 3 çıkmıştır.

İmza

.../.../2021

Prof. Dr. Mahmut AYDIN

ÖZET

ARYÜSÇÜ HİRİSTİYANLIK, GOTLAR DÖNEMİ VE SONRASI

Servet DOĞAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/Doktora 19.02.2021

Danışman: Prof. Dr. Mahmut AYDIN

IV. yüzyılın başlarında İskenderiye’de patrik ile aynı bölgede papazlık görevi yürüten Aryüs’ün İsa-Mesih’in tabiatı ve özellikle varlığının başlangıcı konusunda patrikten farklı bir yorumu vardır. Aryüs, Ortodoks öğretinin aksine İsa’nın Tanrı ile aynı özden olmayıp ilk yaratılan olduğuna inanır. Aryüs’ün izahına karşı çıkan İskenderiye Patriği Alexander, bölgesel bir konsil toplayıp onu aforoz edince tartışma iyice alevlenmiştir. İmparator Konstantin, tartışma Roma İmparatorluğunun bütünlüğünü tehdit eder boyuta gelince İznik Konsilini toplar. Ortodoks Hristiyanlığın Amentüsünün belirlendiği bu konsilde Aryüs ve taraftarların aforoz edilmiştir. Buna karşın Aryüs’ün fikirleri yayılmaya devam etmiştir. Öyle ki Roma İmparatorları, Konstantin’in kendisi ve halefleri Konstantius ve Valens de Aryüsçülüğün savunucusu olmuşlardır. Ancak Ortodoks Hristiyanlık I. Theodosius ile İmparatorluğun tek inancı haline getirildi ve diğerleri yasaklandı. İmparatorluğun doğusundan sürülen Aryüsçülük Batı Roma’nın varisleri olan Ostrogot, Vizigot, Burgond, Vandal, Sueb ve Lombard Krallıklarının mezhebi; Gotların da Romalılara karşı kimliği ve kültürünün bir parçası oldu. Aryüsçülük, Lombardların 662’de Ortodoksluğa geçişiyle son devlet desteğini kaybetmiştir. Ancak hiçbir zaman Hristiyan teolojik tartışmalarının konusu olmaktan çıkmadı ve her zaman Ortodoks-Katolik Kiliseyi meşgul etti. Dünyanın şurasında burasında müstakil düşünür veya hareket olarak hep olageldi.

Anahtar Kelimeler: Aryüs, Aryüsçülük, Hristiyanlık, Ortodoksi, Öz, Uknum, Teslis, Monoteizm. Gotlar, Wulfila, İslam, Sosinyenizm, Üniteryenizm’e, Yahova Şahitleri.

ABSTRACT

ARIAN CHRISTENDOM, GOTHIC AND POST-GOTHIC AGES

Servet DOĞAN

Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies

Philosophy and Religious Sciences 19.02.2021

Supervisor: Prof. Dr. Mahmut AYDIN

At the beginning of the fourth century, there was a debate between the patriarch in Alexandria and Arius, who was a priest in the same region, about the nature of Jesus-Christ and especially the beginning of his existence. Patriarch Alexander of Alexandria gathered a regional council and excommunicated him. The argument became intense and threatened the integrity of the Roman Empire. Then an ecumenical council was gathered in Nicea by Constantine The Great. Arius and his followers were excommunicated, and the idea of Orthodox Christianity was determined. However, in contrast to the Orthodox Doctrine, Arius' ideas which accepting that Jesus was not the same as God, continued to fark all over the Empire. Constantine The Great himself accepted Arianism. Constantius and Valens were also Roman emperors who advocated the movement. But Theodosius I, proclaimed Nicean Christianity as unic belief of the Empire, and the others were banned. Arianism driven from the east of the empire, became identity and culture of Ostrogoth, Vizigot, Burgond, Vandal, Sueb and Lombard Kingdoms which they were heirs of the western Roman Empire. With the transition of the Lombards to Catholicism in 662, Arianism lost the last political power. However, it never ceased to be the subject of Christian theological discussions and kept mind of Orthodox-Catholic Church busy. In the world there was always an independent thinker or movement influenced by Arius.

Keywords: Arius, Arianism, Christianity, Orthodoxy Essence, Substance, Trinity, Monotheism. Goths, Wulfila, İslam. Socianism, Uniterianism, Jahova's Witnesses.

ÖNSÖZ

Aryüsçülük mezhebi, Hristiyanlık Tarihinde önemli yol ayrımını temsil eden bir hareket olduğu gibi Müslümanlar açısından da ilgi çekici bir konu olmuştur. Zira bazı Müslüman müellifler Aryüsçülüğü muvahhit bir Hristiyan mezhep, bazı Hristiyan müellifler de onu İslam'ı hazırlayan bir akım olarak görmüştür. Batıda Aryüsçülük üzerine çok çalışma yapılmasına karşın İslam dünyasında Müslüman müelliflerin Aryüsçülük hakkında bilgileri oldukça sınırlıdır. Ülkemizde konuyla ilgili en hacimli çalışma Bilal Baş'ın Yüksek Lisans tezidir. Ancak bu çalışma büyük ölçüde Aryüsçülüğün teolojisi, IV. yüzyılda yapılan tartışmalar ve vuku bulan bazı olaylarla sınırlı kalmıştır.

Aryüsçülük hakkındaki eksiklikleri gidermek maksadıyla başlangıçtan günümüze tüm yönleriyle Aryüsçülüğü ele alan bir çalışma yapmayı düşündük. Çalışmamızı giriş, üç bölüm, sonuç ve metindeki bazı anlatılarımızı daha anlaşılır kılmak için bazı ekler kısmından oluşturduk. Girişte tezin kaynakları, problemi konusu amacı, yöntemi ve sınırları hakkında teknik bilgiler verildi. Birinci bölümde Aryüs'ün hayatı, Aryüsçülük kavramının ortaya çıkışı, Aryüs'ün teolojisi ve bu teolojinin IV. Yüzyıldaki diğer teolojilerle karşılaşması incelendi. İkinci Bölümde Batı Roma yıkıldıktan sonra kurulan ve Doğu Roma karşısında Aryüsçülüğü savunan Got Krallıkları ele alındı. Üçüncü Bölümde ise Got Krallıklarından sonra Aryüsçülüğün serüveni incelendi. Bu süreçte İslam- Aryüsçülük ilişkisi ve Reformasyon sonrası Aryüsçülük değerlendirildi. Sonuçta ise temel inceleme bölümleri bağlamında Aryüsçülüğün ne olduğu ve Hristiyanlık Tarihindeki önemi tespit edildi.

Konunun seçimi ve çalışmam boyunca her türlü desteği dolayısıyla danışman hocam Prof. Dr. Mahmut Aydın'a minnettarım. Ayrıca tez çalışması süresince kıymetli eleştiri ve tavsiyeleriyle katkı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Cengiz Batuk ve Doç. Dr. Kenan Ayar'a; tezimi baştan sona okuyarak önerilerde bulunan arkadaşım Dr. Tolga Savaş Altınal'e; imla bakımından tashih eden sevgili yeğenim Doç. Dr. Nuh Doğan'a ve sevgili kızım Buse'ye; Basel Üniversitesinde Teoloji tahsili fırsatına ve akademik hayata tekrar dönmeme vesile olan aziz dostum Hayati Çangaloğlu'na; doktora çalışması boyunca tavsiye, teşvik ve desteklerini esirgemeyen kıymetli ağabeyim

Dr. Müjdat Uluçam’a; aziz dostum Prof. Dr. Ramazan ağlayan’a, kendisinden çaldığım zamanlara tahammül gösterip çalışmamın ortaya çıkması için her türlü özveriyi gösteren sevgili eşime teşekkürlerimi bir borç bilirim. Son olarak okumayı en büyük zevkim olarak zihnime kazıyan anne ve babama Allah'tan rahmet dilerim.

Servet Doğan

Samsun 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. Kaynaklar.....	1
2. Çalışmanın Problemi	2
3. Çalışmanın Konusu.....	2
4. Çalışmanın Önemi	3
5. Çalışmanın Amacı	3
6. Çalışmanın Yöntemi	4
7. Çalışmanın Sınırları.....	4
8. Şehir ve Şahıs isimlerinin yazılmasında kullanılan yöntem	4
BİRİNCİ BÖLÜM: ARYÜS, TEOLOJİSİ VE	
IV. YÜZYILDA ARYÜŞÇÜLÜK	
1.1. Giriş.....	5
1.2. Aryüs ve Teolojisi	5
1.2.1. “Aryüs” İsmi.....	5
1.2.2. Aryüşçülük Kavramı.....	5
1.2.3. Aryüs’ün Doğup Yetiştği ve Yaşadığı Muhit, Hayatı ve Kişiliği.....	7
1.2.4. Aryüşçü Teoloji ve Yayılma Süreci.....	12
1.2.5. Aryüşçü Teolojinin Referansı Olarak Eski ve Yeni Ahit.....	23
1.3. Aryüşçülüğün Oluşumunda Etkisi Olduğu Kabul Edilen Önceki Teolojiler.....	24
1.3.1. Yahudilik	24
1.3.2. Gnostisizm	27
1.3.3. İbrani Hristiyanlığı	34
1.3.4. İskenderiyeli Philo	38
1.3.5. Athenogoras	43
1.3.6. Origenes.....	44
1.3.7. İskenderiyeli Dionysius	45
1.3.8. Samsatlı Pavlus	47
1.3.9. Lucianus ve Antakya Okulu	49
1.4. Aryüs’ün Kendi Dönemindeki Müdafileri.....	52
1.4.1. İzmitli Eusebius	52
1.4.2. Sofist Asterius.....	54
1.4.3. Anazarbuslu Athanasius	56
1.4.4. Theognis	57
1.4.5. Sezariyeli Eusebius.....	58
1.5. Roma’nın Aryüşçü İmparatorları ve Bu Dönemde Aryüşçü-İznikçi Mücadelesi.....	60
1.5.1. Büyük Konstantin	60
1.5.2. Konstantius	66
1.5.3. Valens	71
1.6. Aryüşçü Gruplar	74
1.6.1. Benzerözcü Teoloji(Homoiosian/Semi-Arian)	74
1.6.2. Benzerci Teoloji(Homean)	77
1.6.3. Benzemezci Teoloji (Anomean/Heteroousian)	81
1.7. Doğu Roma Topraklarında Aryüşçülüğün Çöküşü	84
1.7.1. İmparator Theodosius ve Aryüşçülüğün Saray Desteğini Kaybetmesi.....	84
1.7.2. Doğu Roma topraklarında Grekçe Aryüşçülük Karşıtı Literatür	87
1.8. Gotlar Öncesi Batı Roma Topraklarında Aryüşçülük.....	93
1.8.1. Batı Roma Topraklarında Aryüşçülük ve Siyasi Olaylar.....	93
1.8.2. Batı Roma’da Aryüşçü Litaratür.....	94
1.8.3. İmparatorluğun batısında Aryüşçü Karşıtı Latince Litaratür	95
1.9. Sonuç	105

İKİNCİ BÖLÜM: GOTLAR VE ARYÜŞÇÜLÜK

2.1. Giriş.....	106
2.2. Gotların Kökeni	106
2.3. Gotların Hristiyanlık öncesi İnançları	109
2.4. Rahip Wulfila ve Gotların Hristiyanlığa Girişi	109
2.5. Got Dili ve Tarihçesi	113
2.6. Aryüşçülerin İncili (Wulfila'nın Gotça Kutsal Kitap Çevirisi)	114
2.7. Gotça İncil ve Teolojinin Temel Kavramları.....	117
2.8. Gotlarda Kilise Yapılanması, Rahipler ve Aryüşçü Litürji	118
2.9. Got Krallıklar	121
2.9.1. Ostrogotlar(Greuthingi)	121
2.9.2. Vizigotlar(Thervingi).....	125
2.9.3. Burgondlar	134
2.9.4.Vandallar	134
2.9.5. Alanlar	140
2.9.6. Suebler(Suevi)	141
2.9.7. Gepidler	143
2.9.8. Heruller	144
2.9.9. Lombardlar	145
2.10. Aryüşçü Krallıklarda Çok Dinlilik ve Dini Tolerans.....	148
2.11. Aryüşçülük ve Got Kimliği	151
2.12. Aryüşçülüğün Etkisini Kaybetmesinin Nedenleri	153
2.13. Sonuç.....	154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GOT KRALLIKLARININ YIKILIŞINDAN GÜNÜMÜZE ARYÜŞÇÜLÜK

3.1. Giriş.....	155
3.2. İslam ve Aryüşçülük.....	155
3.3. Reformasyondan Günümüze Aryüşçülük.....	161
3.3.1. Britanya Aryüşçülüğü	162
3.3.2. Sosinyenler	166
3.3.3. Yahova Şahitleri	175
SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA	182
EKLER.....	193
Ek 1. Kronoloji.....	193
Ek 2. Resimler ve Haritalar	199
Ek 3. Belgeler	206
3.1. IV. Yüzyılda Gerçekleştirilen Konsiller	206
3.2. Thalia'dan	208
3.3. Sermo Arianorum	212
3.4. Gotça İncil'de Dini, Terminoloji	222
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	225

KISALTMALAR

ANF	:Ante-Nicene Fathers
Bk.	:Bakınız
ch.	:Chapter, Capitulo, Kapitel
çev.	:Çeviren
E.B.	:Encyclopedia Britanica
ed.	Edition
eds.	:Editors
Haz.	:Hazırlayan
Krş.	:karşılaştırınız
md.	:madde
NPNF	:Nicean And Post Nicean Fathers
nşr.	:Neşreden
pr.	:Paragraf
Trans.	:Translation
urk.	:Urkunde(Belge)
s.	:Sayfa(Türkçe), Seite(Almanca)
ss	:Sayfadan sayfaya
thk.	:Tahkik
Trans.	:Translation
v.	:verse (mısra)
Vol.	:Volume

ŞEKİLLER DİZİNİ

Resim1. Aryüs.....	199
Resim2. San Vitale Bazilikası, Ravenna.....	199
Resim3. Sant'Apollinare Nuovo Bazilikası, Ravenna	200
Resim4. Geiseric	200
Resim5. Theodoric.....	201
Resim6. Codex Argenteus	201
Şekil 7. Gotça ve Almanva Semavi babamız Duasu.....	202
Şekil 8. Aryüsçü Krallıklar	203
Şekil 9 Yüzyılda Hıristiyan Mezhepleri.....	203
Şekil10. Roma Eyaletleri Haritası.....	204
Harita 11. Lombard Krallığı, Kral Alboin zamanı (570'li yıllar)	204
Harita 12. Doğu Roma İmparaorluğu Dönemi Önemli Şehirler	205

GİRİŞ

Aryüşçülük, IV. yüzyıl da ortadan kalktığı VII. Yüzyılın sonlarına kadar Hristiyan dünyasında hem teolojik tartışmaları hem de Avrupa’da güç dengelerini etkileyen önemli bir mezhepti. Aryüşçülük, ana gövde Hristiyanlığın teslis görüşüne karşı çıktığı için İslam dünyasında İsa’nın gerçek öğretisine en yakın tevhidî Hristiyanlık olarak anlaşılmıştır. Batı’da ise İslam’ı hazırlayan ve onun yayılma sürecini hızlandıran heretik bir akım kabul edenler kadar Yahudiliğin veya Ebionitlerin bir uzantısı, hatta Gnostik ve Pagan karakterli bir oluşum olarak görenler de olmuştur. Bu çalışmada Hristiyan Teolojisi içinde Aryüşçülüğün tam olarak nereye düştüğü, başlangıçtan günümüze tarihi seyri, Batı ve Hristiyanlık dünyasında oynadığı rol belirlenmeye çalışıldı.

1. Kaynaklar

Aryüşçülük hakkındaki bilgilerimizi Aryüs’e ait olan *Thalya* isimli manzum metinden ve bazı kesimlere gönderdiği mektuplardan öğrenebiliyoruz. Sapkın bir Hristiyan mezhebi olarak kabul edildiği için ilk çağ ve orta çağ Kilise Babalarının reddiye ve heresiyoloji konulu eserlerinde Aryüşçülüğün ne olduğu, mücadeleleri ve tarihi seircamı hakkında bir hayli bilgi bulunmaktadır. Günümüzde de Batı’da Aryüs Teolojisi ve Aryüşçülüğün tarihi hakkında birçok akademik çalışma yapılmıştır.

Burada çalışmanın mihverini teşkil eden bazı kaynaklar hakkında bilgi vermek istiyoruz. *Birincisi*, Hans George Opitz’in *Athanasius Werke* isimli eseridir. Opitz bu eserinde IV. Yüzyıl Aryüs ve karşıtlarının teolojileri hakkında temel belgeleri yayınlamıştır. *İkincisi*, Aryüs’ün fikirlerini eleştiriye tabi tutan Athanasius’un eserleridir. Çalışma boyunca özellikle *De Decretis*, *Apologia Contra Arianos* ve *Discourse Against the Arians*’a müracaat edildi. Bu eserler bize muarızları gözünden Aryüs ve teolojisi hakkında bilgi vermektedir. *Üçüncüsü* IV. yüzyıl teolojik tartışmaları hakkında geniş bilgi veren ilk dönem kilise tarihçileri Philostorgius, Sokrates, Theodoretus, Sozomenus ve Eusebius’tur. Aryüşçülüğün ikinci evresi diyebileceğimiz Got Krallıklar dönemi hakkında ise Isidorus’un *History of the*

Goths, Jordanes'in *The Origins and Deeds of the Goths*, Juan Antonio Cebrian'ın *La Aventura de los Godos*, Simon MacDowal'ın *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals* adlı eserleri kullanıldı.

Kendisinden istifade ettiğimiz R. Hanson'un *The Search for a the Christian Doctrine of God* adlı eseri, Doldurup Lorenz'in *Arius Judaizans, Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, Controversy, R. Gregg ve E. Groh'un *Early Arianism, View of Salvation*, M. Wiles'in *Archetypal Heresies* adlı eserleri Aryüsçülüğün teolojisi ve tarihi hakkında bize daha sistematik ve daha kolay anlaşılır bilgiler verdi.

Ülkemizde de Aryüs hakkında doğrudan ya da dolaylı kimi çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Bilal Baş'ın Aryüsçülük ve teolojisi bağlamında kaleme aldığı *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük* adlı yüksek lisans çalışmasından, Hasan Darcan'ın Aryüs'ün muarızları olan Athanasius üzerine yazdığı *Athanasius'un İsa Anlayışı* adlı doktora tezinden ve IV. Yüzyıl teolojik tartışmalar hakkında bilgi içeren Turhan Kaçar'ın *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık* adlı eserinden de istifade edilmiştir.

2. Çalışmanın Problemi

Bu çalışmanın problemi, Aryüsçülüğün Hristiyan teolojik tartışmalarındaki yeri ve önemi, İmparatorluk ve özellikle Got Krallıklar döneminde Avrupa'nın dini siyasi yapısına etkisi, Ortaçağda ülke sınırlarının değişmesinde ve iktidarların el değiştirmesinde Aryüsçülüğün rolü, Aryüsçülüğün Ortaçağ sonrasında ve günümüze kadar gelen süreçte Hristiyan dünyada ve teolojik tartışmalarda yaşam alanı bulup bulamadığıdır.

3. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın birinci bölümünde bir dini hareket olarak Aryüsçülük kavramı, Aryüs'ün hayatı, kişiliği, Aryüs'ün fikirlerine kaynaklık ettiği düşünülen kendinden önceki kilise babaları ve dinî-felsefî akımlar, Aryüs'ün Tanrı ve İsa anlayışı ve muarızları tarafından ona yöneltilen tenkitleri ele alınacaktır. Ayrıca Aryüs Teolojisinin tartışıldığı konsiller, bu dönemde Aryüs'ü destekleyen Hristiyan ilahiyatçılar ve takipçileri ve Aryüsçülüğü destekleyen Roma İmparatorlarına da değinilecektir.

İkinci bölümde Roma topraklarında mahkûm edilen Aryüsçülüğün Gotların elinde yeniden canlanması ve Got krallıkları dönemindeki seyri, siyasi güçler dengesinde Aryüsçü-Ortodoks çekişmeleri ele alınacaktır. Ayrıca Gotların Aryüsçülüğe geçmesinde

katkısı önemli olan Rahip Wulfila ve onun Gotça İncil çevirisi ve önemi üzerinde durulacaktır. Got-Aryüşcü kilisesi ve litürjisi de ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde Gotlardan günümüze artık siyasi bir iktidarın olmadığı dönemlere ait Aryüşcü dini hareketlerin Avrupa ve Amerika kıtasındaki seyrine değinilecektir.

4. Çalışmanın Önemi

Batıda yapılan çalışmalarda, Aryüşçülük genelde Hristiyanlık dışı köklere dayanan ya da onlardan fazla etkilenen, İznik Konsilinde Athanasius'un kuvvetli delilleriyle mağlup edilip Theodosius döneminden itibaren de tarihe karışan bir hareket olarak görülmektedir. Gotların Aryüşcü oldukları zikredilmekle birlikte VII. yüzyıla kadar Ortodoksiye başa baş mücadele etmelerinden bahsedilmemekte, her şeyin IV. yüzyılda olup bittiği izlenimi verilmektedir.

Ülkemizde ayrıca Aryüşçülüğün tarihi ile ilgili, özellikle Germen kavimlerindeki seyriyle ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Turhan Kaçar, *Ebiyonitlerden Arius'a: Eski Çağ Doğu Hristiyanlığın İsa Teolojisi Tartışmaları* adlı makalesinde ve *Genç Antik Çağda Hristiyanlık, Doğuda İsa Öğretisinin Siyasi ve Entelektüel Tarihi* adlı kitabında Aryüş teolojisini ele almıştır. Mustafa Baş, *Kipti Kaynaklarında İznik Konserine Götüren Süreç ve Arius* adlı makalesinde Kipti kaynaklarda geçtiği kadarıyla Aryüş ve teolojisini incelemiştir. Bilal Baş, Aryüş ve teolojisini konu alan bir yüksek lisans çalışması yapmış, aynı konuyu ele aldığı bir makalesinde daha ileride Aryüşçülük ve İslamiyet ilişkisinde akla gelebilecek sorulara cevap verecek; Gotlar ve sonrasını da ele alıp inceleyecek bir başka çalışmanın yapılması temennisinde bulunmuştur.

Heresiyoloji literatüründe ve Batıdaki akademik çalışmalarda Aryüşçülük, benzerliğine dikkat çekilerek İslam'ı hazırlayan bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Batıda ve ülkemizde bu iddiaları ele alan bir başlık açılıp etraflıca incelenmemiştir. Bu çalışmada Aryüşçülüğün Doğu Roma'da yasaklamasından sonra Batı Roma, Avrupa ve Kuzey Afrika'da tekrar güçlenerek VII. yüzyıla kadar sürdüğü iddia edilecek, Aryüşçülüğün Ortodoks Hristiyanlıkla olan mücadelesi, Aryüşçülük-İslamiyet bağlamındaki iddialar ve Aryüşçülüğün günümüze kadarki seyri incelenecektir.

5. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel hipotezi Aryüşçülüğün Paganlık, Hermetizm, Gnostisizm gibi Hristiyanlık dışı bir kök arayışının isabetli olmadığını, bu tür iddiaların Atatürkçülükten

ziyade Ortodoksi için daha temellendirilebilir olduğunu, mevcut İnciller üzerine Ortodoksinin değil Aryüsçülüğün kurulduğudur. Bu temel tezin yanında çalışmanın ikinci önemli hipotezini İznik Konsilinde Aryüs ve arkadaşları nezdinde onların İsa-Mesih anlayışlarını aforoz etmekle İsa'nın tabiatı ve tanrılığı konusundaki tartışmanın Hristiyan gelenekte son bulmadığı, aksine yeni bir ivme ve yaygınlık kazanarak devam ettiği iddiası oluşturur. Bu bağlamda Hristiyanlık tarihinde Aryüsçülük olarak nitelenen teolojik hareketin VII. yüzyıla kadar Batı Avrupa'da Germen kavimler arasında yaşadığını ve ana gövde Hristiyanlıkla başa baş mücadele yürüttüğünü kanıtlayan somut tarihi olaylar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak da İsa-Mesih'in tabiatı ve tanrısallığı ile ilgili Aryüsçü görüşün VII. yüzyıldan itibaren siyasi olarak tarihten silinmiş görünse de ana gövde Hristiyan İsa anlayışına ve dolayısıyla da Teslis doktrinine bir tehdit olarak farklı oluşumlar olarak bugüne kadar varlığını devam ettirdiği gösterilmeye çalışılacaktır.

6. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada Aristoteles'in tahlili (kıyasını) kullanıldı. Aryüs'ün metinleri, muarızlarının metinleri ve bu ikisi üzerine modern zamanlarda yapılmış çalışmalar öncül(mukaddime) kabul edilerek sonuç elde edilmeye çalışıldı. Sonuç elde etmeye çalışırken ortaya koyduğumuz öncüller arasında bir çelişki olup olmadığını, bu öncüllerin bizi bir sonuca ulaştırıp ulaştırmadığını da analiz etmeye çalıştık. Zaman zaman da analogik akıl yürütme ve tümevarım yöntemini kullandık.

7. Çalışmanın Sınırları

Günümüzde Aryüsçülüğü ve Aryüs'ün teolojisini yeniden gündeme getiren kişiler ve kurumlar bulunmakla birlikte bunlara birkaç örnek vermekle yetinilmiştir. Aryüsçülüğün Gotlarla ilişkisine gelince Gotların bütün siyasi ve ekonomik tarihi ele alınmamış sadece Aryüsçülüğü benimsemeleriyle beraber ortaya çıkan siyasi-teolojik durum incelenmiştir.

8. Şehir ve Şahıs isimlerinin yazılmasında kullanılan yöntem

Özel isimlerin yazılması konusunda takip ettiğimiz yöntem, IV. ve daha önceki yüzyıllarda yaşamış ve isimleri genelde Yunanca veya Latince olan şahsiyetlerin isimlerini (mesela: Hieronymus, Epiphanius, Theodoretus, Socrates) gibi Latince Nominatif haliyle yazdık. Fakat Aryüs, Konstantin ve ailesinin isimlerini Grekçe ve Arapça okunuşlarını kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM: ARYÜS, TEOLOJİSİ VE IV. YÜZYILDA ARYÜŞÇÜLÜK

1.1. Giriş

Bu bölümde Aryüs'ün hayatı, kişiliği ve fikirleri ele alınacaktır. Aryüşçülüğün daha iyi anlaşılabilmesi için bu akımı hazırladığı iddia edilen inançlara ve düşünürlere yer verilmiştir. Bunun yanında Aryüs'ün takipçilerine, muarızlarına ve aralarındaki tartışmalara değinilmiştir. Son olarak Aryüşçülüğün tartışıldığı konsiller, dönemin teolojik tartışmaları ve Aryüs'ün düşüncelerini benimseyen Roma İmparatorları incelenmiştir.

1.2. Aryüs ve Teolojisi

1.2.1. “Aryüs” İsmi

Aryüs isminin anlamı kesin olarak bilinmemektedir ve kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Grekçe *Ares*, İbranice *Ari(Aslan)* ve hatta Eski Farsça *Arya*'dan(*Asil*) geldiği yolunda iddialar mevcuttur.¹ Aryüs isminin geçtiği ilk metinler Grek Kilise babalarına aittir. Grekçe yazılışı *Ἀρειος olup* Latinceye *Arius* olarak adapte edilmiştir. Ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda bir yazım birliği yoktur. *Aryus*², *Arius*³ ve *Aryüs*⁴ şeklinde kullanılmıştır. Biz bu kullanımlardan sonuncusunu tercih ettik.

1.2.2. Aryüşçülük Kavramı

Aryüşçülük Yunancada *αρειανισμός/Areianismos*, İngilizcede *Arianism* şeklinde, Aryüşçüler ise Yunancada *οἱ αῤιανοί/Hoi Arianoi*, İngilizcede *Arians* şeklinde kullanılmıştır. Aryüs kelimesinde olduğu gibi ülkemizde bu kelime de farklı yazılmıştır. Bilal Baş *Aryüşçülük*, Fatih Orum⁵ *Aryüşçuluk* şeklinde kullanmıştır. Bu kelime ari ırkların üstünlüğünü savunan *Arianism* ile aynı yazıldığından karışıklığa da sebep olmaktadır.

¹Zainab Angelika Müller, “Zur Identität der Arianer”, 2009, <http://www.Symbolforschung.de/Media/Volltexte/Arianer.pdf>, (01.02.2020), ss. 2-3.

²Bk. Mahmut Aydın ve Asım Duran, *Kur'an ve Hristiyanlar*, Kuramer, İstanbul, 2009, s.71.

³Turhan Kaçar, "Arius: Bir 'Sapkının Kısa Hikayesi'" Lucerna Klasik Filoloji Yazıları (editör: E. Özbayoğlu), Ağustos 2009, s. 7-15; Sinanoğlu, Mustafa, “İznik Konsili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iznik-konsili>, (01.02.2020).

⁴Bk. Bilal Baş, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

⁵Bk. Fatih Orum, *Tasdik, Tebyin ve Nesih*, Editör Harun Şeker, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 158.

325 İznik Konsili arifesinde Aryüs, İsa'nın tabiatı bağlamında fikirlerini ortaya attığında etrafında toplananlar için hemen bir Aryüsçü kavramı ortaya çıkmış değildir. Çünkü aynı fikirlere sahip olup papazlık görevinde olan Aryüs'ü destekleyen piskoposluk makamında kimseler de vardı. Bunların başında Sezariyeli Eusebius ve İzmitli Eusebius gelmektedir. Nitekim Adolf Martin Ritter, IV. yüzyıl teolojik tartışmalarına ait çalışmalarından bir Aryüsçülük ve Aryüsçüler çıkarmanın doğru olmadığı görüşündedir. Çünkü ona göre bu teolojik tartışmalarda Aryüs'ün rolü o kadar da fazla değildir. IV. Yüzyıl polemikçileri muhaliflerini Aryüsçü olarak nitelemekte hiç adil olmamış, aşırıya kaçmışlardır. Zira Aryüsçülük tarihi şartlarında anlaşılması gereken bir adlandırmadır. Nitekim 340 yılına ait bir mektupta Papa Julius doğudaki piskoposlara yazdığı mektupta tarafları Athanasiusçu (οἱ περὶ Ἀθανασίουν/hi peri Athanasion) ve Eusebiusçu(οἱ περὶ Εὐσεβίου/hi peri Eusebion) şeklinde niteler. ⁶

341 yılına ait doğudaki piskoposların Papa Julius'a gönderdikleri mektupta piskoposlar kendileri için Aryüsçü nitelemesini reddetmişlerdir. Gerekçeleri ise piskoposların bir papazın(Aryüs'ün) takipçisi olma konumunda değil test etme ve onaylama makamında olabilecekleriydi.⁷

İznik Konsilinden sonra teslis konusunda tartışan tarafların birine İznikçi, diğerlerine Aryüsçü denildi. IV. Yüzyılda bu teolojik çekişmenin tarafları için başka bir isimlendirme neredeyse hiç kullanılmadı. Aryüs'ün en önemli muarızlarından bir olan Athanasius, neredeyse tüm karşıtlarını Aryüsçü diye suçlamıştır.⁸

IV. Yüzyıl Hristiyan ilahiyatçıları teslis ve tanrısal öz bağlamında teolojik öğretilerini ifade etmek için en doğru kavramı aramaya girişmişlerdi. Aryüsçülük terimi, Aryüs Teolojisi için ilk olarak 380'de Nazienli Gregorius (329-389) Orationes adlı eserinde At-

⁶Joseph T. Lienhard "The Arian Controversy:Some categories Reconsidered", *Theological Studies*: 1987, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/004056398704800301?journalCode=tsja>, (27.03.2019), ss. 416-417. Mektup için Bk. Athanasius, *Apologia Contra Arianos*, Trans. M. Atkinson and Archibald Robertson, NPNF, Second Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892, rev. and ed. New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/2808.htm>,(01.11.2020), I/3.36

⁷Lienhard, "The Arian Controversy: Some categories Reconsidered", s. 418.

⁸Lienhard, "The Arian Controversy: Some categories Reconsidered", s. 417.

hanasius'un Aryüs eleştirilerini incelerken Athanasius'u haklı görerek överken kullanmıştır.⁹ Aryüs'ün ölümünden sonra da 381 İstanbul Konsiline kadar da bu günkü Ortodoksiyi temsil eden Hristiyanlık *İznik Hristiyanlığı* olarak anılıyordu.¹⁰

Yukarıda zikredilenlerden Aryüşü tabirinin, Aryüs'ü destekleyip fikirlerini savunanlarla Aryüşülük ithamı karşısında Aryüs'ün takipçileri olduğunu reddedenleri (ilk Antakya Konsili bildirgesinde ifade edildiği gibi), Aryüs'ü tanımadıklarını ve duymadıklarını söyleyenler (Auxentius gibi) ile yanlışlıkla Aryüşü olarak nitelenenleri kapsadığı anlaşılmaktadır. Aryüşü olarak nitelenen müstakil düşünür ve cemaatlerin Aryüs'le ne kadar örtüştüğü çalışmamız boyunca ilgili bölümlerde ele alınacaktır

1.2.3. Aryüs'ün Doğup Yetiştği ve Yaşadığı Muhit, Hayatı ve Kişiliği

Aryüs'ü ve Aryüşü Hristiyanlığı anlamak açısından Aryüs'ün doğduğu Libya'nın, görev yaptığı ve genelde ömrünü geçirdiği dönemin İskenderiye'sinin Mısır için, Mısır'ın da Roma ve Hristiyanlık için önemine değinmek gerekiyor. Hristiyanlığın henüz serbest bırakılmadığı dönemlerde Mısır'a nispeten daha gözden ırak kalan Libya, baskı ve kovuşturmalardan kaçan ilk Hristiyanların sığındığı yerlerdendi. Libya, Aryüs'ün doğduğu yıllarda erken Hristiyanlık döneminin önde gelen entelektüellerinden olan İskenderiye Piskoposu Büyük Dionysius'un da sürgün yeri idi.¹¹

Mısır Hristiyanlığına ait pek çok eski el yazma esere sahiptir. Ayrıca Hristiyanlığın hızlı bir şekilde yayıldığı bölgedir. *Museum*, *Serapeum* ve *Sebastion* gibi dönemin önemli okulları ve şehirdeki ilmi seviye Hristiyanlığın burada daha erken ve hızlı gelişmesine yardımcı olmuştur.¹² Mısırlı Hristiyanlar misyonerlik faaliyetlerinde etkin bir rol alarak

⁹Gregorius Nazianzus, *Orationes*, Tran. Charles Gordon Browne and James Edward Swallow. NPNF, Second Series, Vol. 7. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1894.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/3102.htm>>, (03.11.2020), 21/22.

¹⁰Hans van Loon, "Arianisme in de vierde eeuw, Wat is Arianisme?" Tilburg University, Understanding Society: <https://www.lucepedia.nl/dossieritem/arianisme/arianisme-in-de-vierde-eeuw>, (30.05. 2019).

¹¹Kaçar, *Geç Antikçağda Hristiyanlık*, s. 53. Kaçar, Aryüs İznik konsilinde afaoroz edildiği zaman Libya'daki Ptollemais kenti piskoposu Secundus ve Maramarica kenti piskoposu Maramarica'nın Aryüse arka çıkmalarını hemşehrilik dayanışması olarak değerlendirebilir. Bk. Kaçar, *Geç Antikçağda Hristiyanlık*, s. 54.

¹²Charles Bigg, *Christian Platonists of Alexandria*, Being the Bampton Lectures of the Year 1886, Clarendon Press, Oxford, 1913, ss. 25-27.

Avrupa, Asya ve Afrika'nın değişik bölgelerinde Hristiyanlığın yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.¹³

Mısır IV. yüzyılda Roma İmparatorluğuna bağlı bir eyaletti. İskenderiye ise bu eyaletin en önemli kenti olup Çin, Hint ve Arap dünyasının buluştuğu bir merkezdi. Mısır'ın tamamı ve Kuzey Afrika bizzat imparatoru temsil eden genel vali tarafından yönetiliyordu.¹⁴Ekonomik bakımdan İskenderiye, Roma İmparatorluğunun en önemli limanlarından biri olup Akdeniz ticaretini yönlendiriyordu. Ayrıca imparatorluğu ayakta tutan tahıllar da bu bölgede yetişip İskenderiye limanından imparatorluğun diğer bölgelerine gönderiliyordu.¹⁵

İskenderiye filozoflar, şairler ve sanatçıların yetiştiği bir merkezdi. Çünkü Doğu ve Batı arasında ticaret yolu olduğu gibi entelektüellerin de kavuşma noktasıydı. Yahudilik de burayı kozmopolit bir şehir haline getiren bir unsurdur. Eski Ahit burada Yunancaya tercüme edilmiş, tarihteki en büyük kütüphanelerden biri bu şehirde kurulmuştu. Yahudilik ve Grek felsefesinin Philo'yu yetiştirdiği bir ortamdı. Şehir Origenes ve Clemens gibi Hristiyanlığın ilk önemli entelektüellerini de çıkarmıştı.¹⁶

Antakya şehri MÖ 300 yılında İskender'in komutanlarından Selevkos Nikator tarafından kurulmuştur. Strabo'ya göre şehri kuran nüfus emekli askerlerden, Giritli ve Kıbrıslı köylülerden, Partlardan ve Stippus Dağı (Habibi Neccar Dağı) sakinlerinden oluşuyordu. Bölge Hristiyanlığa girince doğu diyakozluğunun merkezi haline gelmiş, Kıbrıs da idari açıdan buraya bağlanmıştır. Antakya yoğun teolojik tartışmaların yaşandığı IV. yüzyıldan itibaren fiziki açıdan Roma ve İskenderiye şehirlerinden sonra üçüncü sıradaydı. Nüfusu IV. yüzyılda yarım milyonu geçiyordu. Yirmi beş bin kadar da Yahudi nüfusa sahipti.¹⁷

¹³Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul, 2005; s. 64-72 Darcan, Hasan Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya. 2014, ss. 53-54.

¹⁴Khalid Anatolis, *Athanasius*, PuCh. Routledge, London, 2004, s. 1; Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, s. 54.

¹⁵Anatolis, *Athanasius*, s. 1; Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, s. 55.

¹⁶Lyn Harold Hough, *Athanasius. The Hero*, Cincinnati; Jennings and Graham, New York, 1877. Copyright, 1906, ss. 32-33.

¹⁷Kürşat Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018, s. 25-26; Bk. Fuat Aydın, "Antakya Hristiyanlığı ve Hristiyan Kredosunun Belirlenmesine Yol Açan Tartışmalardaki Rolü", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 11 C. 1 sayı 2 Güz 2016. ss. 83-84.

Hristiyan ismi, İsa takipçilerine Mesihçiler anlamında Romalılar tarafından ilk defa bu şehirde verilmiştir. İlk Hristiyan cemaatin önemli simalarından olan Barnabas, Kudüs cemaatini temsilen şehre gelmişti. Muhtemelen Hristiyan cemaat buraya havari Stefan'ın taşlanarak öldürülmesini takiben kaçarak gelmişti. Etnik olarak İbrani olmayan ilk Hristiyan cemaatin de Antakya'da oluştuğu kabul ediliyor. Bununla birlikte şehirde Docketik, Gnostik ve İbrani Hristiyanlar, Hristiyanlar da mevcuttu. ¹⁸

Aryüs'ün MS. 260'lı yılların başında Libya'da Berberi bir ailede doğmuştur. Babasının ismi Ammonius'tu. 260'lı yıllar Roma İmparatorluğunun *III. yüzyıl krizi* diye bilinen çalkantılı dönemine denk gelmektedir. Hristiyanlığa yapılan baskı politikalarının da sona erdiği yıllardır. Büyük Konstantin'den önceki iki imparator Decius(249-251) ve Valerianus(247-260) tüm imparatorluk topraklarında Hristiyanlara karşı kovuşturmalar yürütmüştü. Decius Gotlarla, Valerianus da Sasanilerle giriştiği savaşta ölmüştü. ¹⁹

Aryüs'ün eğitimi hakkında çok sınırlı bir bilgiye sahibiz. Aryüs, Nikomedialı(İzmit) Eusebius'a yazdığı mektupta her ikisinin de (Aryüs ve Eusebius'un) Lucianus'un öğrencileri olduğundan söz etmektedir. Kilise tarihçisi Sozomenus(ö. 450) Aryüs'ün usta bir mantıkçı olduğundan bahsetmektedir. Bu bilgi onun Antakya'da felsefi bir eğitim aldığı şeklinde yorumlanabilir. ²⁰

Aryüs, dindar, zahit, karizmatik bir kişiliğe sahipti. Diğer taraftan hırslı ve kabiliyetlidir. Hemen her konuda kendini yetiştirmiştir. Teolojik meseleleri bile, halkın anlayacağı bir dille şiir ve müziğe dökebilmiştir. Epiphanius, onun öğretisini daha ziyade genç kadınların desteklediğini, sadece İskenderiye'de yedi yüz rahibenin onun etrafında olduğunu söyler. ²¹Aryüsçü bir Kilise tarihçisi olan Philostorgius (ö. 439) da onun hakikatleri gayet sade ve anlaşılır bir dille ifade ettiğini, konuşmalarını özlü sözlerle süslediğini, hasımlarını dahi etkileyip etrafına topladığını nakletmektedir. ²²

¹⁸Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, ss. 27-28.

¹⁹Kaçar Turhan, *Geç Antikçağda Hristiyanlık*, s. 53.

²⁰Kaçar, *Geç Antikçağda Hristiyanlık*, s. 54. Ayrıca Aryüs İskenderiye'den kovulduğunda İzmitli Eusebius'un himayesine sığınması ark adasılık bağlarının devam ettiğini göstermektedir. Bk. Sozomenus, *Ecclesiastical History*, Trans. Chester D. Hartranft. From NPNF, Second Series, Vol. 2. eds. Philip Schaff and Henry Wace. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1890. rev. & ed. New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/2602.htm>, (01.11.2020), I/ 15.

²¹Epiphanius, *The Panarion*, s. 69; Lissoni, Paolo. *Il Concilio di Nicea del 325 d.C. La Ferita ancora insana della Chiesa Cristiana* Vol. I, Milano, 2012. s. 27; Bk. Kaçar, *Geç Antikçağda Hristiyanlık*, s. 56.

²²Philostorgius, *Church History*, Society Of Biblical Literature, Trans. Philip R. Amidon, ed. John T. Fitzgerald, Atlanta, 2007. s. 2.

Epiphanius, (ö. 403) Aryüs'ün papaz olarak görev yaptığı dönemde İskenderiye ve civarında birçok kilise bulunduğunu; Colluthus, Cansiparane, Sarmama ve Aryüs gibi papazların Kutsal Kitap'ı yorumlarken halkın kafasını karıştıracak farklı şeyler söylediklerini anlatır. Diğerlerinin fikirlerinin uzun süre etkili olmadığını, sadece Aryüs'ün düşüncelerinin yayılıp güçlendiğini nakleder.²³

Aryüs isminin Hristiyan teolojisi tartışmalarında duyulması ilk defa Diocletianus'un 303 yılında Hristiyanlara karşı başlattığı kovuşturma döneminde (303-313) kilise içinde meydana gelen teolojik tartışmalar sırasındadır.²⁴Bu dönemde Aryüs İskenderiye Piskoposu Petrus tarafından Kiliseye kabul edilmiş ve cemaatin ileri gelen vaizlerinden biri olmuştur. Aryüs bir ara Petrus tarafından kiliseden atılmışsa da halefi Achilles tarafından geri kabul edilmiştir. Ne var ki Achilles'ın piskoposluğu bir yıl sürmüş, yerine Alexander atanmıştı. O zamanlar Aryüs İskenderiye'de kent limanına yakın ve kalabalık bir bölge olan Baukalis kilisesinin papazıydı.²⁵

İskenderiye patriği Alexander, İsa Mesih'in tabiatı konusunda konuşurken onun Tanrı ile aynı özden olduğunu ifade edince Aryüs'ün itirazıyla karşılaşır. Alexander şehrin tüm rahiplerinin çağrıldığı bir yerel konsil toplayıp konuyu müzakere ettirir. Tartışma daha da alevlenince Alexander çoğunluğu kendi görüşünden olan yüz kadar piskoposun katıldığı bir konsil daha toplayarak Aryüs'ün fikirlerinden vazgeçip kendi görüşüne katılmasını emreder. Bunu kabul etmeyen Aryüs ve taraftarları aforoz edilir.²⁶

Aryüs, önce Filistin'de sonra İznik gidip diğer piskoposlara mektuplar yazarak fikirlerini anlatır. Sonuçta İzmitli Eusebius, Surlu Paulinus, Sezariyeli²⁷ Eusebius, Scytho-

²³Epiphanius, *The Panarion*, s. 334; Bk. Williams, Rowan, *Arius, Heresy and Tradition*, eds. Darton, Longman and Todd Ltd. Cambridge, 1987, ed. William Erdman, Michigan, 2002. ss. 29-32.

²⁴Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, s. 55.

²⁵Philostorgius, *Church History*, s. 8; Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, s. 55.

²⁶Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, Trans. Frank Williams, Nag Hammadi and Manichaean Studies, eds. Einar Thomassen & Johannes van Oort, Vol. 63. Leiden, 2012. s. 333; Socrates, *Ecclesiastical History*, Trans. A.C. Zenos. From NPNF, Second Series, Vol. 2. eds. Philip Schaff and Henry Wace. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1890. Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/26011.htm>, (01.11.2020), II/6.

²⁷Türkçe Kitabı Mukaddes çevirilerinde Sezariye olarak geçen bu şehrin ismi bu günkü Filistin'de olup Arapça *Filistin Kayseriya* olarak telaffuz edilir. Bu günkü İç Anadolu'da bulunan Kayseri Kapadokya Kayserisi, (Caesarea Mazaca) diğeri Filistin Kayserisi(Caesarea Maritima) olarak bilinmekteydi. Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında önemli bir şehir olan Filistin Kayserisi Bizans ve Arap hâkimiyeti döneminde önemini kaybetmiştir. Bk. Caesarea Md. <https://www.britannica.com/place/Caesarea>; www.jewishvirtuallibrary.org/vie-caesarea.

polis Piskoposu Patrophilus gibi bazı piskoposlar bu dönemde Aryüs'ün safında yer alırlar. Bu piskoposların desteğiyle İznik ve Sezariye'de toplanır ve Aryüs'ün görüşleri Ortodoks kabul edilerek Alexander'a, Aryüs'ü tekrar kiliseye alması için baskı yapılır. Alexander görüşlerinde direnince tartışma büyür.²⁸

Aryüs *Thalia (Saadet Şarkıları)* adlı eserini yazdığında halk arasında büyük yankı bulmuştur. Endişeye kapılan Alexander bir genelge yayınlayarak araçlarla bu genelgeyi sağa sola gönderir. Sonuç, aralarındaki uçurumun iyice büyümesi olmuştur. Öyle ki sokakta, çarşıda, pazarda her meslekten insanlar ve papazlar bu meseleyi tartışmaya başlarlar.²⁹ Tartışmanın tırmanıp imparatorluğun bütünlüğünü tehdit edecek seviyeye gelmesinden endişelenen İmparator Konstantin İznik'te bir konsil toplanmasını sağlar.³⁰

İznik Konsili neticesinde fikirleri mahkûm edilen Aryüs aforoz edilir ve Illyricum'a (bu günkü Dalmaçya bölgesi) sürgüne gönderilir. Davasından vaz geçmeyip aksine hız veren Aryüs önce Kudüs'e sonra İskenderiye'ye gider. İzmit Piskoposu Eusebius'un desteğini aldıktan sonra İmparator Konstantin ile görüşmeyi başarır. Konstantin Aryüs'ün tekrar Kiliseye kabulü konusunda ikna olduğu gibi Alexander'la birlikte Tanrı ve İsa Mesih'in aynı özden olduğu fikrini savunan bazı piskoposların aforoz edildiklerini bildirir(286). Bunun üzerine Aryüs, İskenderiye'ye dönmek ister ancak Athanasius İskenderiye halkını kışkırtarak onu şehre sokmamayı başarır.³¹ Bunun üzerine Aryüs, Libya'ya gider. Bu durumdan rahatsızlığını Konstantin'e yazdığı bir mektupla bildirir ve eğer kendisinin şehre alınmasını gerçekleştiremeyecekse bütün Libya halkının arkasında olduğunu ima ederek onu tehdit eder. Bu mektuptan sonra Konstantin ile Aryüs'ün arası tekrar açılır. Ancak 335 yılında Sur'da yapılan konsilde tekrar düzelir. Bunun üzerine İzmit Piskoposu Eusebius, 336 yılında Konstantin ile bir görüşme ayarlar. İstanbul'a gelen Aryüs, görüşmede Konstantin'in sorusu üzerine İznik kararlarını kabul ettiğini söyler Bunun üze-

²⁸Philostorgius, *Curch History*, s. 9; Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, ss. 35-36, T, Lienhard, "The Arian Controversy, Some categories Reconsidered", s. 415; Adrian Gabor, *İstoria Biserica Uiversalia*, Universitatea Bucureşti Facultatea de Teologie Ortodoxa, Bucureşti, 2011, s. 127.

²⁹Roland Sinsel *The Entstehung der Trinitaetslehre*, <http://roland-sinsel.de/trinitaet/die-entstehung-der-trinitaetslehre/index.html>, (12.12.2018).

³⁰Sinsel, 'The Entstehung der Trinitaetslehre', <http://roland-sinsel.de/trinitaet/die-entstehung-der-trinitaetslehre/index.html>, (10.11.2020).

³¹Socrates, *Ecclesiastical History*, I/25-27; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, II/27; Bk. Johannes Quasten, *Patrology*, Catholic University, Washington D.C. 1986, II/15; Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, ss. 35-39.

rine Konstantin, İstanbul Piskoposu Alexander'dan onu kiliseye almasını ister. İznik Kon-sili kararlarına sıkı bir şekilde bağlı olan Alexander ise bunu yapamayacağını ifade eder. Fakat Eusebius ve diğer bazı Aryüsçü düşünceyi benimseyenlerin ısrarlarına daha fazla dayanamayarak, onu kiliseye kabul etmeye karar verir.³²

Athanasius'un anlattığına göre o gece Alexander Tanrı'ya ya kiliseye merhamet edip Aryüs'ün canını ya da onun kiliseye tekrar alındığını görmektense kendi canını al-ması yönünde dua eder. Ertesi gün Aryüs arkadaşlarıyla konuşurken baş aşağı düşer, be-deni yarılr ve tüm bağırsakları dışarı dökülerek ölür.³³ Sozomenus göre bazıları onun ani bir kalp rahatsızlığından, bazıları kiliseye dönmesinden dolayı sevincinden, bazıları sap-kınlığına verilmiş ilahi bir ceza sebebiyle, bazıları da yapılan bir büyü sebebiyle bu şe-kilde öldüğünü iddia etmişlerdir.³⁴ Oysa Aryüsçülere göre bu ölüm şekli zehirlenmeyle yapılan bir suikasttan ibaretti.³⁵

Gonzalo Fernandez Athanasius, Sozomenus ve Theodoretus'un konuyla ilgili anlatıları üzerinde bir değerlendirme yaparak bu olayın tarihi gerçekliğinin olmadığını ileri sürmüştür. Athanasius'un verdiği tarihler çelişkilidir. Çünkü İstanbul patriği Alexander Aryüs'ten yedi sene önce (330) ölmüş, Aryüs'ün öldüğü günlerde İstanbul patrikliği görevini Aryüs'ü destekleyen 335 Sur Konsilinde Athanasius'un görevden alınması yönünde oy veren Pavlus yürütüyordu.³⁶

1.2.4. Aryüsçü Teoloji ve Yayılma Süreci

Aryüs teolojisine girmeden önce IV. yüzyılda Aryüs'le başlayan şiddetli tartışma-ların ve kavganın temelinde İsa'nın tabiatı sorunu ve bunu aşmak için başvurulmuş öz(ou-sia) kavramı bulunuyordu.

³²Bk. Philostorgius, *Church History*, s. 23; Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, s. 35-39.

³³Athanasius, *Brief an den Bruder Serapion*, Griechische Patristik und orientalische Sprachen - Miséricorde - Av. Europe 20 - CH-1700 Fribourg, <https://www.unifr.ch/bkv/kapitel5250.htm>, (01.11.2020), pr. 1-3; Bk. Sokrates, *Ecclesiastical History*, I/38; Epiphanius, *The Panarion*, s. 340.

³⁴Sozomenus, *Ecclesiastical History*, II/29. Bk. Hefele, Karl Joseph, *A History of the Councils of the Church*, Trans & ed. Henry Nutcombe, Edinburg 1876, II/734.

³⁵AF. Germer, "Die historischen Wurzeln der Dreieinigkeit "Trinitätslehre, Göttliches Geheimnis oder Menschliches Konstrukt? 2019, <http://www.trinitaet.com/geschichtliches/alle-geschichtliches/98-historische-wurzeln-wm>, (12.02.2019).

³⁶Gonzalo Fernandez, , "Problemas históricos de la muerte de Arrio", *Revista de estudios bizantinos y neogriegos*, N°. 5, 1984, ss. 95-103, http://interclassica.um.es/index.php/interclassica/investigacion/hemeroteca/erytheia/numero_5_1984/problemas_historicos_de_la_muerte_de_arrio, (08.03.2020). s. 99.

Lienhard'a göre IV. yüzyılda Kutsal Kitap'ın otoritesinde de bir anlaşmazlık olmamakla birlikte kurtuluşun nasıl olacağı üzerinde fikir birliğini sağlayan, Tek Tanrı inancı ile Mesih'in tanrılığını bağdaştıran ve bunu açıklığa kavuşturan teolojik bir formüle henüz ulaşılmamıştı. Tanrı'da tekil olanla çoğul olanı ifade etmenin bir yolu aranıyordu. Grekçe konuşan Kilise Babalarının *Kendiliğinden var olanı* (*Mevcut bi zatihî*) ifade etmek için kullandığı üç kavramı vardı. Öz, esas ve var oluş (*Ousia, hypostasis, hyparxis*). Sonraki dönemlerde de *ousia* ve *hypostasis* kelimelerinin kullanımı devam ederken *hyparxis* terk edildi.³⁷

IV. yüzyıl boyunca *hypostasis*, iki karşıt grubun birbirine olan muhalefetini ifade etmek için kullanıldı. Biri tek *hypostasis*'ten diğeri ise iki ya da üç *hypostasis*'ten bahsediyordu. Bu kavram sadece Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un nasıl anlaşılacağını değil, kurtuluşun nasıl olacağını belirliyordu.³⁸

Lienhard, IV. yüzyılda *ousia-hypostasis* kavramı etrafındaki teolojik tartışmaların taraflarını tek özcü (*miahypostatic*) ve iki özcü (*diahypostatic*) olarak isimlendirmeyi önermektedir. Tek özcü teoloji tek tanrıcılığı korumak için özün birliği noktasından hareket eder. Tek bir Tanrı vardır. Bu tek Tanrı gerçekten var olandır. Tek *hypostas*, tek *ousia*'dır. Bu tek Tanrı bir söz söyler veya bir oğlu vardır ve Kutsal Ruh'unu gönderir. Tek özcü teoloji bu isimleri (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) iman ilkeleri olarak saymaktan çekinmez. Fakat en azından IV. yüzyıl öncesi devirler Söz'ün ve Ruh'un özünden veya tabiatından bahsetmek spekülâtif dilde bazı zorlukları beraberinde getiriyordu. Tanrılığa çokluk izafe etme tehlikesinden uzak durmak için *tek öz* ifadesine vurgu yapıyordu. Oğul, Aynı Özcü gelenekte³⁹ tıpkı Baba'nın olduğu şekilde Tanrıydı (*ομοουσιον το πατρι/homousion to patri*). Ancak bu teolojinin İznik Konsiline kadar temsilcileri fazla değildi.⁴⁰

İki özcü teoloji 'ye gelince, Lienhard'a göre tutarlı bir sistem kurmuş olan bu teoloji en çok Sezariyeli Eusebius'un yazılarında öne çıksa da tek bir müellif tarafından değil birçok müellif tarafından ifade edilip savunulmuştur. Bu teolojiye göre her şeyin başlangıcı, ilk prensip, kendinden başkasının varlık sebebi olan tek bir Tanrı vardır. O ezelîdir,

³⁷Lienhard, "The Arian Controversy: Some categories Reconsidered", s. 420.

³⁸Lienhard, "The Arian Controversy: Some categories Reconsidered", s. 422.

³⁹Tek Özcüler, Aryüsçülük ihtilafı bağlamında Aynı Özcüler (homousian) olarak isimlendirilecektir. İznik Konsilinde formüle edilmiş teslis anlayışını kabul eden, Müslüman müelliflerin *Melkitler* diye andığı, 1054 Katolik -Ortodoks bölünmesinden önceki ana kadar kiliseyi temsil eden Hristiyanlıktır.

⁴⁰Lienhard, "The Arian Controversy: Some categories Reconsidered", s. 423.

türememiştir, doğmamıştır, aşkındır, bilinemez, yalnızca selbi sıfatlarla nitelenebilir, tam olarak kavranılamazdır. Baba, kelimenin tam anlamıyla Tanrı'dır. Baba'dan başka Yeni Ahit'in Oğul, Söz, Suret, Hikmet, Kudret, *tüm mahlûkatın ilk doğrulanı*⁴¹ dediği diğer bir öz daha vardır. Tanrı'nın oğlu Tanrı'dan aşağı bir derecede fakat tüm mahlûkatın fevkinde. Bu gelenek, yaratma ve doğurma kavramları arasında bir fark görmez. Baba (Tanrı), Oğul'un (İsa) varlığının kaynağıdır. Oğul'un varlığı Baba'ya dayanır. Bu geleneğin üzerine titrediği şey, Tanrı'nın özünün Oğul'u türetmek için bölünmesi yahut etkilenmesi yahut *sudur etmesinin (emanation)* asla söz konusu olamayacağıdır.

Oğul'un varlığının Baba'ya dayanması (*dependence*) onun ezeli olmamasını gerektirir. Yeni Ahit bunu teyit eder. "Baba benden büyüktür".⁴²Oğul'un temel fonksiyonu aracılıktır. İncil onu *Tanrı ve insanlar arasında aracı*⁴³olarak niteler. Yine aracı olarak Tanrı onunla âlemi yaratmıştır. Yeni Ahit Tanrı'yı hem Oğul'dan hem de onun vasıtasıyla yaratılan her şeyden ayrı tutar.⁴⁴

Aracı aynı zamanda tebliğ eden ve öğretendir. İki özcü (*diahypostatic*) gelenek Eski Ahit'te anlatılan ilahi *tecellileri (teophanies)* de Oğul'a hamleder. Âdem ve Havva yasak elmayı yediklerinde Aden Bahçesinde dolaşan, Yaprak'la güreşen, yanan çalıda tecelli eden, Musa'ya Şeriatı veren, peygamberlerin ağzıyla konuşan hep Oğul'dur. Oğul görünmez Baba'nın görünen suretidir.⁴⁵

Bedene bürünen Oğul, Tanrı'nın vahyi, insan ırkının kurtarıcısı, hakikatin öğreticisi, erdemin timsalidir. Beşeriyeti, ilahlaştırarak yahut ilahla birleştirerek kurtarmaz; zira o tam manasıyla bir ilah değildir. Tanrı Oğul'u bakire Meryem'de ete bürüyerek tarihi bir zaman diliminde belirlemiştir. Oğul ilk defa İsa ile değil; daha önce Yakup ile güreşirken de enkarne olmuştur. Bedene bürünen Mesih görevine, vahyi sunan, öğreten ve örnek insan olarak devam eder. Onun beşeri bedeni yeni bir şahıs ve irade değildir. Baba'nın iradesiyle tam bir uyum halindedir. Onun çarmıhta acı çekmesi ve ölmesi sabır ve fedakârlık örneğidir.

⁴¹Koloseliler, 1:15

⁴²Yuhanna, 14:28

⁴³İ. Timoti: 2/5

⁴⁴I. Korintliler, 8:6; Yuhanna, 1:3.

⁴⁵Koloseliler, 1:15

Kurtarma, yeni bir durum değil ama yeni bir bilgidir. Oğul Tanrı'nın hoşnut olacağı bir hayatı garanti eden hakikati açıklar. Hristiyanlar, ancak ve ancak hakikati kabul edip yaşarlarsa kurtulurlar. Yoksa ne enkarnasyon ne haç ne de İsa'nın yeniden dirilişi insanın ontolojik yapısında bir değişiklik yapar. Beşer ırkı asla ilahlığı üstlenmemiştir.⁴⁶

Lienhard, iki özlü teolojinin hem güçlü hem de zayıf yanları bulunduğunu ifade etmektedir. Güçlü yanı, İncil'in ortaya koyduğu Mesih ve onun Tanrı olan babasıyla arasındaki ayrımı kolay bir dille anlatmasıdır. Keza Oğul'un Baba'ya tabiiyetini gözler önüne seren birçok İncil ifadesini başarılı bir şekilde izah etmesi, insan hürriyeti ve kurtuluşa önemli bir rol vermiş olması da güçlü yanlarındandır.

Fakat ciddi açıkları da mevcuttur. Problemsiz bir monoteizm izahı sayılmaz. Sezarili Eusebius'a göre "İsa tanrıdır ama *gerçekten* Tanrı değildir."⁴⁷ Bu ifadenin sorunsuz bir monoteizm izahı olduğunu söylemek zordur. Diğerleri de öz hususundaki açıklamaları bağlamında bundan daha başarılı izahlar değildir. İki özcü teoloji alt basamakta *bir ikinci tanrı* müşkülünden kurtulamamaktadır. Bu müşkül, zirvedeki en güçlü Tanrıdan en aşağıdaki kuru maddeye kadar bir varlık skalası anlayışına sahip Antik Yunan düşünce yapısından kaynaklanıyor olabilir. Bu yüzden de yaratana yaratılan arasında sarıh bir ayrım yapamaz. Bu tarz bir varlık zinciri anlayışı bazı Eusebiusçuların İsa'ya *Tanrı*, bazılarının da *mahlûk* demesine yol açmıştır. Tabii Tanrı'dan aşağıda olmakla birlikte tüm mahlûkatin üstünde bir mahlûk olduğunu unutmamak gerekir.⁴⁸

Lienhard'ın özetlediği bu iki teolojinin birincisinden Ortodoks/Katolik teoloji, ikincisinden Aryüsçü teoloji geliştirecektir. Öz kavramı hakkındaki bu ön bilgiden sonra Aryüs teolojisine geçebiliriz.⁴⁹

⁴⁶Lienhard, "The Arian Controversy: Some categories Reconsidered". ss. 423-424.

⁴⁷Eusebius, of Caesarea, "Fragments of a Letter of Eusebius to Euphratius of Balanesa," *Documents of the Early Arian Controversy*, Urkunde:3, <https://www.fourthcentury.com/> (08.03.2020), urk. 3.

⁴⁸Lienhard, "The Arian Controversy: Some categories Reconsidered". s. 424.

⁴⁹Bu mektuplar tarih sırasına göre şu şekildedir: 1-Aryüs'ün Eusebius'a mektubu(318), 2-İzmitli Eusebius'un Aryüs'e mektubundan bir kısım(318). 3-Aryüs ve diğer İskenderiyeli din adamlarının Patrik Alexander'a mektubu(320). 4-Filistin Konsilinde Aryüs'ün yeniden görevine iadesini isteyen mektup(321). 5-Papaz George'un Patrik Alexander'ı Aryüsçülere karşı müdafaa eden mektubu(322). 6-Konstantin'in İskenderiye Patriği Alexander ve Aryüs'e gönderdiği mektup(324). 7-Konstantin'in Aryüs'e Mektubu(327). 8-Aryüs ve Euzoius'un Konstantin'e mektubu(327). 9-Aryüs ve taraftarları aleyhine İmparator'un kararnamesi(333). 10-Konstantin'in Aryüs ve taraftarlarına mektubu(333), 11-Aryüs'ün Tanrı ve İsa tasavvurunu anlatan Thalia adlı şiirinin ise tarihi bilinmiyor. Bk. *Documents of the Early Arian Controversy*. 2012, <https://www.fourthcentury.com/arius-chart>, (4.11.2019).

Aryüs'ün kendisinin yazmış olduğu *Thalia* adlı şiiri ve mektuplarında işlenen konular ve yapılan tartışmalardan Aryüs'ün Tanrı, Mesih ve Kutsal Ruh tasavvurları hakkındaki fikirlerini yaşanan olaylar bağlamında anlatmak daha açıklayıcı olacaktır.

Aryüs *Thalia* isimli şiirlerinde teolojisiyle ilgili önemli hususları dile getirmiştir. Bu şiirde ifade bulan teolojiye göre Tanrı, hiç kimse tarafından kavranılamaz. Onun eşi ve benzeri yoktur. Her şey doğmuş; O doğmamıştır. Her şeyin bir başlangıcı vardır; Onun yoktur. Başlangıçsız olan Tanrı, yaratılışın başlangıcı olarak Oğul'u yaratmıştır. Oğul, Baba'nın kendine ait özelliklerinden hiç birine sahip değildir. Çünkü o Baba'ya eşit değildir, Baba ile aynı varlık da değildir.⁵⁰

Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un varlıkları birbirine karışmamıştır. Üstünlüklerine gelince yegâne, sonsuz olan diğer ikisinden çok çok yücedir. Baba özü (ousia) itibariyle Oğul'a yabancısıdır. Çünkü o başlangıçsızdır. Tek bir olan (Monad) ezeldir, diğer ikisi (Oğul ve Kutsal Ruh) var olmadan önce yoklardı. Oğul yokken Baba Tanrı idi. Ezeli olmayan Oğul, Tanrı'nın iradesiyle var edildi. Tek doğrulmuş Tanrı (μονογενεὺς θεός/monogenes theos) da diğer mahlûkata yabancısıdır. Tanrı hikmet sahibidir. Hikmeti öğreten de odur. Tüm mahlûkata olduğu gibi Oğul'a da görünmezdir.⁵¹

Hikmet, hakîm olan Tanrı'nın iradesiyle var olmuş; sayısız görünüm almıştır. O güç, Tanrı'nın şanı, hakikat, suret ve sözdür. O ışığın yayılması olarak da tasavvur edilebilir. En yüce olan Oğul'a denk birini yaratması mümkündür. Ama böyle birini yaratmamıştır. Oğul, büyüklüğüne ve yüceliğine Tanrı mı istediği için sahip olmuştur. Tanrı, Oğul için de kavranılamazdır. O tarif edilemez. Oğul da onu kavrayamaz ve anlayamaz.⁵²

Tanrı'da bir sıfat ve kudret olarak bulunan hikmet ve söz, Oğul'un yaratılmasını gerçekleştirmiştir. Bu nedenle Oğul hikmet ve sözle dolmuştur. Tanrı yalnız başına olduğu zaman insanları yaratmak isteyince sözü, hikmeti ve oğlunu yaratmıştır. İki hikmet ve iki söz vardır. Biri ezelden beri Tanrı'da olan; diğeri Oğul'daki Tanrı'nın iradesi ile var edilen. Bu sayede Oğul, hikmet ve söz diye isimlendirilmiştir. Tanrı'nın diğer sıfatları

⁵⁰Aryüs, "Thalia", *Documents of the Early Arian Controversy*. Copyright © 2020 Wisconsin Lutheran College, <https://www.fourthcentury.com/arius-thalia-intro/>, 26.09.2020. v. 1-4.

⁵¹Aryüs, "Thalia", v. 1-2; Bk.Philostorgius, *Ecclesiastical History*, Society Of Biblical Literature, Trans. Philip R. Amidon, ed. John T. Fitzgerald, Atlanta, 2007, s. 16. Philostorgius Aryüs'ün bu görüşünü nakletmekle ve Aryüşü bir kilise tarihi yazarı olmakla birlikte Tanrı'nın zatının asla kavranamayacağı konusunda Aryüs gibi düşünmemektedir. Bk. Philostorgius, *Ecclesiastical History*, s. 16;

⁵²Aryüs, "Thalia", v. 9.

da Oğul'a verilmiştir. Ancak bu sıfatlar Oğul'da Tanrı'da olduğu gibi değildirler. Çünkü Oğul, tabiatı icabı bu sıfatları kapasitesi ölçüsünde kendisinde barındırabilmektedir. Oğul, kendisine verilen söz konusu özel konum nedeniyle "Tanrı Oğlu" ismini hak kazanmıştır. Ona Tanrı demek de yanlış olmayacaktır ancak onun Tanrılığı hiçbir zaman Baba'nın Tanrılığına eşit değildir.⁵³

Aryüs'ün karşı çıktığı temel nokta Eusebius'a gönderdiği mektubundan da anlaşıldığı gibi İskenderiye Teolojisinin "Baba her zaman baba, Oğul her zaman oğul olmuştur." ifadesidir. Aryüsçülerin kullandığı felsefi dile göre babalık, Tanrı'nın bir sıfatı değil; baba ile oğul arasındaki ilişkiyi ifade eder. Tanrı babalık niteliğini Oğul'u yarattıktan sonra almıştır. Athanasius'un "Oğul ezeli değilse biz de Oğul'un oğulları oluruz." iddiasına Aryüsçüler "Oğul ezeli ise İsa Tanrı'nın oğlu değil kardeşi olur." şeklinde cevap vermişlerdir. Aryüsçü terminolojide babalık ve oğulluk ne mutlak ne de esasa ilişkin kelimelerdir. Kutsal Kitaptaki oğul kavramına Aryüsçülerin getirdiği yorum İsa'nın, Tanrı'nın biyolojik değil; evlat edinme yoluyla oğlu olduğudur. "Sen Rab Tanrı'nın oğlusun."⁵⁴, "Kendisini kabul edip adına iman edenlerin hepsine Tanrı'nın çocukları olma hakkını verdi."⁵⁵ İfadelerinde kullanıldığı gibi oğulluk inanma karşılığı bahsedilen bir nimettir. Aryüsçüler İncil'den İsa'nın tevazuu ve çektiği acılarla ilgili ifadeleri de delil olarak kullanmışlardır. Athanasius ve İskenderiyeli Alexander, Aryüsçülerin bu gayretlerini, İsa'yı mahlûk derecesine düşürmeye matuf, dinsizce eylemler olarak değerlendirmiştir.⁵⁶

Aryüsçülerin Mesih, ilahi Oğul ve kurtarıcı derecesine yüceltilmiş bir mahlûktur. Alexander, adaşı İstanbul metropolitine gönderdiği mektupta: "Aryüsçüler, Filipililer Mektup 2:5-11'de ifade edilen kurtarıcının acı çekmesi, ölüme boyun eğip alçalması ve zayıf düşmesi gibi durumları, bizim için sonradan kesp ettiği şeyleri, onun yüce ve ezeli ulûhiyetine mugayir olarak gördüklerini, tabiatının bir göstergesi Baba ile olan anılığı unuttuklarını" yazmıştır. Aryüsçülerin Yeni Ahit anlatılarındaki İsa'nın acı çekmesi ve

⁵³Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, Trans. John Henry Newman and Archibald Robertson. NPNF, Second Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892. Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/28161.htm>, (01.11.2020), I/2; John Norman Kelly, *Early Christian Doctrine*, 4. Edition, Adam & Charles Black, London, 1968, s. 288; Baş, Bilal, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999, ss. 52-53.

⁵⁴"Siz Tanrınız Rabbin oğullarısınız; ağıt yakarken bedeninizde yara açmayacaksınız ve gözlerinizin arasındaki tüyleri yolmayacaksınız." (Tesniye, 14:1)

⁵⁵"Kendisini kabul edenlere gelince onlara Tanrı'nın çocukları olma yetkisi verdi." (Yuhanna, 1.13)

⁵⁶Gregg, C. Robert Gregg and Dennis E. Groh *The Centrality of Soteriology in Early Arianism*, 1973, https://earlychurch.org.uk/pdf/atr/59-3_260.pdf, (27.03.2019), ss. 261-264.

küçük düşürülmesi ifadelerine yoğunlaşıp, yüce ve ezeli ulûhiyeti inkâr ettiklerini şikâyet etmiştir.⁵⁷

Filipililere Mektup'ta Pavlus şöyle yazıyordu ki bu Aryüşülerin temel delillerinden birini oluşturmaktadır:

İsa Mesih'teki düşünce sizde de olsun. Mesih, Tanrı suretine (morphe theou) sahip olduğu halde, Tanrı'ya eşitliği (isa theou) sınıksız sarılacak bir hak saymadı. Ama kul özünü alıp insan benzeyişinde doğarak ululuğunu bir yana bıraktı. İnsan biçimine bürünmüş olarak, çarmıh üzerinde ölüme bile boyun eğip kendini alçalttı. Bunun için de Tanrı onu pek yüceltti ve ona her adın üstünde olan adı bağışladı.⁵⁸

III. yüzyılın sonları ve IV. yüzyıl kristolojileri varlığı ezeli bir Mesih tasavvuruna sahiptir. Ancak Aryüşülerin Kutsal kitap yorumlarından çıkan sonuç önceden var olan bir Mesih olsa da yaratılmış bir Mesih'tir.⁵⁹

İsa'nın bedeni ilk dönem Aryüşüleri için kendi Kristolojilerini temellendirmek için fazlaca önemsenmiştir. Acı çekmeye maruz bir vücut ilahi öze katılamazdı. Athanasius, *Aryüşülere Karşı Söylevler*'inde Aryüşülerin, İsa'nın mahlûk olduğuna dair bir dizi kanıtlar serdedip “bu acıyı çekmeye, ıstıraba maruz kalan bedene, tanrısal özün kendi sözü olduğunu nasıl söylersiniz?” diye sorduklarını, Yuhanna, 6:42 ve 8:5-8'de Mesih'in ezeliliğinin ifade edildiği yerlerin yorumunda ise onun beşeri özelliklerine vurgu yapıp “Nasıl oluyor da ağlayan ve sorarak öğrenen biri Logos ya da Tanrı olabiliyor?” dediklerini nakletmektedir.

Aryüşüler, yine İncil'in şu ifadelerine dayanarak yaratılmış olmasının bedensel sınırlılığı yanında psikolojik ve manevi sınırlılığı getirdiğini savunur ve İsa'nın işkence karşısında maruz kaldığı korku ve şüpheleri onun Tanrı ile aynı özden olmadığına delil olarak ileri sürerler:

-Saat üçe doğru İsa yüksek sesle, “Elî, Elî, lema şevaktani?” yani “Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?” diye bağırdı.⁶⁰

-“Baba, adımı yücelt!” Bunun üzerine gökten bir ses geldi: “Adımı yücelttim ve yine yücelteceğim.”⁶¹

⁵⁷Gregg, and Groh, E, *Early Arianism- A View of Salvation*, SCM Press Ltd. London,1981, s. 2.

⁵⁸Filipililere Mektup, 2:5-9

⁵⁹Gregg and Groh, *Early Arianism- A View of Salvation*, s. 2.

⁶⁰Matta, 27:46

⁶¹Yuhanna, 12:28

-O günü ve o saati, ne gökteki melekler ne de Oğul bilir; Baba'dan başka kimse bilmez.⁶²

Bu cümlelerden çıkardıkları sonucu Aryüs şu şekilde ifade etmektedir: 'Sizin yorumunuza göre eğer ezelden Tanrı ile birlikte olsaydı Markos, 13:41'de ifade edildiği gibi kıyamet saatini bilmiyor olmazdı. Matta, 27:46'da ifade edildiği gibi niye terk edildiğini sormazdı. Eğer tam Tanrı olsaydı Yuhanna, 12:28'de ifade edildiği gibi "Baba beni yücelt" demezdi. Matta, 26:1'de olduğu gibi dua etmezdi.⁶³

İskenderiye patriği Alexander Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un eşit derecede ve aynı özden olduğunu anlattığı sırada Aryüs, Alexander'ın Sabellius'un⁶⁴ düşüncelerine kaydığı sonucuna vararak ona itiraz etmiştir. Aryüs'e göre Baba eğer bir oğul edinmişse, Oğul'un zamanda bir başlangıcı olmalıydı. Dolayısıyla Oğul'un yoktan var edilmiş olması gerekiyordu.⁶⁵ Bunun üzerine Alexander Aryüs'ün vardığı sonucun yanlış olduğunu söyleyerek onu ikna etmeye çalıştı.⁶⁶ Sozomenus, patrik Alexander'ın, Aryüs'ün düşüncelerini açıkladığı ilk günlerde olumsuz bir tepki vermeyip papazların kendi aralarında bu konuyu tartışmalarında bir sakınca görmediğini anlatır.⁶⁷ Alexander, tartışma büyüyüp taraflardan her birinin kendini galip ilan ettiğini görünce, Aryüs'ü uyararak düşüncelerinin tehlikeli olduğunu belirtip vazgeçmesini ister. Ancak Aryüs'ü ikna edemediği gibi İskenderiye piskoposluğuna bağlı bölgede onu destekleyenler de çoğalmaya başlar.⁶⁸ Aryüs düşüncelerini kapı kapı dolaşarak herkese anlatmaya başlar. Fikirlerinin halk arasında

⁶²Markos,13:32

⁶³Gregg and Groh, *Early Arianism- A View of Salvation*, s. 3; Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, III/26.

⁶⁴Sabellius'a göre Baba, Oğul ve Kutsal Ruh bir varlığın üç ismidir. Bu tıpkı insanın can, beden ve ruhtan oluştuğu gibidir. Baba beden, Oğul can Kutsal Ruh da ruhtur. Yahut da güneşin ışık, sıcaklık ve yuvarlak olan formundan oluştuğu gibi. Isıtan sıcaklık Kutsal Ruh, Aydınlatan Oğul, fiilen var oluş Babadır. Oğul ışık dalgası gibi dünyaya gönderilip İncil'i yaydı ve insanın kurtuluşunu sağladı. Sonra tekrar göğe çekildi. Ancak Kutsal Ruh her an her mümine canlılık ve gayret vermektedir. Sabellius, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u eşit tanrılıkta üç ayrı şahıs olduğunu savunanların Eski Ahit'te açıkça belirtilmiş olan tek tanrıcılık ilkesini ihlal ettiklerini savunmuştur. Bk. Epiphanius, *The Panarion*, s. 123-124; Sinanoğlu, "İznik Konsili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Sabellius'un teslis yorumu *Modalist Monarşiyenizm* olarak da adlandırılmaktadır. Bk Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk, Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul, 2017, ss. 221-222.

⁶⁵Socrates, *Ecclesiastical History*, I/ 2; Theoderetus, *Ecclesiastical History*, I/1.2; Sozomenus o zamana kadar kimsenin böyle bir şey dile getirmediğini ifade ediyor. (Bk. Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/ 15.3); Glen L. Thompson, . *Harmony 1.2- Political Event to Nicea(305-325)*, 2016, <https://www.fourth-century.com/wp-content/uploads/2017/01/Harmony-1.8-Political-Events-from-Nicaea-to-Constantines-Death-325-337.pdf>, (07.03.2020), s. 25.

⁶⁶Theoderetus, *Ecclesiastical History*, I/2; Thompson, "Harmony", 1-2; *Political Event to Nicea(305-325)*, s. 25.

⁶⁷Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/15.3.

⁶⁸Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/15.6.

da yayıldığını gören Alexander, Aryüs ve onu destekleyen papazları kilisedeki görevinden uzaklaştırır. Sozomenus Aryüs'ü destekleyen papazların Aithalas, Achillas, Cansiparane, Sarmates; diyokozların Euzoius, Macarius, Julius, Menas ve Helladius olduğunu kaydetmektedir. Liderleri Aryüs'ün Tanrı tarafından seçildiğine inanıyor, görevden haksız yere alındığını savunuyorlardı.⁶⁹

Tartışma ve akabinde doğan kargaşa İskenderiye'den tüm Mısır'a Libya'ya, Teb'e ve diğer eyaletlere yayılmıştı.⁷⁰ Sozomenus, Aryüs ve taraftarlarının destek kazanmak için diğer bölgelerin piskoposlarına mektuplar yazdıklarını, bu sebeple her tarafta İsa Mesih'in tabiatının tartışılmaya başlandığını anlatmaktadır.⁷¹ Patrik Alexander da etrafa mektuplar yazarak Aryüs ve fikirlerine karşı uyanık olmalarını tembihliyordu.⁷²

Alexander piskoposlara yazdığı mektuplarda Aryüs'ün Mesih'in tabiatı konusundaki görüşlerini şöyle özetliyordu:

Tanrı'nın sözü (Mesih) ezeli değildir ve yoktan var edilmiştir. Mesih var olmadan önce bir zaman vardı. Oğul mahlûktur (ktisma) ve mamuldür (poeima). O Baba'nın özüne benzemediği gibi Tanrı'nın kendi sözü ve kendi hikmetinin tabiatından da değildir. Aksine Tanrı'nın *imal ettiği* (poeimaton) ve Tanrı'dan *doğan*'dır. Onun söz ve hikmet olarak isimlendirilmesi ilahi söz ve hikmete benzerliği cihetindendir. Mesih'in kendisi Tanrı'nın kendi sözü ve hikmetiyle yaratılmıştır. Tanrı oğlunu da diğer varlıkları da kendi söz ve hikmetiyle yaratmıştır. Oğul'un tabiatı da diğer yaratılmışlarda olduğu gibi değişime tabidir. Oğul, Baba'nın özüne yabancıdır. Baba da Oğul'a yabancıdır. Diğer mahlûkata görünmediği gibi ona da görünmez. Oğul Baba'yı göremediği gibi tam olarak idrak edemez. Aynı şekilde kendi özünü de tam olarak kavrayamaz. Oğul bizim yaratılmamız için yaratılmıştır. Tanrı bizi yaratmak istemeseydi onu da yaratmazdı. Eğer biri Aryüs ve taraftarlarına "Tanrı Sözü olan Mesih Şeytan gibi kötüye dönüşebilir mi?" diye sorsa "evet" derler. Çünkü Mesih de değişmeye tabidir.⁷³

Aryüs, İzmitli Eusebius'a yazdığı mektupta İskenderiye Patriği Alexander'ın kendilerine her türlü kötülüğü reva görüp dinsiz muamelesi yaparak her şehirden kovulduklarını ifade etmişti. Buna sebep olarak ise kendilerinin Alexander'ın, "Oğul'un varlığı Tanrı ile birlikte ezeli olduğu ve varlığının zamansal olarak Baba'dan sonra olmadığı" yolundaki söylemlerini reddetmeleriydi. Aryüs, ölümle tehdit edilseler bile bu sözleri din-

⁶⁹Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/ 15;Theoderetus, *Ecclesiastical History*, I/2.12b; Socrates, *Ecclesiastical History*, I/6.3; Thompson, *Harmony 1.2- Political Event to Nicea(305-325)*, s. 26.

⁷⁰Socrates, *Ecclesiastical History*, I/6.

⁷¹Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/15.

⁷²Socrates, *Ecclesiastical History*, I/6.

⁷³Alexander, of Alexandria, *Letter of Alexander of Alexandria to all bishops* ed. H-G. Opitz, Athanasius Werke, Band 2 (Berlin: De Gruyter, 1940).<https://www.fourthcentury.com/urkunde-4b/>, (21.03.2020) urk. 4b; Socrates, *Ecclesiastical History*, I/ 6. .

lemeyeceklerini ifade ettikten sonra kendi fikirlerini açıklar. Oğul(İsa) doğrulmamış değildir. Doğmamış olandan (Tanrı'dan) bir cüz de değildir. Tanrının iradesi ve niyetiyle tüm zamanlardan ve mahlûkattan önce, daha önce yaratılmış bir şeyden değil yoktan yaratılmıştır. Onun olmadığı bir zaman vardır. Oğul'un bir başlangıcı vardır; yalnız Tanrı'nın bir başlangıcı yoktur.⁷⁴

Aryüs, İskenderiye patriği Alexander'a yazdığı mektupta hiçbir zaman öncekilerden *iki tane ezeli olan* diye bir şey duymadıklarını, Tanrı ile Mesih'in aynı özden olduğuna dair bir şey öğrenmediklerini, Mesih'in tek değişmeyen ve tek ezeli olan Tanrı tarafından yaratıldığını da Kutsal Kitap'tan "Rab yaratma işine başladığında önce beni yarattı."⁷⁵ ifadesini delil getirerek savunmaktadır. Eğer Oğul Baba'nın özünden var edilmiş yahut ondan bir cüz yahut ondan sudur yoluyla çıksaydı Kutsal Kitap'ta "Oğul yaratıldı" denmezdi.⁷⁶

İsa Mesih, tüm zamanlardan ve devirlerden önce ve yaratılan her şeyi onun vasıtasıyla yarattığı Tanrı'nın biricik doğrulmuş olan oğludur. Onu görünüş olarak değil gerçek olarak, kendi iradesi ile değişmez ve mükemmel yaratılmış olarak ve diğer yaratılmışlardan farklı olarak yaratmıştır.⁷⁷

Tanrı'nın İsa'yı yaratması Valentinus'un iddia ettiği gibi bir *yayılma* (*probole/προβολη*) değildir. Manicilerin iddia ettikleri gibi *Babanın bir parçası* (*meros homousion/μεροζομοουσιον*), bir bölümü ya da onunla aynı özden değildir. Sabellius'un iddia ettiği gibi *monadın* ikiye bölünmesi ya da Hieracas'ta görüldüğü gibi bir meşaleden ikinci bir meşalenin oluşması şeklinde daha önceden var olup da sonradan Oğul şeklinde yenisinden yaratılmış da değildir. Ancak Tanrı'nın iradesi ile bütün zamanlardan önce Baba tarafından yaratılmış, hayatı ve varlığını Baba'dan almıştır. Onun yaratılması diğer

⁷⁴Aryüs, "Arius to Brief of Nicomedia", *Documents of the Early Arian Controversy*, <https://www.fourth-century.com/documents-of-the-early-arian-controversy>. urk.1; Theodoretus, *Ecclesiastical History*, Trans. Blomfield Jackson. NPNF, Second Series, Vol. 3. eds. Philip Schaff and Henry Wace. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892. Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/2702.htm>>.I/ 5; Epiphanius. *Panarion*, s. 337.

⁷⁵Meseller, 8.22.

⁷⁶Aryüs, "Arius and his followers to Alexander of Alexandria", urk. 6; Socrates, *Ecclesiastical History*, I/1. 6. 31-36; Theodoretus, *Ecclesiastical History*, I/1.6.9-10; Bk. *Genç Antikçağda Hristiyanlık, Doğuda İsa Doktrini'nin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*, Arkeoloji ve sanat Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 66-67.

⁷⁷Aryüs, "Arius and his followers to Alexander of Alexandria", urk. 6; Bk. Epiphanius, *The Panarion*, s. 338; John Henry Newman, *Arians of Fourth Century*, Gilbert & Rivington Printors, London, 1871, s. 338;

mahlûkatın yaratılması, doğması ve suduru gibi de değildir.⁷⁸ Oğul, Baba ile birlik, ezeli olmadığı gibi ebedi de değildir. Yaratılmasından önce Baba ile birlikte bir varlığı yoktur. Tanrı her şeyden önce vardır ve her şeyin başlangıcıdır. Oğul`dan önce de vardı.⁷⁹

Aryüs, *Logos* ve *Enkarnasyon* hakkındaki fikirlerini Euzoius ile birlikte İmparator Konstantin'e gönderdiği mektupta dile getirmiştir. Kadiri mutlak tek bir Tanrı vardır ve İsa Mesih onun oğludur. Tüm zamanlardan önce Yerde ve Gökte ne varsa onun vasıtasıyla yaratılmıştır. İsa yeryüzüne inmiş, ete bürünmüş, acı çekmiş, ölmüş, tekrar dirilmiş, göğe yükselmiştir. Ölülere ve dirileri mahkeme etmek için yeniden inecektir. Bu mektupta Aryüs, Kutsal Ruh'a, cismani haşire, gelecekteki hayata, göklerin krallığına, dünyanın bir ucundan diğerine kadar geçerli tek bir Katolik Kilisesine inandıklarını belirtmektedir.⁸⁰ Bu mektupta İznik Konsilinde kabul edilen ilkelere aykırı düşecek şekilde bir cümle kullanılmamıştır. İsa'nın sadece diğer mahlûkatın yaratılmasında vasıta olduğu söylenmiş kendisinin yaratılmış olup olmadığına değinilmemiştir ki Aryüs'ün muarızlarının gözünden kaçmayacak asıl tartışma konusu da budur. Bununla birlikte Aryüs'ün mahlûkatın Oğul vasıtasıyla yaratılması, Çarmıhta ölümü, üç gün sonra dirilişi, göğe yükselişi ve tekrar döneceği, kulları hesaba çekeceği ve *Katolik Kilisesi* kavramının kullanımında İznik Hristiyanlığına aykırı düşmediğini de görülmektedir.

Buraya kadar serdedilen malumat ve zikredilen kaynaklara göre Aryüs'ün Tanrı ve İsa tasavvuru konusunda İznik Hristiyanlığıyla uyuşmadığı noktaları da şu şekilde hülase edebiliriz:

- Tanrı, İsa dâhil kimse tarafından görülemez ve kavranılamaz.
- İsa, Tanrı'nın bilgisine sahip değildir ve onu göremez. Ancak kendi sahip olduğu üstünlükler nispetinde mahlûkattan daha fazla kavrar.
- İsa, kendini mutlak bir bilgiyle yani Tanrı'nın bilgisi gibi bilemez.
- Tanrının özü bölünme ve paylaşma kabul etmez.
- Tanrı, İsa'yı yaratmadan önce Baba değildi.

⁷⁸ Aryüs, "Arius and his followers to Alexander of Alexandria", urk. 6; Epihanus, *The Panarion*, s. 338; Newman, *Arians of Fourth Century*, s. 338

⁷⁹ Aryüs, "Arius and his followers to Alexander of Alexandria", urk. 6. Epihanus, *The Panarion*, s. 338; Newman, *Arians of Fourth Century*, s. 338.

⁸⁰ Aryüs, "Arius and Euzoius to the Emperor Constantine", urk. 30.

- İsa'nın var olmadığı bir zaman dilimi vardı. İsa bir zaman diliminde yaratıldı.
- İsa ezeli değildir. Tek ezeli Baba Tanrıdır.
- İsa, Tanrı'nın iradesiyle yaratılmıştır.
- İsa'ya Tanrı denilebilir ancak onun Tanrılığı verilmiş unvandır, gerçekte tek Tanrı Baba'dır.
- İsa, sahip olduğu Tanrı oğulluğu ve diğer yücelikleri, erdemiyle kesp etmiştir.
- İsa, mahlûk olmakla birlikte tüm mahlûkatın en üstünüdür.
- İsa, bir beşer olarak değişim ve hataya konu olabilir.
- Kutsal Ruh da İsa'nın hizmetindedir ve ondan aşağı bir derecededir. Mecazen de olsa tanrılığı söz konusu değildir.⁸¹

1.2.5. Aryüsçü Teolojinin Referansı Olarak Eski ve Yeni Ahit

Aryüs'e en sert eleştirileri yönelten Athanasius, Aryüs'ün sapkın fikirlerini Kutsal Kitap'a dayalı öğretiler kisvesi altında gizlediğini iddia ederek onun öğretilerinin doğrudan kutsal kitap yorumlarına dayandığını ifade etmiştir.⁸²

Gerek Aryüs gerekse de takipçileri, görüşlerini savunurken Eski ve Yeni Ahit'i referans olarak kullanmıştır. Hatta İbranilere Mektup dışında⁸³ Pavlus'un mektupları dahi Aryüs ve takipçilerince muteberdir. Ortodoks Hristiyanlıkla Aryüsçülük arasında Eski ve Yeni Ahit'in herhangi bir bölümünün kanonikliği tartışması olmadığı gibi, Aryüs'ün mektupları, *Thalia*'sında, Eusebius gibi takipçilerinin tartışmalarında yahut muarızlarının ona yönelttikleri suçlamalarda Kutsal Kitap'ın herhangi bir bölümünün sıhhati ve kaynaklığı tartışmasına da rastlanmamaktadır.

Eğer aksi bir durum söz konusu olsaydı bu onun düşmanları tarafından mutlaka dillendirilirdi. Kendisine Yahudilik, Gnostisizm, Paganlık, İslam'a öncülük etme gibi ithamları eleştirmenler mutlaka Kutsal Kitapla ilgili farklı tutumunu da gözden kaçırmazlardı. Nitekim Marcion ve Ebiyonitlerin kendilerine özgü İncilleri olduğu bilinmektedir.

⁸¹Krş. Ek 3.3. *Homean Aryüsçü Akaidi*.

⁸²Gregg and Groh, *Early Arianism- A View of Salvation*, s. 4.

⁸³Richard Patrick Crosland Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*. Edinburg. 1988, s. 561; Epiphanius, *The Panarion*, s. 364.

Bu konu kilise babalarının eserlerinde ve heresioloji literatüründe zikredilmektedir. Oysa Aryüşçülük hakkında böyle bir iddia geçmemektedir.

1.3. Aryüşçülüğün Oluşumunda Etkisi Olduğu Kabul Edilen Önceki Teolojiler

Bu bölümün zaman bakımından Aryüs'ün hayatı ve Aryüs teolojisinden önce yazılması gerekirdi. Ancak bu durumda da kendisiyle kıyaslayacağımız Aryüs teolojisi henüz anlatılmamış olacaktı. Bu yüzden bu konuyu Aryüs teolojisi sonunda incelemek, konuları anlamak açısından daha doğru bulunmuştur.

Aryüs'ün kedi dönemindeki muarızlarından günümüze kadar Aryüşçülüğe yöneltilen eleştirilerde sürekli ona Kutsal Kitap ya da İsa'nın öğretisinin dışında bir kaynak bulma çabası görülmektedir. Bunun nedeni Aryüşçülüğün Hz. İsa'nın gerçek öğretisi olmayıp bir sapma olduğunu ortaya koyma çabasıdır. Aryüşçülüğün asıl kaynağı olduğu iddia edilen bu grupları bizim ele alma nedenimiz ise söz konusu gruplara benzeyen ve benzemeyen yönlerinden hareketle Aryüşçülüğün ne olup ne olmadığını daha netleştirmektir. Bu iddialarda dile getirilen bazı benzerliklerin isabetli olup olmadıkları yeri geldiğinde değerlendirilecektir.

“Aryüşçülüğü hazırlayan sebepler nedir ve öncüleri kimdir?” sorusunu Aryüs'e yöneltirsek, Aryüs kendisini muhafazakâr bir Hristiyan olarak tanıtır. İskenderiyeli Alexander'a yazdığı mektupta “Görüşümüz, atalarımızdan gelen inancımızdır ve sizden öğrendiklerimizdir Patrik Hazretleri...”demektedir.⁸⁴ Doğal olarak Aryüşçüler kendilerini bir dinden sapma ya da bir heretik gruptan esinlenme olarak değil Hz. İsa'nın gerçek takipçileri ve asıl Hristiyanlar olarak görmektedirler. Şimdi Aryüşçülüğün kökleri ve Aryüs'ün esin kaynakları bağlamında serdedilen kişi veya gruplar tarihi sıraya göre ele alınacaktır.

1.3.1. Yahudilik

Aryüs'ün fikirlerinin kaynağı olarak gösterilen inançlardan birincisi Yahudiliktir. Antakya'nın ikinci patriği olarak kabul edilen Ignatius'tan itibaren Hristiyanlara Yahudi tesiri konusunda ciddi uyarılar yapılıyordu. (IV. Yüzyıl kilise babalarından Johannes Chrysosostom gibi). Söz konusu Ortodoks Kilise babalarının dilinde *Yahudi* suçlaması, İsa'nın tanrılık statüsünü herhangi bir şekilde tartışmaya açan herkes için geçerli idi. Bu

⁸⁴Arius, “Arius and his followers to Alexander of Alexandria” , urk. 6.

yüzen Aryüs, Samsatlı Pavlus, Sabellius, Nestorius ve Makedonius *Yahudileştiriciler* olarak görülüyordu.⁸⁵

John M. Meyer, Aryüs'ün Tanrı anlayışının Yahudilik ile subordanist (ikincil) anlayışa sahip Justinus, İskenderiyeli Clemens ve Origenes arasında bir yerde olduğunu savunur.⁸⁶ Hasan Darcan, Aryüs'ün Tanrı tasavvurunun Yahudiliğe benzerliği olsa da tanrılık içerisine İsa'yı da (yarı tanrı ve tanrısal varlık) dâhil ettiği için monoteist sayılamayacağını ifade etmektedir.⁸⁷

Yakın dönem ve günümüzde Aryüşçülük üzerine çalışmaları olan Newman ve Gwatkin Aryüşçülüğün kaynağı ve temel özelliği hakkında birbirlerine çok zıt görüşler serdetmişlerdir. Newman, Antakya Okulu üzerinden Yahudiliğin Aryüşçülüğü etkilediğini, beşeri özelliklerini ön plana çıkararak Mesih'in yüceliğini düşürüp, şahsı hakkında hataya düştüklerini söylemiştir. Gwatkin'e göre ise Aryüşçülük Yahudiliğin tersine köküne kadar pagandır. Aryüşçülerin Mesih paganların yarı tanrısından başka bir şey değildir ve Hristiyan Tanrı tasavvuruna karşı çok tanrıcılığa bir dönüştür. Aryüşçülük özünde pagan felsefesine dayanır ve Tanrı ve yaratılış tasavvuru Apamealı Numenius'u andırır. Bu tartışma Aryüşçülüğün, İskenderiye(Newman) Okulu tesirinde mi yoksa Antakya Okulu(Gwatkin) tesirinde mi geliştiği tartışmasını da doğurmuştur Aryüs'ün kendisinin Lucianus'un bir öğrencisi olduğundan hareketle İskenderiyeli Alexander, onun sapkın fikirlerinin sırasıyla Ebiyon, Artemas, Samsatlı Pavlus ve Lucianus zinciriyle kendisine ulaştığını iddia etmiştir.⁸⁸

Lorenz'e göre Ortodoks hahamların Tanrı'nın yanında ikinci bir prensip asla kabul etmediği malumdur. Ancak Geç Dönem Yahudiliğinde(4-7. yüzyıllar), Aşkın Tanrı tasavvuru, Tanrı ile âlem arasında bir aracı olması gereği düşüncesini doğurmuştur. Aryüs'ün, Tanrı adına âlemde iş gören ve yaratma hususunda Tanrı'nın yardımcısı ve aynı zaman da Hikmet(*Sophia*) olan aracı varlığına benzemektedir.⁸⁹

⁸⁵Aydın, "Antakya Hristiyanlığı ve Hristiyan Kredosunun Belirlenmesine Yol Açan Tartışmalardaki Rolü", ss. 89-90.

⁸⁶John R. Meyer "Athanasius Use of Paul in His Docrine of Salvation", *Vigiliae Christianae*, Vol.3. s. 146-171 Published by: Brill Stable, 1998, <http://www.jstor.org/stable/1584748>, (08.01.2016). s. 146.

⁸⁷Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*. s. 50.

⁸⁸Rudolph Lorenz, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, Forschung zur Kirche und Band Dogmnengeschichte, XXXI, Göttingen, 1980, s. 142-144.

⁸⁹Lorenz, *Arius, Judaizans, Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, ss. 142-143.

Hristiyanlık geç dönem Yahudiliğın *hikmet* anlayışını Mesih üzerine aktarırken Filistin Yahudiliği onu Tevrat üzerine aktarmıştır. Her ikisi de yani Mesih ve Tevrat tüm mahlûkattan önce yaratma işinde vasıta olarak kullanılmak için yaratılmıştı. Ortodoks Rabbani Yahudiliğın de (MS 70'ten itibaren) Tevrat ve Mesih'ten sonra olan *hikmet* de şahıslştırılmıştı.

Oysa Tannaîm dönemi Yahudiliğında *Mesih'in önceden yaratılmışlığı* anlayışı yerine *Tevrat ve Arşın önceden yaratılması* söz konusuydu. Mesih'in önceden yaratılması sadece Tanrı'nın zihninde düşünce olarak vardı. Mesih, Enoh'un konuşmalarında yaratma eyleminde bir vasıta varlık değil, ancak eskatolojik bir figür olarak geçmektedir. Mesih, dünyanın sonu geldiğinde Tanrı'nın arşına oturup kulları yargılamak için kendisine verilen görevi yerine getirecek semavi bir insan olacaktır.⁹⁰

M. Pinay Yahudilik ve Aryüşçülük arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu savunmaktadır. Ona göre Aryüşçülük, Yahuda İskaryot'un takipçiliğine tam bir örnek teşkil eden, görünürde Hristiyan aslında Yahudi, üç asır süresince Hristiyanlığı tehdit etmiş büyük bir sapkınlıktır. Zira Aryüs'ün temel öğretisi teslisin inkâr üzerine kuruludur. Onun İsa'yı tanrılıktan soyutlayıp mahlûk derecesine indirgemesi Yahudi aslını ele vermektedir.⁹¹ William Thomas Walsh'ın ifade ettiğı gibi Aryüs, sinsice İsa'nın tanrılığına saldırarak Hristiyan dünyasını parçalamış Yahudi bir Katoliktir.⁹²

M. Simon'a göre Yahudiler Aryüşçülerin katı monoteizme dönüş yaptıklarını gözden kaçırmamışlardır. Nitekim heresiografik eserlerde Ortodoks Hristiyanlara karşı Yahudiler Aryüşçülerin doğal müttefikleri olarak görölmüşlerdir. İskenderiye'de patriklik makamı için Athanasiusçu ve Aryüşçü rekabetinde Yahudilerin Aryüşçüleri desteklemeleri de Aryüşçülüğün Yahudi sevdasına bir delil olarak gösterilmiştir.⁹³

Aryüşçülüğün Yahudi kaynaklı olduğu fikrini savunanlara ve argümanlarına bir dizi örnek veren R. G. Salierno, Büyük Konstantin ve Konstatius zamanında Yahudilere

⁹⁰Lorenz, Arius *Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, s. 143-144; Bk. İsmail Taşpınar, "Yahudi Geleneğinde İlahi Kelam Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini", *Milel ve Nihal*, C. 8, sayı 1 Ocak- Nisan 2011, ss. 146-147.

⁹¹Raul Gonzales. Salierno, "Judios y Arrianos: el mito de un acercamiento inexistente", 2004, (Sefarad 64) Sefarad, Revista de Estudios Hebraicos y Sefardies: Instituto de Filología, Madrid, <http://sefarad.revistas.csic.es/index.php/sefarad/article/view/508/606>, (08. 19. 2019).

⁹²Salierno, "Judios y Arrianos: el mito de un acercamiento inexistente"; Pinay, Maurice, *Complot Conta La Iglesia. II*. Ediciones de la Identidad, Caracas, 1963, C. 2, s. 23.

⁹³Salierno, "Judios y Arrianos: el mito de un acercamiento inexistente".

hiç de nazik davranılmadığını hatırlatarak siyasi olaylardaki ittifakların her zaman geçerli olmadığına vurgu yapmaktadır.⁹⁴

Ayrıca Salierno çalışması boyunca Aryüşü bir yazar olan Maximinus ve Sofist Asterius'un Yahudilere karşı kaleme aldıkları eserlerde geçen Yahudi karşıtlığı ve 352 Sirmium Konsili'nde ifade edilen Yahudi algısına değinerek Aryüşülerin Yahudiler konusunda Ortodokslardan farklı bir algıya sahip olmadıklarını çeşitli örnekler vererek savunmaktadır. Ancak B. Blumenkranz Maximinus ve Asterius'un istisnai olduğunu, genelde Aryüşülerin ve Yahudilerin her zaman doğal müttefik olduklarını savunmaktadır.⁹⁵

Sadece tek tanrıcılık üzerinden Aryüşülüğün Yahudi kaynaklı olduğu fikrine varmak isabetli gözükmemektedir. Özellikle siyasi olaylardaki ittifaklardan örnekler de bu düşünceyi desteklemek için kâfi gelmez. Yahudilerin Aryüşüleri tutmasının nedeni Ortodoks Hristiyanlığa göre kendi tek tanrıcı anlayışlarına daha yakın görünmeleri olduğu gibi ortak düşmandan dolayı pozisyon almak olarak da değerlendirilebilir.

1.3.2. Gnostisizm

Gnostisizm genelde III. yüzyıl Hristiyanlığı içinde heretik bir yorum olarak görülmekle birlikte Pagan ve Musevi kollarından da bahsedilmektedir. Nitekim Gnostik edebiyat Yahudi, İran, Babil, Mısır ve Eski Yunan renklerinin harman edildiği senkretik bir yapı sergilemektedir.⁹⁶

Gnostisizm bilgiyle kurtuluş öğretisidir. Gnostisizm Yunanca *gnosis* kelimesinden gelmekte olup kendi sistemine özgü *irfanî bilgi* anlamında kullanılmaktadır. Büyük dinler kurtuluşu aklın ve iradenin Yüce Tanrı'ya kayıtsız itaatinde yahut şeksiz imanında görürken Gnostisizm kurtuluşu *aşkın(transcendente)* olanı içsel ve sezgisel yolla öğrenmede görmektedir.⁹⁷

⁹⁴Salierno, "Judios y Arrianos: el mito de un acercamiento inexistente".

⁹⁵Salierno, "Judios y Arrianos: el mito de un acercamiento inexistente".

⁹⁶Ebru Pınar, *Erken Dönem Gnostisizminin Hristiyanlığın İnanç İlkelerine Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Mehmet Katar, Ankara 2020, ss. 2-3.

⁹⁷John. Arendzen, "Gnosticism." The Catholic Encyclopedia. Vol. 6. New York: Robert Appleton Company, 1909. 31 Aug. 2020, <http://www.newadvent.org/cathen/06592a.htm>; Moore, Edward, *Neoplatonism and Gnosticism*, St. Elias School of Orthodox Theology, USA, <https://iep.utm.edu/gnostic/>, 31.08.2020. Aslında *Gnosis* kelimesini Eflatun Politikasında gizlem bilgi yahut gizem alanında değil gündelik anlamada yüksek kavrama gücü ve becerisi olarak kullanmıştır.

Gnostisizmin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı konusunda üzerinde anlaşılmış bir görüş yoktur. Gnostisizmin kaynağı Yahudilik, Paganizm ve Orfizim gibi farklı zamanlara ait farklı dini gruplara nispet edilmektedir. Gnostik grupların birbirlerine oldukça zıt olan tasavvurları bulunmakla birlikte hemen hepsinin müşterek noktalarının Aşkın Tanrı-Cahil/Kötü Tanrı düalizmi, İnsanın Aşkın Tanrı'dan gelen manevi özü ve Cahil Tanrı tarafından yaratılan maddi beden düalizmi, kurtuluşun tek yolu olan gizemli bilgi (gnosis) olduğu söylenebilir.⁹⁸

Bu bilgi ediniş şahsî-dinî tecrübeye dayanmakla birlikte her dini tecrübeyi Gnostik bilgiye ulaşma yolu olarak anlamamak gerekir. Daha doğrusu Gnostisizmin kendine has bir yöntemi söz konusudur. Birçok Gnostik yazı mitolojik formdadır. Gnostisizmin kullandığı dil dinî-felsefî olmaktan ziyade mitolojiktir. Burada mitoloji aslı olmayan hikâyeler anlamında olmayıp özel bir anlamlandırma ve izah biçimidir.⁹⁹

Âdem'in işlediği ilk günah ve düşüş hikâyesinde olduğu gibi birçok dini gelenek kötülüğün kaynağı olarak insanı göstermiştir. Gnostikler bu anlatının diğer dini gelenekler tarafından yanlış yorumlandığını savunurlar. Gnostiklere göre kötülüğün kaynağı maddi âlemin yaratılışını gerçekleştiren kusurlu/kötü tanrı Demiourgos'tur. Âlemde bir harmoninin olduğu konusunda Gnostikler ikna olmamıştır. Doğu'nun *Karma* öğretisi de âlemdeki kötülüğün sebebini izah etmek yerine sonuçla ilgilenmiş ve bu sonucu peşinen kabullenerek kurtulmaya çalışmıştır.¹⁰⁰

Gnostisizme göre Yüce Tanrı maddi âlemin ötesindedir ve yaratma eylemiyle bir alakası yoktur. Her hangi bir şeyi yaratmış ya da şekillendirmiş değildir. Aksine âlemdeki görünür görünmez tüm varlığın özü kendinden taşmıştır.¹⁰¹ Bir anlamda her şey Tanrı'dır veya tanrısal öze sahiptir. Taşma sürecinde aynı zamanda birçok tanrısal varlık kusurlu

⁹⁸Aydın, "Antakya Hristiyanlığı ve Hristiyan Kredosunun Belirlenmesine Yol Açan Tartışmalardaki Rolü", s. 90.

⁹⁹Edward Moore, "Brief Summary of Gnosticism", *The Gnosis Archive*, <http://gnosis.org/welcome.html>, 31.08.2020.

¹⁰⁰Moore, "Brief Summary of Gnosticism".

¹⁰¹Taşma(Sudur), Neoplatonizm ve Gnostisizm dâhil olmak üzere belirli dini veya felsefi düşünce sistemlerinin kozmolojisinde veya kozmogonisinde bir konudur. Sudur nazariyesi, tüm varoluşu Tanrı'dan, İlk Gerçeklikten, İlk Mutlak'tan veya İlkeden çıkan olarak tanımlayan doktrindir. Esasen, yayılma, her şeyin bir ilahi özden, her bir gerçekliğin bir öncekinden yayıldığını savunur. En düşük seviye maddedir, maddi dünyadır. Türetilen her varlık, ilahi Kaynağa olan uzaklığından farklı olarak parlaklığı ve mükemmelliği ile ilerlediği seviyeden daha az mükemmel olarak kabul edilir. Bu alt seviyeleri ortaya çıkarırken, kaynak kendi mükemmelliğini kaybetmez ve azalmaz. Bk. <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Emanationism>, (29.08.2020).

veya zararlı denilebilecek değişikliğe maruz kalmıştır. Aeonlar(αιώνες/aiones) denilen bu tanrısal varlıklar Yüce Tanrı ile bizim aramızdaki aracı varlıklardır. Kusurlu olmalarına rağmen onlar Yüce Tanrı ile birlikte tüm işlerin mükemmel yürüdüğü, mükemmel âlem Pleroma’da bulunmaktadır. Bu Aeonlardan biride *Hikmet*’tir. Sudur esnasında kusurlu bir şuura sahip olmuş ve kendini Yüce Tanrı zannetmiş ve bu kusurlu âlemi yaratmıştır. Demiourgos olarak da adlandırılan Hikmet’in yine kendi emri altında maddi âlemi idaresinde görev alan yöneticileri(Archonlar/Αρχόντες) bulunmaktadır.¹⁰²

İnsanın tabiatı âlemdeki dualiteyi yansıtır. İnsanın yok oluşa ve bozulmaya mahkûm olan bedeni kusurlu Tanrı Demiourgos’un eseri iken Yüce Tanrı’dan gelmiş olan ilahi kıvılcıma da sahiptir. Ne var ki insan, içinde ikamet eden bu ilahi kıvılcımdan habersizdir. Bu cehaletin nedeni Demiourgos ve emrindeki archonlardır. İnsan beden zindanından ancak Şit, İsa ve Mani gibi Işığın Elçilerinin getirdiği *Gnosis*’le kurtulabilirler.

103

Gnostiklerin gayesi günahattan kurtulmak değil günahla sonuçlanan cehaletten kurtulmaktır. Gnosis, Yüce Tanrı’nın Logos’u olan Mesih tarafından çarmıhta acı çekerken ya da ölürken değil aksine yaşarken insana verilmiştir.¹⁰⁴

Athanasius, Aryüsçü Tanrı tasavvurunun kaynağının Valentinyen Ptolemeos olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiayı değerlendiren Lorenz, böyle bir şeyin ispatlanabilir olmaktan uzak olduğu görüşündedir. Zira Ptolemeos’a göre büyük olan Tanrı (Bythos) düşünce ve iradesiyle aeonları meydana getirmiştir. Ona göre bu düşünce (Ennoia) ve irade (Thelema) Tanrı’nın zevceleri kabul edilmiş, mitolojik tasavvurlardır. Oysa Aryüs’ün ilahi irade anlayışı Yahudi-Hıristiyan ilahi irade tasavvuruyla aynıdır.¹⁰⁵

Adrian Gabor, Yüce Tanrı’nın aracısız özü kötü olan maddi âlemi yaratamayıp önce bir aracı yarattığını ve bu aracının maddi âlemi yarattığı fikrinin Aryüs’ü etkileyen tama-

¹⁰²Moore, “Brief Summary of Gnosticism”. Yeni Eflatunculuğun savunduğu sudur nazariyesi maddi âlemi kötü olarak değerlendirmez. Bu Gnostik sudurla önemli farktır.(Bk. Moore, Edward, “Neoplatonism and Gnosticism”; “Emanation”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/emanation>, 31.08.2020); Bk. Dubray, Charles. "Emanationism." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 5. New York: Robert Appleton Company, 1909. 1 Sept. 2020 <http://www.newadvent.org/cathen/05397b.htm>, (01.11.2020).

¹⁰³Moore, “Brief Summary of Gnosticism”; Bk. Gündüz, Şinasi, *İslam ve Sabiilik*, Hikav Yayınları, İstanbul, 2018, s. 134.

¹⁰⁴Moore, “Brief Summary of Gnosticism”

¹⁰⁵Lorenz, Rudolph, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, ss. 107-114.

men gnostik bir fikir olduğunu ifade temektedir. Aynı şekilde Oğul'un tanrılığı babasından ödünç alması ve özünün babadan tamamen ayrı olması, Mesih'in gerçekte tanrı olmayıp sonradan tanrılığa yükselmesi gnostik tasavvurlardır.¹⁰⁶

Karl Joseph Hefele(ö.1893) Gnostisizmin kusurlu tanrısı Demiourgos ile Aryüsçülüğün Logos tasavvurunun aynı olduğunu savunmaktadır. Aralarında tek bir fark vardır. Demiourgos sadece âlemin yaratılış sürecinde işlev görürken Aryüsçülüğün Logosu âlem var oldukça işlevini sürdürmektedir. Aryüsçülüğe göre Yüce Tanrı mükemmel olmayan bir şey yaratamayacağından, mükemmel olmayan âlemi yaratmak için ona tâbi ve mükemmel olmayan bir aracı gerekiyordu. Yani mükemmel olmayan âlemi yaratamıyor ama mükemmel olmayan Oğul'u yaratıyor.¹⁰⁷

Demiourgos'la Aryüsçülüğün Logosu arasındaki daha önemli bir fark daha vardır ki Hefele bundan söz etmiyor. Demiourgos sadece kusurlu değil kötü bir tanrıdır. Ayrıca Aryüsçülük Yüce Tanrı'nın kendi yarattığı mükemmel bir âlemden bahsetmez.

İzmitli Anthimus'a¹⁰⁸nispet edilen *De Sancta Ecclesia*'da Aryüs taraftarları olan Sezariyeli Eusebius ve Asterius'a yöneltilen eleştirilerde onların İlk Prensipten

¹⁰⁶Gabor, *İstoria Biserica Uiversalia*, s. 126

¹⁰⁷Hefele, *A History of the Councils of the Church*, I/205.

¹⁰⁸Katharina Greschat, İmparator Diocletianus zamanında katledilen İzmit Piskoposu Anthimus'a ait olduğu zannedilen eserin aslında Ankaralı Marcellus'a ait olduğunu nakletmektedir. (Bk. Katharina Greschat, *Apelles und Hermogenes*, Brill, Boston, 2000, s. 27.) Ancak Richard Hanson işlediği konular açısından Ankaralı Marcellus'tan sonraki bir döneme ait olması gerektiğini ileri sürmüş ve 370-380 yıllarına ait Marcellus'un düşüncelerini savunan, adı henüz tespit edilememiş bir yazara ait olduğunu ifade etmiştir. Bk. Logan, Alistair, H.B. "Marcellus Ancyra and anti-Arian Polemic" *Asterius von Kappadokien, Die Theologischen Fragmente, Einleitung Kritischer Text, Übersetzung und Kommentar*, Markus Vinzent, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, E.J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1993, s. 189; Alexandra, Riebe, *Marcellus of Ancyra in Modern Research*, Durham E-Theses, Durham University, <http://etheses.dur.ac.uk/5779>, ss. 33-34.

yaratılan *ikincil Prensipten*(*Demiourgos*) görüşünü Platon, Marsiyoncu Apelles ve Hermes'ten¹⁰⁹ aldıkları iddia edilmiştir.¹¹⁰ Ancak bu iddia gerek Aryüs muarızları gerek Aryüşçülüğün öncüleri olan yazarlar tarafından ilgi görmemiştir.

Franco Pier Beatrice'e göre Hermetik literatürün ilk kitabını oluşturan *Poimandres*'te ifade edilen Antik Mısır Teolojisi Aryüşçü Teolojiyle değil Ortodoksinin Teolojisiyle paralellik arz etmektedir. İznik Konsilinde Aynözcü Teoloji'nin kabul edilmesi, İmparator Konstantin'in Hermetik gelenekten gelmesinden kaynaklanmaktaydı. Gnostikler de Tanrı'nın tabiatı ve âlemi yaratma faaliyeti konusundaki tasavvurlarını Hermetik literatürden alarak Hristiyanlığa sokmuşlardır.¹¹¹

Konstantin'in danışmanı ve oğlu Crispus'un hocası olan Lactantius (ö. 325) Hermes'i Hristiyanlığın geleceğini önceden gören ve haber veren bir bilge olarak görüyordu. Ayrıca Hermetik Literatürde İsa'nın tabiatı bağlamında Tanrı Oğlu kavramını destekleyen şeyler vardı.¹¹² Beatrice'e göre Hermetik Literatür okunursa Konstantin zamanındaki teolojik tartışmalar daha kolay anlaşılacaktır. İznik Amentüsü *Corpus Hermeticum*'un

¹⁰⁹Hermes, Antik Mısırlı mitolojik bir bilgedir. Ortaçağda onu Antik Mısır'ın Toth'u İbranilerin Uhnuh'u, İranlıların Huşeng'i, Müslümanların İdris'i olarak değerlendirenler olmuştur. İbn Kiftî âlimler ve filozoflar ansiklopedisi şeklinde kaleme aldığı eserinde onu İdris Peygamber maddesinde anlatmaktadır. İlmi dedesinin dedesi Şit Peygamberden almış, Âdem ve Şit Peygamberlerin dinine asi olanları itaat altına almış, Allah ona tüm insanlara tebliğ etmesi için yetmiş iki di öğretmiştir. Yüz kadar şehir kurmuştur. (İbn Kiftî, Cemaleddin Ebu'l-Hasen, *İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*, nşr. İbrahim Şemseddin, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2005, s. 8-9; Bk. Erol Mahmut Kılıç, *Hermesler Hermes, İslam kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, Sufi Kitap, İstanbul, 2019, s. 13.; Servet Doğan, *İslam Düşüncesinde Hikmet Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Mustafa Çağrıncı, İstanbul, 1998, s. 73).

Onun bilgeliği ve öğrettikleri *Hermetica/Corpus Hermeticum* adı altında toplanmıştır. Rönesans döneminde Hermes Trismegistos, (Ερμής ο Τριμεγίστος) olarak anılmıştır. İskenderiyeli Clemens, (ö. M.S. 215) Eski Mısırlı rahip ve rahibelerin Hermes'e ait olduğunu söyledikleri kırk iki parça eserle ortada dolaştıklarından bahsetmektedir. Bu kitapların kopyaları Bizans ve İslam dünyasında kullanılmıştır. Hermetik metinler felsefe, kozmoloji, astroloji, simya ve büyü konularını içermektedir. Hermetik Literatürde anlatılan tanrı tüm evrenin yaratıcısı olan Tek Tanrıdır. Bununla birlikte bu Tanrı diğer küçük tanrılar da yaratmıştır. Yaratılmış olan varlıklar Hermetizmin tanrısının bir parçasıdır. Evren hayat sahibidir ve tanrıdır, Tanrı evrendir. Evren Tanrı'nın aklından sudur eden ve onun emriyle varlıklara dönüşen en büyük düşüncedir. Tanrı kendisini seyretmek için evreni yaratmıştır. (Lynn Picknett, and Clive Prince, *The Forbidden Universe*, Constable, London, Kindle Edition 2001, ss. 17-19.)

¹¹⁰Lorenz, Arius Judaizans? *Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, s. 26; Greschat, *Apelles und Hermogenes*, s. 27.

¹¹¹Jim Space, *The End of Diabolical Scheming*, <http://jimspace3000.blogspot.com/2019/04/satanic-scheming-part-2.html>, (19.12.2020); Beatrice, Pier Franco, "The Word 'Homooousius' from Hellenism to Christianity", *Church History Studies in Christianity and Culture*, American Society of Church History, Vol 89, Number 2, Cambridge University Press, 2002, s. 243-244.

¹¹²Charles Flowers, *The Corpus Hermeticum: A Mirror for the Evolution of Christian Orthodoxy*, A Master Thesis, University of Florida, Florida, 2008, s. 8.

çizgisinde kaleme alınmıştır. *Poimander*'de ifade edildiği gibi İznik Amentüsünde de tıpkı *Poimander*'de Baba(Tanrı) ile Oğul'un aynı özden olduğu ilan edilmiştir.¹¹³

Hermetik Literatürün ilk kitabı olan *Poimandres* 'de Hristiyanlığın Tanrı-İsa tasavvuruyla birebir uyuşan bir Baba-Oğul Tanrı portresi çizilmektedir. Hayat, ışık ve her şeyin babası olan aklın(Nous) kendi suretinde bir oğul doğurduğu ve onu sevdiği, Oğula da Babası gibi yaratma yetkisi verildiği, babasının yardımıyla yarattığı anlatılmaktadır. Ne var ki bu ifadeler Aryüsçülüğün Hermetik kaynağı yönünde yeterli ve açık bir izah sunmamakta; *De Sancta Ecclesia* yazarına göre Aryüsçü İsa anlayışına, Beatrice ve Yahova Şahitlerinin görüşünü yansıtan Space'e göre ise Ortodoksinin İsa anlayışına kaynaklık etmektedir.¹¹⁴

Günümüz araştırmacılarının çoğu Hermetik Literatürün birbirine zıt öğretilere sahip kitaplardan oluştuğunu kabul etmektedir. Richard Reitzenstein, on sekiz ayrı kitaptan oluşan Hermetik Literatürün birbirinden farklı teolojiler içerdiğini ifade etmektedir.¹¹⁵ Farklı birçok düşünce sisteminin savunulduğu düşüncelere Hermetik Literatürde rastlamak olasıdır. Dolayısıyla Hermetik Literatürde bazı ifadelerin Aryüsçülükle paralellik arz etmesinden onun Teolojisinin Hermetizme dayandığı sonucuna varmak isabetli olmaz.

Lorenz, Aryüs'ün Gnostisizmden uzak durduğunu ve bunu Alexander'a gönderdiği mektuptaki amentüsünde açıkça belirttiğini ifade etmektedir. Aryüs sudur nazariyesine katılmamaktadır. Mesih'in bile Tanrı ile aynı özden olduğunu kabul etmeyen Aryüs'ün savunduğu Tanrıdan maddeye kadar bir taşmayı (emanation) savunan Sudur nazariyesini kabul etmesi açık bir çelişki olur. Gnostik kurtuluş öğretisi de maddi olanın mükemmel âlemde (pleroma) tanrısal özle birleşme tasavvuruna dayanır. Aryüs Gnostik sistem çerçevesinde düşünmemektedir. Ayrıca Doketizmin inkârı da Gnostisizmin inkârını berabere getirir.¹¹⁶

¹¹³Space, *The End of Diabolical Scheming*; Beatrice, "The Word 'Homooousius' from Hellenism to Christianity", s. 267; Copenhaver, Bk. Brian, *Hermetica, The Greek Corpus Hermeticum and The Latin asclepius in new English tranlation*, I/10.

¹¹⁴Space, *The End of Diabolical Scheming*; Lorenz, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmgeschichtlichen Einordnung des Arius*, s. 26; Greschat, Katharina, *Apelles und Hermogenes*, s. 27.

¹¹⁵KarlTrüger, Wolfgang, *Mysterienglaube und Gnosis in Corpus Hermeticum*, Vol. XIII, Akademik Verlag, Berlin 1971, s. 4.

¹¹⁶Doketizm, Grekçe *dokein*(görünmek) fiilinden türetilmiştir. İsa'nın bedeninin görüntüden ibaret olup etten kemikten olmadığını dolayısıyla çarmıhta da acı çekmediğini savunan öğretilerdir. Çıkış noktası maddenin özünde kötü olduğuna dayanan düalist düşüncedir. İsa Mesih'n kötü olan bir bedeni olduğu sonucundan kaçınmak için böyle bir izaha başvurmuşlardır. Ignatius, Ireneus ve Tertulianus doketizmi telaffuz etmeden Gnostik düşüncenin eleştirisi bağlamında bu düşüncüyü eleştirmişler ve Ortodoks inanca

Lorenz' göre Aryüs'le Gnostisizmin paralellik arz ettiği noktalar ilahi iradeyle yaratılan Tanrı'dan aşağıda bir varlık olan Logos, çifte hikmet ve âlemin bir melek ya da Demiourgos tarafından yaratılmış olmasıdır. Ancak Valentinus'un çifte hikmet tasavvurunda aşağıdaki hikmet mükemmel âleme ait olan yukarıdaki hikmetin düşmüş ve kurtulması gereken halidir. Aşağıdaki hikmet Demiourgos'u oluşturmak suretiyle maddi dünyayı yaratmıştır. Demiourgos'un yaratma faaliyeti onun bilgisinden bağımsız olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki hikmet Pleroma'yı taklit etmeye çalışmıştır. Baş melek ve Aeonların (αἰὼνας/aionas) suretleri olan melekleri yaratan hikmet (Achamot) görünmez Baba'nın sureti iken Demiourgos ise doğrulmuş Oğul'un suretidir. Demiourgos'un kendisi Tanrı'ya benzeyen bir melektir.(θεοεοικος/theo eoikos) Platoncu *mimesis* ve Yahudi yaratılış teorisinin bir karışımı olan bu tasavvur Aryüsçülükle bağdaşmamaktadır. Aryüsçülükte bu mitolojik çerçeveden bahsedilemez. Aryüsçülükteki çifte hikmetin biri Tanrı'nın hikmeti, diğeri de Tanrı'nın basit bir mahlûku olan hikmettir. Bir aeonun düşerek maddi dünyanın oluşumuna yol açmasının Aryüsçülükte bir yeri yoktur. Aynı şekilde bir Gnostik düşünür olan Basilides'in *Logos'un Tanrı'dan fışkırması* tasavvurunun da Aryüsçülükle izahı söz konusu değildir.

Tüm bunlarla birlikte Aryüsçülüğe bir Gnostik kök göstermeye neden olan benzerlik olsa olsa Gnostisizmin Demiourgos'un Pleroma'yı idrak edemeyip ancak taklit etmesinin; Aryüs'ün İsa'sının Baba'yı ve kendini tam olarak bilememesi anlayışını andırması olabilir.¹¹⁷

Aryüs'ün Yüce Tanrısı maddi âlemi yaratırken aracı olarak Mesih'i kullanmıştır. Bu konuda Gnostikler gibi bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Ancak Aryüs'ün maddi âleme maddenin özünün kötü olduğuna dair bir düşüncesi yoktur. Aryüs'ün Mesih'e böyle bir görev yüklemesinin nedeni Yüce Tanrı'dan kötü olan maddi âleme geçişi sağlamak değildir. Aryüs'ün bu noktaya gelmesinin nedeni Yeni Ahitteki Tanrı Oğlu ve Mesih kavramlarıdır. Gnostisizm Aryüs'ten önce Yeni Ahit'te varsa Aryüs de ancak o nispette olabilir. İncillerde Gnostik unsurların olup olmadığı ayrı bir çalışma konusudur.

aykırı görmüşlerdir. (Bk. Ignatius, *The Epistle of Ignatius to the Trallians*, 10/1. Trans. Alexander Roberts and James Donaldson. ANF, Vol. 1. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1885.) Rev. & ed. New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/0106.htm>; Hippolytus ise bu öğretiyi *doketistler* adı altında işleyerek eleştirmektedir.Bk. Hippolytus, *Refutation of All Heresies*, VIII/1-4.

¹¹⁷Lorenz, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, ss. 107-114.

1.3.3. İbrani Hristiyanlığı

Zainep Müller'e göre başlangıçta İbrani Hristiyanlar, Ebiyonitler olarak da biliniyordu. Hans Joachim Schöps'e ve *Phantomzeit Teorisini*¹¹⁸ ortaya atan Heribert Illig'e dayanarak İslamiyet'le Ebiyonitlerin inançlarının ilginç benzerliğine dikkat çekiyor ve ikisi arasındaki zamansal mesafenin bilinenden çok az olduğunu savunuyor.¹¹⁹ Ebiyonitler, Aryüşçüler ve Müslümanlar arasındaki benzerliklerden dolayı Schöps¹²⁰ Ebiyonitleri, Yuhanna ed-Dımeşkî; Jan Baufort ise Aryüşçüleri Hz. Muhammed'in esin kaynağı olarak görmektedirler.¹²¹ IV. yüzyıl Hristiyan teolojik tartışmaları bağlamında gerek çağdaş, gerek eski yazarlarca Aryüşçülerle karıştırılan teslis karşıtı Hristiyanlar olarak anlatılan İbrani Hristiyanlar Nasıralı, Elkasait ve Ebiyonit alt grupları altında ele alınmıştır.

Epiphanius Nasıralı cemaatinden bahsederken önce Nasıralılar (נצרימ/Nosrîm) kelimesinin anlamını verir. Bu kelime İsa'nın yaşadığı Nasıra kasabasından gelmektedir. Havariler de bu isimle anılmış, onlar da bu ismi reddetmemişlerdir. Bu kelimenin *kendisini adayan* manasındaki *Nozirim* (נזירימ) ile karıştırılmaması gerekir. Bu grup, Hristiyanlıktan önce de vardı.¹²²

Epiphanius, Nasıralıların Beroea(Halep), Coelesyria(Bekaa Vadisi), ve Pella yakınlarındaki Dekapolis'te¹²³ yaşadıklarını, Yeni Ahit kadar Eski Ahit'e de uyduklarını, İsa'ya İnanmak dışında Yahudilerin tüm inanç ve pratiklerine uyduklarını, buna rağmen Yahudilerin yine de onlardan nefret edip günde üç defa Nasıralılara ve diğer *heretiklere* (*mînîm*) lanet okuduklarını nakleder. Nasıralar âlemin yaratıcısı tek bir Tanrı'ya, ölülerin

¹¹⁸Phantomzeit Teorisi, hayal mahsulü tarihle dolu üç yüzyılın(614-911 arası) hiç yaşanmadığı, Ortaçağa ithal edildiği ve şu an 1700'lerde olduğumuz kurgusudur. Bk. Siegfried Fischer, Fabian, "Die Phantomzeitthese", http://www.fantomzeit.de/?page_id=2, 2006. (25.02.2020); Jan Beaufort, 30 "Fragen zur Fantomzeittheorie", <http://mantis-verlag.de/faq.html>, 2006, (25.02.2020).

¹¹⁹Müller, "Zur Identität der Arianer", s. 10; Beaufort, 30 *Fragen zur Fantomzeittheorie*; Bk. Schöps, *Yahudi-Hristiyanlığı, İlk Dönem Hristiyanlığında Cemaat Oluşumu ve Mezhep Kavga-ları*, ss. 139-140.

¹²⁰Schöps, *Yahudi-Hristiyanlığı, İlk Dönem Hristiyanlığında Cemaat Oluşumu ve Mezhep Kavga-ları*, ss. 139-140;

¹²¹Kaçar, *Geç Antikçağda Hristiyanlık*, s. 52; Müller, "Zur Identität der Arianer", s. 10; Beaufort, 30 *Fragen zur Fantomzeittheorie*; Kur'an'daki İsa figürü üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Claus Schedl, Helen Kilisesinin Kul-Tanrı Kristolojisine karşılık doğuda hâkim olan Semitik Hristiyanlığın (syrisch-semitisch Christenheit) *Kul(abd) İsa* tasavvuruna sahip olduğunu savunur. Schedl'e göre Batı-lıların Muhammed'in Hristiyanlık hakkındaki bilgisinin eksik olduğu iddiaları temelsizdir. Onun ilk Hristiyan hakkında bilgisi eksik ya da yanlış değildi. Bu sebeple ilk Hristiyanlığın tasavvuru olan *Kul İsa* tasavvuru onun mesajının merkezinde yer almaktadır.(Bk. Hans Küng , *Christentum Wesen und Geschichte*, Mohndruck Graphische Betriebe, München, 1994, s. 141.

¹²²Epiphanius, *The Panarion*, ss. 126-127.

¹²³Ürdün'de *Tabakat'l Fahl* yakınlarında kalıntıları bulunan antik bir şehir.

dirileceğine, İsa Mesih'in onun oğlu olduğuna inanmaktadırlar. Cerintus ve Merinthus gibi İsa'nın sadece bir beşer olduğunu da söylemezler. Kutsal Ruh vasıtasıyla Meryemden doğduğunu ikrar ederler. Elllerinde İbranice okudukları bir Matta İncili versiyonu vardır. Epiphanius, bu İncil'de İbrahim'den İsa'ya kadar soy kütüğünün olup olmadığını bilmediğini ifade etmektedir.¹²⁴ Hieronymus'a göre Pavlus'un mektuplarını da muteber görmektedirler. İsa Yahudi geleneğindeki tahrifatı tashih etmiş, Pavlus da İncil'i paganlara ve tüm insanlığa tebşir etmiştir.¹²⁵

Hippolytus, *Tüm Sapkınlara Karşı Reddiye (Elenchus)* adlı eserinde İbrani Hıristiyanlığının bir kolu olan Elkesaitlerden ve mezhebin kurucusundan bahsetmektedir. Alciades denen bir adam, Part ülkesinde bulunan Seræ şehrinden Roma'ya geliyor. Elinde Elkesai'ye ait olduğunu iddia ettiği bazı kitaplar bulunuyor. Bunların Elkesai'ye bir melek tarafından verildiğini söylüyor.¹²⁶ Elkesai'ye vahiy getiren bir erkek Melek bir de kadın melek (Kutsal Ruh) bulunduğu bahsediyor. İmparator Trajan'ın devrinde yaşayan bu adam insanlara günahattan kurtulmanın yeni bir yolunu söylüyor. Ne günah işlerse işlesin getirdiği kitaba iman edip vaftiz olanın günahlarından arınacağını vaat ediyor. Elkesai, Musa Yasasına uyma ve sünnet olmanın gereğini savunuyor. Ona göre İsa, diğer herkes gibi bir beşer olarak doğmuştur. Ancak ilk defa Meryem'den doğmamış; daha önce de doğmuş ve yine doğacakmış. Hippolytus bu sürekli yeniden doğuş inancının Pisagor kökenli olduğunu, Elkesai takipçilerinin Pisagorcular gibi matematik, astroloji ve büyü ile de ilgilendiklerine değiniyor.¹²⁷

¹²⁴Epiphanius, *The Panarion*, ss. 127-129.

¹²⁵Frederic Manns, , "Les pseudo-clementines (Homelies et Reconnaissances) Etat de la question", 53, (2003), ss. 157-184, http://misraim3.free.fr/divers2/LA53157Manns_Clementines.pdf (02.02.2021). s. 180.

¹²⁶Hippolytus, *Refutation of all Heresies*, Trans. J.H. MacMahon. From ANF, Vol. 5. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1886.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/050109.htm> 05.09.2020, IX/8; Kaçar, *Geç antikçağda Hristiyanlık*, s. 41.

¹²⁷Hippolytus, *Refutation of all Heresies*, IX/8;

İbrani Hristiyanlığının en yaygın bilinen grubu Ebiyonitlerdir. Tertulianus(ö. 220),¹²⁸ ve Hieronymus’a(ö. 426)¹²⁹ bakılırsa Ebiyonit kelimesi mezhebin kurucusu *Ebiyon*’dan gelir. Origenes(ö.253), Irenaeus(ö. 202) ve Eusebius(ö.339) Mesih’i anlamaktan yoksun kalmaları nedeniyle bu isimle anıldıkları görüşündedirler.¹³⁰ Epiphanius’a gelince O, Ebiyonitlerin *fakirler* anlamına geldiğini ve mensuplarının bunu övünerek kullandıklarını zikretmekle birlikte, *Ebiyon* diye birinin yaşadığı ve söz konusu akımın öncüsü olduğu görüşünde ısrar ediyor.¹³¹ H. J. Schöps’e göre ilk Hristiyan cemaatten arta kalanlar için *İsa’nın Fakirleri* övgüsüne dayalı unvan, Doğu Ürdün’e hicrete mecbur kaldıktan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Yukarda adı geçen kilise babalarının zannettikleri gibi *Ebiyon* diye bir lider yaşamamıştır.¹³²

Ebiyonitler sadece bazı kısımları çıkartılmış Matta İncilini kabul ediyorlardı.¹³³ *İbranilerin İncili*¹³⁴ denilen Matta İncili yanında Clemens Romanus'a atfedilen kurgusal roman da Ebiyonitlerin kutsal metinleri arasında yer almaktadır.¹³⁵

¹²⁸Tertulianus, *De Praescription*, 33/3-5, 11; Ebiyonitlerin öncüsü olarak Ebiyon isimli bir şahıstan bahseden ilk yazar Tertulianus olarak görülmektedir. (Bk. , Albertus Juhannes Klijn and G. Reining, *Patristic Evidences for Jewish-Christian Sects*, ed. E.J.Brill Leiden, Copyright 1973 by E. /. Brill, Leiden, 1973, s. 21

¹²⁹Hieronymus(Jerome), *Letters*, CXII/13, Trans. J.G. Cunningham. NPNF, First Series, Vol. 1. ed. Philip Schaff. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1887.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/1102075.htm>>

¹³⁰Origenes, *Against Celcius*, II/1, , Trans. Arthur Cushman McGiffert. NPNFSecond Series, Vol. 1. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1890.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/250103.htm>; Bk. Klijn & Reining, *Patristic Evidence*, s. 44-25; Irenaeus, *Against Heresies*, Trans. Alexander Roberts and William Rambaut. From ANF, Vol. 1. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1885.) Rev. and ed. for New Advent by Kevin night. <<http://www.newadvent.org/fathers/0103126.htm>>, (10.10.2020), 27/6.

¹³¹Epiphanius, *The Panarion*, s. 145.

¹³²Schöps, *Yahudi-Hristiyanlığı, İlk Dönem Hristiyanlığında Cemaat Oluşumu ve Mezhep Kavgaaları*, 2010, s. 27.

¹³³Irenaeus, *Against Heresies*, ch. 27/4; Epiphanius, *The Panarion*, s. 50.

¹³⁴Ebiyonit bir yazar olarak bilinen Simmacus söz konusu incili İbranice’den Yunanca’ya çevirmiştir. (Bk. *The Gospel according to the Hebrews*, Trans. Edward Byron Nicholson, C.Kegan Paul & CO. London 1879; Franco Maria Boschetto, “le Prime Eresie”; *Corso di Religione Catolica*, 2011 <http://www.fmboschetto.it/religione/corso/relig4.htm>, (27.01.2019)).

¹³⁵Ebiyonit metinlerin başında Pseudo-Clementinae, gelir. Bu metin *Recognitiones* ve *Homiliae* adlı iki eserden oluşmaktadır. *Recognitiones* Rufin’in Grekçeden Latinceye yaptığı çevirisinde on bölümden oluşur. *Homélie*s ise Grekçe kaleme alınmış üç ayrı belgeden oluşan yirmi bölümlük kitaptan oluşur. Bu belgeler Petus’un Yakup’a mektubu, Clement’in Yakup’a mektubu, Petrus’un vaazları, işleri ve hayatından oluşmaktadır. Bu metinlerin yazıya geçmesi ise ancak IV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bk. Clementine, *Recognitiones*, Manns, *Les pseudo-clementines*, ss. 158-159, Schöps, *Yahudi-Hristiyanlığı, İlk Dönem Hristiyanlığında Cemaat Oluşumu ve Mezhep Kavgaaları*. s. 31.

Pavlus'u Musa Yasası'nı terk ettiği için havari olarak kabul etmiyorlar,¹³⁶ Yahudi yaşam tarzı yaşıyor ve Musa Yasası'na uyuyorlar,¹³⁷ sünnet oluyorlar,¹³⁸ Cumartesi yasaklarına uyuyorlardı.¹³⁹

Ebiyonitler'in gözünde İsa Mesih, Marangoz Yusuf'un normal yolla eşi Meriem'den doğmuş oğluydu.¹⁴⁰ İsa Mesih en büyük peygamber olmakla birlikte normal bir beşerdi.¹⁴¹ İsa'nın *Mesih* unvanını alması, Musa Yasası'na mükemmelen uyduğu içindi.¹⁴² Tanrı her bir mahlûkatın başına kendi cinsinden bir reis yaratmıştır. Meleklerin başına bir baş melek, yıldızların başına bir başyıldız, yılanların başına bir baş yılan yarattığı gibi insanoğlunun başına da Mesih'i yaratmıştır.¹⁴³

İsrail oğulları putlara kurban sunuyordu. Musa bunu yalnız Allah için olması şartıyla serbest bırakmıştır.¹⁴⁴ Ebiyonitlere göre Mesih mabetteki kurban ibadetini kaldırmak için gelmiştir. Tanrı Şeytan ve Mesih'i sırasıyla dünyaya hükmetmek üzere göndermiştir. Ebiyonitler tüm sahip olduklarından ve mülklerinden vazgeçip mallarını paylaşıyorlardı. İbrahim, İshak, Yakup, Musa, Harun ve Yuşa'yı peygamber olarak kabul etmelerine rağmen Davut, Süleyman, İşaya, Yeremya, Danyal, Ezeziel, İlyas ve Elyesa'yı kabul etmiyorlar, et yemiyorlar, çok eşliliğe ve boşanmaya izin veriyorlar, Pentateuch'un da bazı kısımlarını kabul etmiyorlardı.¹⁴⁵

¹³⁶Irenaeus, *Against Heresies*, 27/4.

¹³⁷Irenaeus, *Against Heresies*, 27/2; Tertulianus, *On the Flesh Of Christ*, ch. 14. Trans. Peter Holmes. From ANF, Vol. 3. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1885.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/0315.htm>>. Eusebius, *Ecclesiastical History*, 3/27.

¹³⁸Epiphanius, *The Panarion*, s. 29.

¹³⁹Eusebius, *Ecclesiastical History*, s. Epiphanius, *The Panarion*, s. 29.

¹⁴⁰Irenaeus, *Against Heresies*, ch. 27/2; Eusebius, *Ecclesiastical History*, 3/27; Epiphanius, *The Panarion*, s. 133.

¹⁴¹Irenaeus, *Against Heresies*, ch. 27/2; Eusebius, *Ecclesiastical History*, ch. 3/27; Epiphanius, *The Panarion*, s. 142.

¹⁴²Hippolytus, *Refutation to all Heresies*, Trans. J.H. MacMahon. From ANF, Vol. 5. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1886), Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/050107.htm>> 7/34.2; Epiphanius, *The Panarion*, s. 146.

¹⁴³Clementine, of Rome, *The Recognitions of Clement*, Trans. Thomas Smith. From ANF, Vol. 8. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1886.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/080401.htm>> I/65.

¹⁴⁴Clementine, *The Recognitions of Clement*, I/65.

¹⁴⁵Epiphanius, *The Panarion*, ss. 143-146.

Aryüs'ün Ebiyonitler'e bir eleştiri getirip getirmediğini bilmiyoruz. Ancak Aryüs'ü destekleyen Kilise babalarından biri olan Sezariyeli Eusebius, Ebiyonitleri sapkın gruplardan saymaktadır. Eusebius'a göre onların *Ebiyonit* diye anılmasının nedeni İsa hakkındaki anlayışlarının kıt olmasıdır. Zira onlar *bakireden doğumu* inkâr etmişler, İsa'nın bir beşerle ilişki sonucu doğduğunu savunmuşlardır. Kurtuluş için sadece İsa Mesih'e inanmanın yeterli olmayıp Musa Yasasının geçerliliğini sürdürdüğünü iddia etmişlerdir.¹⁴⁶

Ebiyonitlerin inanç ve pratikleri incelendiğinde Aryüsçülerle aynı grup olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Aryüsçülerin Eski ve Yeni Ahit'in kanonikliği cihetinde ana kilise ile bir ihtilafı yoktur. Oysa Ebiyonitlerin hem Eski hem de Yeni Ahit üzerinde ciddi anlamda kuşkuları vardır. Ayrıca Aryüsçülerin Pavlus' la da bir sorunları yoktur. Üstelik onun mektuplarına referansla kendi görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Aryüsçülerin kendi teolojilerini temellendirmede Pavlus'a müracaatları onları *Pavlusçu Hristiyanlık* içerisine dâhil etmekte ve İbrani Hristiyanlardan kesin bir çizgiyle ayırmaktadır.¹⁴⁷

Ayrıca Aryüsçülerin Pavlus'u referans almaları, Ortodoks Hristiyanlıkla Eski ve Yeni Ahit'in her hangi bir bölümünün kanonikliği konusunda bir sorunun yaşanmadığı Müslümanlarla Aryüsçüleri ciddi bir yol ayrımına getirmektedir. Öte yandan Ebiyonitlerin bakire doğumu inkârları, sahte-kadın peygamber tasavvurları, İslam'a göre peygamber ve ideal hükümdarlar olan Hz. Davut ve Hz. Süleyman hakkında Yahudi ve Hristiyanlarınkinin ötesinde menfi düşünceleri, bir Ebiyonit esinlenmeyi imkânsız kılacak şekilde İslamiyet'le örtüşmeyen tasavvurlardır.

1.3.4. İskenderiyeli Philo

Philo Judaeus (M.Ö. 25-M.S. 50), İsa ile aynı çağda yaşamış Grekçe konuşan ve Kutsal Kitap'ı Grekçe *Yetmişler Tercümesi*'nden (Septuagint/LXX) okuyup yorumlayan İskenderiyeli Yahudi bir filozoftur. Babası İskenderiye'ye gelmeden önce Filistin'de

¹⁴⁶Eusebius, *Ecclesiastical History*, III/27.

¹⁴⁷Küng, en eski Hristiyan (urchristiche) cemmati olan İbrani Hristiyanlığının teolojisinde ve Yeni Ahit'te teslisin olmadığını, bunun Apokaliptik İlk Hristiyanlık Paradigmasından Helenistik İlk Hristiyanlık Paradigmasına geçen İznik Konsilinde ortaya çıktığını savunmaktadır. (Bk. Küng, *Christentum Wesen und Geschichte*, s. 129).

önemli bir role sahipti. Kardeşi Alexander Lysimachus İskenderiye'nin en zengin kişisiydi.¹⁴⁸

Philo'nun bütün düşünce sistemi bir şekilde *Logos* tasavvuruyla ilişkilidir. Bu tasavvurdan hareketle Grek felsefi kavramlarını Yahudi dini düşüncesiyle sentezlemiştir. Grek düşüncesinde Logos âlemin mantıkî ve canlı ilkesine delalet ediyordu. Eski Ahit'in Yetmişler tercümesinde *davar*(727)Yunancaya *logos* olarak çevrilmiştir. Eski Ahit'te *Davar* Tanrı kelamı,¹⁴⁹ peygamberlerin Tanrı'dan getirdiği mesaj,¹⁵⁰ Tanrı'nın eylemi¹⁵¹ anlamlarında kullanılmıştır.¹⁵²

Philo Logos'u tanrısal söz¹⁵³, Tanrı'nın zihni,¹⁵⁴ Tanrı'nın aşkın gücü,¹⁵⁵ Tanrı'nın ilk doğan oğlu,¹⁵⁶ âlemin tüm parçalarını birbirine bağlayan bağ, madde ile ruh arasındaki evrensel bağ, insan ruhunun bir parçası olarak bedeni bir arada tutan ve hareket etmesini sağlayan güç,¹⁵⁷ içkin akıl,¹⁵⁸ âlemdeki zıtlıkları ve evrenin parçalarını bir araya getiren

¹⁴⁸John M. Cunningham, "Philo Judaeus", *Britanica*, <https://www.britanica.com/biography/Philo-Judaeus>, (05.09.2019).

¹⁴⁹Tekvin, 1:3, 6:8, 3:9, 11; Mezmurlar,32:9.

¹⁵⁰Yeremya, 1:4-19, 2:1-7, Hezekiel, 1:3; Amos, 3:1.

¹⁵¹Zekeriya, 1:4; Mezmurlar,106:20, 147:15.

¹⁵²Marian Hillar, , "Philo of Alexandria", *Internet Encyclopedia of Philosophy*.1995, Center for Philosophy and Socinian Studies U.S.A. <https://www.iep.utm.edu/philo/> (05.09.2019).

¹⁵³Philo, "On the Birth of Abel and the Sacrifices Offered by Him and by Cain", 8, "De Somniis I", 182, "De Opificio", 13 *The Works of Philo Judaeus, The contemporary of Josephus*, Trans. Charles Duyke Yonge, London, 1890.

¹⁵⁴Philo, "That the Worse is Want to Attack the Better", pr. 75-77; "De Mutatione Nominum", pr. 80; "De Cherubim", pr. 51.

¹⁵⁵Philo, 'On Providence: Fragment I, pr. 7; De Sacrificis Abelis et Caini, pr. 65.

¹⁵⁶Philo, "On the Confusion of Tongues", 63; Questiones et Solutiones in Exedum II, pr. 62; De Providentia I, pr. 7; De Sacrificis Abelis et Caini, pr. 65;

¹⁵⁷Philo, "Who is the Heir of Divine Things?", pr. 188.

¹⁵⁸Philo, "On the Unchangableness of God", pr. 48.

kuvvet veya kanun anlamındaki *Stoacı İçkin Logos*¹⁵⁹vahiy meleği,¹⁶⁰ Tanrı sevgisiyle dolu ruhları hikmetle dolduran *Manna*¹⁶¹ve hatta Tanrı¹⁶² anlamında kullanmıştır.¹⁶³

Philo, Logos’u *hikmet, suret ve Tanrı’nın yüzü* gibi Tevrat kavramlarıyla da özdeşleştirmiştir. Tanrı, âlemi doğrudan yaratmamıştır. O sadece görünmeyen ve akılla idrak edilen âlemin doğrudan yaratıcısıdır. Logos babası olan Tanrı’nın yarattığını taklit ederek maddi âlemi yaratmıştır.¹⁶⁴ İnsanın günahlarının bağışlanması ve Tanrı’nın takdis edilmesi ancak tüm erdemlere sahip yetkin *Paraklit*’ le olabileceği için Logos yeryüzüne gönderilmiştir.¹⁶⁵ Musa Yasasındaki kanun ve kurallar da doğaya uygun yasaların mükemmel ifadesi olan Logos’la uyum içindedir. Musa Yasasından önceki atalar bu doğal yasalara uymuşlardı. Logos Eski Yunanlılara doğayla uyum içinde yaşamayı, İbranilere de Musa Yasalarına uymalarını öğretmiştir. Zaman bakımından daha eski olan Musa yasaları Yunan filozofları için de bir model olmuştur.¹⁶⁶

Philo, Stoacıların şahıs olmayan içkin Logos’unu ne Tanrı gibi ezeli ne de diğer yaratılmışlar gibi yaratılmış ancak tek ezeli olandan doğmuş bir varlığa dönüştürmüştür. Bu varlık yeryüzüne inerek insana umut verme görevini yüklenmiştir. Tanrı, tüm varlık kategorisinin en yücesidir. Ondan sonra ikinci derecede Logos gelmektedir.¹⁶⁷

Wolfson, Philo’nun Aryüs’ün manevi öncülerinden biri olduğunu savunmaktadır. Ona göre Aryüs, *Aşkın Tanrı* anlayışını ondan almıştır. Ancak o, Tanrıdaki Logos ve mahlûkattaki Logos olmak üzere iki logostan bahsetmiştir. Akılla kavranılabilir âlemi

¹⁵⁹Philo, “Concerning Noah’s Work as a Planter”, pr. 8-10.

¹⁶⁰Philo, “On Dreams, That They are God-Sent”, 1, pr. 288 ; “De Cherubim”, pr. 1-3.

¹⁶¹Manna, İbranice : מַן (Mann), Grekçe : μάννα (Manna); Arabça الْمَنَّاء (el-Menn) Çıkış, 16:15; Mezmurlar, 78:24 ve Kur’an, Bakara, 2:57 de bahsi geçen kudret helvası.(Bk. “Manna,” *Baker’s Evangelical Dictionary of Biblical Theology* <https://www.biblestudytools.com/dictionary/manna/>, (18.02.2020);Philo, “That the Worse is Wont to Attack the Better,” s. 118.

¹⁶²Yunanca tercümesinde artikelle yazılan tanrı (Ho Theos) yüce tanrıya işaret ederken artikelsiz yazılan tanrı (theos) ikincil tanrıyı ifade temektedir. Tekvin, 9:6’da *Tanrı’nın sureti* Yüce Tanrı’nın kendi değil, *İkincil Tanrı* ya da *Tanrısıl Logos*’tur. Bk. “Questiones et Soluciones in Genesum II”, pr. 62;

¹⁶³Bk. Hillar, “Philo of Alexandria”; İsmail Taşpınar, “Yahudi Geleneğinde İlahi Kelam Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini”, Milel ve Nihal, s. 155.

¹⁶⁴Hillar, “Philo of Alexandria”

¹⁶⁵Philo, “On the Life of Mose”, *Early Jewish Writers*, pr. 134, <http://www.earlyjewishwritings.com/text/philo/book25.html>, (18.03.2020)

¹⁶⁶Jean Reveille, *Le Logos d’Apres Philon d’Aleandrie*, Imprimerie Ramboz et Schhardt, Geneve, 1877, s. 49; Taşpınar, “Yahudi Geleneğinde İlahi Kelam Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini” *Milel ve Nihal*, s. 159.

¹⁶⁷Bk. Philo, “On Flight and Finding” 117-120, *The Works of Philo Judaeus, The contemporary of Josephus*; Hillar, “Philo of Alexandria”.

kuşatan Logos yahut Tanrı'nın ruhu her şeyden önce Tanrı'daydı. Sonra Tanrı tarafından Tanrı'nın dışında gerçekliği olan, idealardan ve maddi dünyanın ilk suretlerini ve düşüncesinin nesnesini oluşturan mevcudata girdi. Philo, Tanrı'yı bir şehir inşa etmeden önce zihninde işleri yapacak ustaları tasarlayan krala benzeten rabbani tasavvuru da paylaşmaktadır. Tanrı bu şekilde kendi Logos'unda akılla kavranılabilir dünyayı oluşturan *ideaları* düşünmüştür. Akılla kavranılabilir âlemi oluşturan idealar da Philo'ya göre mahlûktur. Altı günlük yaratma faaliyeti de Logos vasıtasıyla gerçekleşmiştir. O halde *Logos* Tanrı'da idealar âleminin ve Tanrının Gücünün (δυναμεις) yeri(τοπος) olan Tanrı'nın düşüncesidir. *Yaratma eylemi* Tanrı'nın düşünmesi, *Logos* da Tanrı'nın yaratan düşüncesi ve kendini gerçekleştiren yaratıcı kelimidir. Tanrı'da ve Tanrı'nın dışında varit olan *kudret ve iyilik* aynı zamanda Tanrı'nın sıfatı ve faaliyetidir. Tanrı'nın iyiliği mahlûkatın duyularında kendini evinde hisseder. Bu bakımdan Logos ve Logos ile bağlantılı düşünülen idealar, kudreti ilahi, Tanrı ile makul ve görülür mahlûkat arasında bir aracıdır. Bu aracı Philo'ya göre ilahi özün ayrılmaz parçası, diğer taraftan ayrı bir cevherdir. Bu Aryüs'ün Baba (Tanrı) ile Oğul (Logos) ayrı özler olduğu anlayışını hatırlatmaktadır.¹⁶⁸

Aryüs'ün tam kavranılamaz olan Tanrı anlayışının Philo kaynaklı olduğunu iddia edenler onu Aryüsçülüğün gerçek babası olarak görmüşlerdir. Eğer Tanrı bilinemiyorsa bir aracı gerekecektir. Bu aracı da mahlûkattan yüce, Tanrı'dan aşağıda olması gerekir. Aracı, hem Tanrı ile beraber ve onun özünde olan hem de onun özünden farklı *yaratılmış* varlıktır. Aryüs mutlak monoteizm anlayışını korumak için Logos ile Tanrı'yı ayırır ve Logos öncesi Tanrı'nın Baba olmayan bir pozisyonunun olduğunu düşünür. Aryüs'ün kendi çağındaki en büyük hasmı olan Athanasius aynı gerekçe ile Logos'un Tanrı ile birlikte ve onun gibi ezelî olduğunu, onunla aynı tabiatla olduğunu savunur. *Mesih (Logos)* Tanrı'nın bir gücü ve onun isimlerinden biri olacak şekilde üst Logos ile ilişkilendirilir. Aryüs Tanrı-insan arasındaki ilişkiye aracı olarak yaratılmış bir Logos'u izlerken ikincisi Tanrı ile Logos arasındaki ayniyete ve ezeliliğe vurgu yapıyor. Böylece her ikisi de Philo

¹⁶⁸Lorenz, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, ss. 103-106.

düşüncesinin iki farklı yüzünü seçmiş oluyor. Aryüs'ün Philo'dan ayrıldığı nokta yaratılmış Logos'u Mesih ile aynileştirmiş olmasıdır. Athanasius ve onu takiben Ortodoks Hıristiyanlık da ezeli ve yaratılmamış Logos'u Mesih ile aynileştirir.¹⁶⁹

Yahudilikte Hikmet, yaratıcı faaliyetin bir niteliği iken Eski Ahit'in M.Ö. II-I. yüzyıllarda yazılmış olan *Süleyman'ın Meselleri*, *Vaiz* ve *Hikmet* kitaplarında artık şahıslaştırılmıştı. Philo bu çizgiyi takip ederek şahıslaşmış olan Hikmeti, Yaratıcı ile yaratılmışlar arasında aracı olan Logosla ilişkilendirdi. Bunun nedeni şu idi: Tanrı mutlak ve mükemmel olduğu için zatında kötü olan madde ile doğrudan ilişkiye giremez. Bu durum onu Tanrı-mahlûkat arasında bir aracı kavramına ulaştırır. Philo sentezci bir düşünür olması hasebiyle kendinden öncekilerden alıp bir araya getirdiği dört aracı tasavvuruna varır. Bunlar:

- Her şeyin arkesi olan Platon'un ideaları,
- Stoacıların aktif sebepleri,
- Yahudi melek öğretisi,
- Eski Yunanlıların *Daimon* kavramı.

Philo maddi âlem yaratılmadan önce her şeyin arketipinin(idealar)yaratıldığını, bunların birer aktif sebep olduğunu, Tevrat'ta buna melekler dendiğini ve Eski Yunanlıların da *daimon* dediklerini ifade eder. Philo, Tanrı'yı her şeyin nedeni ve Babası olarak da isimlendirmiştir. Aryüs de Tanrı'nın Mesih'i(Logos) tüm mevcudatın en başında yarattığını, onun vasıtasıyla da kâinatı yarattığını söylemiştir.¹⁷⁰

Kürşat Demirci, Aryüs Teolojisinin köklerini Philo'yu aradan çıkararak doğrudan Stoa felsefesinin Logos anlayışına bağlamaktadır. Aryüs, o dönemin en bildik felsefesi olan Stoacılığın logos anlayışını Yahudiliğin monoteizmine uyarlamış ve zaten bilinen bir kavramı kutsallaştırmıştır. Tanrı'yı tek monark kabul etmesi Roma'nın emperyal siyasetine de uygun düşüyordu. Aryüs, kurtuluşu, mistik ritüeller ve enkarnasyondan ziyade devletin denetimindeki kilise ve basit ritüellerde görüyordu.¹⁷¹

Bu değerlendirmek tanrıca başka dinler içinde geçerlidir. Böyle bir şey olsaydı Roma öteden beri tanıdığı tek tanrıca Yahudiliğe ilgi duyardı. Bu iddiamıza "Evet ilgi

¹⁶⁹Dursun. AliAyktı, *Hristiyanlığın Onus Olarak İskenderiyeli Philo*, Eski Yeni, Ankara, 2019, ss. 324-326.

¹⁷⁰Ayktı, *Hristiyanlığın Öncüsü olarak İskenderiyeli Philo*, ss. 173-174.

¹⁷¹Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, ss. 17-18.

duydu ve Yahudiliği Roma kültürüne uyarlayarak Hıristiyanlığı icat etti” şeklinde bir cevap verilebilir. Ancak İmparatorlukların emperyal hedeflerini gerçekleştirmek için yeni bir din ya da mezhep icat etme yerine mevcut dini/mezhebi kendi amaçlarına göre yorumlamaları çok daha kolay ve tarihte daha sık başvurulmuş olanıdır. Roma çok tanrıcı olarak da pekâlâ emperyal hedeflerine ulaşmıştır.

1.3.5. Athenogoras

M.S. 176-180 yıllarında *Misyon (Presbeia)* ve *Diriliş (Anastaseos)* adlı iki eser kaleme almış olan Athenagoras’a (ö.190) göre tek olan Tanrı ile madde-evren arasında keskin bir ayrım söz konusudur. Tanrı ve maddi âlem tamamen farklı şeylerdir. Tanrı’nın oluş ve bozuluşa konu olan maddeyle alakalı duyularla algılanması imkânsızdır. O ancak akılla algılanabilir. Tanrı doğmamış, ezelî, görünmez, acı çekmez, akıl dışında bir şeyle kavranılamaz, evreni “söz” ile yaratmıştır, evrenin sanatkârı ve efendisidir. Athenogoras Tanrı’nın birliği için *monas* kelimesini kullanmaktadır. “O görünmediği için onu yalnızca ona ait olan isimlerle anlatabilir ve tespih edebiliriz.”

Aryüs de Tanrı’nın birliğini güçlü bir vurguyla tanımlar. “Tek bir Tanrımız vardır. Tek doğmamış, tek tapılan, tek hâkim, tek iyilik, tek ezelî, tek hikmet sahibi, tek güzellik, tek güç sahibi olan odur.”

Athenogoras, Origenes ve Antakya Okulundan farklı olarak Logos için *doğma* (*γεννηση/gennese*) terimini de pagan tanrıların üreme anlayışını yansıttığı için kullanmaktan dikkatle uzak durmuştur. Aynı şekilde Aryüs de Tanrı’nın doğal ve fiziksel sürece dâhil edilmesini kabul etmemiştir. Aryüs ve Athenagoras’ın ortak bir yönü de Origenes’in İlahi varlığın farklı dereceleri ifadesine de karşı çıkmalarıdır.¹⁷² Bununla birlikte Athenagoras’a göre Baba ile Oğul bir olup Oğul Baba’da, Baba da Oğul’dadır. Tanrı ezelden Oğul’a (Söz) sahiptir. Bu noktada Aryüs Athenagoras’tan ayrılmaktadır. Çünkü bu nokta onun Sabellius’a da eleştiri yönelttiği Baba ile Oğul’un aynı şahıs olduğu (*υιοπατορα/hi-opatora*) görüşüdür. Aryüs’e göre Oğul Tanrı’nın özünden ve şahsından tamamen ayrı olduğu gibi ona boyun eğmiştir.¹⁷³

¹⁷²Leslie W Barnard, “Antecedents of Arius”. *Vigillae Christianae* (24), 1970, ss, 172-188. New Holland Company, <http://www.michaelsheiser.com/BarnardAntecedentsofArius.pdf>. (02.08.2019), s. 175.

¹⁷³Barnard, “Antecedents of Arius” s. 175.

1.3.6. Origenes

Hem doğu hem de batı kiliselerinde büyük bir ilahiyatçı olarak kabul edilen Origenes, 185 yılında İskenderiye’de doğmuştur. Babası Hristiyanlara yapılan baskı döneminde öldürülmüş, genç yaşta iken annesi altı kardeşine bakmak zorunda kalmıştı. Sezarili Eusebius, Kilise Tarihi’nin altıncı bölümünü Origenes’e ayırmıştır. Ancak anlattıkları efsanelerle süslü olduğu için verdiği bilgilere çok itimat edilmemektedir. Eusebius kendisini onun öğrencisi olarak tanıtır. Ancak bir araya gelmemişlerdir. Origenes başta *Hexapla* olmak üzere Eski ve Yeni Ahit’in yorumu üzerine çok sayıda eser kaleme almıştır. 232 yılında Sur’da ölmüştür.¹⁷⁴

Rowan Williams’a göre Origenes, Aryüs’ün en önemli kaynaklarından biri olarak görülse de aralarındaki ilişki çok tartışma götürür türdendir. Bu konudaki en eski iddia Ankaralı Marcellus’a aittir. Marcellus, Origenes’in Logos ve Tanrı’nın ayrı failer olduğunu öğrettiğini ileri sürmüştür. Oysa Origenes *Contra Celsum*’unda açıkça Baba ve Oğul’un iki uknum ama aynı fikir ve aynı iradeyle uyum içerisinde olduklarını ifade etmiştir.¹⁷⁵

Origenes, İsa’nın Tanrı’dan doğmasının ezeli olduğunu kabul etmiştir. Ona göre eğer İsa belirli bir zamanda doğsaydı herhangi bir yaratıktan farkı kalmaz ve biricik edilmiş vasfını kaybederdi. Fakat diğer taraftan Oğul, Baba ile aynı anlamda Tanrı değildir. Baba el İlah(ho theos) iken, Oğul sadece ilahdır ve aynı özden değildir (*heteros tas ousias*) veya Baba’nın iradesiyle *doğrulan*’dır. (*hupokeimenu*). Bir başka karşılaştırmayla Baba *bizatihi Tanrı (autotheos)* iken oğul *ikincil bir Tanrı*’dır (*deutero theos*)ve Baba’ya tâbidir.¹⁷⁶

Oysa İznik teolojisine göre Oğul, Baba’nın iradesiyle edinilseydi mahlûk olurdu. Eğer Oğul ezeli ise o zaman eşit tanrılık da olur, ikincil ya da tâbi olmaz. İznik Konsilinde her iki taraf da Origenes’den faydalanmıştır. Ortodoks grup ezelden edinilmiş kavramını

¹⁷⁴Henry Chadwick,, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, Published in the U.S.A. by Oxford University Press, New York, 2001, I/21.

¹⁷⁵Williams, *Arius, Heresy and Tradition*, William B. Erdmans Publishing, Company, Cambridge, 1981, s. 132. Bk. Origenes, *Contra Celsum*, Trans. Frederick Crombie. From Ante-Nicene Fathers, Vol. 4. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1885.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/04168.htm>>.VIII/12.

¹⁷⁶Hanko, “The Arian Controversy”

Aryüs ve taraftarları Oğul için ikincil kavramı alıp daha da ileri taşıyarak yaratılmış konumuna götürmüşlerdir.¹⁷⁷

İzmitli Eusebius'un öğrencisi olan Herakleia piskoposu Theodosius'un (ö. 355) Aryüşü olduğu bilinmektedir. Theodosius'un Yuhanna İncili tefsiri ile Gotça kaleme alınan *Yuhanna Tefsiri* kelime kelime benzerlik göstermektedir. O İncili Gotçaya çeviren Aryüşü rahip Wulfila'nın Daçya'ya tebliğ için gönderildiğinden haberdardır. Wulfila'ya bu görevi veren Theodosius'un hocası Eusebius'tur. Wulfila, Origenes taraftarlarının kalesi olan Kapadokyalı idi.

Aryüs gibi Cyrenaica (bugünkü Libya) eyaletinden olan Salamisli Epiphanius, Origenes'i başta Aryüşçülük olmak üzere tüm heretiklerin elebaşı olarak niteler. Günümüz araştırmacılarının çoğu Origenes ile Aryüs'ün görüşleri arasında ciddi farklar olduğuna kanaatindedir.¹⁷⁸

Aryüs, Origenes'in oğul edinme(adoption) görüşünü paylaşa da onun alegorizmine ve Oğul'un ezeli doğuşu anlayışına karşıdır. Zira Aryüs'e göre Oğul'un olmadığı bir zaman vardır. Ezelî olan yalnızca Baba'dır.¹⁷⁹

Aryüşçülüğün kaynağının İskenderiye Okulu olduğunu savunan Salamisli Epiphanius ise Aryüs'ün fikirlerinin İskenderiyeli Dionysius'a onun da Origenes'e dayandığını ifade etmiştir. Oysa Athanasius, Origenes'i Aryüşçülüğü tenkit ederken referans olarak kullanmıştır.¹⁸⁰

1.3.7. İskenderiyeli Dionysius

İskenderiyeli Dionysius (ö.265) Origenes'in öğrenciliğini yapmış ve Ölümünden sonra onun yerine İskenderiye patrikliğine seçilmişti. İmparator Decius dönemindeki (250-251) Hıristiyanlara yapılan baskı ve kovuşturmalardan dolayı Libya çöllerine kaçmış, daha sonra tekrar görevine dönmüş ancak İmparator Valerianus döneminde(257-260) tekrar sürgün edilmişti.¹⁸¹ Valerianus, Perslerle girdiği savaşta öldürülünce yerine geçen

¹⁷⁷Hanko, "The Arian Controversy"

¹⁷⁸Müller, "Zur Identität der Arianer" s. 5.

¹⁷⁹Barnard, Antecedents of Arius", s. 176.

¹⁸⁰Lorenz, Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius, s. 24.

¹⁸¹John. Chapman, "Dionysius of Alexandria." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 5. New York: Robert Appleton Company, 1909. 9 Mar. 2020 <<http://www.newadvent.org/cathen/05011a.htm>>. (09.03.2020).

İmparator Gallienus Hristiyanlara kovuşturmalara son verip hapse atılanları serbest bıraktı, sürgüne gönderilenleri de eski görev yerlerine iade etti. Dionysius da eski görevine geri döndü.¹⁸²

Dionysius, Yeni Ahit'in sonunda yer alan *Yuhanna'nın Vahyi*'ni kanonik olarak kabul etmiyordu. Onu literal manada anlayıp İsa'nın 1000 yıl sonra döneceğine inanan Binyılcılara da karşı çıkıyordu.¹⁸³

Aryüs, Dionysius'un *Euphrane Ammonia'ya Mektup*'unu referans almıştır. Dionysius'un *Kontrol ve Savunma* adlı eserindeki *Tanrı oğlu* kavramına ait yorumları, İskenderiye ve Pentapolis'teki kilise üyeleri tarafından sapkınlık olarak değerlendirilmiş ve Papa II. Sextus'a da şikâyet edilmiştir. Hazırladığı cevapta II. Sextus onun beş konuda yanlışla düştüğünü ifade etmiştir.

- Baba ile Oğul'u birbirinden tamamen ayırmaktadır.
- Oğul'un ezeliliğini inkâr etmiştir.
- Baba oğulsuz, Oğlu babasız olarak isimlendirilmiştir.
- Oğul'un Baba ile aynı özden olduğunu reddetmiştir.
- Oğul'un baba tarafından yaratıldığını savunmuştur.¹⁸⁴

Athanasius, *De Sententia Dionysii* adlı eserinde Aryüs'ün Dionysius'u kendi iddialarını desteklemek için kullandığını, ancak Dionysius'un onu destekleyecek bir şey söylemediğini iddia etmektedir.¹⁸⁵

Athanasius, Aryüsçülerin Dionysius'u referans almaları ve kendilerinden göstermelerini Yahudilerin İbrahim'e sahip çıkmalarına benzetir. İbrahim nasıl Yahudilerin anladığı gibi biri değilse Dionysius da modern Yahudiler olan Aryüsçülerin anladığı gibi biri değildir. Aryüsçüler onun görüşlerini çarpıtarak kendi görüşlerini güçlendirmek için kullanırlar. Oysa Dionysius'un fikirleri onları teyit etmemektedir.¹⁸⁶

¹⁸²“The Departure of Abba Dionysius, the Fourteenth Pope of Alexandria”, *Commemorations for Barmahat 13*, St. Mark's Coptic Orthodox Church, Sponsored by Jersey City, NJ, http://www.copticchurch.net/synaxarium/7_13.html#1, (28.09.2020).

¹⁸³Chapman, "Dionysius of Alexandria."

¹⁸⁴Barnard, "Antecedents of Arius" s. 175; Bk. Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, s. 60; Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, s. 163.

¹⁸⁵Athanasius, *On the Opinion of Dionysius*, Trans. Archibald Robertson. NPNFSecond Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knigh, <http://www.newadvent.org/fathers/2810.htm>, Sententia, 1-3.

¹⁸⁶Athanasius, *On the Opinion of Dionysius*. 3-4.

Barnard, Dionysius'un Aryüs'ün öncülerinden biri olduğunun çok net olduğunu belirtmekte ve Athanasius'un bunu görmek istemediğini ifade etmektedir.¹⁸⁷ Barnard'ın değerlendirmesi daha isabetli gözükmektedir. Zira yukarda sözü edilen Papa II. Sextus'un belirttiği hususlar Aryüs teolojisini özet bir şekilde vermektedir.

1.3.8. Samsatlı Pavlus

260'lı yıllarda Antakya piskoposluğu yapan Samsatlı¹⁸⁸ Pavlus(ö. 274), Palmira Kraliçesi Zennube'nin döneminde yüksek kademedeki sivil memurluk görevi de yapmıştır.¹⁸⁹ Antakya şehrinde düzenlenen bir konsille heretik fikirlerinden dolayı görevinden uzaklaştırılmıştır.¹⁹⁰

Samsatlı Pavlus ve takipçileri IV. ve V. yüzyılda Ortodoks Hristiyanlık nezdinde kötü bir şöhrete sahipti. Patristik dönemde olduğu gibi orta çağda da Kilise kendine aykırı düşünen Origenes, Aryüs, Sabellius, Mani, Tarsuslu Diodorus, Mepsuestialı Theodorus, Nestorius, Mercellus, Photinus ve Laodicealı Apollinaris gibi birçok kimseyi mahkûm etmek için Samsatlı Pavlus'la ilişkilendirdi.¹⁹¹

Newman'a göre Samsatlı Pavlus Yahudi etkisinden kurtulamamıştır. Kendini ve başkalarını ikna etmek ve kesin sonuçlara varmak yerine enerjisini daha ziyade Ortodoks inancı eleştirmeye harcamıştır. O, Bir mezhebin değil bir ekolün kurucusudur. Daha sonraları *Yarı-Aryüsçülük* olarak isimlendirilecek olan akımın babası kabul edilen Lucianus onun hemşerisi ve yakın dostuydu. Pavlus Sabellius'un öğretilerine benzer bir öğreti savunmuştur.¹⁹²

Newman'ın Samsatlı Pavlus'u Sabellius'la ilişkilendirmesi sorunlu gözükmektedir. Çünkü Sabellius teslisin üç uknumunu tek şahıs(persona) olan Tanrı'nın üç ayrı tezahürü olarak niteleyen Modalist Monarşiyenizmi savunmuştur. Oysa Pavlus'a göre Oğul(İsa)

¹⁸⁷Barnard, "Antecedents of Arius" *Vigillae Christianae*, ss. 176-178

¹⁸⁸Eski adı Samusata - Sumaysat olan Samsat, yörede tarihi en eski olan yerleşim yerlerinden birisidir. Bazı kaynaklardan M.Ö 6000 yılında Prohititler tarafından kurulduğu belirtilmektedir. İlçe Adıyaman ilinin güney-doğu kesiminde yer almaktadır. Bk. Adıyaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <https://adiyaman.ktb.gov.tr/TR-61341/samsat.html>, (08.03.2020).

¹⁸⁹Ömer Gülen, *Erken Dönem Hristiyan tarihinde Samsatlı Pavlus'un Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, ss. 112-113.

¹⁹⁰Newman, *Arians of Fourth Century*. s. 3; Bk. Aydın, "Antakya Hristiyanlığı ve Hristiyan Kredosunun Belirlenmesine Yol Açan Tartışmalardaki Rolü", s. 97.

¹⁹¹Aydın, "Antakya Hristiyanlığı ve Hristiyan Kredosunun Belirlenmesine Yol Açan Tartışmalardaki Rolü", s. 97.

¹⁹²Bk. Newman, *Arians of Fourth Century*. s. 6.

Baba (Tanrı) ile aynı şahıs olmadığı gibi ondan tamamen ayrı, derece olarak düşük, ona tabi ve bir beşerdi. Bu Kristoloji de *Dinamik Monarşiyenizm* olarak adlandırılmaktadır. Ancak her ikisinin Monarşiyenizm adı altında değerlendirilmesinin nedeni triteizme düşmemek için Tanrı'nın mutlak birliğine vurgu yapmaları ve Ortodoksinin üç şahıslı teslimini kabul etmemeleridir. Modalist Monarşiyenistler bunun için Oğul ve Kutsal Ruh'u tek şahsın üç ayrı tezahürü yaparak, Dinamik Monarşistler ise Oğul'u Baba'dan tamamen ayırıp mahlûk derecesine çekerek yapmışlardır.¹⁹³

Epiphanius, Pavlus'un Baba Oğul ve Kutsal Ruh'un tek bir Tanrı Olduğunu, Tanrı'nın sözünün (İsa) ve ruhunun(Kutsal Ruh) tıpkı insan ve ruhu ve sözününün kendi içinde olduğu gibi Tanrı'nın içinde olduğunu iddia ettiğini aktarmaktadır. Bu düşünceye göre Oğul Babadan ayrı bir varlık değil Baba'nın içindedir. Sabellius, Novatus ve Noetus da tam bu şekilde ifade etmiştir. Fakat Pavlus biraz daha farklı bir şey ekler. Söz bedene (İsa'ya) inmiş, görevini yerine getirdikten sonra tekrar babasına yükselmiştir. Fakat Pavlus bunları söylerken Noetus'un iddia ettiği gibi Baba'nın acı çektiği fikrine(patripassianism) katılmamıştır. Söz tek başına yere inmiş, faaliyette bulunmuş ve sonunda Baba'ya dönmüştür¹⁹⁴.

Samsatlı Pavlus'a göre İsa sadece bir beşerdir. Ancak İsa'nın iki şahsı, Tanrı'nın da iki oğlu vardır. Biri tabi oğlu diğeri de edinilmiş oğul. Pavlus, teslimin şahıslarını da inkâr eder. Ancak Tanrı için Baba, İsa için Oğul ve Kutsal Ruh isimlerinin kullanılmasına karşı çıkmaz. Fakat yine de onları teslimin diğeri iki şahsı olarak kabul etmez.¹⁹⁵

Pavlus'a göre İsa'nın kadimliği çağrıştıracak şekilde bakire Meryem'den doğmadan önce bir varlığa sahip değildi. Ancak Tanrı'nın kurtuluş planı gereği geleceği önceden bilmesi ve haber vermesi anlamında bir ezelde varoluştan söz edilebilir. İsa'ya bir ezelilik atfedilmesi iki tanrının varlığı anlayışını getirir. İsa öz ve tabiat itibarıyla tanrı değildir. Meryem'den doğması itibarıyla her bakımdan bir beşerdir.¹⁹⁶

¹⁹³Modalist ve Dinamik Monarşiyenizm ve temsilcileri için bk. Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk, Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, ss. 220-227

¹⁹⁴ Epiphanius, *The Panarion*, ss. 216-217; bk. Aydın, "Antakya Hristiyanlığı ve Hristiyan Kredosunun Belirlenmesine yol açan Tartışmalardaki Rolü", ss 97-99. Friedrich Loofs, Pavlus'un Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un aynı şey olduğunu söylemiş olamayacağını çünkü bunun İsa'nın yalnızca bir beşer olduğu yolundaki fikriyle çelişeceğini belirtmektedir. Bk. Epiphanius, *The Panarion*, s. 216, footnote, 7.

¹⁹⁵Alphonsus M Liguori, *The History of Heresies, and Their Refutations*, Dublin, 1847, s. 16.

¹⁹⁶Aydın, "Antakya Hristiyanlığı ve Hristiyan Kredosunun Belirlenmesine Yol Açan Tartışmalardaki Rolü", s. 99.

İbn Kayyim, İbn Batrik'ten naklederek IV. yüzyıla kadar teslis konusunda farklı konuşan biri olmayıp ilk defa Samsatlı Pavlus'un bu konuda farklı bir görüş ortaya attığını nakleder. Taraftarlarına *Bulkaniyyûn*¹⁹⁷ deniyordu. Pavlus'a göre göre Mesih bizden biri gibi, bir beşer olarak yaratılmıştı. Tanrı kendi iradesiyle muhabbetinden ona Tanrı oğulluğu payesi bahşetmiştir. Tanrı tek cevher ve tek uknumdur. Bu görüşlerinden dolayı Pavlus Antakya'da toplanan bir konsille aforoz edilmiştir.¹⁹⁸

1.3.9. Lucianus ve Antakya Okulu

IV. yüzyılda Antakya ile İskenderiye arasındaki dini-siyasi mücadele, teoloji alanında da Antakya ve İskenderiye okullarının oluşmasını sağlamış, her iki okul kendi teolojik görüşlerini ve kendi Kutsal Kitap tefsiri geleneklerini geliştirmiştir. İskenderiye okulunun alegorik yöntemine karşı Antakya Okulu literal ve tarihi yorumu esas alıyordu.¹⁹⁹ Antakya Okulunun kuruluşunun 161-180 yıllarında hüküm süren İmparator Marcus Aurelius zamanında şehrin altıncı piskoposu Theophilus devrinde olduğu kabul edilmektedir. Aryüs'ün hocası olan Lucianus(ö.312) literal-tarihsel tefsir yönteminde bu okulun önemli isimlerinden biri olarak değerlendirilir.²⁰⁰

Aryüs'ün öncüleri konusu son birkaç on yıldır teolojik ve felsefi açıdan kesin bir sonuca ulaşmayan bir dizi araştırmaya konu olmuştur. T. E. Polard, başta hocası Lucianus olmak üzere Antakya Okulunun tesirini ve literal yorum yolunu seçen Aryüs'ün Logos ve Oğul arasında da kesin bir ayrım yaptığını dikkate almadan bu öncüler meselesinin tam olarak anlaşılamayacağı görüşündedir.²⁰¹

Antakya'nın renkli dini ve kültürel yapısından hareketle Antik Yunan felsefesinin özellikle Aristoculuğun yağın olduğu kabul edilmektedir. Yahudi nüfusun da entelektüel yapıyı etkilemesi mümkündür. Antakyalı teologların çarmıh ve diriliş yerine *tarihsel*

¹⁹⁷*Bulkaniyyûn* kelimesi Samsatlı Pavlus'la ilgili İslam Literatüründe *Bulyaniyyûn* olarak geçmektedir ki bu Pavlus isminin Arapça telaffuzundan gelmektedir. *Bulkaniyyûn* kelimesindeki *kaf* harfi ancak bir istinsah hatası olabilir. (Tahir Aşirov, *İbn Hazma Göre Hristiyan Mezhepleri*, Mîlel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Sayı 3. Aralık, 2009, s. 108.

¹⁹⁸el-Cevziyye, İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-hayârî fî ecvibeti'l-yehûdi ve'n-nasârâ*.(haz. O. C. Dumeyriye), Dârü ilmi'l-fevâid. Mekke, H. 1429, ss. 393-394, İbn Batrik, Yuhanna, *Kitâbu't-târîhi'l-mecmû' ale't-tahkîk ve't-tasdik*. Matba'atü âbâi'l-yesû'îyyîn, Beyrut, 1995. s. 126.

¹⁹⁹Adrian Gabor, *İstoria Biserica Uiversalia*, Universitatea Bucureşti Facultatea de Teologie Ortodoxa, Bucureşti, 2011. s. 126.

²⁰⁰Demirci, Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi, ss. 10-11.

²⁰¹Barnard, "Antecedents of Arius", s. 172.

İsa'ya vurgu yapmaları Antakya'nın bu kültürel mirası kaynaklı olabilir. Bu sebeple olmalı ki on XIX. yüzyılda Albert Schweitzer Aryüsçü, Pavlikan ve Nesturî Hristiyanlığı, tarihsel İsa'ya yoğunlaşan Kristolojiler olarak değerlendirmiştir.²⁰²

Antakyalıların kullandıkları Yunanca Eski Eski Ahit diğer gruplarınkinden farklı idi. Antakya'da ortaya çıkan bu metnin revize edilmiş hali, Bizans versiyonunu Slavca ve Süryanice Peshitta tercümesinin ve ilgili bölümde genişçe yer vereceğimiz Gotça tercümenin de temelini oluşturuyordu. Bu Eski Ahit versiyonu Lucianus'un Yetmişler Tercümesine yaptığı düzeltmeleri ihtiva ediyordu.²⁰³

Antakya Teolojisinin erken dönemlerinde bugünkü ana gövde Hristiyanlığın savunduğu bir teslis tasavvuruna sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Ignatius, Samsatlı Pavlus, Lucianus gibi erken dönem kurucu babaların hiç birinde teslis formülünü kabul ettiklerine dair bir işaret yoktur. M.S. II. Yüzyıl Antakyalı teologlardan Theophilus trias(üçlü) diye bir kavram kullanmıştır. Ancak bununla teolojik anlamda teslis kastedilmemiştir. Ne üç ayrı tanrı ne de Ortodoksinin üç şahıslı tek tanrı tasavvuruydu. Sadece Helenistik dönem sonrası Yahudi Kabalacılığındaki *Yahve-Sekîne-Hikmet* üçlüsü gibi bir ifadedeydi. Theophilus'un Pavlus'a karşı çıktığı ve İsa'nın tanrılığına dair hiçbir ifade kullanmadığı bilinmektedir.²⁰⁴

Hristiyan Dogma Tarihi adlı eserinde Adolf von Harnack Aryüsçülüğün öncüsü olarak Aryüs'ün Antakya Okulundan hocası Lucianus'u gösterir. Ona göre Aryüs'ün savunduğu teoloji orijinal olmayıp Aryüs'ten önce Lucianus tarafından savunulmuştur. Bu sebeple Harnack, Lucianus'un *Aryüs'ten önceki bir Aryüs* olduğu fikrine katılır.²⁰⁵

Lucianus'un Aryüs'ün hocası olması hem de fikirlerinin yakınlığından dolayı İskenderiyeli Alexander da onu Aryüs'ten önce Aryüsçülüğün kurucusu olarak nitelemişti. Adrian Ignat'a göre Aryüs Lucianus'un etkisi sayesinde Kutsal Kitap'a farklı, yeni bir yorum getirmiştir.²⁰⁶ Lucianus'un İsa tasavvuru *adopsiyonizm* olarak isimlendirilir. Bu

²⁰²Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, ss. 28-30.

²⁰³Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, ss. 34-36.

²⁰⁴Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, s. 50.

²⁰⁵Adolf, von Harnack, *History of Dogma*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, <https://www.ccel.org/ccel/h/harnack/dogma1/cache/dogma1.pdf>, 09.06.2020. IV/14; Bk. Müller, "Zur Identität der Arianer", s. 5.

²⁰⁶Adrian Ignat, "The Spread Out of Arianism. A Critical Analysis of Arian Heresy", *International Journal of Orthodox Theology*, 3:3, 3069 2012, <http://orthodox-theology.com/media/PDF/IJOT3.2012/Ignat.Arianism.pdf>, (08.12.2018). s. 107.

tasavvura göre İsa gerçekte tanrı değildir. Yalnızca Yahya tarafından Ürdün Irmağında vaftiz edildiği esnada tanrısal vasıfla donatılmış ve Tanrı tarafından *oğulluğa* adapte edilmiştir.²⁰⁷ Adopsiyonizm ikinci yüzyılda derici Theodotus tarafından Roma'da yayılmaya çalışılmıştır.

Lucianus önce Samsatlı Pavlus'un öğrencisi olmuş sonra Origenes'in etkisinde olarak ikisinin düşüncelerini mezcetmiştir. Öğrencileri üzerinde derin bir saygı uyandıran Lucianus'un öğrencilerinden biri de Aryüs'ün destekçisi olan İzmitli Eusebius'tur. Eusebius da Konstantin'in kız kardeşi Konstantia'nın danışmanıydı ve Athanasius ve Aryüs'ün düşünceleri arasında gelgit yaşayan Konstantin, ölümüne yakın Eusebius tarafından vaftiz edilmişti.

Newman Lucianus'un bir ilim adamı ve şehit olmasının yanında Aryüsçülüğün de kurucusu olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Zira Lucianus'un öğretisi daha sonraları Yarı-Aryüsçü olarak isimlendirilecek Aryüsçülüğün teolojisinin tamamen aynıdır. Ayrıca Aryüsçülüğün en önde gelen müdafileri olan Aryüs'ün kendisi, Laeontius, Eudoxius, Asterius ve diğerleri onu *otorite* olarak referans almışlardır.²⁰⁸ İskenderiyeli Alexander dönemin İstanbul piskoposu Alexander'a yazdığı mektupta Aryüs'ü hocası Lucianus'un fikirlerini tekrarlamakla suçlar.²⁰⁹

Turhan Kaçar'a göre ilahi özelliklerini Tanrı'dan almış hikmet sahibi bir beşer olarak İsa anlayışı Ebionitlerden, çeşitli değişikliklere uğrayarak *Dinamik Monarşizmin* kurucusu Tüccar Theodotus'a, oradan Samsatlı Pavlus'a ve öğrencisi Lucianus'a ulaşmıştır. Aryüs de Lucianus'un öğrencisidir. Lucianus, Tanrı ile İsa'nın ontolojik olarak farklı olduğu görüşünden hareketle Oğul'u Baba'dan daha aşağı bir konumda kabul ediyordu.²¹⁰

Aryüs'ün İzmitli Eusebius'a mektubundan anlaşıldığına göre her ikisi de Lucianus'un takipçisidir. Nitekim İskenderiyeli Alexander'ın sürdüğü bir heretik şeceresinde sırasıyla geriye doğru Aryüs, Lucianus, Samsatlı Pavlus, Artemas ve Ebion zikredilir.²¹¹

²⁰⁷Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, ss. 28-30. Adopsiyonizm ikinci yüzyılda derici Theodotus tarafından Roma'da yayılmaya çalışılmıştır.

²⁰⁸Newman, *Arians of Fourth Century*, s. 7.

²⁰⁹Darcın, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, s. 42.

²¹⁰Turhan Kaçar, *Ebioniteler'den Arius' a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmalar*, AÜİFD C. XLIV (2003), 2/194; Aydın, ve Asım Duran, *Kurân ve Hristiyanlar*, Kuramer, İstanbul, 2019, ss. 48-49.

²¹¹Thomas Böhm, *Die Theologie des Arius*, Herausgegeben von George Schwaiger, EOS Verlag Erzabtei S. Ottilien, 7. Band, München, 1991, s. 4.

Lucianus'un teolojisinin hemen hemen aynısının Aryüsçü metinlerde ifade bulduğu; dolayısıyla Newman, Harnack ve Alexander'ın isabetli tesitlerde bulunduğu söylenebilir.

1.4. Aryüs'ün Kendi Dönemindeki Müdafileri

1.4.1. İzmitli Eusebius

İzmitli Eusebius (ö.342) önceleri Beyrut piskoposu iken daha sonra 317 yıllarında İzmit piskoposluğuna getirilmişti. O dönemde imparatorluğun doğu kısmına hâkim olan Licinius İzmit'te ikamet ediyordu ve Eusebius saray nezdinde hürmet gören biriydi. Konstantin'in Kız kardeşi ve Licinius'un karısı olan Contantia da ona büyük bir saygı gösteriyordu. Aryüs'ün kendisine bağlı bulunduğu İskenderiye patriği Alexander'la başı derde girdiğinde Sezariye'ye gitmiş burada bulunan Kilise tarihçisi Eusebius Pamphilus tarafından konuk edilmiş ve İzmitli Eusebius'a bir mektup yazarak durumunu arz etmişti.²¹²

Eusebius Aryüs'le aynı fikirde olmasına rağmen *İzmit Amentüsü*'nü imzalamış ancak onun aforoz edilmesini onaylamamıştı. Bundan dolayı İmparator Konstantin tarafından makamından alınmış ancak iki sene sonra tekrar çağrılarak imparatorun dini konularda danışmanlığına atanmış ve 337 yılında İmparator Konstantin'i ölümüne yakın günlerde vaftiz etmişti.²¹³

Eusebius bu esnada Aryüs'ün savunuculuğunu yapmaya devam etmiş, doğudaki piskoposlara mektuplar yazarak Aryüs'ü desteklemelerini istemiş, Aryüs'ün bir numaralı hasmı Athanasius'u İskenderiye patrikliğinden attırmış ve 335 Sur Konsili kararıyla da sürgün ettirmişti. Aynı yıl İstanbul Kosilinde de Ankaralı Marcellus'u görevinden attır-

²¹² Henry Wace, "Eusebius, Bishop of Nicomedia" *A Dictionary of Early Christian Biography*, <https://www.studylight.org/dictionaries/hwd/e/eusebius-60-bishop-of-nicomedia.html>(01.02.2020), Quasten, Johannes, *Patrologia, dal Concilia di Nicea a quello Calcedonia*, II/193; Chapman, John, "Semiarians and Semiarianism", In *The Catholic Encyclopedia*. New York, 1912, <http://www.newadvent.org/cathen/05605a.htm>,(20.05.2019) ; Bk. Epiphanius, *The Panarion*, s. 327.

²¹³ Quasten, *Patrologia, dal Concilia di Nicea a quello Calcedonia*, II/193; Wace, Henry, "Eusebius, Bishop of Nicomedia" *A Dictionary of Early Christian Biography*; Kostial, Natasha, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, Magistra der Philosophie Wien, 2013, s. 95.

mişti. Görevine geri dönmeyi başaran Athanasius'u 339 Antakya Konsilinde tekrar görevinden aldırılmıştı. Ölümünden (342) kısa bir süre önce de kendisi İstanbul patrikliğine getirilmişti.²¹⁴

Eusebius'un yazdıkları ancak birkaç fragman halinde bize ulaşabilmiştir. Bu yazılar genelde Aryüs'ün tezleri üzerine olup H.G. Opitz'in *Athanasius' Werke*'sinin üçüncü cildinde bulunmaktadır. Bunlar 318'de Aryüs'e, Surlu Paulinus'a gönderdiği ve İznik Konsiline sunduğu mektup ile İzmitli Theognisle birlikte kaleme aldığı pişmanlık dilekçesinden oluşmaktadır.

Eusebius, *Baba-Oğul* dilini kullanmaktan sürekli uzak durmuş, daha ziyade *Ezelî olan ve Ezelî olan tarafından meydana getirilen* ifadelerini kullanmıştır. *İsa'nın Tanrı'nın özünden doğduğu* fikrini aynı *tabiattan olma* ve *iki ezelî* anlayışına yol açması ve mono-teizmi yıkma tehlikesi nedeniyle reddetmiştir. Kutsal Kitap'ta *evlat edindi(genneton)* fiili sadece İsa için kullanılmamış Tanrı'ya benzemeyen tüm varlıklar için kullanılmıştır. Evlat edinme ya da tanrı oğlu İsa'ya özel bir ifade değil Tanrı'nın iradesiyle meydana gelen her şeydir.²¹⁵

Ona göre Oğul Baba'nın zatından (substantia) doğmamıştır. Oğul ayrı bir tabiata ve güce sahiptir. Onun yaratılmış olması Tanrı oğlu olmasıyla çelişmez. Zira Tesniye 32:18 ve İşaya 1:2'de kötüler de *Tanrı oğulları* olarak anılır. Tanrı'nın hür iradesiyle o oğulluğa kabul edilmiştir.²¹⁶

İzmitli Eusebius'un gerek Aryüs'ü korumak için verdiği mücadele gerekse yukardaki mektubunda olduğu gibi bize ulaşmış olan İsa'nın tabiatıyla ilgili izahları onun Aryüs'le tam bir uyum içinde olduğunu göstermektedir.

²¹⁴Quasten, *Patrologia, dal Concilia di Nicea a quello Calcedonia*, II/193; Wace, Henry, "Eusebius, Bishop of Nicomedia" *A Dictionary of Early Christian Biography*.

²¹⁵Eusebius, of Nicomedia, "Letter of Eusebius of Nicomedia to Paulinus of Tyre", *Fourth Century Christianity*, <https://www.fourthcentury.com/urkunde-8/>, 27.09.2020, urk. 8, Doc. 4, CPG 2045; Del Cogliano'nun Eusebius ve Asterius'un teolojilerini karşılaştırarak anlattığı makalesi için bk. Mark Del Cogliano, "Eusebius of Caesarea on Asterius of Cappodocia in the anti-Marcellian Writing, A Case Study of Mutual Defense within Eusebian Alliance", *Eusebius of Caesaria, Tradition and Innovation*, eds. Aaron Johnson & Jeremy Schott, Center for Hellenic Studies, Washington D.C. 2013, s. 270.

²¹⁶Wace, "Eusebius, Bishop of Nicomedia" *A Dictionary of Early Christian Biography*.); Chapman, "Semiarrians and Semiarrianism". Eski Ahit'te ve Yahudi geleneğinde *Tanrı Oğlu* ifadesinin anlamı için bk. Mahmut Aydın, *İsa Tanrı mı, insan mı? Çağdaş Hristiyan düşüncesinde İsa'nın Konumu Sorunu*, İz yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 129.

1.4.2. Sofist Asterius

Kapadokya’da doğduğu ve 341 yılında öldüğü bilinmektedir. Lucianus’un öğrencisiydi. Asterius, 303 yıllarında Hristiyanlığı kabul etmişti. Ancak Maximinus Daia ve Diocletian’ın dönemindeki baskılar nedeniyle Hristiyanlığı terk etti ya da öyle gözüktü. Roma tanrılarına kurban sunmayı da kabul etti. Baskılar geçtikten sonra Aryüs’le aynı çizgide oldu ve konsillere katılarak fikirlerini yaymaya çalıştı.²¹⁷

Asterius, bilinen ilk Aryüsçü yazar olarak de görülmektedir. *Syntagmation* adlı eseri günümüze gelmemekle birlikte Athanasius ve Ankaralı Marcellius’un eserlerindeki alıntılardan içeriğine ulaşılmaktadır. Marcellus’a yazdığı reddiye ise kayıptır.²¹⁸ İmparator Konstans zamanında kaleme aldığı tahmin edilen İncillere, Romalılara Mektup’a ve Mezmurlar’a yorumlar yazmış ancak bunların hepsi kaybolmuştur. Ancak M. Rikard ve E. Skard Mezmurlar’a yazdığı yorumların bir kısmını bulmuş ve yayınlamıştır.²¹⁹

Hieronymus, onun Aryüsçü bir filozof olduğunu ve İmparator Konstantius zamanında Kutsal Kitap üzerine yorumlar ve Aryüsçülerin şevkle okuduğu eserler yazdığını nakletmektedir.²²⁰

Athanasius, yazılarında sık sık Asterius’u Aryüs’ün sıkı destekçisi olarak nitelemektedir. Ancak Athanasius kaynak olarak Aryüs’ü değil Asterius’u işaret etmektedir. Asterius Aryüs’ü, fikirlerini geliştirerek desteklemiştir.²²¹ *De Decretis* adlı eserinde de

²¹⁷Quasten, *Patrologia, dal Concilia di Nicea a quello Calcedonia*, II/196; Martin Roger Pearse McGuire, “Some Notes on the Commentary on the Psalms by Asterius the Sophist”, July. 4.2015, <https://www.roger-pearse.com/weblog/2015/07/04/some-notes-on-the-commentary-on-the-psalms-by-asterius-the-sophist/>, (30.01.2020).

²¹⁸McGuire, “Some Notes on the Commentary on the Psalms by Asterius the Sophist”,

²¹⁹Quasten, *Patrologia, dal Concilia di Nicea a quello Calcedonia*, II/199.

²²⁰Hieronymus, *On Illustrious Men*, Trans. Ernest Cushing Richardson. From NPNF, Second Series, Vol. 3. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/2708.htm>>. sec. 94; Bk.McGuire, Some notes on the commentary on the psalms by Asterius the Sophist”.

²²¹Athanasius, *Contra Arianos*, Trans. M. Atkinson and Archibald Robertson. From NPNF, Second Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/2808.htm>>. 1.30; 1.32; 3.2; 3.60; *De synodis*, Trans. John Henry Newman and Archibald Robertson. From NPNF, Second Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/2817.htm>> ; Bk.Delcogliano, Mark, “How Did Arius Learn from Asterius? On the Relationship between the Thalia and the Syntagmation”, *The Journal of Ecclesiastical History*, Volume 69, Issue 3, July 2018, ss. 477-492.

Aryüs'ün fikir ve kavramlarını Asterius'tan alıp takipçilerine miras bıraktığını iddia etmektedir.²²²

Markus Vinzent'e göre Aryüs Asterius'tan formatif olarak etkilenmiş, birçok kavramı ondan almıştır. Aryüşçülük aslında Asterius teolojisine dayanmaktadır.²²³

Asterius'a göre Oğul yoktan yaratılmıştır ama diğer yaratılmışlardan ayrı bir konuma sahiptir. Oğul, Tanrı'nın iradesiyle varlığa gelmiş ve Tanrı ile yaratılmışlar arasında aracı olan noksan bir tanrıdır.²²⁴

Asterius I. Korintliler 1:24 ve Romalılara Mektup 1:20'den mülhem olarak Tanrı'nın âlemi yaratan görünmez ve ezelî hikmetiyle Mesih'te tecelli etmiş görünen hikmet arasında bir ayırım yapmaktadır. Kutsal Kitap'ın başlangıçsız ve doğrulmamış olarak nitelediği Tanrı'nın ezelî gücü ve hikmeti, Tanrı tarafından yaratılmış diğer güçlerden farklıdır ve Mesih bunların ilk doğanı (προτοτοκος/prorotokos) ve biricik oğul edinilmiş(μονογενης/monogenes) olanıdır.²²⁵

Mesih mevcudat âlemine getirilenlerin ilkidir ve her şeyi aydınlatan güneş gibi manevi tabiata sahip varlıklardan biridir. Mesih var olmadan önce Tanrı, hastayı tedavi etmeden tedavi edebilme kapasitesine (επιστημην/epistemenes) sahip tabip örneğinde olduğu gibi babalık/üretme kapasitesine sahipti. Baba, Oğul'u gücünün taşmasıyla (περιουσια/perusia) meydana getirmiştir.²²⁶

Tanrı maddi âlemi yaratmak istediğinde maddenin kendi eliyle doğrudan yaratmasına uygun olmadığı için Logos'u yaratmıştır ve o *Akıl*, *Hikmet* ve *Oğul*'dur. Bir kişi söz ve hikmet sahibi olarak nitelenebilir. Ancak tek bir Söz(Logos) ve tek bir Hikmet vardır.²²⁷

İznik Hristiyanlığının iddia ettiği gibi Tanrı Oğul'u kendi özünden doğurmamıştı. Oğul diğer yaratılanlar gibi yaratılarak var edilmiştir. Ancak maddi âlemi yaratmak Yüce

²²²Athanasius, *De Decretis*, Trans. John Henry Newman. From NPNF, Second Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/2809.htm> (01.11.2020), Pr. 8.

²²³Delcogliano, "How Did Arius Learn from Asterius? On the Relationship between the Thalia and the Syntagmation"

²²⁴van Loon, "Arianisme in de vierde eeuw, Wat is Arianisme?"

²²⁵Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 33; Bk. Athanasius, pr. *De Synodis*, 18.

²²⁶Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 33; Bk. Athanasius, *De Synodis*, pr. 19.

²²⁷Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 34; Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, II/24.

Tanrı'nın şanına layık olmadığı için bu görev ilk yaratılan Oğul'a verilmiştir. O yaratmayı da öğretmenden öğrenir gibi Yüce Tanrıdan öğrenmiştir.²²⁸

Tanrı, âlemi onun vasıtasıyla yarattı. İşte bu vasıta Oğul ya da Logos'tur. Baba'nın istediğini Oğul da ister. Fikir ve hükümlerinde ona ters düşmez ve her konuda Onunla uyum (συμφωνος/symphonos) içindedir. Baba'nın öğrettiklerine tam bir uyum ve bağlılık içindedir. Yuhanna10:30 "Ben ve Baba biriz" derken kastedilen budur.²²⁹

Thomas A. Kopecek, tüm bu fragmanlarda Oğul'un baba hakkındaki bilgisinin sınırlılığına dair tek bir söz edilmediğini, bunun nedenin de Asterius'un tesliste gizeme yer vermekten hoşlanmaması olduğunu savunur. Asterius Oğul'un yoktan var olduğunu söylememiştir. Onun tercih ettiği ifade *Tanrı'da içkin olarak var olan doğurucu/yaratıcı kapasitedir*.²³⁰

Asterius Oğul'un Baba'dan derece olarak aşağıda olduğunu özellikle belirtir. O, Baba ile diğer yaratılmışlar arasında aracıdır. Maddi ve sınırlı olan insanın aşkın Yüce Tanrı'dan vahiy alabilmesi için mahlûk olan sınırlı bir tanrılığa (reduced) sahip olan Oğul yaratılmıştır. Asterius da Aryüs gibi Baba ile Oğul'un aynı özden olmadığını özellikle belirtmiştir. Ona göre Baba ile Oğul'un birliği öz birliği değil; Oğul'un, Baba'nın iradesine eksiksiz uymasından doğan eylem birliğidir.²³¹

1.4.3. Anazarbuslu Athanasius

Aryüs'ün bir başka müdafisi de Anazarbuslu²³² Athanasius'tur. Philostorgius onun radikal Aryüsçü Aetius'un hocası olduğunu söyler.²³³ Başına gelecekleri tahmin ettiği için İznik Konsiline katılmadığı söylenir. İlk Aryüsçüleri tarafından Grekçeden Latinceye tercüme edilen *Obiter Dicta* serisine ait bazı yazıları bize ulaşmıştır.²³⁴

²²⁸Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 34; Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, II/28.

²²⁹Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 37.

²³⁰Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 37.

²³¹Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 37.

²³²Anazarbus antik kenti (Yunancası Άναζαρβός, Arapçası عَيْنُ زَرْبَة) bugünkü Adana ili, Kozan ilçesi sınırları içinde kalmakta olup, yakın zamana kadar *Anavarza* ismiyle anılıp sonradan adı Dilekkaya olarak değiştirilmiş köyün içinde yer almaktadır. Bk. Rifat Ergeç, *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux Table Ronde Internationale*, İstanbul, 2-5 Novembre 1999, https://www.persee.fr/doc/anatv_1013-9559_2001_act_13_1_998, (20.03.2020.)

²³³Philostorgius, *Ecclesiastical History*, s. 53

²³⁴Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 37.

Anazarbuslu Athanasius, Aryüs'ün İsa'nın yaratılmış olduğunu söyleyip hücumları üstüne topladığında onu ilk savunanlardandı. Anazarbuslu Athanasius'a göre Tanrı tüm yarattıklarını gözetleyen, yargılayan ve rızıklarını temin eden ve her şeyi yoktan var edendir. Baba Oğul'dan önce vardı. Baba babadır ve Oğul değildir. Oğul oğuldur ve baba değildir. Baba varlığını hiçbir şeyden almaz. Kendiliğinden ezelî olarak vardır. Oysa Oğul'un varlığı Baba tarafından var edilmiş ve evlathğa kabul edilmiştir. Oğul eşitlik anlamında Baba seviyesine yükselmemiştir. Üstelik Baba'ya teslim olmuş ve onun kendinden büyük olduğunu tebliğ etmiştir.²³⁵

Patrik Alexander'a gönderdiği mektupta Anazarbuslu Athanasius İsa Mesih'in yaratılmış olduğuna İncil'deki *Yüz Koyun Meselini*²³⁶ delil getirmekte ve Aryüs'ün söylediklerinde ne yanlışlık var diye sormaktadır. İncil'de İsa Mesih kendisinin bu yüz koyundan biri olduğunu söylemektedir. Eğer İsa yaratılmamışsa Baba'dan başka yüz tane daha ezelî olmalıdır. Bu yüz tane yaratılmamış olmadığına göre İsa da yaratılmıştır.²³⁷

Anazarbuslu Athanasius'un öğrencisi olan Aetius'un onun Ankaralı Basileus ve Sivaslı Eustatius'la tartışmaya girip onları susturduğunu anlatmaktadır.²³⁸

1.4.4. Theognis

Lucianus'un öğrencilerinden²³⁹ İzmit piskoposluğu yapmış olan Theognis, İznik Konsili kararlarına karşı çıkmış, Eusebius ile birlikte İznik Konsilinden üç ay sonra Galya'ya sürgün edilmiş ancak kısa süre sonra geri dönmüş ve Athanasius'un en büyük düşmanlarından biri olmuştur.²⁴⁰ İmparatorun meclisinde tüm entrikaların arkasında olup ortalığı karıştıran ve kiliseye gelmek isteyenleri dışlayan kişinin Athanasius olduğunu söylemişti.²⁴¹

²³⁵Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 37.

²³⁶Luka, 15:1-6.

²³⁷Athanasius, of Anazarbus, "Fragment of a letter from Athanasius of Anazarbus to Alexander of Alexandria" *Documents of the Early Arian Controversy*, <https://www.fourthcentury.com/urkunde-11>, urk. 11.

²³⁸Philostorgius, *Ecclesiastical History*, s. 55.

²³⁹Philostorgius, *Ecclesiastical History*, s. 30.

²⁴⁰Quasten, *Patrologia, dal Concilia di Nicea a quello Calcedonia*, II/196.

²⁴¹Sozomenus, *Ecclesiastical History*, II/22; Quasten, *Patrologia, dal Concilia di Nicea a quello Calcedonia*, II/196.

343 Sardica Konsilinde Athanasius, Ankaralı Marcellus ve Gazzeli Asclepiade'yi suçlayan mektubu topluluğa okunmuştu. Fakat konsil toplanmadan önceki günlerde öldüğü için aforoz edilen Aryüsçüler arasında adı geçmemiştir. 381 İstanbul Konsilinde de Theognis ve fikirleri lanetlenmiştir.²⁴²

Onun düşüncelerini Mai Graison ve Brune'nin derledikleri Anazarbuslu Athanasius'un yazıları arasında bulabiliyoruz. Theognis Papa'ya yazdığı mektupta Oğul'u *doğrulmuş* (*genitum*) olarak nitelediklerini, dolayısıyla *ezelî*(*ingenitum*) bir Oğul'un asla var olmadığını savunmuştur. Zira Kutsal Kitap sadece Baba'nın ezeli olduğunu öğretmiştir. Bu yüzden sadece Baba'ya tapıyor, Oğul'a ise sadece hürmet ediyoruz (*veneramus*). Çünkü Oğul bizden biridir ve onun yüceliği Tanrı'dan kendisine bahşedilmiştir.²⁴³

Özellikle *tapmak* (*adoratio*) ile hürmet *etmek* (*veneratio*) arasında bir ayrım yapması ve İsa'ya tapılamayacağı ifadelerinden dolayı Hanson bunları, “ tam anlamıyla Aryüsçü düşünceleri yansıtan sözler” olarak değerlendirmektedir.

1.4.5. Sezariyeli Eusebius

264 İskenderiyeli Dionysus'un öldüğü sene doğan Eusebius, 290'lı yıllarda Sezarîye'de papazlık görevine başladı. Yazdığı *Kilise Tarihi*'nde kendisine geniş yer verdiği Origenes'in hayranı idi. İnançlarından dolayı hapsedilmiş olup hapiste ziyaretine gittiği Papaz Pamphilus' la birlikte *Origenes Müdafası* eserini yazdı.

313 yıllarında Sezariye piskoposluğu yaparken İznik Konsiline iştirak edip 330 Antakya Konsiline başkanlık yapan, 335 Sur ve İstanbul Koşnillerine katılan Eusebius 339'da vefat etmiştir. Kilise Tarihi geleneği başlatmanın yanında bir dizi önemli eser daha kaleme almıştır.²⁴⁴

Yazılarında ve katıldığı konsillerde Aryüs'e yöneltile suçlamaları reddetmiştir. Onun aleyhinde ne Aryüsçüler ne de Ortodokslar olumsuz bir ifade kullanmamış, ilim

²⁴²Quasten, *Patrologia, dal Concilia di Nicea a quello Calcedonia*, II/196.

²⁴³Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, ss. 43-44.

²⁴⁴Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 46; Eserleri için Bkz. “Eusebius Pamphilus, Ecclesiastical History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantin” *NPNF 01* \ Schaff, Philip, ed. McGiffert, Rev. Arthur Cushman, Ph.D. (Trans.) Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library-Publisher: New York: Christian Literature Publishing Co., 1890. s. 33-52; Chadwick, Chadwick, Henry, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, Published in the U.S.A. by Oxford University Press, New York, 2001, s. 195.

adamlığından dolayı her kesimden saygı görmüştür. Kendisinin açtığı *kilise tarihi (ecclesia historia)* geleneğini sürdüren altı yazarın övgüsünü kazanmıştır.²⁴⁵

Eusebius'un İsa tasavvuru, yazdığı *Mezmurlar Tefsiri* 'inde müracaat ettiği ve özellikle *Hexapla* adlı eserini istinsahla meşgul olduğu Origenes'le örtüştüğü söylenemez. Zira o doğmamış Baba ve sonradan olmuş Oğul arasında kesin bir ayırım yapmaktadır. Eusebius'a göre ezeli ve doğmamış olan Tanrı'nın zâtı herhangi bir şeyle paylaşılmış değildir ve tüm idraklerin ötesindedir. Bir de ilk yaratılan ve ilk sebeple üretilen (γενενημενην/gegenemenen) ikinci bir cevher söz konusudur. Bu ikinci cevhere Tanrı'nın Kelamı, Hikmet ve Gücü denir.

Eusebius Philo'nun tanımlamasına paralel olarak Logos için İkincil Tanrı (*τον δευτερον θεον*/ *deuteron theon*) tabirini kullanır ve "Tanrı Logos'tan öncedir ve herhangi bir rasyonel varlıktan da büyüktür" demektedir. Bu ifadelerin gerektirdiği anlama göre üretilmiş bir şeyin *biricik en yüce idea* 'ya karışması imkânsızdır. Logos'un cevheri Baba'dan sonra gelir ve onun suretindedir. Logos, yaratılan her şeyin kanunu olması hasebiyle Tanrı'nın sureti(εικονα/eikona) ve hikmeti diye isimlendirilir. Önce idrak edilemez sonsuz büyük Tanrı'nın gücü sonra yaratıcı aydınlatıcı olan ilahi Logos'un gücü gelir. Musa, Mesih'i bazen tanrı, bazen Rab bazen da melek olarak ya da Tanrı'nın mesajını halkına ileten haberci olarak anmıştır. Eski Ahit'teki birçok *ilahi tecelli (epiphanies)* bu İkincil Tanrıdır.²⁴⁶

Hanko, Lous Dushesne'nin "Sezariyeli Eusebius aslında Aryüsçü olmakla birlikte bunu açıkça söylemekten çekindiği için sözü dolaştırıp durdu" iddiasını haklı bulmaktadır.²⁴⁷ Eusebius'un İmparator Konstantin'le ters düşmemeye özen gösterdiğini dikkate alırsak bu değerlendirmeler yerinde gözükmektedir.

²⁴⁵Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, ss. 46-47; Hanko, "The Arian Controversy". Reformed Perspectives Magazine, Volume 9, Number 10, March 4 to March 10, 2007, [http://reformedperspectives.org/article.asp/link/http:%5E%5Ereformedperspectives.org%5Earticles%5Eeron_hanko%5Eeron_hanko.Arian%20Controversy,html/at/The%20Arian%20Controversy,\(10.11.2020\).](http://reformedperspectives.org/article.asp/link/http:%5E%5Ereformedperspectives.org%5Earticles%5Eeron_hanko%5Eeron_hanko.Arian%20Controversy,html/at/The%20Arian%20Controversy,(10.11.2020).)

²⁴⁶Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*. ss. 46-48.

²⁴⁷Hanko, "The Arian Controversy".

1.5. Roma'nın Aryüsçü İmparatorları ve Bu Dönemde Aryüsçü-İznikçi Mücadelesi

1.5.1. Büyük Konstantin

Asıl adı Flavius Valerius Constantinus olan İmparator Konstantin 21 Şubat 272 yılında Naissus (Sırbistan/Niş) şehrinde doğdu. Konstantius Klorus'un ilk eşi Helena'dan doğan oğludur. Gençliğinde rehin olarak İzmit'te ikamet eden İmparator Diocletianus'un yanında kaldı. Bu süre zarfında bir asker olarak yetişti ve onun yanında birçok savaşa katıldı. Tetrarşi²⁴⁸ döneminde Alplerin batısına düşen bölgenin imparatoru olan babası Konstantius Klorus'un hastalığı üzerine Britanya'ya geçti. Babasının ölümü üzerine kendi lejyonu tarafından *Augustus* ilan edildi.²⁴⁹ Babası Konstantius ölünce Britanya'da imparator ilan edildiği günlerde(306) İtalya bölgesinde Maxentius, imparatorluğun doğusunda Licinius hâkimdi. Önce Maxentius'u daha sonra da ülkenin doğu tarafını yöneten ve Hristiyanlara zulmeden İmparator Licinius'u(308-324) yenerek imparatorluğun tek hâkimi oldu. Böylece tetrarşi dönemi de bitmiş oldu. Böylece o, sadece yönetimin değil kilisenin de idarecisi konumuna gelerek dinî ihtilafların çözümünde söz sahibi oldu.²⁵⁰

İskenderiye patriği Alexander ile Aryüs arasında başlayan tartışma giderek büyümüş bir taraftan Aryüs diğer taraftan patrik Alexander taraftar kazanmak için diğer pis-koposlara mektuplar yazmaya başlamıştı. İmparatorun ikamet ettiği İzmit'in piskoposluğunu yürüten Eusebius, Aryüs tarafını tutuyordu ve İmparatoru etkileyebilecek bir konuma sahipti. Eusebius Alexander'dan Aryüs'ü görevine iade etmesini istiyor, bazı pis-koposlar da Eusebius'a destek vererek Alexander'a Eusebius'u dinlemesi yönünde telkinlerde bulunuyorlardı. Artık Mesih'in tabiatı konusu din adamlarını aşarak her kesim tarafından tartışılır olmuştu.²⁵¹

İmparator Konstantin'in bu tartışmadan ne zaman ve nasıl haberdar olduğu bilinmemektedir. Ancak 324 yılında İmparatorluğun doğusuna hâkim olan Licinius'u bertaraf

²⁴⁸Tetrarşi, MS 284'ten 305'e kadar imparator olan Diocletian tarafından ihdas edilen Roma İmparatorluğu topraklarını dört imparator tarafından yönetilmek üzere dört kısma ayıran bir hükümet biçimi. Büyük Konstantin'in 324' de İmparator Licinius'u mağlup edip tüm Roma'nın tek hâkimi olmasıyla sona ermiş oldu. Bk. *La Tetrarchia di Diocleziano*, <https://www.capitolivm.it/impero/la-tetrarchia-di-diocleziano/>, (01.11.2020).

²⁴⁹Socrates, *Ecclesiastical History*, I/2; Cinemre, İlhami Tekin, *Contantinus Hanedanı*, Basılamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman, Turhan Kaçar. Ankara 2012, s. 22; Bk. Zosimus, *New History*, Green and Chaplin, 1814, London, s. 16.

²⁵⁰Socrates, *Ecclesiastical History*, I/2-I/3.

²⁵¹Socrates, *Ecclesiastical History*, I/6.

ederek Roma'nın tek hâkimi olduğu zaman Alexander ve Aryüs'e birer mektup yazarak tartışmaya müdahil olmuştur.²⁵²

İmparator Konstantin olanları duyunca bu tartışmanın ülkesinin ve Hristiyanlığın bütünlüğüne yönelik bir tehdit olduğunu düşündü. En güvendiği adamlarından Cordovalı Hosius'u bir mektupla birlikte Alexander ve Aryüs'e gönderdi.²⁵³

İmparator, Alexander ve Aryüs'e gönderdiği mektupta tartıştıkları ve kavgaya dö-nüştürdükleri konunun dinin esasına ait ciddi bir konu olmayıp kavgacı ruhların boş va-kitlerini doğru değerlendiremediklerinden çıkardıkları tali konular olduğunu söylüyordu. Eğer bu tür konularda tartışmayı entelektüel düşünceyi geliştirecek bir şekilde yapacak-larsa o zaman halka açık yerlerde yapılmamalı, entelektüel seviyede kalmalıydı. Din adamları pekâlâ bu sorunu kendi aralarında bir uzlaşmaya vararak çözebilirler ve Hristi-yanların birbirine düşmesinin önüne geçebilirlerdi.²⁵⁴

Hossius İskenderiye'ye varınca Alexander tarafında yer aldı. İskenderiye'den dö-nerken Antakya'da bir konsil topladı. Bu konsille hem Antakya piskoposu seçilmesini sağlamış hem de bölgede Aryüsçülerin gücünü test etmişti. Konsilde bir de itikat metni hazırlanmış ve kabul etmeyen üç Aryüsçü piskopos geçici olarak kiliseden uzaklaştırılmış daha sonra yapılması planlanan Ankara Konsiline kadar tövbe etmeleri için süre tanın-mıştı. Ancak Aryüs karşıtı piskoposların Ankara'da yapmayı planladığı konsil, İzmitli Eusebius'un telkinleriyle İznik'e alındı.²⁵⁵ İmparator tüm piskoposlara mektuplar gönde-rerek, Ankara'da (daha sonra karar değiştirilerek İznik'te olacaktır) yapmayı planladığı Konsile çağırdı. Kısa zamanda ulaşabilmeleri için at, katır ve eşek teminiyle bizzat ilgi-lendi.²⁵⁶

²⁵²Kaçar, *Genç Antikçağda Hristiyanlık*, s. 72.

²⁵³Socrates, *Ecclesiastical History*, I/7; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/16; Bk. Sinanoğlu, "İznik Konsili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

²⁵⁴Eusebius, *Hayatü Kostantini'l-azîm*, çev. Elkums Markus Davud, <https://www.christian-lib.com/7751.html>, (19.03.2020), III/69, s. 76; Bk. Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/16.

²⁵⁵Kaçar, *Genç Antikçağda Hristiyanlık*, s. 72.

²⁵⁶Socrates, *Ecclesiastical History*, I/8; Theodoretus, *Ecclesiastical History*, I/7; Eusebius, *Hayatü Kons-tantini'l-azîm*, III/6, s. 86.

Toplantıya gelen din adamlarının sayısını Socrates ve Sozomenus 320, Theoderetus 318 olarak kaydetmiştir. Roma piskoposu Silvester yaşlı olduğu için toplantıya geleme- miş, yerine iki papaz göndermiştir.²⁵⁷ Socrates, Konsilde Aryüs'ü destekleyen piskopos- ların İzmit piskoposu Eusebius, Theognis, Kadıköylü Maris olduklarını; halktan olup da konuyla ilgilenenlerin de toplantıyı izlediğini kaydetmektedir.²⁵⁸

20 Mayıs 325 günü toplantıya davetli tüm piskoposlar ve papazlar sarayda kendileri için ayrılan salonda hazır bulundular. İmparator en son gelip onları saygıyla selamladıktan sonra oturdu. Sezariyeli Eusebius bir açılış konuşması yaparak İmparatoru takdim etti.²⁵⁹ Piskoposlar birbirlerini itham eden konuşmalar yaptılar. Bunun üzerine İmparator, toplantının asıl amacını hatırlatarak ortamı yumuşatıcı ve uzlaştıracı bir konuşma yaptı.²⁶⁰

Tarafların kendi iddialarını ispatlamaya çalışan uzun konuşmalarını sükûnetle din- leyen İmparator, kendinden önceki tiranların Hristiyanlara yaptığı türlü eziyet ve işken- celeri hatırlatarak bir konuşma daha yaptı. Mesih'in tabiatının ne olduğunu anlamak için yapılacak şeyin fitneye sebep olacak faydasız tartışmalara ehemmiyet vermek değil Kut- sal Kitap'a ve Apostolik yazılara müracaat etmek olduğunu dile getirdi.²⁶¹

Sozomenus, konsilde Aryüs ve onu destekleyen 17 din adamı dışında diğer tüm katılımcıların Oğul'un Baba ile aynı özden olduğunu savunduklarını nakleder. Sağlanan bu uzlaşmanın da ilahi bir lütuf olduğunu, bu uzlaşmanın dışında kalanların da cezayı hak ettiğini savunur.²⁶²

İznik Konsili'nde tartışılan diğer bir konu Paskalya'nın ne zaman kutlanacağı idi. Bu konuda tüm katılımcıların uzlaşması sağlandı. Ancak Mesih'in tabiatı ve Tanrı ile aynı özden olup olmadığı konusunda bir uzlaşma sağlanamadı. Aryüs ve arkadaşları Oğul'un Baba ile aynı özden olmadığını savunmaya devam etti.

²⁵⁷Socrates, *Ecclesiastical History*, I/8; Theodoretus, *Ecclesiastical History*, I/7.

²⁵⁸Socrates, *Ecclesiastical History*, I/8.

²⁵⁹Theodoretus takdim konuşmasını Antakya piskoposu Eustatius olarak zikretmiştir. (Bk. Theodore, *Ecclesiastical History*, I/7.)

²⁶⁰Socrates, *Ecclesiastical History*, I/8; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/17-19; Eusebius konuşmanın tamamını vermektedir. Bk. Eusebius, *Hayatü Konstantini'l-azîm*, Terc. Markus Davud, Mektebetü'l-mu- habbe, Kahire, 1975, III/12, s. 90).

²⁶¹Theodoretus, *Ecclesiastical History*, I/7; Socrates, *Ecclesiastical History*, I/8; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/1.17.

²⁶²Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/20.

Konsilde kaleme alınan amentüde İsa Mesih'in Tanrı oğlu, gerçek Tanrı'dan gerçek tanrı, Işıktan ışık, doğmuş fakat yaratılmamış, baba ile aynı özden olduğu teyit edildi. Oğul'un olmadığı bir zamanın var olduğunu (ezelî olmadığını), yoktan yaratıldığını, Baba ile aynı özden olmadığını savunanlar, Oğul için mahlûk ve mamûl kelimesini kullananlar lanetlendi.²⁶³ Aryüs'ün kaleme aldığı *Thalia* adlı eserinin okunması ve bulundurulması yasaklandı ve bulunduğu yerde yakılması emredildi.²⁶⁴ Aryüs, Theognis ve İzmitli Eusebius ile birlikte sürgüne gönderildi.²⁶⁵ Sozomenus'un naklettiğine göre imzaya katılanlar *aynı özden* ifadesinin *bölünme, türeme ve filizlenme* anlamına geldiğini söylüyor ve dolayısıyla Oğul'un Baba'dan asla bu yollardan biriyle olamayacağını savunuyorlardı.²⁶⁶

İznik Konsili sonrası onaya sunulan amentüyü Aryüs'le birlikte beş piskopos imzalamadı. Bunlar İzmitli Eusebius, Niceli Theognis, Kadıköylü Maris, Marmaricalı(bugünkü Derne) Theonas ve Ptolemaisli(Akka) Secundus idi.²⁶⁷ Sezariyeli Eusebius Konsil kararlarını imzalamakla birlikte Aryüs Aleyhine geçmediği gibi Konstantin'i övmeye de devam etti. Baba ile Oğul'un *aynı özden* olması kavramının yeni olmadığını; Oğul'un Baba'dan olmasından başka bir anlama gelmediğini savundu.²⁶⁸

İzmitli Eusebius'a gelince o siyasi yönü çok güçlü bir kişilikti. Eusebius İznik Konsilinden sonra sürgüne gönderilmiş olmasına rağmen o ve arkadaşı Theognis, kısa sürede imparatoru ikna ederek yerlerine geri dönmeyi başardılar.²⁶⁹

Eusebius ve çevresi başta İmparator Konstantin'in Kız kardeşi Konstantia olmak üzere saraydaki önemli bir grubun desteğini kazanmışlardı. Ağabeyi üzerinde çok etkili

²⁶³Socrates, *Ecclesiastical History*, I/8,

²⁶⁴Socrates, *Ecclesiastical History*, I/8, Theodoretus, *Ecclesiastical History*, I/9. Sozomenus, Aryüs'ün yazılarını bulup da imha etmeyenin idam cezasına çarptırılacağını nakleder. (Bk. Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/20.) Ancak Aryüs'ün kendisi için sürgünle iktifa eden İmparator'un böyle bir şey yaptığı tartışılabilir.)

²⁶⁵Socrates, *Ecclesiastical History*, I/14

²⁶⁶Sozomenus, *Ecclesiastical History*, I/21.

²⁶⁷Socrates, *Ecclesiastical History*, I/8, Philostorgius, I/8-9; Theodoretus, *Ecclesiastical History*, I/7, Theodoretus Efesli Monephantus, Scythopolisli(Beth Sean/İsrail) ve Neroniaslı (Sezariye) Narcissus'u da ekler. Hieronymus imzaya katılmayan sekiz kişinin olduğunu bunlardan üçünün piskoposluk makamına gelmemiş kimseler olmadığını b. Euzosius diyakoz, Aryüs papaz, Achilles da okuyucu idi.(bk. Hieronymus, *The Dialogue Against the Luciferians*, pr. 19; Bk. Sinanoğlu, Mustafa, "İznik Konsili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

²⁶⁸Theodoretus, *Ecclesiastical History*, I/13.

²⁶⁹Philostorgius, *Ecclesiastical History*, s. 12; Levy, Charles D, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 77; Eusebius, *Hayatü Konstantini'l-azîm*, III/13, ss. 90-91.

olan Konstantia Aryüsçülere büyük destek sağlamıştır. Bunun yanında imparatorluk içinde hâlâ önemli bir varlığı olan pagan nüfus da tartışmada Aryüsçülerin yanında yer almaktaydı. Ancak her halükarda bu dönemde tartışmaları tırmandıran şey İznik Amentüsü'ü üzerinde piskoposların anlaşılamamasıydı. Eusebiusçuların ilk hedefi Aryüs'ün cezasını kaldırıp Athanasius'u sürgüne göndermekti. Athanasius'u İskenderiye patrikliğinden uzak tutmak istiyorlardı. İmparator'un Konstantin Athanasius'u Galya'da bulunan Trevese'ye sürgüne göndermesiyle çabaları sonuç vermiş oldu.²⁷⁰

Aryüs'ü destekleyen bazı piskoposlar İmparator Konstantin'i kız kardeşi Konstantia'ya giderek Aryüs ve arkadaşlarının Athanasius'un entrikalarıyla haksız yere aforoz edildiklerini ve sürgün edildiklerini anlattılar. Konstantia Konstantin'e Aryüs ve arkadaşları gibi dürüst insanlara haksızlık yapıldığını, durumu düzeltmesi gerektiğini söyledi. Aksi takdirde Tanrı'nın gazabına uğrayabilir ve imparatorluğunu kaybedebilirdi. İmparator ikna oldu ve Aryüs'ü sürgünden çağırdı. Ondan Kutsal Kitap'a uygun bir iman ikrarı kaleme almasını istedi. Aryüs'e Euzoius, görünürde İznik Amentüsü ile tam örtüşmeyen ancak onunla tam olarak da zıtlaşmayan bir iman bildirisi hazırladılar. Bunun üzerine İmparator Aryüs ve arkadaşını o sırada toplanmakta olan Kudüs Konsiline gönderip hazırladıkları iman ikrarının Ortodoks öğretiyeye uygun olup olmadığını belirlenmesini istedi. Konsil hazırlanan iman ikrarının Ortodoks öğretiyeye aykırı olmadığı yönünde hüküm verdi.²⁷¹

Buna göre Aryüs İskenderiye kilisesi içindeki yerine dönebilecekti. Bu kararla İskenderiye'ye giden Aryüs'ü kilise yöneticileri kabul etmediler.²⁷² Bunun üzerine çok kızan imparator karışıklığın daha artmasından endişe ederek Aryüs'ü İskenderiye yerine İstanbul kilisesine yerleştirmek istedi. Ancak bu kilisenin piskoposu olan Alexander da onu kabul etmek istemiyordu. Bu son tartışmanın sürdüğü gece Aryüs aniden ölmüştü.

273

Hieronymus Konstantin'in ölmeden önce İzmitli Eusebius tarafından vaftiz edilmesini "Konstantin'in Aryüsçü olmasından değil, kilise kuralları gereği vaftizin bölgenin

²⁷⁰Baş, "Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu", s. 178; Theodoretus, *Ecclesiastical History*, I/29.

²⁷¹Sozomenus, *Ecclesiastical History*, II/27. Aryüs ve Euzoius'un hazırladığı iman ikrarı için bk. "Brief der Presbyter Arius und Euzoius an Kaiser Konstantin" urk. 30, *Athanasius Werke*, Dritter Band Erster Teil, Walter de Gruyter, Berlin, 2007; Bk. *A History of the Councils of the Church*, II/11.

²⁷²Sozomenus, *Ecclesiastical History*, II/27.

²⁷³Sozomenus, *Ecclesiastical History*, II/29.

piskoposu tarafından yapılması gerektiği ve söz konusu dönemde de bölgenin piskoposu Eusebius olduğu için” şeklinde yorumlamıştır. Hefe bu gerekçenin yanlış olduğunu bildirmekle beraber kendisi de başka bir gerekçe sunmaktadır. Ona göre Konstantin’in Ortodoksluğu ne Athanasius’un sürgününe de Aryüs’ün çağırılmasıyla test edilemez. Zira Konstantin Aryüs ve arkadaşlarını İznik Amentüsünü kabule çağırarak, Aryüs laf oyunları ile İmparatoru ikna etmiştir. İmparatorun gözünde en büyük günah ülkesinde barışın ve huzurun bozulmasıydı. Konstantin için Athanasius’un itici tarafı fikirleri değil kavgacı ve şiddet yanlısı kişiliğiydi ²⁷⁴

Tarihçiler arasında Konstantin’in sadece Aryüsçülüğü değil Hristiyanlığı da tartışılmıştır. Doğu Ortodoks Kilisesi onu aziz sayarken, Roma Katolik Kilisesi sadece büyük, Protestanlar ise devletin çıkarları ve kendi şahsi emelleri için kiliseyi kullanan oportunist bir politikacı olarak görürler. ²⁷⁵

Hulburt’a göre Konstantin’in ölümüne yakın günlerde vaftiz olmasının sebebi bir ömür siyasi sorunları baskı ve şiddet yoluyla çözdükten sonra günahlardan temizlenmektir. Zira o zamanlar böyle bir kanaat yaygındı. Vaftiz geçmiş günahları sildirmek amacıyla icra ediliyordu. Konstantin büyük bir Hristiyan değil büyük bir politikacıydı. Gelecekte ülkesine hâkim olacak dinin fırkalara ayrılarak zayıflamasını engellemek istiyordu. ²⁷⁶

Theoderetus Konstantin’in asıl niyetinin Ürdün ırmağında vaftiz olmak olduğunu ancak hastalanınca hayatın ne getireceği bilinmediği için acele bulunduğu yerde vaftiz olduğunu söylemektedir. ²⁷⁷ Theoderetus, ayrıca Konstantin’in Athanasius ve onun taraftarı piskoposları sürdürmesi ve Aryüs’ü çağırmasına da mazeret bulmakta zorlanmaz. Eski Ahit’tendir örnek verir. Davut Eusebius gibi bir piskopos tarafından değil, Ziba isimli serseri bir köle tarafından kandırılmış ve topraklarını kaybetmiştir. O peygamber olduğu halde kandırılmışken Konstantin de pekâlâ kandırılabilir. Bu onun büyüklüğüne halel getirmez. ²⁷⁸

²⁷⁴Hefe, *A History of the Councils of the Church*, II/36-37.

²⁷⁵Gabor, *İstoria Biserica Uiversală*, s. 90. Konstantin’in Hristiyanlığı hakkında farklı değerlendirmeler için bk. Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk, Geç Antikçağda Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, s. 198-205.

²⁷⁶Jesse Lyman Hurlbut, *Historia da Igreja Cristã*, Semeadores de Palavra, e-books evangelicos, <http://semeadoresda.palavra.top-forum.net/portal.htm>. (21.10.2020), ch. 9, s. 85.

²⁷⁷Theoderetus, *Ecclesiastical History*, I/7/30.

²⁷⁸Theoderetus, *Ecclesiastical History*, I/7/30.

Ortodoks Hristiyanları böyle bir şeyi kabule yanaştırmayan şey Konstantin'in Hristiyanlığa inkâr edilemez hizmetidir. Kendisine Milvian köprüsü savaşında gökyüzünde ışıltı halesi halinde haçın belirmesi ve meleklerin gözükmesi gibi mucizeler²⁷⁹atfedilen böyle kutsal bir kişiliğin heretik bir fırkaya intisap etmesi hazmedilemeyecek bir şeydi. Halefleri olacak olan Konstantius ve Valens'in Aryüsçülüğü seçmeleri ve desteklemelerinde bir engel olmadığına göre Büyük Konstantin'in Aryüsçü olmasına ne engel olabilir? Neticede Julianus paganlığa geri dönmüş, Theodosius İznik Hristiyanlığını Ortodoksluk olarak tescil ettirip diğerlerini yasaklatmış Aryüsçülüğe prim verme ihtiyacı hissetmemiştir.

Konstantin'e atfedilen mucizelere ve onun hizmetlerine itibar etmeyen Gwatkin gibi Katolik yorumcular, onun Hristiyanlığının Kilise ile örtüşmeyip paganizmin izlerini taşıdığını, Hristiyanlığı kabul etmesinin tek Tanrı unsurundan dolayı olup bu yüzden de Oğul ve Kutsal Ruh'u birinci derecede önemli görmediğini, onun İncil'den anladığının monoteist bir putperestlik olduğunu savunmaktadırlar.²⁸⁰ Gwatkin'in eleştiri sadedinde kullandığı bu ifadeler onun gerçekten Aryüsçü tarafta olduğunu da zımnen işaret etmektedir. Zira Oğul ve Kutsal Ruh'u Tek Tanrı kadar birinci derecede önemsememek Aryüsçülükle Ortodoks Teslisin de ayrışma noktasıdır.

1.5.2. Konstantius

337 yılında Büyük Konstantin'in ölümünden sonara İmparatorluk üç oğlu Konstantin, Konstantius ve Konstans arasında paylaşıldı. ²⁸¹Konstantin'in üç oğlu da inançlı Hristiyanlardı ve babalarından Hristiyanlığı tüm insanlığa ulaştırmak gibi tanrısal bir görev miras aldıklarını düşünüyorlardı. Babaları onlara Hadrian Duvarı'ndan Dicle Nehri'ne kadar olan tüm Roma topraklarında evrensel bir inanç ve ahlak sistemi inşa etme arzusunu aşılamiştı.²⁸²

²⁷⁹Bk. Philostorgius, *Ecclesiastical History*, s. 9; Socrates, *Ecclesiastical History*, I/3.Hurlbut, *Historia da Igreja Cristã*, ch. 9, s. 85.

²⁸⁰Henry Melvil Gwatkin, *Arian Controversy*, Anson D.F. Randolph & Company, New York, 1908. ss. 17-18; Baş, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, s. 46.

²⁸¹Theodoretus, *Ecclesiastical History*, Trans. Blomfield Jackson. From NPNF, Second Series, Vol. 3. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight, <<http://www.newadvent.org/fathers/27021.htm>>. I/30; Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, s. 232.

²⁸²Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, s. 232; Bk. Gabor, Adrian, *İstoria Biserica Uiversalia*, s. 143.

İmparatorluğun doğudaki eyaletleri Konstantius'un hissesine düşmüştü. Konstantius'un danışmanlığını İzmitli Eusebius yaptığından Aryüsçülerin etkisi altında olan Konstantius İznik kredosu taraftarı piskoposları sürgün etmiştir. 355 yılında İmparatorluğun batı bölümünü de ele geçirmiş ve Roma'nın tek hâkimi olmuştu. Kontantius, Aryüsçülük mezhebini Batı Roma eyaletlerine yaymaya çalıştı. Muhalif Papa Liberius'u uzaklaştırıp Aryüsçü II. Felix'i papalık makamına getirmiştir.²⁸³

Aryüsçü Kilise tarihçisi Philostorgius, Konstantius'un teolojik meselelere ilgi duyduğunu, iffetli bir hayat sürdüğünü, perhiz yaptığını ve babasının yolundan gidererek kiliseye büyük hizmetlerde bulunduğunu anlatır.

Konstantius, Sebe halkına da Hristiyanlığı tebliğ için elçiler göndermiş, onları doğru inanca kazandırmıştır. Onlardan Sebe'ye gelen Romalılar için bir kilise inşası talep etmiştir. Bu vesile ile onlara Hristiyanlığı anlatma imkânı bulmuştur. Bu elçilerin başında Büyük Konstantin zamanında Hindistan'da rehin olarak bulunmuş olan Hintli Theophilus bulunuyordu. Philostorgius Sebelilerin Himyeriler olarak bilindiğini ve *Bahtiyar/Mutlu Arabistan (Arabia Felix)* bölgesinde yaşadıklarını, Necran şehrinin de onlara ait olduğunu anlatır. Ona göre Sebeliler İbrahim'in karısı Ketura'dan olan çocuklarının soyundan gelmekteydiler. Süleyman'ı ziyaret eden Kraliçenin başkenti Sebe şehri idi. Bu halk İbrahim'den kalma bir geleneğe uygun olarak sekizinci günde sünnet oluyordu. Ama aynı zamanda Aya, Güneşe ve cinlere de kurban sunuyorlardı.²⁸⁴

Yeni imparatorların gelişi ile birlikte sürgünde olan Athanasius, Marcellius ve diğer piskoposlar 337'de yerlerine dönmüşlerdi. Bu arada Konstantius İzmitli Eusebius'u İstanbul piskoposluğuna getirdi.²⁸⁵

Bu sırada Aryüsçüler Athanasius'un tekrar sürgün edilmesi için çaba göstermişler ve onun 339'da ikinci defa sürgüne gönderilmesini sağlamışlardır. Athanasius bunun üzerine Roma'ya giderek Roma piskoposu Julius'un desteğini kazanmıştır. Julius iki tarafın arasını bulmak için 340 yılında Roma'da bir konsil toplamış ve bu meclis Athanasius'u aklamıştır. Aryüsçüler buradan çıkacak kararların aleyhlerine olacağını bildiklerinden söz

²⁸³Charles D.Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, ed. Institute for Metaphysical Studies Inc, USA, 2010, s. 77; Bk. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/43.

²⁸⁴Philostorgius, *Ecclesiastical History*, ss. 40-47.

²⁸⁵Chadwick, Henry, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, ss. 233-234.

konusu konsile katılmamışlar ve ertesi yıl imparator Konstantius başkanlığında Antakya’da bir başka konsil düzenlemişlerdir. Bu konsilin görünürdeki vesilesi imparator Konstantin adına Antakya’da yapılan büyük kilisenin açılışı olsa da asıl amaç Athanasius ve sürgün edilen diğer piskoposlarla ilgili kararları onaylamak ve İznik Amentüsü’ne alternatif amentüler ortaya koymaktır.²⁸⁶

Öğreti açısından oldukça önemli olan 341 Antakya Konsilinde dört ayrı amentü ortaya konulmuştur. Bu amentüler bazı noktalarda birbirlerinden farklılık arz etseler de İznik Amentüsü’nün çizgisini muhafaza etmektedirler. Bununla birlikte Antakya Amentüsü’nde Aryüsçüleri dışlayan sert ifadelerden de kaçınılmaktadır. Konsil, ortaya konulan amentülerden Antakyalı Lucianus’a izafe edilen ikinci amentüyü onaylamıştır.²⁸⁷ Bu amentü hem İznik Konsilinde formüle edilen *aynı öz (homoousia/consubstans)* kavramının Kutsal Kitap’ta geçmeyen bir ifade olduğu vurgulanmış hem de radikal Aryüsçülerin *Oğulun var olmadığı bir zaman* olduğunu ve Oğulun diğer mahlûkat gibi bir mahlûk olduğunu söyleyenler ve Sabellius lanetlenmiştir.²⁸⁸

Athanasius Roma Konsilinden netice alamayınca Batı Roma’nın imparatoru Konstans’dan yardım istemiş, Konstans ise kardeşi Konstantius ile irtibata geçerek iki tarafın toplanacağı bir konsil yapılmasını sağlamıştır. Bu konsil 343 yılında doğu ile batının sınırında bulunan Sardica’da(Sofya) toplanmıştır. Konsile yetmiş kadarı Aryüsçü olmak üzere doğudan ve batıdan 250’den fazla piskopos katılmıştır. Aryüsçüler konsilden önce Athanasius ve Marcellus’un sürgünleri konusunda taviz vermemek üzere anlaşmışlardı. Ancak daha konsilin ilk gününde söz konusu sürgünlere şiddetle karşı çıkıldığını gören Aryüsçüler konsili terk ederek yakın bir şehir olan Philipopolis’te ayrı bir konsil tertip ettiler. Bu konsil Athanasius ve Marcellus’un sürgünlerini onaylayarak dördüncü Antakya Amentüsünü ilan etti. Diğer taraftan Sardica’da devam eden konsil, Aryüsçü piskoposları Baba ile Oğul’u özleri itibarıyla ayırdıkları için aforoz ederek piskoposluktan

²⁸⁶Chadwick, Henry, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, s. 233-

²³⁵Baş, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, s. 64-65.

²⁸⁷Hefe, *A History of the Councils of the Church*, II/77.

²⁸⁸Hefe, *A History of the Councils of the Church*, II/70. Bk. Baş, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, s. 65; Chadwick, Henry, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, s. 236.

azletmişti. Sardica konsili ayrıca bir amentü yayınlayarak Oğul'un Baba ile aynı özden ve ezeli olduğunu ilan edilmiştir.²⁸⁹

Sardica konsili istenen neticeyi vermemiş, fakat Konstans kardeşi Konstantius'a baskı yaparak Athanasius'un 346 yılında üçüncü kez İskenderiye piskoposu olmasını sağlamıştır.²⁹⁰

346-350 yılları arasında İznik grubu hâkimiyeti ele geçirmişse de 350 yılında Konstans aniden ölmüş ve Konstantius bütün Roma'nın tek hâkimi olmuştur. İmparatorun desteğiyle Aryüsçüler 353 Arles ve 355 Milan Konsilleri sonucunda Athanasius, Milanolu Dionysius, Vercellili Eusebius ve Konstantius'u deccal olarak niteleyen Cagliarili Luciferi sürgüne göndermeyi başarmışlardır.²⁹¹

357 yılında Konstantius sınırlarda tehdit oluşturan kabilelerine karşı Tuna kıyılarına sefere çıktı. Sonunda yolu Sirmium'a (bu günkü Mitroviça) düştüğünde Mursalı Valens, Singidunumlu (bu günkü Belgrad) Ursacius, Cordovalı Hossius ve Lizbonlu Potamius gibi nüfuzlu piskoposların tertiplelediği küçük bir konsile katıldı. Konsilde anlaşmaya varan piskoposlar bir inanç bildirgesi yayınladılar. Bu bildirgede İsa'nın tüm zamanlardan önce doğduğunu ancak bunun asla iki tanrı anlayışı şeklinde anlamamak gerektiğini vurguladılar. Çünkü Yuhanna 20:17'de zikredildiği gibi İsa "Babama ve babanıza, Tanrıma ve Tanrınıza gidiyorum." demişti. O halde (İsa'nın da Tanrısı olan) herkesin tek bir Tanrısı vardır. Bundan sonra kimse Kutsal Kitap'ta geçmeyen, kimsenin anlamadığı, insanların kafasını karıştıran *öz, aynı öz, benzer öz* gibi kavramları kullanmayacaktı. İsa'nın Tanrı'dan nasıl doğduğunu ancak Tanrı ve İsa bilir. Baba yücelik ve azamette Oğul'dan büyüktür. Oğul Baba'nın emri altındadır.²⁹²

Chadwick'e göre bu iman ikrarı ne Aryüs'ü ne de karşı kanadı ifade eden Marcellus'un anlayışına uyuyordu. Zira Konstantius'un asıl derdinin babası Konstantin gibi kiliseler arasında kavgayı bitirmek ve ülkesinin ve Hristiyanlığın birliğini sağlamaktı. Ama

²⁸⁹Theodoretus, *Ecclesiastical History*, II/6; Socrates, *Ecclesiastical History*, II/20; Bk. Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, ss. 243-244; Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/ 90-103; Baş, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, s. 66;

²⁹⁰Theodoretus, *Ecclesiastical History*, II/6; Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/ 150-151.

²⁹¹Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, p Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, s. 267; Bk. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/ 204-210.

²⁹²Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, s. 271; Bk. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/ 226-227.

bununla birlikte Oğul'un Baba'dan aşağıda olduğuna vurgu yapmaktan ödün vermeyen bir Aryüsçüdür.²⁹³

357 Sirmium konsili sonra Aryüsçü gruplar birbirlerinden tamamen ayrı hareket etmeye başlamışlardı. Aetius ve öğrencisi Eunomius Oğulun hiçbir şekilde Baba'ya benzemediğini savunuyordu. Bu teolojiiyi savunanlar Benzemecileri oluşturuyordu. Oysa Sirmium konsilinde ilan edilen bildirge Benzerci Teolojiiyi ifade ediyordu.

Öncülüğünü Ankaralı Basileus'un yaptığı Benzer Özcüler bu amentüden memnun kalmadılar ve 358'de Ankara'da bir konsil topladılar. Sirmium Amentüsü'nü reddettiler. Kendi görüşlerini yansıtan bir amentü ilan ettiler. Benzemeciler az sayıda kişinin desteklediği bir gruptu ve imparator dâhil çoğunluğun nefretini üzerine çekmişti. Buna karşılık Benzer Özcüler de uzlaşma sağlayamayınca devreye Acacius, Valens ve Ursacius tarafından temsil edilen Benzerci grup girdi. İmparator da bu grubu destekleyerek Benzemecilerin heretik sayılıp mensubu olan piskoposların sürgün edilmesine onay verdi.²⁹⁴

Benzer Özcüler ise İznik grubunun yanında yer aldılar. Batılı piskoposlar imparatorun bir genel konsil toplamasını talep edince ulaşım zorluğu ve sayının fazla olması sebebiyle doğuluların Seleucia'da batılıların ise Ariminum'da toplanmasına karar verildi. Bu konsilden sonra iki konsilin ileri gelenleri İstanbul'da bir araya gelecek ve bütün piskoposluklar adına uzlaşma sağlayacaklardı.

Konsilden önce Benzerciler ve Benzer Özcülerin ileri gelenleri Mayıs 359'da bir araya gelerek bir iki konsilde de kabule sunmak üzere bir amentü hazırladılar. Bu amentü yoğun olarak kutsal metin ifadelerine başvurarak ilahi doğumun sır oluşuna vurgu yapmış, hiçbir şekilde öz ile ilgili bir kelime kullanmamış ve Oğul'un Baba ile ilişkisi konusunda ise "Biz Oğul'un kutsal metinde belirtildiği gibi Baba ile benzer olduğuna inanırız" ibaresini kullanmıştır.²⁹⁵

Benzercilerin batı temsilcileri olan Valens ve Ursacius bu toplantıdan sonra Ariminum'a (Rimini/İtalya) gittiler. Orada kendilerini iki yüzden fazla sayıda piskopos beklemekteydi. Bu piskoposlar Valens ve Ursacius'un beklentilerinin aksine İznik Amentüsü'nü şiddetle savundular. Bu amaçla İznik Amentüsüne çok yakın olan bir amentüyü

²⁹³Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, ss. 272.

²⁹⁴Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/ 228-231.

²⁹⁵Baş, *Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu, Aryüsçülük Mezhebi*, ss. 179-183.

savunan bir ekle birlikte yayınladılar. Ayrıca Sirmium Amentüsü'nü yayınlayanları da aforoz ettiler. Konsilde bulunan az sayıda Benzerci, Sirmium piskoposlarının aforoz edilmesine karşı çıkınca konsil onları da aforozla cezalandırdı. Buna karşılık doğuda aynı günlerde yapılan Seleucia (Silifke) Konsili Benzerciler ile Benzer Özcüler arasında şiddetli tartışmalara sahne oldu. Daha önce yayınlanan amentü üzerinde anlaşmış görünen konsil iki taraf açısından da memnuniyetsizlikle sonuçlandı.²⁹⁶

Ariminum ve Seleucia Konsillerinden hemen sonra iki konsilden onar kişilik grup İstanbul'a gelerek 360'ta Konstantius'un huzurunda bir küçük konsil topladılar. Kaleme alınan iman ikrarında Öz(ousia) kelimesinin insanlardan tarafından anlaşılmadığı, Kutsal Kitap'ta Baba veya Oğulun Özü diye bir şey geçmediği ve kafa karıştırdığı ifade ediliyordu. Bunun yerine sadece Kutsal Kitap'ta geçtiği kadarıyla *Oğul, Baba gibidir* denmeli, ötesine geçilmemeliydi.²⁹⁷ Bu konsilde Seleucia Konsilinin delegeleri Ariminum'da kabul edilen Amentüyü benimsemeye ikna edildiler. 360 yılından sonra özellikle Aca-cius'un imparatorla yakın olması sonucu Benzerci Aryüsçüler diğerleri üzerinde üstünlük sağlamış oldu.²⁹⁸

Konstantius'un 361 yılındaki ölümüne kadar Aryüsçüler kendi aralarında ihtilaflar olmasına karşın İznikçilere karşı baskın durumlarını korudular. 340-360 yılları arasında bir dizi konsilde İznik Konsilinde kabul edilen iman ikrarıyla uyuşmayan on dört iman ikrarı yayınlandı. Ne var ki onların bu dönemde üstün durumda olmalarına rağmen kendi aralarında ihtilafa düşmeleri güç kaybetmelerine de neden olacaktır.²⁹⁹

1.5.3. Valens

İmparator Konstantius'un 361 yılında ölümünden sonra yerine Julianus (361-381) tahta geçti. İmparator Julianus, Germenlerle yaptığı başarılı savaşlar sonucunda Batı Roma'nın imparatorluğunu elde etmişti. Doğu Roma'nın hâkimiyetini de ele geçirmek

²⁹⁶Baş, *Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu, Aryüsçülük Mezhebi*, ss. 179-183; Ariminum ve Seleucia Konsilleri için bk. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/246-271.

²⁹⁷Athanasius, *De Synodis*, pr. 30; Socrates, *Ecclesiastical History*, 2/41; "The Homoian Creed", *Conciliar Creeds of the Fourth Century*, <https://www.fourthcentury.com/conciliar-creeds-of-the-fourth-century/>, (26.10.2020).

²⁹⁸Baş, *Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu, Aryüsçülük Mezhebi*, ss. 179-183, 360 yılı İstanbul Konsili için bk. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/271275.

²⁹⁹Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 78; Baş, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, s. 66; Bk. Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, s. 263.

için Konstantius'la savaşmak üzere doğuya yöneldiği sırada Konstantius ölmüş ve Julianus tek başına bütün Roma imparatorluğunun hâkimi olmuştur.³⁰⁰

Eunuch (harem ağası) Mardonius'tan ciddi bir Antik Yunan eğitimi alan Julianus imparator olunca tüm pagan mabetlerin yeniden açtırdı ve hasar görenleri tamir ettirdi. Pagan adetlerin ve merasimlerini ve Roma tanrılarına kurban sunulmasını serbest bıraktı. Kendisi de açıkça tanrılara kurban sundu. Ancak Konstantin öncesi kovuşturmalar döneminde olduğu gibi baskı ve işkence yoluna gitmeyip inancının felsefi üstünlüğünü gösterme ve onları ikna etme yoluna gitti. Julianus için İznikçi ya da Aryüsçü olmanın bir önemi yoktu. Bu yüzden bu iki grup yönetimden bağımsız birbirleriyle mücadeleye devam ettiler.³⁰¹

Bu çabalar nihai olarak başarılı olamamışsa da devlet nezdinde en güçlü grup olan Aryüsçüler bu politikalardan büyük zarar görmüşlerdir. Julianus Aryüsçülük ihtilafını daha da büyütüp bunu Hristiyanlığı zayıflatmak için bir araç olarak kullanmayı istemiştir. Ancak kısa süre sonra 363'te Perslerle yaptığı savaş sırasında yaralanarak ölmesiyle bütün çabaları sona erdi.³⁰²

Julianus'un yerine geçen Jovianus Ortodoks olmakla birlikte diğer gruplara hoşgörürlü davranmıştır. Desteğini kazanmak isteyen bütün gruplar harekete geçmişlerse de Julianus bir yıl sonra ölmüştür. Bundan sonra ordu tarafından başa geçirilen ve din işlerine müdahil olmayan Valentinianus, Aryüsçü bir Hristiyan olan kardeşi Valens'i Doğu Roma'nın başına geçirmiştir.³⁰³

364 yılında Roma İmparatorluğu Valens ve Valentinianus arasında tekrar Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmıştı. Doğu Roma'nın İmparatoru olan Valens Konstantius gibi Benzerci Teolojiyi desteklemeye devam etti ve muhalif piskoposları merkeze en uzak yerlere sürgün etti³⁰⁴

³⁰⁰Socrates, *Ecclesiastical History*, III/1; Theoderetus, *Ecclesiastical History*, III/1; Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 78.

³⁰¹Sozomenus, *Ecclesiastical History*, V/4; Gabor, *A İstoria Biserica*, s. 144.

³⁰²Gabor, *İstorie Biserica Universală*, s. 144; Bk. Baş, *Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi*, s. 183; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, V/6; Socrates, *Ecclesiastical History*, III/21. Theoderetus, *Ecclesiastical History*, III/25.

³⁰³Gabor, *İstorie Biserica Universală*, s. 144.

³⁰⁴Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 78.

İçerde Aryüsçülerle İznikçiler arasında güç mücadelesi devam ederken Roma İmparatorluğu sınırlarına yaklaşan Hunlarla savaşı göze alamayan Vizigot kralları Fritigern ve Alavius, çareyi Valens'e sığınmakta bulmuşlardı. Eğer Trakya veya Moesia'da kendilerine yaşamak için bir arazi verirse İmparatorun emir ve kanunlarına riayet ederek yaşayacaklarını vaat ettiler. Eğer kendilerine Latince öğretmek için öğretmen gönderirse Hıristiyanlığa gireceklerini söylediler. Valens bu durumu Gotların Hıristiyanlaşması için bir fırsat olarak değerlendirdi. Gotlar, Valens vesilesiyle Aryüsçü Hıristiyanlığı kabul ederek Roma topraklarına geçip barış içinde yaşamayı, gerektiğinde de Roma için savaşmayı vaat ettiler.³⁰⁵

Jordanes, bu olayı Valens'in Vizigotları "Hıristiyan yerine Aryüsçü yaptı" diye hayıflanarak anlatmaktadır. Aynı şekilde Ostrogotları ve akrabaları Gepidleri de Aryüsçülüğe kattıklarını ve İmparatorun izniyle Daçya, Ripensis, Moesia'ya yerleştiklerini aktarır.³⁰⁶

Bu sırada Suriye topraklarında İran'la savaşta olan Valens teklifi kabul etti. İstanbul'a döndüğünde anlaşma şartlarını açıkladı. Gotların itaatini sağlama almak için karılarından ve gençlerden çok sayıda rehin bırakmalarını istedi. Kadın ve çocuklarını kurtarmak isteyenlerin bazıları Romalı asker ve subaylara rüşvet verdiler. Romalı askerler bu kadın ve çocuklarını kaçırıp illegal yollardan Tuna'yı geçirdi. Durumu para kazanma fırsatına çevirdiler. Birçok genç ve kadın kaçış esnasında sağlam olmayan botlarla Tuna'nın sularına gömüldü.

Romalı asker ve subaylar açlıktan ve soğuktan kırılan sığınmacı Gotlara çok kötü davranması sonucu Gotlar isyan etti. Valens sığınma hakkı verdiği ve Aryüsçü Hıristiyanlığa girmelerine vesile olduğu Gotlarla karşı karşıya gelip Fritigern ile savaşmak üzere yola çıktı. Bugünkü Edirne yakınlarında girdiği savaşta ağır bir yenilgiye uğrayan Valens sığınmak için girdiği bir kulübede yanarak hayatını kaybetti.³⁰⁷

Kendilerine kucak açtığı bir halk tarafından mağlup edilip hayatını kaybeden Valens'in trajik sonunu Jordanes, onun Gotları Ortodoks yerine Aryüsçü yaptığının daha

³⁰⁵Jordanes, *The Origine and Deeds of the Goths*, pr. 25; Kathryn Hinds, *Goths*, Joyce Stanten Eds, Michelle Bisson PuCh. Malaysia, 1962. 31-37.Bk. Socrates, *Ecclesiastical History*, IV/33; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, VI/37.

³⁰⁶Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, pr. 25.

³⁰⁷Kostial, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, s. 59; Hinds, *Goths*, ss. 31-37.

dünyada iken verilmiş cezası;³⁰⁸ Theoderetus, hatalarının kurbanı olarak değerlendirmiştir.³⁰⁹

1.6. Aryüşü Gruplar

Aryüş'le başlayan tartışma sonucu öz (*ousia*) kavramı üzerinden doğan dört ayrı teolojiden bahsedilebilir. Bunların ilki Tanrı ile İsa'nın aynı özden olduğunu savunan Athanasius ekolü -ki bu İznik kredosuyla Ortodoks Hristiyanlığın teslis anlayışını oluşturacaktır- üç ayrı Aryüşü teolojidir. Bu grupları, her biri bir coğrafyada yaşam bulmuş ve kendilerine özgü kiliseleri olan cemaatlerden ziyade teolojik ekoller olarak değerlendirmek gerekir. Aryüşü Hristiyanlar arasında hangi teolojinin hangi coğrafyada yaygın olarak kabul gördüğünü tespit etmek zordur. Ancak Konstantius ve Valens dönemi Roma İmparatorluğu idare sınıfında ve piskoposluk makamlarının, Got krallıklar döneminde de kral, saray çevresi ve orduyu oluşturan kesimin Benzerci(Homean) gruptan olduğu bilinmektedir.

325 İznik ve 381 İstanbul Konsilleri arasında benzerlik ve benzemezlik gibi birbirinin zıddı on sekiz farklı Aryüşü amentü kaleme alınmıştır. Ancak bir teolojik ekol olarak üç Aryüşü gruptan bahsedilebilir. Bunlar Benzer Özcü, Benzerci ve Benzemezci Teolojilerdir.³¹⁰

1.6.1. Benzerözcü Teoloji(Homoiosian/Semi-Arian)

Bunlardan birincisi, uzlaşmacı bir grup olarak da bilinen Benzer Özcülerdir. Bu grubu Yarı-Aryüşüler olarak isimlendiren Epiphanius, onların liderleri Aryüş'ten Ankara Konsilinde ayrıldıklarını söyler.³¹¹

Ankaralı Basilius, İstanbul patriği Makedonius, İskenderiye patriği Laodicealı Georgius ve Germanica, Antakya ve İstanbul patrikliği yapan Eudoxius bu grubun temsilcileriydi.³¹² Ankaralı Basilius 341Antakya Konsiline katıldı ve alınan kararları imzalayarak

³⁰⁸Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, pr. 26

³⁰⁹Theodoretus, *Ecclesiastical History*, IV/32.

³¹⁰Müller, "Zur Identität der Arianer", s. 4; Wolf Dieter Hauschild, , *Lehrbuch der Kirchengeschichte und Dogmengeschichte: Alte Kirche und Mittelalter*, Band 1, Gütersloh. 2007, s. 21.

³¹¹Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, II/444; Bk. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 349; Kelly, *Early Christian Doctrine*, 4. Edition, Adam & Charles Black, London, 1968. ss. 249-250.

³¹²Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, ch. 73, s. 444; Bk. Hanko, "The Arian Controversy". Bk. Chapman, John. "Semiarrians and Semiarrianism." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 13. New York: Robert Appleton Company, 1912, <http://www.newadvent.org/cathen/13693b.htm>, (22.09.2020).

İmparator Konstans'a gönderdi. Bu yüzden İmparatorluğun batısındaki piskoposlar 343 Serdica Konsili'nde Basilius'u aforoz ettiler. 358 yılında Basilius aralarında İstanbul piskoposu Makedonius, İznik Piskoposu Eugenius, Sebastia(Sivas) piskoposu Eustatius'un da aralarında bulunduğu yirmi bir piskoposun katılımıyla Ankara'da bir konsil topladı. Laodecialı Georgius Konsile katılmamakla birlikte kararları imzaladı.³¹³

336 yılında Ankaralı Marcellus piskoposluktan alınınca yerine Basilius getirilmişti. 343 Sardica Konsiliyle tekrar Marcellus, 350 yılında üzerinde olumlu etki yaptığı Konstantius tarafından Basilius tekrar Ankara piskoposluğuna getirilmişti. Sirmium Konsilinde Henüz Ankara'da papaz yardımcısı olan Photinus'a karşı tam olarak İznik çizgisine gelmese de Aryüsçülüğü lanetlemişti. Bundan sonra radikal Aryüsçü Aëtius'la mücadeleye girişti. Radikal Aryüsçülerle(Benzemezi) Benzer Özcüler siyasetin estirdiği rüzgâra göre birbirlerini görevden aldırıp durdular. 361 Konstantius 'un ölüp Mürtet Julianus'un tahta çıkmasıyla önceki dönemin sürgün piskoposları görevlerine döndüler. Muhtemelen bu yıllarda Basilius da öldü³¹⁴.

Basilius, Baba ile Oğul arasındaki münasebeti anlatırken *özün benzeri(eikon tes ousias)* tabirini kullanır. Yani Oğul özde babaya *benzer* ancak onun *aynı* değildir. Enkarne olurken insan olması da aynen böyledir. Yani Oğul tam tüm yönleriyle tanrı olmadığı gibi tüm yönleriyle beşer de değildir. Oğul bedene büründüğü cihetiyle beşerdir fakat cinsel yolla üremediği için tam beşer değildir. Aynı şekilde kendisinden doğduğu Tanrı ile de aynı değildir. Ondan sudur yolu ile de doğmamıştır. Günaha maruz olan bedene girerek acıkmış, susamış, uyumuş ve acı çekmiştir. Bu eylemler çoğu durumda günaha da götürür. Ancak Oğul, özünde bedensiz, Tanrı formunda, Tanrı'ya eşit(Filipililer, 2:6-7) olmak gibi tanrısal özelliklerinden dolayı günah işlememiştir. Oğul'un Baba'ya benzediğini inkâr edenler, onun sadece beşer ve mahlûk olduğunu kabul etmiş olurlar. Aynı şekilde Tanrı'nın da sadece yaratıcı olup baba olmadığını söylemiş olurlar.³¹⁵

Oğul'un özü Baba'dan ayrı olduğu gibi her hangi bir mahlûktan da ayrıdır. Oğul Baba'nın şahsından (persona/hypostasis) doğmuştur özünden(substans/ousia) değil. Oğul

³¹³Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 349; Chapman, "Semiarians and Semiarianism."

³¹⁴Chapman, "Semiarians and Semiarianism."

³¹⁵Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, ss. 353-354; Kelly, *John Norman, Early Christian Doctrine*, s. 250.

yaratılmıştır ama bizim yaratıldığımız gibi değil, onun başlangıcı vardır ama bizim idrakimizin dâhilinde bir başlangıç değildir.³¹⁶

Epiphanius, onların *İsa yaratılmıştır* iddiasını kabul etmekle birlikte “Bu yaratılma diğer yaratılmalardan farklı bir yaratılma, bu doğma farklı doğmadır” diyerek kendilerini maskeleye çalıştıklarını, gerçekte Aryüs’ün huyuna ve sapkınlığına aynen sahip olduklarını iddia eder.³¹⁷ İsa’nın Tanrı ile aynı özden olduğu inancının da Kutsal Kitap’ta bir temelini olmadığını savunuyorlardı. Benzer Özcülerin liderlerinden olan Ankaralı Basilius ve Laodicealı Georgius’un İsa ile Tanrı’nın aynı özden (*homoosion*) olduğunu reddederek, Tanrı–İsa ilişkisi için *benzer öz*(*homoiosion*) tabirini kullanıyorlardı. Kutsal Ruh hakkındaki görüşleri de Pnevmatikler gibi mahlûk olduğu yönündeydi.³¹⁸

Basilius ölünce grubun liderliğini Macedonius üstlendi. O, Oğulun her açıdan Baba’ya benzediğini savunuyordu. Kutsal Ruh’un da ancak Baba’nın hizmetinde bir mahlûk olduğu kanaatindeydi. Eleusius ve Eustatius da ona katıldılar. Benzer Özcülerin geride kalanları Zele³¹⁹ ve başka yerlerde konsiller topladılar. O sıralarda tahta çıkan İmparator Jovianus bir Ortodokstu. Sürekli taraf değiştiren Accius, Antakyalı Meletius ile birlikte yirmi beş kadar piskopos İznik Kredosunu kabule ikna etti. 365 yılında Macedonius taraftarları Lampsacus’ta Eleudius başkanlığında toplanıp 360 yılında düzenlenen Ariminum ve Antakya Konsillerini lanetlediler ve tekrar *homoiousia* anlayışını teyit ettiler. Fakat yeni imparator Valens’in tehdidi ile Eleusius 366 İzmit Konsilinde radikal grubu temsil eden Benzemezçilerin(Anomeanlar) hazırladığı iman ikrarını imzalamak zorunda kaldı. İmparatorluğun batısına hükmeden Valentinianus’un bölgesinde durum sakin. Bu yüzden Benzer Özcüler Valentinianus ve Papadan yardım istediler. Papa Liberius, onları İznik çizgisine tam gelmeden kabul etmeyeceğini bildirdi. Papanın cevap mektubu ulaştığında Tyana toplantısına katılanlar İznik çizgisini kabul ederken Caria toplantısına katılanlar bunu reddettiler ve Macedonius taraftarları hanesinde listelendiler.³²⁰

³¹⁶Newman, *Arians of Fourth Century*. ss. 306-307.

³¹⁷Epiphanius, *The Panarion*, s. 443.

³¹⁸Epiphanius, *The Panarion*, ss. 443-444.

³¹⁹Bu günkü Belçika’nın Ghent şehrinin 20 km doğusunda bir kasabadır.

³²⁰Chapman, "Semiarians and Semiarianism."

1.6.2. Benzerci Teoloji(Homean)

Benzerci Teoloji olarak isimlendirilen ikinci teoloji özden bahsetmeksizin Oğul'un Baba'ya benzediğini, Kutsal Kitap'ta bu benzeyişin Kutsal Kitap'ta olmayan kavramlarla tefsir edilmesine karşı çıkan teolojidir. Cordovalı Hossius, Aëtius, Kayseri patriği Aca-cius, Milan patriği Auxentius bu grubun temsilcileriydiler.

İmparator Konstantius'un yeni bir kilise açılışı için geldiği Antakya'da toplanan bir konsilde(341) bu teolojinin temel düşünceleri ifadesini bulmuştur. Bu konsilde dört ayrı iman ikrarı hazırlanmış ve daha önce Antakyalı Lucianus tarafından çerçevesi çizilen ikinci amentü kabul edilmiştir. Konsilde öz ve türevleri olan kavramlar Kutsal Kitap'a ait olmadığı için reddediliyordu. Aynı zamanda Oğul'un herhangi bir yaratılan şey gibi yaratıldığını ve onun olmadığı bir zamanın olduğunu ifade edenler lanetleniyordu. Aynı şekilde Baba, Oğul ve kutsal Ruh'un ayrı uknumlar(hypostasis) olduğu vurgulanarak Sabelyusçuluğa de uzak duruluyordu.³²¹

On yıl sonra(351) İmparator Konstantius, Sirmium şehrinde iken Neroniaslı Narcissus, Hereaclealı Theodorus, Ankaralı Basilius, Germanicalı Eudoxius, Mepsuestialı Macedonius, Arethuslı Marcus ve dönemin Eusebiusçuları olarak bilinen piskoposların katıldığı bir konsil toplandı. Toplantının asıl amacı Sabellius ve Samsatlı Pavlus'un fikirlerini savunan Photinus'u mahkûm etmek ve görevden almaktır.³²² I. Sirmium Konsili olarak bilinen bu konsilde 27 maddelik bir lanetleme (anathema) ilan edildi. Bu metin Athanasius, Socrates ve Hillary'nin eserleriyle bize ulaşmıştır. Benzerci Teolojinin diğer Aryüsçü gruplarla sınırlarını belirlediği gibi diğer tüm inançlarla da sınırlarını belirlemesi bakımından önemli bir metin oluşturmaktadır.

Bu maddeler sırasıyla:

1- “Oğul yoktan var edilmiştir” yahut “Tanrı'dan başka bir şeyden var edilmiştir” diyenler ve Oğul olmadan önce bir zaman vardı diyenler lanetlenmiştir(Oysa Aryüs'ün kendisinin de dâhil olduğu Benzemezci Teoloji tam tersini savunmaktadır).

2- Kim Baba ve Oğul'u iki ayrı tanrı kabul ederse lanetlenmiştir(Gnostisizme ve dualiteye kesin çizgi konmuştur).

³²¹Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/78-79.

³²²Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/193.

3- Mesih'in tanrı olduğunu ve tüm çağlardan önce Tanrı'nın oğlu olduğunu söylediği halde yaratmada onun yardımcısı olduğunu kabul etmeyenler lanetlenmiştir(Baba Oğul'un aynı şahıs olduğunu savunan görüşler reddedilmektedir).

4- “Ezelî olan yahut onun bir cüzü Meryem'den doğmuştur” diyen lanetlenmiştir(Baba ve oğlun tek tabiat olduğu fikri reddedilmiş paganlığa düşme tehlikesine dikkat çekilmiştir).

5- Oğul Meryem'den önce var olmuştur ancak bu var oluş Tanrı'nın ezelî bilgisindedir, Tanrı'dan doğmamıştır, tüm çağlar öncesinden Tanrı ile birlikte değildi, her şey onun vasıtasıyla yaratılmadı diyenler lanetlenmiştir(İbrani Hıristiyanlığı reddedilmektedir).

6- Tanrı'nın özü artar yahut eksilir diyen lanetlenmiştir(Paganizme düşme tehlikesine dikkat çekilmektedir).

7- Artmış olan Tanrı'nın özü Oğul'u oluşturur ve onun artmış hali de Tanrı'dır diyen lanetlenmiştir (Paganizme düşme tehlikesine dikkat çekilmektedir).

8- “Tanrı'nın oğlu Tanrı'nın içinde veya onun telaffuz ettiği sözüdür” diyenler lanetlenmiştir(Monarşiyenizm reddedilmektedir).

9- “Meryem'den sadece insan doğmuştur” diyen lanetlenmiştir(İbrani Hıristiyanlığı reddedilmektedir).

10- “Meryemden tanrı ve insan doğmuştur” demesine rağmen onun doğmamış Tanrı olduğunu söyleyen lanetlenmiştir (Monofizit teoloji reddedilmiştir).

11- “Ben ilkim, ben sonum, benden başka tanrı yok” (İşaya, 44:16) ifadesini Yahudilerin yorumladığı gibi anlayıp tüm zamanlardan önce biricik doğrulmuş Tanrı'yı inkâr eden lanetlenmiştir(İbrani Hıristiyanlığı reddedilmiştir).

12- Sözü et olduğunu (was made) duyup, onun ete dönüştüğünü (transformed) söyleyen yahut ete bürünürken değişmeye maruz kaldığını söyleyen lanetlenmiştir (Paganizme düşme tehlikesine dikkat çekilmiştir).

13- Tanrı'nın oğlunun haça gerildiğini duyup onun tanrılığının bozulma, değişme, acı çekme, azalma veya yıkılmaya maruz kaldığını söyleyen lanetlenmiştir (Paganizme düşme tehlikesine dikkat çekilmiştir).

14- Tekvin 1:26'da, Baba tarafından Oğul'a “Gelin şimdi insanı yaratalım” denmediğini, Tanrı'nın kendi kendine dediğini söyleyen lanetlenmiştir(İbrani Hıristiyanlığı reddedilmiştir).

- 15- Oğul'un İbrahim'e görünmediğini, doğmamış olan Tanrı yahut onun bir cüzünün görüldüğünü iddia eden lanetlenmiştir (Monofizit teoloji reddedilmiştir).
- 16- Oğul'un insan olarak görünüp Yakup'la güreşmediğini, doğmamış olan Tanrı güreştiğini söyleyen lanetlenmiştir (Monofizit teoloji reddedilmiştir).
- 17- "Rab, Rab'dan ateş yağdırdı"(Tekvin, 19:24), "Baba ve oğul olarak değil Tanrı kendi kendinden ateş yağdırdı" şeklinde anlayan lanetlenmiştir. Anlaşılması gereken Oğul Tanrı, Baba Tanrıdan ateş alarak yağdırmıştır(İbrani Hristiyanlığı reddedilmiştir).
- 18- "Baba Rab'dır, Oğul Rab'dır, Baba ve Oğul Rab'dır" sözünü duyup iki tanrı vardır diye anlayan lanetlenmiştir. Biz Oğul'u Baba'ya eşit tutmayız. Aksine Baba'ya tabii(hipotetatagmenon) görürüz. Bu yüzden Oğul Baba'nın iradesinin dışında Sodom'a inmemiş, kendiliğinden ateş yağdırmamıştır. Bu Baba'nın iradesini yerine getirmiştir. Oğul kendiliğinden Baba'nın sağına oturmamış Baba'nın "Sağıma otur" emrine itaat ederek oturmuştur(İznik Teolojisi reddedilmiştir.)
- 19- "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh tek şahıstır" diyen lanetlenmiştir(Sabelyusçuluk reddedilmiştir.)
- 20- "Kutsal Ruh yani Paraklit doğmamış olan Tanrı'dır" diyen lanetlenmiştir (Monofizit teoloji reddedilmiştir).
- 21- Paraklit'in Oğul'dan ayrı olduğunu inkâr eden lanetlenmiştir(Monofizit teoloji reddedilmiştir)
- 22- Kutsal Ruh'u Baba ve Oğlun bir cüzü kabul eden lanetlenmiştir (Paganizme düşme tehlikesine dikkat çekilmiştir).
- 23- Baba; Oğul ve Kutsal Ruh üç tanrıdır diyen lanetlenmiştir(Triteizm reddedilmiştir).
- 24- "Tanrı'nın oğlu Tanrı'nın iradesiyle her hangi bir mahlûk gibi yaratılmıştır" diyen lanetlenmiştir(İbrani Hristiyanlığı reddedilmiştir).
- 25- "Oğul Baba'nın iradesi dışında oğul olmuştur" diyen lanetlenmiştir. Çünkü bu durumda Baba iradesi dışında bir şeye zorlamış veya tabiatı bir şeye muhtaç kılınmış olur(İznik Teolojisi reddedilmiştir).
- 26- "Oğul doğmamıştır. Herhangi birinden kaynaklanarak başlamaz" diyen iki doğmamış ve iki ezelî kabul ettiği için lanetlenmiştir. Her şeyin başlangıcı Mesih, Mesih'in 'in başlangıcı Baba'dır. Dolayısı ile tek bir ezelî vardır ve tüm mahlûkat Mesih vasıtasıyla yaratılmıştır. Mesih'i Meryem'den doğduktan sonra Mesihlik ve Oğulluk kazandı diyen lanetlenmiştir(İlk cümleden sonraki ifadelerde İznik Teolojisi reddedilmiştir).

27- Hristiyan öğretisini açık bir şekilde tanımlayarak diyoruz kim Mesih'i tüm çağlardan önce var olmuş, yaratılıştta Baba'nın yardımcısı tanrı ve Tanrı'nın oğlu olarak çağırılmaz ve sadece Meryem'den doğduktan sonra Mesih ve Tanrı oğulluğu ve tanrılığa ulaştığını söyleyen lanetlenmiştir (İbrani Hristiyanlığı reddedilmiştir).³²³

Sirmium Konsili kararlarında hiçbir maddede *öz ve türevleri* özellikle telaffuz edil-meyerek Benzerözcü ve İznik Teolojisi reddedilmiştir. Aynı *öz* (Homooousion) ve benzer *öz* (homoiouision) kavramları Kutsal Kitap'ta bulunmayan ve insanların kafalarını karıştıran kelimler olduğu, Kutsal Kitap'ta Baba'nın Oğuldan büyük olduğu ve Oğul'un ona itaat ettiği açık seçik ifade edildiği vurgulandı. ³²⁴On yıl önceki Antakya Konsilinde ilan edilen kararlar olduğu gibi kabul edilmiştir. 359 Ariminum Konsilinde Benzerci Teolojinin iman ikrarı olarak onaylanan *Sermo Arianorum* ve Wulfila'nın ölmeden önce kaleme aldirdığı amentüyle de örtüşmektedir.

Hanson'a göre *dengi olmayan Tanrı* Homean Aryüsçülüğün anahtar kavramını oluşturmaktadır. Benzerci Aryüsçülüğün bize ulaşan metinlerinden *Mai/Gryson Fragmanı* 'nda "Baba yegâne mürekkep olmayan ruhtur. Bu yegânelik ve aşkınlıktan dolayı ne Oğul Baba ile ne de Kutsal Ruh Oğul ile kıyaslanabilir." denmektedir. Aşkın tanrılığın tam olarak kavranamazlığı Ona tabi olan Oğul ve Kutsal Ruh'un sıfatları konusunda da Baba ile bir kıyaslama yapılmasını engellemektedir. Dolayısıyla "Baba ile Oğul'un arasında *öz benzerliği* vardır." (*ομοικατ'ουσιαν/homoi kat'ousian*) iddiası Kutsal Kitap'a aykırı bir kavramdır. Hatta *ousia*(öz) kavramı da Kutsal Kitap'ın kullandığı bir kavram değildir. İsa'nın Tanrı'nın özünden olduğu tartışması da bir hürmetsizliktir. P. Rousseau'nun ifade ettiği gibi onlara göre Oğul tüm sadeliği ile Baba *gibidir*. Bu benzemenin nasıl bir benzeme olduğu tevil edilmeden kabul edilmeli ve niteliği tartışma konusu yapılmamalıdır. Homeanların böyle bir yola girmesinin nedeni Anomean grubun benzerliği tamamen reddetmelerine tepki olarak değerlendirilebilir. Dahası Sabelyusçuluğa düşme tehlikesini engeller. Ankaralı Basilius'un ifade ettiği gibi birbirine benzemek birbirinin aynı şey olmadığını da garanti eder.

³²³Bk. Athansius, *De Synodis*, ch. XVII; Socrates, *Ecclesiastical History*, II/30; Hillary of Poitiers, *On the Councils*, Trans. E.W. Watson and L. Pullan. NCPNF Second Series, Vol. 9. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1899.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/3301.htm> (21.10.2020). pr. 38; Bk. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, II/158-161.

³²⁴Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, I/271.

Homeanizm(Benzercilik) İsa'nın tabiatı ve öz kavramı etrafındaki tartışmalarda felsefi izahlardan uzak ve sade üslubundan dolayı hem doğuda hem batıda kitlelere yayılabilmiştir.³²⁵

Homean grubun Kutsal Kitap'taki *benzer* kavramını tevil etmeden olduğu gibi kabul ederek bu konudaki tartışmalardan kaçınması bir nevi Aryüsçü selefiliği çağrıştırıyor. Bu anlayışın halk kitlelerine kolayca yayılırken Anomenizmin entelektüel tartışmalar seviyesinde kalmasının nedeni felsefi temelli izahları olabilir.

1.6.3. Benzemezci Teoloji (Anomean/Heteroousian)

Ronald Hanco, radikal Aryüsçülerin genelde küçük bir grubu temsil ettiğini, İznik Konsilinde de onların sadece 18 kişi olduğunu ifade etmektedir. Ancak daha sonra sıkı Aryüsçü olan imparator Konstantius ve Valens zamanında durum tersine dönmüştür.³²⁶ Chaeretapa ve Filistin patriği Theodotus, Cyzicus (Erdek) patriği Eunomius, İstanbul patriği Paemenius, Antakya Patriği Eudoxius, Lidya Patriği Candidatus, Galatya, Pontus ve Kapadokya patriği Euphronius, Kilikya patriği Julianus ve tarihçi Philostorgius bu teolojiyi savunmuştur. Aryüs'ün ve daha sonraları entelektüel seviyede öncülüğünü Eunomius ve Aëtius'un yaptığı bu teolojidir.³²⁷ Radikal Aryüsçülüğü temsil eden grup önce Aeteusçular daha sonra Eunomiusçular, en sonunda da Anomeanlar olarak anılmıştır.³²⁸

Aëtius sırasıyla kuyumculuk, tabiplik, gramercilik uğraşlarından sonra teolojiyle ilgilenmeye başlamış, Antakya ve İskenderiye'de Aryüsçü öğretinin tesirinde kalmıştı. Antakya'da papaz yardımcılığı görevi yürütmüş, Laeontius tarafından görevden alınınca İskenderiye'ye giderek Eunomius'un hocası olmuştur. Eunomius Kapadokyalı olup Aëtius gibi çeşitli meslekler denemiş ve 356 yılında yolu İskenderiye'ye düşmüştür. 360 yılında Cyzicus piskoposluğu yapmış, gaileli bir hayattan sonra 393 yılında ölmüştür.³²⁹

³²⁵Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 575; Steenberg, Matthew, "A World full of Arians", *Mnachus.net, orthodoxy through Patristic, Monastic, Liturgic Study*:<http://www.monachos.net/Content/patristics/studies-themes/56-a-world-full-of-arians>, (05.28.2019).

³²⁶Hanco, "Arian Controversy"

³²⁷Hanco, "Arian Controversy"; Kelly, John Norman, *Early Christian Doctrine*, 4. Edition, , Adam & Charles Black, London, 1968, s. 249.

³²⁸Hefele, *A History of the Councils of the Church*, s. 177.

³²⁹Bk. Kelly, *Early Christian Doctrine*, s. 249.

Aëtius, teolojiyle alakalı üç yüze yakın mektup kaleme almış, öğrencisi Eunomius onun fikirlerini teolojik risaleler ve Kutsal Kitap tefsirleri yazarak devam ettirmiştir. Ancak tüm bunlardan iki tanesi bize ulaşmıştır.³³⁰

İmparator Konstantius 'un desteklediği Ursacius, Valens ve Germinius'un kaleme aldığı, 357 Sirmium Konsilinde kabul edilen iman ikrarında hem Aynıözcü(homooousian) hem de benzer özcü(homoiousian) izahlar reddediliyordu. Bu iman ikrarına göre Baba Oğuldan büyüktür ve Oğul Baba'ya tabiidir. Baba ezeldir, Oğul doğmuştur. Oğul hiçbir şekilde Baba'ya benzemez. Tek, basit (terkip değil) ve doğmamış olan yalnızca Baba'dır. Oğul doğmuştur ve Baba ile aynı özden olmadığı gibi benzer özden de değildir. Aksine ayrı bir özdendir(ex heteras ousias)ve ona benzemez.³³¹Myers'e göre Anomeanlar Aryüs'ün net ifadelerine tekrar dönmüşler ve Aryüs'ün öğretisini de Aristocu diyalektik temelinde rasyonalize ederek savunmuşlardı. Radikal ve uzlaşmasız kanadı temsil eden Aëtius'a göre Oğul Baba ile ayrı özlerden oldukları gibi hiç bir noktada benzerlikleri de yoktur.³³²

Sokrates'in aktardıklarına bakılırsa Eunomius'a göre basit (mürekkep olmayan) Tanrı aynı zamanda gizemin tanrısı olamazdı. Hatta insan bu sadeliği idrak etme kapasitesine sahiptir. Tanrı'nın mutlak zatı (öz/ousia) insan tarafından kavranabilir bir şeydi. Bizim onun zatı hakkında bildiğimiz onun kendi zatı hakkında bildiğinden az değildir.³³³Doğmamışlık (αγεννεσία/agennesia) kavramı onun zatını bize tam olarak anlatır. Doğurma eylemi onun zatıyla (ilahi öz) bağdaşmayacak, ulûhiyette ikiliğe sürükleyecek bir şeydir. Baba doğmamış(αγεννετος/agennetos), Oğul doğmuştur(γεννετος/gennetos). Bu da ilahi zatın farklı olmasını gerektirir. Tanrının mürekkep olmaması sıfatların çokluğunu da engeller.³³⁴

³³⁰*Ekthesis Pisteos* ve *Apologetikos* adlı eserleri Fabricius'un *Bibliotheca Graeca'sının VIII. Cildinde bulunmaktadır*. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, s. 178.

³³¹Kelly, *Early Christian Doctrine*, s. 249; Bk. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, s. 183; Edward Myers, "Eunomianism." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 5. New York: Robert Appleton Company, 1909. 1 Oct. 2020 <http://www.newadvent.org/cathen/05605a.htm>, (01.11.2020).

³³²Myers, "Eunomianism."

³³³Socrates, *Ecclesiastical History*, Trans. A.C. Zenos. NPNF, Second Series, Vol. 2. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1890.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/26014.htm>, (01.11.2020), IV/7. Bk. Myers, "Eunomianism."

³³⁴Myers, "Eunomianism."

Kelly, bu teolojinin iki noktada Aryüs'ten de farklı yaklaşımı olduğunu savunmaktadır. Birincisi Anomeanlar bölünmez ve idrak dilemez olan tanrısız öze, idrak edilebilir olan tanrısız faaliyet/enerjiyi birbirinden ayırmışlardır. Bu vesileyle Oğulun tanrısız eylem ve yaratmasına iştirak ettiğini kabul etmiş, oğula tanrısallık da vermiş oldular. İkincisi Aryüs Tanrı'yı beşer idrakinin üstünde olduğunu düşünürken, Anomeanlar, Tanrı'nın basit olduğundan (mürekkep olmadığından) insan tarafından tam olarak anlaşılabilirliğini savunmuşlardır.³³⁵

Onların öğretileri Antakyalı Eudoxius ve 358 Antakya konsili tarafından da kabul edilmişti. Ancak Ankara ve üçüncü Sirmium konsilinde Benzer Özcüler tarafından kınandı ve liderleri sürgüne gönderildi. Benzer Özcülerin baskın olduğu 359 Seleucia Konsilinde Sezariyeli Acasius'un başını çektiği Benzerci grup zaferle çıktı ve Aëtius'u Kilikya'daki Mopsuesta'ya daha sonra da Pisidia'daki Amlada'ya sürgüne gönderdi.

360'lardan itibaren Benzemeciler artık zorlu rakip olmaktan çıkmıştı. 361-363 yılları arasına hüküm süren Mürtet Julianus zamanında düzenlen bir Aryüşü Konsiliyle kınanarak Aëtius görevine geri döndü. 370'te de vefat etti. Bu sırada arkadaşı Eudoxius tarafından desteklenen Eunomius Antakya'dan İstanbul'a geçerek Ortodokslara ait Siziçus piskoposluğuna geçti. 362 Antakya Konsilinde *Oğul tanrısız öz ve iradede ve hiçbir şekilde Baba'ya benzemez (καταπανταανομοιος)* doktrini teyit edildi. 370'te Eudoxius'un vefatı Eunomiusçuluğun sonunun başlangıcı oldu. Bu mezhebin mensupları 378'de İmparator Gratian'ın dini tolerans fermanının kapsamından çıkarıldılar ve 381 İstanbul Konsiliyle lanetlenerek özelde Aryüşüler genelde tüm heretik gruplar sindirilmek için sıkı takibata alındı. 395'te Eunomius öldüğünde mezhebi de onunla birlikte ölmüş oldu.³³⁶ Neticede *doğmamışlık* ilahi tabiata, yalnızca Tanrı'ya ait bir niteliktir. Yani bir tanrı doğamaz. Doğan tanrıdan bahsetmek saçmalıktır. Doğmamış, ezeli olan Tanrı ne zatından bir oğul doğurdu ne de zatını ona ilette. Hâsılı Baba ile oğul arasında bir öz birliği ve benzerliği (homousia kai homoiousia) söz konusu olamaz. İncil'de ifade edilen benzerlik zatî değil (kat'ousian) moral bir benzerliktir (teellüh). Oğul tüm yaratılmışlardan yüce olan ilahi zata iştirak edemez. Fakat o kavranılabilir ilahi yaratıcı güce(ενεργεια) katılabilir.

³³⁵Kelly, *Early Christian Doctrine*, s. 249.

³³⁶Myers, "Eunomianism."

Tanrı'nın babalığı zatında değil yaratıcı gücündedir. İşte bu şartla ve tehditle ona Tanrı oğlu denilebilir.³³⁷

1.7. Doğu Roma Topraklarında Aryüsçülüğün Çöküşü

1.7.1. İmparator Theodosius ve Aryüsçülüğün Saray Desteğini Kaybetmesi

İmparator Valens'in Gotlarla girdiği Edirne Savaşında ölümü ve Roma ordusunun telef olması şok etkisi yarattı. İmparatorluk topraklarında Gotlar kontrolü ele almış gözü-küyordu ancak kısa zamanda teşkilat ve yönetim konusunda ne kadar yetersiz oldukları anlaşıldı. İmparatorluğun batısına hâkim olup İspanya'da bulunan Gratian Theodosius'un işin başına geçip devleti düzene koymaya çağırdı. 379'un Ocak ayında Augustus ilan edilen Theodosius, Gotları savaşıarak Tuna'nın gerisine atamayacağını biliyordu. Sorunu anlaşıma yoluyla çözme yoluna gitti.³³⁸ Gotların Trakya ve Moesia'ya yerleşmelerine, Aryüsçü Hristiyanlığa göre yaşamaya, kendi bölgelerinde kendi töre ve yasalarını uygulamalarına müsaade etmek zorunda kaldı.³³⁹

Bu arada çözülmeyi bekleyen teolojik tartışmalara yenileri ekleniyordu. İznik Konsilinde Baba ile Oğul'un aynı özden olduğu ve Baba'ya eşit tanrılığı ilan edilip konu kapatılmış sayılmasına rağmen Kutsal Ruh konusu gündeme gelmemişti. İstanbul'un Aryüsçü piskoposu Macedonius, Kutsal Ruh'un Baba ile aynı özden olmadığı gibi yaratılmış olup Tanrı ile yaratılmışlar arasında aracı olduğunu savundu. Trakya, Bitinia ve Hespont bölgelerinde birçok taraftar buldu. Takipçilerine Makedonyusçular yahut Pnevmatikler dendi. Bu hareket Aryüsçülüğün yeni bir formu olarak değerlendiriliyordu. Macedonius 360 yılında görevden uzaklaştırıldı.³⁴⁰

Theodosius, Batı Roma İmparatoru Gratian'la birlikte katıldığı Sirmium Konsilinden dönerken Selanik'te hasta yatağa düştü. Ağır hasta yatağında, Aryüsçülüğe karşı sıkı mücadele eden Selanik piskoposu Acholius tarafından vaftiz edildi.³⁴¹

³³⁷Myers, "Eunomianism."

³³⁸Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, I/365

³³⁹Karl Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte*, IX. Auflage, Tübingen, 1973, s. 108.

³⁴⁰Gabor, Adrian, *İstoria Biserica Uiversalia*, s. 130.

³⁴¹Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*. Oxford University Press, New York, 1995, s. 164; Gabor, *İstoria Biserica Uiversalia*, s. 144; Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 79.

İmparator Selanik'te 28 Şubat 380 tarihli Selanik Fermanı(*Cunctos Populos*) olarak bilinen bir ferman yayınladı. Bu fermanla İznik Hristiyanlığı Ortodoks Hristiyanlık olarak kabul ediliyor; Aryüs, Eunomius ve Photinus taraftarlığı yasaklanıp toplantı yapmaları yasaklanıyordu. Ayrıca Aryüsçülerin kilise inşa etmeleri de yasaklanıyordu. “Atalarımızın bize naklettiği ilahi din olarak muhafaza edilen dinin müntesibi olan herkes Kadiri Mutlak Tanrı'nın ve Tanrı oğlunun isimde bir olduğunu; İsa'nın Tanrı'dan Tanrı, ışıktan ışık olduğunu, Kutsal Ruh'u ve Teslisin özünün bölünmezliğini kabul etmesi gerekir.” deniyordu. Aryüsçülerle birlikte heretik olarak değerlendirilen tüm diğer Hristiyan mezheplerine Yahudilere ve Paganlara karşı da dolaylı yoldan zecri tedbirler alınıyordu. Heretik grupların papaz ve piskopos görevlendirmeleri, kendi kiliselerini inşa etmeleri, Paganların tapınak ve sunak inşa etmeleri, Yahudilerin Ortodoks Hristiyanlarla evlenmeleri yasaklanıyordu.³⁴²

Selanik fermanıyla Theodosius, Ortodoksluğun ölçütünü Hristiyanlığı Havari Petrus'tan en doğru biçimde nakleden kişiler olarak gördüğü Romalı Damasus ve İskenderiyeli Petrus'un belirlediği iman esaslarına göre belirliyordu.³⁴³

Aynı tarihlerde İmparatorluğun batısına hâkim olan Gratian tüm vatandaşlarının Roma ve İskenderiye piskoposlarının inancına (İznik Hristiyanlığı) geçmelerini zorunlu hale getiren fermanını yayınladı. Kabul etmeyenlerin cezalandırılacağı da belirtiliyordu.³⁴⁴

Hastalığı iyileşince İstanbul'a gelip orada tam merasimle vaftiz oldu. O günlerde hâlâ Benzerözcü Aryüsçülerle İznikçiler arasında mücadele devam ediyordu. Theodosius İstanbul'un Aryüsçü Piskoposu Demophilus'u görevden uzaklaştırıp yerine Ortodoks Gregorius'u getirdi. Birkaç hafta sonra Aryüsçülerin, Eunomiusçuların ve Photiusçuların toplantı yapmaları yasaklandı.³⁴⁵

İmparator Theodosius, duruma iyice hâkim olup güçlenince yönetime gelişinin ilk günlerinde mecbur kalarak verdiği inanç özgürlüğünü adım adım ihlal etmeye başladı.

³⁴²Gabor, *İstoria Biserica Uiversală*, s. 145; Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 164-165.

³⁴³Daniel H. Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 364.

³⁴⁴Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 79.

³⁴⁵Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 164; Bk. Socrates, *Ecclesiastical History*, V/6; Sozomenus, *Ecclesiastical History*, VII/4.

İznik Konsili kararlarını güvenceye alma, doğudaki Aryüsçülüğü ve yeni çıkmış olan Makedonyusçuluğu ortadan kaldırmak amacıyla 381 yılının Mayıs ayının başlarında İstanbul'da bir konsil topladı. Aynı yılın 9 Temmuzuna kadar sürecek olan konsile aralarında Antakyalı Meletius, Nazianlı Gregorius, Nysalı Gregorius, Kudüslü Cyrillus ve Tarsuslu Diodorus'un da bulunduğu 150 piskopos katıldı.³⁴⁶

Konsil İznik Konsilini teyit ederek Eunomusçuları, Eudoxiusçuları, Yarı-Aryüsçüleri (Benzerözcüleri), Makedonyusçuları, Sabelyusçuları, Photinusçuları ve Apollinariusçuları aforoz etti.³⁴⁷ Kurt Dietrich Schmidt'in ifadesiyle Kilise paganların kendisine uyguladığı baskı ve kovuşturma günlerini çabuk unutmuş ve inanç özgürlüğüne son vererek kendisi kovuşturmalara başlamıştı. Bundan sonra her vatandaş Ortodoks Hristiyanlığı seçmek zorunda olup Paganlık ve diğer tüm heretik mezhepler devlete karşı isyan kabul edilmiştir.³⁴⁸

Theodosius katı bir Ortodoks olmasına ve Roma topraklarında Ortodoks Hristiyanlığı meşru tek mezhep olarak ilan etmesine karşın politikanın gerektirdiği yerde toleranslı da olmuştur. Nitekim başkalarına karşı giriştiği savaşlarda Got Aryüsçü askerleri kullanmıştır. Eski Yunan dinini kabul etmiş olan yüksek rütbeli komutan Fravitta'nın inancıyla hiç ilgilenmemiş, onun askeri tecrübesinden istifade etmiştir.³⁴⁹

İmparator Theodosius doğuda Aryüsçülüğün tamamen ortadan kaldırıp silmeye çalışırken İmparatoriçe Justina batıda yeniden ayağa kaldırmaya çalışıyordu. Theodosius'un baskısından kaçan Aryüsçüler Justina'nın korumasına sığındılar. İmparatorluğun batısında inançlarını rahatça yaşadıkları gibi Justina sayesinde Milano piskoposluğuna bir Aryüsçü getirmeyi de başarmışlardı.³⁵⁰

³⁴⁶Gabor, *İstoria Biserica Uiversalia*, s. 140; Bk. Sozomenus, *Ecclessial History*, VII/7.

³⁴⁷Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte*, s. 90; Hefele, Karl Joseph, *A History of the Councils of the Church*, I/282.

³⁴⁸Kurt Dietrich. Schmidt, *Grundriss der Kirchengeschichte*, 3. Auflage, Göttingen, 1960, s. 92; Gabor, Adrian, *İstoria Biserica Uiversalia*, s. 130; Demirci, Kürşat, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018, s. 19; Johann Baptist Villiger, *Kirchengeschichte*, Martinsverlag, Hochdorf, 1941, ss. 31-32.

³⁴⁹Hinds, *Goths*, s. 46.

³⁵⁰Louis Maimbourg, *History of Arianism*, Vol II, Printed by W. Roberts on Lambett-Bill, London, 1729, II/8; Bk. Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte*, s. 90.

1.7.2. Doğu Roma topraklarında Grekçe Aryüsçülük Karşıtı Literatür

Aryüs'ün en önde gelen muarızları, Doğu'da bağlı bulunduğu İskenderiye Kilisesi'nin Patriği Alexander ve onun halefi Athanasius, Batı'da ise Poitierli Hillary idi. Bunlardan başka bir de Aryüsçülüğe karşı teslisin temellendirilmesi bağlamında eserler yazıp halka açık konuşmalar yaparak Ortodoks Hristiyanlığın savunuculuğunu yapan Kapadokyalı Kilise Babaları zikredilebilir.

Şimdi bunları Aryüsçülükle mücadeleleri bağlamında kısaca tanıtmak istiyoruz.

1.6.1.1. İskenderiyeli Alexander

Aryüs'ün rahiplik yaptığı bölgede piskoposluk görevi yapan Alexander (ö.326)Üç-lükte Birlik ilkesini açıklamaya koyulduğunda Aryüs onun izahlarına katılmıyordu. Bunun üzerine şehrin tüm rahipleri çağrılarak bir konsil düzenlendi ve şiddetli tartışmalar oldu. Alexander çoğu kendini destekleyen yüz kadar rahibin katıldığı bir konsil düzenledi ve Aryüs'ü kendi öğretisini kabul etmeye zorladı. Kabule yanaşmayan Aryüs dışlandı. Kendi bölgesine bağlı tüm papazlara yazdığı mektupta Alexander Aryüs ve onu destekleyen Chares, Pistus, Parammon, Zosimus, Irseneus'un doğru yoldan saptığını ve kendilerini felakete sürüklediklerini yazdı. Onların görevlerinden alınması konusunda desteklerini istedi.³⁵¹

İznik Konsiline yakın bir tarihte papazlara yazdığı mektubunda bölgelerinde Aryüs namında bir Deccal habercisinin zuhur ettiğini yazdı. Mektupta Aryüs'ün ve onu destekleyenlerin sapkın düşüncelerinin başka yerlere yayılması için önlemler alınması gerektiğini ifade ediyordu. İzmit piskoposluğunu yürüten Eusebius'un da bu sapkınların başına geçip etrafa mektuplar yazarak kendilerine destekçi topladıklarını haber vererek papazları uyarıyordu. Bu mektupta Aryüs'ü destekleyenlerden Achilles, ismi Aryüs olan başka biri, Aithales, Sarmates ve Carpones'in papazlık makamında; Euzoius, Lucius, Julius, Menas, Helladius ve Gaius'un Diakozluk makamında; Secundus ve Theonas'ın da piskoposluk makamında olduklarına dikkat çekiyor ve Alexander Aryüs'ün sapkınlık olarak nitelediği görüşlerini onlarla paylaşıyordu.

Alexander, daha sonra Ortodoksi olarak altını çizdiği kendi görüşünü özetliyordu. Baba ile Oğul arasındaki tek fark Oğul'un Baba'dan çıkmış olmasıydı. Ama bu belirli bir

³⁵¹Alexander, of Alexandria, "Letter from Alexander of Alexandria to his clergy" <https://www.fourthcentury.com/urkunde-4a/>, (07.09.2020), urk. 4a, Doc. 2.1.

zamanda değildi. Oğul yaratılmış değildi ve ezelidir. Baba ile Oğul arasında zamansal bir öncelik yoktur. Oğul değişikliğe maruz değildir, Baba'yı tam olarak kavrayabilir.³⁵²

Aryüs'ün Platon ve Origenes'den etkilendiği fikrine karşı çıkan J.L. von Mosheim, Aryüs'ün değil Alexander'in, Origenes'in takipçisi olduğunu savunur. Ch. W.F. Walch da bu yönde bir kanaat bildirerek Alexander'in Aryüs'ten fazla Origenes'e yaklaştığını, Sezariyeli Eusebius'un (ö.339) da Aryüs değil Origenes takipçisi olduğunu savunur.³⁵³

1.6.1.2. Athanasius

Athanasius'un doğum yeri bilinmemekle birlikte doğum tarihi de 296 veya 298 olarak tahmin edilmektedir. (Ölümü 373) Mısırlı mı yoksa Yunan asıllı mı olduğu da tartışmalıdır. Ailesi hakkında da bir malumat yoktur. Kıptice ve Grekçeye hâkim, iki kültürü de tanıyan biriydi.³⁵⁴ Aryüsçülükle mücadelede Ortodoks Hıristiyanlığının ilk önemli temsilcilerinden görülen Athanasius Alexander'dan sonra İskenderiye patrikliğine gelmişti.³⁵⁵

Athanasius'un yetiştiği çevre olan İskenderiye, herkesin felsefe ve klasik edebiyat eğitimi alabileceği bir yerdi. Panten, Origenes ve Clemens gibi büyük dini şahsiyetleriyle biliniyordu. İznik Konsiline katıldığı zaman Athanasius henüz otuzlarında, güçlü hitabetiyle dikkat çeken bir diakozdu. Yetmiş altı yahut yetmiş yedi yıl yaşamış, Aryüs ve taraftarlarına karşı uzlaşılmaz bir mücadele içinde olmuştur. İmparator Konstantin'in Aryüs ve taraftarlarıyla uzlaşma çabalarına da direnmiştir. Arkasındaki geniş halk desteğinden olmalı ki onu idam ettirmeyip Galya'ya sürgünle iktifa etmiştir. Sonra tekrar görevine dönmüştür. Ancak o sırada Aryüsçü aday Pistus onun makamına gelmeye çalışmış, başaramayınca Aryüsçüler bu defa Kapadokyalı Gregorius'u onun yerine getirmişlerdi.³⁵⁶

Athanasius bunun üzerine Roma'ya kaçtı fakat orada da Papa Julius tarafından aklandığı Sardica Konsiline(343) çağrıldı. Sardica Konsilinden sonra Athanasius'un hamisi İmparator Konstans imparatorluğun doğusuna hâkim olan kardeşi Konstantius'tan Athanasius'u tekrar İskenderiye'deki görevine getirmesini talep etti. Konstantius Athanasius'a

³⁵²Alexander, "Letter of Alexander of Alexandria to all bishops (Henos sōmatos)", urk. 4b, Doc. 2.2, CPG 2000; Bk. Sinsel, *The Entstehung der Trinitätslehre*.

³⁵³Lorenz, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, s. 26.

³⁵⁴Lyn Harold Hough, *Athanasius, The Hero*, Cincinnati, s. 33-34. Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, ss. 71-72.

³⁵⁵Ignat, *The Spread Out of Arianism. A Critical Analysis of Arian Heresy*, s. 111.

³⁵⁶Ignat, *The Spread Out of Arianism. A Critical Analysis of Arian Heresy*, s. 113.

mektup gönderip görevine çağırdı. Ancak Athanasius Konstantius'un topraklarında kendini güvende hissetmiyordu. Bunun üzerine Konstantius kardeşi Konstans'a teminat vererek tekrar çağırdı. Athanasius Antakya'da Konstantius tarafından gayet nazik karşılandı. İmparator kendisinden İskenderiye'de Aryüsçüler için bir kilise inşa edilmesini istedi. Athanasius da buna mukabil Antakya'da Ortodokslar için bir kilise açılmasını talep etti. Ancak Antakya'daki Aryüsçüler buna müsaade etmedi. Kudüs'ü de ziyaret ettikten sonra Athanasius İskenderiye'deki görevine döndü.³⁵⁷

Athanasius'un hamisi İmparator Konstans(ö.350) ölünce, kardeşi Aryüsçü bir imparator olan Konstantius Doğu ve Batı Roma'yı tekrar yönetimine almış ve 353'te Arles'te bir konsil toplamıştır. Konsil kararları aleyhine sonuçlanan Athanasius tekrar makamını kaybedip Mısır çöllerindeki keşişlerin arasına kaçmak zorunda kalmıştır. Mürtet Julianus devrinde Gregorius ölünce Athanasius tekrar görevine dönmüştür. Athanasius, Benzerözcü fırka ile uzlaşma yolları aramaya girişmiştir. Hristiyanlar arasındaki çekişmelerin son bulmasını istemeyen Julianus, barışın ve Tanrıların düşmanı olduğu gerekçesiyle onu yeniden sürgüne göndermiştir. Julianus ölünce (363) yeniden görevine dönmüştür. İmparator Valens zamanında tekrar sürülmüş fakat halkın tepkisinden çekinen İmparator onu tekrar görevine iade etmek zorunda kalmıştır. 373'te eceliyle ölmüştür. Kilise, onun dönemini "Ortodoksluğun Babasının Devri" olarak nitelemiştir.³⁵⁸

Athanasius, Aryüsçülerin İsa Mesih'in Kutsal Kitap'taki beşeri özelliklerine yoğunlaşarak onun *yaratılmış(ktisma)* olduğunu iddia ettiklerini aktarır. Yazdığı *Aryüsçülere Hitap* adlı eseri boyunca Aryüsçülerin argüman olarak kullandıkları Kutsal Kitap ifadeleri üzerinde çalışarak Aryüsçülerin konuyu saptırdıklarını anlatmaya çalışır. Yeni Ahitteki beşeri sıfatları görüp Samsatlı Pavlus gibi Oğul'un Baba'nın ulûhiyetine sahip olduğunu ifade eden ifadelerini kasıtlı olarak görmezden geldiklerini iddia eder. Aryüs ve Athanasius mücadelesi başlamadan önce de Baba ile Oğul arasındaki öz birliğini koparan ve Mesih'in sadece beşeriyetini teyit eden Matta, Luka ve Yuhanna İncilindeki ifadeler Aryüsçülüğün argümanları olacak şekilde İskenderiye piskoposluğu çevresinde kabul gören bir tasavvurdu.³⁵⁹

³⁵⁷Hefele, *A History of the Councils of the Church*, ss. 150-151.

³⁵⁸Ignat, *The Spread Out of Arianism. A Critical Analysis of Arian Heresy*, ss. 111-115.

³⁵⁹Gregg, & Groh, *The Centrality of Soteriology in Early Arianism*, ss. 2-3.

Rudolf Lorenz, Aryüs teolojisinin kaynakları hakkında en kötü tespiti Athanasius'a ait olduğunu ifade eder. Zira O, Aryüs'ün hem Yahudilik,³⁶⁰ Paganizm,³⁶¹ Marsiyonizm,³⁶² Valentinyanizm,³⁶³ Maniheizmden hem de Samsatlı Pavlus'tan³⁶⁴ etkilendiğini savunur. ³⁶⁵ Athanasius, Aryüsçülüğün Tanrı iradesinden çıkan Logos fikrinin bir Valentinyen olan Ptolemeus'tan aldığını iddia etmiştir.³⁶⁶

Athanasius'un Aryüsçülüğün birçok kaynaktan esinlenmiş bir karma sistem olduğu fikrine benzer bir yaklaşım modern araştırmacılardan G. C. Stead'e aittir. Ona göre Aryüs İskenderiye Kilisesi'nde gelişimini sürdüren Eflatuncu felsefeye dayanmış, Hristiyan olmayan Eflatuncularla olan kişisel diyaloguyla teolojisini şekillendirmiştir. Yani Aryüs kendisinden önceki düşünürlerden etkilenecek eklektik bir düşünce geliştirmiştir.³⁶⁷

Valentinyen Gnostisizmin, Aryüs üzerindeki etkileri modern araştırmacılar tarafından fazla rağbet görmemiştir. Zira Aryüs, Valentinyanizme karşıdır. J. de Bausobre, Valentinyanizm üzerine kaleme aldığı *Histoire critique de Manichée et Manichéisme* adlı hacimli eserinde Aryüsçüler ve Valentinyenler arasındaki derin farkları serdetmektedir.³⁶⁸

1.6.1.3. Kapadokyalı Kilise Babaları

İznik Konsilinden sonra İstanbul Konsilinin ajandasında iki heretik grup daha ortaya çıkmıştı. Bunlardan birincisi İstanbul piskoposu Makedonius'a nispetle isimlendirilen Makedonyanizmdir. Bu grup Aryüsçülerin Logos görüşünde olduğu gibi Kutsal

³⁶⁰Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, John Henry Newman and Archibald Robertson. From Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/28161.htm>>. (10.11.2020), I/8.

³⁶¹Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, II/16.

³⁶²Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, II/16.

³⁶³Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, III/60

³⁶⁴Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, I/25

³⁶⁵Lorenz, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, s. 25.

³⁶⁶Bk. Athanasius, *Discourse Against the Arians*, III/60; Lorenz, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, s. 25.

³⁶⁷Barnard, *Antecedents of Arius. Vigillae Christianae* s. 172.

³⁶⁸Lorenz, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, s. 26.

Ruh'un ayrı bir mahlûk olduğunu savunuyordu. Yani Kutsal Ruh, Tanrı ile aynı özden değildi.³⁶⁹

381 İstanbul Konsilinde İznik Konsili kararları teyit edilmesine ek olarak Kutsal Ruh'un da Oğul gibi Baba ile aynı özden olduğu ilan edilmişti. Athanasius nasıl, İznikçi Hristiyanlık açısından Oğul'un Baba ile aynı özden olduğunu savunan teolojinin şampiyonu olarak ilan edildiyse Kapadokyalı Kilise Babaları olarak bilinen Kayserili Basilius, Nazienli Gregor ve Nysalı Gregorius hem Oğul hem Kutsal Ruh'un Baba ile aynı özden olduğunu savunan teolojinin şampiyonu olarak ilan edilmiştir. Bu üç kilise babası Aryüsçülüğe karşı yazı ve vaazlarıyla mücadele etmiştir.³⁷⁰

1.6.1.3.4. Basilius

Basilius, Kayseri'de zengin Hristiyan bir ailede doğdu. İlk eğitimini babaannesinden ve hatip olan babasından aldı. Kayseri'nin piskoposluğunu yapan Nazienli Gregorius'la da Kayseri'de iken tanıştı ve yakın arkadaşı oldu. 350 yahut 351 yılında İstanbul'da retorik eğitimi aldı. Eğitimi tamamlamak için oradan da Atina'ya geçti. 355 yılında memleketi Kayseri'ye döndü. Kayseri Piskoposluğunu yapmakta olan Dianius vesilesiyle aksetik hayata girdi ve Suriye, Filistin ve Mısır'daki dönemin manastır hayatının yoğun yaşandığı şehirleri dolaştı. Elli yaşını bulmadan öldü.(379)³⁷¹

Kayserili Eusebius'un çağrısı üzerine manastır hayatına son vermiş ve daha sonra onun yerine Kayseri piskoposu olan Basilius teslisin gizemini İncil kadar dini tecrübeye de dayandırmanın yolunu aramaya koyulmuştur. Origenes geleneğinden gelen ayrı öz anlayışına karşı çıkarak tek özlü, üç şahıslı(μία ουσία- τρεις υποστάσεις/miaousia-trihypostasis) Tanrı tasavvurunu savundu. Vahiy teolojisini teslis, antropoloji ve *kurtuluş(soteriology)* açısından izah etmeye çalıştı.

Basilius'a göre Tanrı'nın suretinde yaratılmış olan insan, Tanrı'yla münasebetini kendisi belirleyemez. Tanrı'nın vahiy ve kurtarma eylemi sayesinde İsa ile aydınlanma,

³⁶⁹Marianna Dorman, "Arianism, Macedonianism, Apollinarism and the Cappadocian Fathers", *Marianna Dormans Catholic website*, <http://mariannedorman.homestead.com/CappadocianFathers.html> (30.01.2020).

³⁷⁰Kelly, *Early Christian Doctrine*, ss. 263-264.

³⁷¹Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*. s. 680.

Kutsal Ruh'la kutsanma gerçekleştirilebilir. Yaratma/kurtarma, ilahi bilgi ve hayatı biçimlendirme bir teslis oluşturur. Üç şahsın kopmaz birliği Tanrı'nın tabiatını oluşturur. Faaliyetin birliği, Varlığın birliğini gerektirir.

Geleneksel izahlarda Kutsal Ruh'un tanrılığı muğlaktı. Basilius konuyla ilgili yazdığı bir risaleyle net bir şekilde bunu ifade etmiştir. Basilius eşit öz (homousios) yerine eşdeğer(homotimie) kavramını kullanmayı tercih etmiştir.³⁷²

1.6.1.3.6. Nysalı Gregorius

Nysalı³⁷³ Gregorius(ö.395), Basilius'un küçük kardeşi olup onun tarafından piskoposluğa getirilmişti. *Eunemius'a karşı Üç Kitap* adlı eserinde Aryüsçülüğe karşı teslis savunmuştur. Nysalı Gregorius ulûhiyeti, Hristiyanlığın yaratılış öğretisinden hareketle mutlak mükemmellik anlamında sonsuzluk, sınırsızlık ve insan idraki için ulaşılmazlık olarak niteler. Oğul ve Kutsal Ruh'un Tanrılığı sadece İncil'le ispat edilebilir.³⁷⁴

1.6.1.3.6. Nazienli Gregorius

Nazienli³⁷⁵Gregorius'un hayatı hakkındaki bilgileri yine kendi eserleri olan *De Vita Suve, Orationes*, arkadaşı Basilius'un mektupları ve Hieronymus'un *De Viris Illistris* 'tan öğrenmek mümkündür. Aryüsçü bir Kilise Tarihi yazarı olan Philostorgius fikirlerini paylamamakla birlikte onun bilgisi geniş ve iyi bir yazar olduğunu nakleder. Apollinaris, Basilius ve Gregorius'un kendi zamanına kadar gördüğü en iyi yetişmiş Aynıözcü (homousian/consubstantialist) teolojinin şampiyonları olduklarını, Athanasius'un onların yanında çocuk sayılacağını söyler.³⁷⁶

Gregorius (ö.389) Basilius tarafından 372'de Sasima piskoposu olarak atanmıştı. Doğu kiliselerinde kendisi Teolog unvanıyla anılmıştır. Yarı Aryüsçü, Radikal Aryüsçü ve Kutsal Ruh'un Tanrılığını kabul etmeyenlere karşı *Tanrı Öğretisi Üzerine Söylevler* başlığı altında teslisi temellendirme sadedinde konuşmalar yapmıştır.

³⁷²Hauschild, *Lehrbuch der Kirchengeschichte und Dogmengeschichte: Alte Kirche und Mittelalter*, ss. 24-25.

³⁷³Nysa, bugünkü Nevşehir yakınlarında antik bir şehirdi.

³⁷⁴Hauschild, *Lehrbuch der Kirchengeschichte und Dogmengeschichte: Alte Kirche und Mittelalter*, ss.24-25.

³⁷⁵Nazien, bugünkü Aksaray'ın Bekarlar Köyü olduğu yerde bir şehirdi.

³⁷⁶Philostorgius, *Ecclesiastical History*, VIII/11-11a. s. 118; Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*. ss. 699-700.

Nazienli Gregorius, Tanrının birliğinden hareketle Oğul ve Kutsal Ruhun ontolojik olarak aynı olduğunu, teslisin üç *uknumunun(hypostasis)* vahiyle temellendiğini savunmaktadır. Buna göre Tanrı her şeyin kaynağı; Oğul Baba'nın vahiy vasıtasıyla dışa vurma işlevi; Kutsal Ruh, Oğul'un insan ruhuyla iletişime geçen ve aydınlatan işlevidir. Teslisin derununda birlik ikiliğe hareket eder; ikilik, üçlükte sükûn bulur. Üç Tanrıçılığa düşmek için de Gregorius teslisi oluşturan üç uknumun birbirlerinden sadece *doğmamışlık(αγεννησία/agennesia)*, *doğmuşluk(γεννησία/gennesia)* ve *çıkma(εκπερευσίς/ekpereusis)* yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olmaları hasebiyle ayrıldıklarını savunmuştur.³⁷⁷

Nazienli Gregorius, kendi devrinin Tanrı tasavvurlarını sayarken Sabellius'un Ateizm tarzı, Aryüs'ün Yahudi tarzı, bazı aşırı Ortodoks grupların da politeist tarzı Tanrı tasavvurları olduğunu söyler. Gregorius'a göre Tanrı'yı sınırlama eğiliminde olan Aryüs, Yahudiliğin yetersizliğini Hristiyanlığa sokmaya çalışır.³⁷⁸

1.8. Gotlar Öncesi Batı Roma Topraklarında Aryüsçülük

1.8.1. Batı Roma Topraklarında Aryüsçülük ve Siyasi Olaylar

363 yılında Athanasius İmparator Jovianus'a yazdığı mektupta tüm (Hristiyan) dünyanın havarilerin(apostolik) inancı üzere olduğunu yazıyordu. Bu aslında İznik Konsilinin sonuçlarını abartan ifadelerden ibaretti. Oysa beş yıl önce Poitierli Hillary oldukça ümitsiz bir tablo çizerek daha önce kalmış olduğu on kadar Asya eyaletinde Tanrı'yı gerçek üzere (kendi savunduğu Ortodoks teslis anlayışına göre) bilen kimsenin olmadığını söylüyordu. Sulpucius Severus, aynı dönemde özellikle Illicrium'da olmak üzere dünyada ne kadar çok Aryüsçü olduğundan yakınıyordu.³⁷⁹

İmparatorluğun batısındaki Aryüsçülüğün etki alanı hakkında yapılan son araştırmalar sadece Roma topraklarına nüfuz eden Gotlarla sınırlı olmadığını, aksine buna paralel olarak Latince konuşulan bölgelerde de Aryüsçülerin bulunduğunu göstermektedir. Mürtet Julianus'tan sonra tahta çıkan Jovianus'un İznik Hristiyanlığını kabul etmiş biri olduğu bilinmektedir. Ancak Jovianus dinî tartışmalara karışan biri değildi. Bir mezhebi diğerinden üstün tutmayacağını da ilan etmişti. Onun tahttan beklenmemdik bir anda (13

³⁷⁷Hauschild, *Lehrbuch der Kirchengeschichte und Dogmengeschichte: Alte Kirche und Mittelalter*, ss. 24-25.

³⁷⁸Darcen, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, s. 50.

³⁷⁹Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss.69-70.

Şubat 364) çekilmesiyle yerine geçen I. Valentinianus aynı siyaseti takip etti. O da Ortodoks olmasına rağmen imparatorluğun batısında din işlerine karışmayacağını beyan etmişti. Ratiaralı Palladius ve Singidinumlu Secundianus'un mahkûm edildiği 381 Aquileia Konsiline kadar her hangi bir Aryüsçü piskopos görevinden uzaklaştırılmamış ve sürgün edilmemiştir. Partizan bir Ortodoks olan Gratian'ın tahta çıkması Kuzey İtalya ve Milano'da Aryüsçülük aleyhine durumu değiştirdi.³⁸⁰

374 yılında Milano'nun son Aryüsçü piskoposu Auxentius görevinden alınmakla birlikte ölümünden sonra yerine Ortodoks bir piskopos olan Ambrosius atanacak ve dönüşüm gerçekleşecekti. Auxentius Grekçe konuşan bir İskenderiyeli idi. Hukuk ve Latince öğrendi. Batı Roma İmparatoru I. Valentinianus dini toleransı sayesinde Poitierli Hillary'den sonra makamına tekrar gelmişti.³⁸¹

1.8.2. Batı Roma'da Aryüsçü Litaratür

Konstantius'un ölümünden sonra Homean nüfusun azaldığı doğru olsa da bize kadar ulaşan metinler bakımından teoloji, vaaz, münazara-cedel edebiyatında az canlı ve üretken değildi. Hatta Y.M. Duval'ın ulaştığı sonuçlara göre Aryüsçülerin verdiği yazılı ürünler Saray desteğini kaybetmesinden sonra daha da bollaştı. I. Valentinianus zamanında Poitierli Hillary Aryüsçü Auxentius'a karşı yazdığı *Contra Auxentium* adlı reddiyesinde "Tüm kiliseler onların sapkın, lanetli kitaplarıyla dolmuş" diye imparatorluğun batısında artan Homean literatürden şikâyet etmektedir.³⁸²

Batı Roma topraklarında imparatorların din işlerine müdahale etmemesi nedeniyle Ortodoksların Aryüsçü piskoposları kiliseden ve görevlerinden uzaklaştırmak gibi siyasi manevralar yapmalarına fırsat verilmemişti. Poitierli Hillary ve batı bölgesinde düzenlenen bazı konsiller Milano'nun Aryüsçü piskoposunu yerinden etme çabaları sonuç vermemişti. İhtilaf zor kullanma yerine cedel düzeyinde kalmıştı. Bu durum her iki grubu siyasetle düşmanını alt etme yerine, münazara ile galip gelmek için kaleme sarılmalarına ve bir dizi eserlerin verilmesi gibi daha hayırlı bir işlere sevk etmişti.³⁸³

³⁸⁰Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 69-71.

³⁸¹Chadwick, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, II/350.

³⁸²Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 69.

³⁸³Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 69; Bk. Caudio Moreschini e Enrico Norelli, *Manuale di letteratura Cristiana antica greca e latina*, Chiesa di Ognissanti, Editrice Morcielliana, Firenze, 1999, s. 345

Bize kadar ulaşan Latince Aryüsçü literatür kabaca iki grupta ele alınabilir: Birincisi iman esasları ile ilgili belgelerdir. İkincisi de vaaz, Kutsal Kitap tefsirleri ve münazara risaleleri. Bu metinlerden *teolojik koleksiyon* Vatikan Kütüphanesinde, bir kısmı Ambrosius Kütüphanesinde ve *Luka İncili Tefsiri* yine Ambrosius Kütüphanesinde (S:P:9/9) muhafaza edilmektedir.³⁸⁴

Bu metinlerin dışında Orta Çağ boyunca Johannes Chrisostom'a nispet edilen *Matta İncili Tefsiri*(*Opus imperfectum Mattheum*), Anonim *Eyyub Tefsiri*, anonim Aryüsçü İlmihali (*Sermo Arianorum*) de sayılabilir.³⁸⁵

Sermo Arianorum, Augustinus'un reddiye yazdığı müellifi bilinmeyen anonim bir eserdir. *Sermon* aslında öğüt, söylev veya vaaz manalarına gelir. Ancak eser böyle bir nitelikte değildir. Maddeler halinde Homean itikadi esaslarını içeren bir akaid kitabıdır. 359 yılında Ariminum'da (Rimini) toplanan konsilde temel inanç esaslarını belirleyen bir metin olarak onaylanmıştır.³⁸⁶

B. Delay' göre eski vaftiz kredosu düzeniyle aynı Baba-Oğul münasebetiyle alakalı İznik teolojisi karşıtı önerme ve görüşlerden oluşmuştur. M. Simonetti'ye göre ise gerçek bir ilmihal tekniğiyle kaleme alınmış olarak Aryüsçü öğretisini kısa ve özlü biçimde açıklayan bir eserdir. M. Meslin'e göre *Sermo Arianorum*, Aryüsçü rahip Ratiaralı Palladius'un eserlerinden hülasa edilerek kaleme alınmış bir eserdir. Bu eserde sunulan teoloji Palladius, Kont Sigisvult, Maximinus ve Gotların rahibi Wulfila'nın mensup olduğu Homean Aryüsçülük teolojisidir.³⁸⁷

Çalışmanın sonunda Latince orijinaliyle birlikte verdiğimiz Türkçe tercümesine kendi orijinal başlığı yerine muhtevasına göre *Aryüsçü Akaidi* başlığını uygun bulduk.³⁸⁸

1.8.3. İmparatorluğun batısında Aryüsçü Karşıtı Latince Litaratür

1.8.3.1. Brixialı Filastrius

Bu dönemin nispeten az bilinen bir figürü olan Filastrius'un doğum yeri ve tarihi bilinmemekte ancak Brixia piskoposluğuna getirilişinin 381'den önce olduğu tahmin

³⁸⁴Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 83.

³⁸⁵Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 83.

³⁸⁶Roland Teske, "Introduction to Arianism and Other Heresies" *Arianism and Other Heresies*, The University of Michigan. John Rotelle ss. 119-132, New York, 1994, s. 121.

³⁸⁷Teske, "Introduction to Arianism and Other Heresies" ss. 121-122.

³⁸⁸Bk. Ek 3.3. *Sermo Arianorum*.

edilmektedir. Ayrıca Aryüschü Palladius ve Secundianus'un mahkûm edildiği Aquileia Konsili sonuç bildirgesini imzalayanlardan biridir. Filastrius'un fazla bilinmemesinin nedeni ne Hieronymus'un ne de Gaudentius'un *Meşhur Şahsiyetler Üzerine (De Viris Illustribus)* kitaplarında yer almayışındandır. Fakat Gaudentius'un *Aziz Piskopos Filastrius'un hayatı ve vefatı üzerine (De vita et obitu beati Filastri episcopi)* adlı eserinden öğrenebiliyoruz. Gaudentius'un onu anlatışı dönemin Hristiyan biyografi geleneğinde olduğu gibi menkıbelerle doludur³⁸⁹

Şehirdeki Ortodoks Hristiyanları Aryüschü Auxentius'a karşı örgütlemek için Milano'ya geldiği söyleniyor. Ancak Milano'da karışıklıklar çıkartınca şehirde fazla kalamayıp Auxentius tarafından şehirden çıkartılınca Roma'ya geçip faaliyetlerine orada devam ediyor. Sonra dolaşmayı bırakıp Roma'ya yakın bir şehir olan Brixia'ya yerleşiyor ve oranın piskoposluk görevini de üstleniyor.³⁹⁰

Piskoposluk yıllarında Aryüşçülükle mücadelesini telefata sürdürmüştür. *Çeşitli Heretikler Kitabı (Diversarum Hereseon Liber)* adlı kitabı çoğunun ismi müphem yüz elli dokuz ayrı heretik grup ve öğretiden bahseden bir ansiklopedidir. Irenaeus, Hippolytus ve Epiphanius'u model alan bir türde yazılmakla birlikte alanında İmparatorluğun batısında kaleme alınmış en kapsamlı eser sayılmaktadır. Filastrius, Homeanlara karşı gayretli bir mücadele içinde olmasına rağmen bu kapsamlı eserde onlara fazla da yer vermemiştir. Ayrıca bu konuda yanlış ve eksik bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kitabının altmış altıncı bölümünde İskenderiyeli rahip “Aryüs'ün takipçileri olup Tanrı oğlunun Tanrı'nın *benzeri(similis)* olduğunu iddia ettiler.” diye anlattığı Aryüşçüler(Arriani) aslında IV. yüzyıldaki Aryüs takipçileri değil kendi dönemindeki Homeanlardır.³⁹¹

Filastrius'a göre Aryüs Baba'nın tanrısal özüne katılmayı dışarıda bırakan *benzer(similis)* kavramını ortaya attığı için Hristiyanlığa büyük bir fitne sokmuştur. Oysa Kutsal Kitap'ta “Gelin şimdi kendi suretimizde ve benzerimizde insanı yaratalım.” buyrulmuştur.

³⁸⁹Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 86-87; Bk. Garcia, Setién Carla, “Herejes en el Antigo Testamento segun Filastrio de Brescia”, Universidad de Canabria, https://www.researchgate.net/publication/340886548_Herejes_en_el_Antiguo_Testamento_segun_Filastrio_de_Brescia_Heretics_in_the_Old_Testament_according_to_Filastrius_of_Brescia_en_Reescribindo_a_Historia_Achegas_dos_novos_investigadores_en_Arqueologia/link/5ea2ad5392851c87d1b102af/download, s. 156.

³⁹⁰Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 88; Bk. Garcia, “Herejes en el Antigo Testamento segun Filastrio de Brescia”, ss. 157.

³⁹¹Filastrius, *Diversarum Hereseon Liber*, Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Vol, XXXVIII, Editum Concilio et Impensis, Academiae Literarum Caesarum, Ex Recensione, Frederici Marx, Vindobonensis, 1838, s. 34; Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 89.

Burada benzerlik mahlûk olan insan için de geçerli bir kavramdır. Böylece İsa'nın mahlûk olarak anlaşılmasına kapı aralamıştır. Oysa Aryüs Oğul'un Baba'ya eşit olmadığı gibi benzer de olmadığını savunmuştu.³⁹²

Filastrius'un Homeanlara reddiyesi de kendisinden öncekilerin tekrarı niteliğindedir. Oğul Tanrısalsı öze katılmıştır. Bu yüzden *biricik doğrulmuş(unigenitus) Tanrı*'dır. İnsanlardan ve meleklerden farklı olarak ezelde doğmuştur. Onların dediğı gibi yaratılmıştır. Kendine has bir şekilde Baba'dan doğduğı için gerçek anlamda Tanrı'dır.³⁹³

Filastrius'un Aryüsçülüğü *Benzercilik* öğretisiyle suçlamasının nedeni döneminde Benzemecilerin ayrı bir mezhep şeklinde *Eunomiusçular* olarak anılmasındandır. Onun anlatısına göre Eunomiusçular teslisin üç uknumunu altın, gümüş ve bronz gibi tamamen farklı özler olarak anlamıştır.³⁹⁴ Bir de Epiphanius'tan öğrendiğı anlaşılan *Semi-Arriani*'den bahseden Filastrius, Baba ile Oğul'un aynı öze sahip olduklarını kabul etmekle birlikte Kutsal Ruh'u dışarıda bıraktıklarını söyler.³⁹⁵ Oysa Yarı-Aryüsçüler *Aynıözcü* değil *Benzerözcü Teolojiyi* savunmuşlardır.

1.8.3.2. Veronalı Zeno

Verona Piskoposluğu yapmış olan Zeno, Filastrius gibi polemikçi olmayıp sadece cemaatini aydınlatma ve yanlış öğretilerden muhafaza etmeye çalışan bir din adamıydı. Doğum yeri bilinmemekle birlikte piskoposluk yaptığı yıllarının tahminen 362-380 yılları olduğu tahmin edilmektedir. Kendisine yüz üç eser nispet edilmesine rağmen bunlardan doksan ikisinin kendisine ait olduğu düşünülmektedir. Eserlerinin çoğu Kutsal Kitap tefsiri ve ahlaki konular üzerinedir. Bunların çok azı teoloji ve nazari konulardadır.³⁹⁶

Zeno'nun teolojide ilgilendiğı iki önemli nokta Oğul'un her konuda Baba'ya eşitliğı, Baba'dan doğmasıyla ondan tamamen ayrılmadığı ve eşitlik durumunun bozulmadığıdır. Oğul *Tanrı'dan doğmuş tanrı(de deo nascitur deum)* olarak Baba'nın sahip olduğu her

³⁹²Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 89.

³⁹³Filastrius, *Diversarum Hereseon Liber*, s. 34; Bk. Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 90,

³⁹⁴Filastrius, *Diversarum Hereseon Liber*, s. 35; Bk. Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 90.

³⁹⁵Filastrius, *Diversarum Hereseon Liber*, s. 35; Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 90.

³⁹⁶Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 91; Bk. Borelli, Antonio, "San Zeno di Verona Vescovo" *Santi Beati e Testimoni*, <http://www.santiebeati.it/dettaglio/49300>, (28.02.2021).

şeye sahiptir. Baba kendinden Oğul'un doğmasıyla eksilmemiştir. *De Genesi* adlı eserinde yaratıcı sözü, *Tanrı'nın kalbinden infilak etmiş mutlak güç* olarak tanımlar.

Zeno'ya göre İncil, İsa'dan bahsederken Tanrı ve beşer yönünü birbirinden ayrı tutmaktadır. Bir insan olarak o doğmuş, ölümü tatmış, ölümü yenmiş ve cehenneme inmiştir. Diğer taraftan âlem yaratılmadan önce Tanrı'yla paylaştığı yücelikleri anlatılırken tanrı İsa'dan bahsedilir. Zeno Baba ve Oğul'un eşitliğine vurgu yaparken aralarındaki fark konusunda neredeyse sessiz kalır. Doğrulmamış Tanrı, Yegâne doğrulmuş *Tanrı(unigenitus)* ve teslisin üç üknumu için *şahıs(persona)* terimlerini kullanır fakat bu kavramların muhtevasına girmez.³⁹⁷

1.8.3.4. Poitierli Hillary

Latince yazar Kilise Babalarından, İmparatorluğun batısındaki Athanasius olarak görülen Hillary'nin(Hilarius Pictaviensis) doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmemekle birlikte 310-320 arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Pagan bir ailede dünyaya gelen Hillary Hristiyanlığa girmeden önce evlenmiş ve bir çocuğu olmuştu.³⁹⁸

Latince literatüre sahip olan Hillary'nin Stoacıları, Cicero ve Seneca'yı okuduğu anlaşıyor. Teolojiye ait Latin kaynakları Minucius Felix, Cyprianus, Pettaulu Victorinus ve Tertulianus'dur. Athanasius'un doğrudan etkisi gözüküyor ancak girdiği tartışmalardan bu konuda malumat sahibi olduğu anlaşıyor. *De Synodis* 'de Ankaralı Basilus'a referans veriyor.³⁹⁹

353 yılında Puvatya(Poitiers) piskoposluğuna getirildikten sonra Matta *Tefsiri* 'ni kaleme almıştır. Yazdıklarından anlaşıldığına göre İmparator Konstantius tarafından Frigya'ya sürgün olduğu 356 yılına kadar Aryüsçülük ve İznik Konsili hakkında malumatı yoktu.⁴⁰⁰ Sürgün edildiği Frigya'da Grekçe öğrenmiş, Sezariyeli Eusebius ve Origenes'i okumuştur. Yine burada Aryüsçülük hakkında bilgi sahibi olmuş ve kaleme aldığı *Mezmurlar Tefsiri* 'nde Aryüsçülüğe eleştiriler yöneltmiştir.⁴⁰¹ Hillary'nin Aryüsçülük

³⁹⁷Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 92-93.

³⁹⁸HerbertThurston, , "San Hilario de Poitiers, obispo y doctor de la Iglesia", *Vidas de los santos de A. Butler*(27.02.2021); Bk. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 459;Moreschini, *Manuale di letteratura Cristiana antica greca e latina*, s. 346.

³⁹⁹Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, ss. 471-473.

⁴⁰⁰Thurston, "San Hilario de Poitiers, obispo y doctor de la Iglesia"

karşısı söylemleri Tertulianus'un Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un tek şahıs olduğunu savunan modalist monarşianizme karşı yönelttiği argümanlar temeline dayanmaktadır.⁴⁰²

362 Yılında memleketi olan Puvatya'ya dönen Hillarius 364 yılına ziyarete gittiği Milano'da Aryüsçü Auxentius'la tartışmaya girmiştir. İmparator I. Valentinianus nezdinde Auxentius'un heretik olduğunu ispatlayarak onu sürgün ettirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. 368 yılında da ölmüştür.⁴⁰³

Hillary tüm pagan felsefeyi en sonunda şüphecilğe ve ateizme götürecek tehlikeli bir yol olarak görmüştür. Doğru felsefenin yegâne kaynağı Kutsal Kitap'tır. Hıristiyanlık, *en yüce prensip* sorununu çözmek için saf aklın sınırlarını aşan bir özgürlük yoludur. Hâlbuki Aryüsçülük kendini aklın sınırlarına hapsetmiştir.⁴⁰⁴

Hillary İsa'nın ezelî doğuşunu Athanasius'da görmediğimiz farklı ifadelerle açıklar. İsa'nın Tanrı'dan doğumunun zamansal bir *başlangıcı(incohationis)* yoktur ve *başlangıçsız (ininitiabili)* bir doğuştur. Ezelî doğuş bir parça, bölüm, iştikak, azalma ve süreç gerektirmemiştir. Canlıdan canlı, Tanrı'dan tanrıdır. Aryüsçülerin iddia ettiği gibi tanrı ismini taşıyan mahlûk değildir.⁴⁰⁵

Hillary Aryüsçülerin Oğul/İsa tasavvurunu Sabellius ve Ebiyonitlerle karşılaştırarak anlatmaktadır. Sabellius İsa'nın tüm zamanlardan önce var oluşunu kabul etmeyip Tanrı'nın beşer olarak dünyaya gelen İsa'nın bedeninde eylemde bulunduğunu iddia etmiştir. Aryüsçüler ise İsa'nın tüm zamanlardan önce yaratıldığını ve dolayısıyla onun eylemlerinin Tanrı'nın eylemleri olmadığını savunmuşlardır. Sabellius İsa'yı Tanrı'nın aynı yaparken Aryüsçüler İsa'nın tanrılığını inkâr etmişlerdir. Ebiyonitler ise İsa'nın hem ezelde varlığını hem tanrılığını inkâr etmişlerdir.⁴⁰⁶

Matta Tefsiri'nde Hillary, İncil'i lafzi anlamıyla anlamının her zaman doğruya götürmeyeceğini savunmaktadır. Mesela Matta, 24:17 'de "Çatıda olan eşyasını almak için

⁴⁰²Moreschini, *Manuale di letteratura Cristiana antica greca e latina*, s. 346.

⁴⁰³Williams, Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict, ss. 466-467; Bk. Gibson, John, "St. Hillary of Poitiers", *Third Millenium Library*, http://cristoraul.com/ENGLISH/DivineHistory/CHRISTIAN_UNIVERSAL_HISTORY/Lives/Hilary-of-Poitiers/1.html(28.02.2021), ch. II.

⁴⁰⁴Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 472.

⁴⁰⁵Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, ss. 482-483.

⁴⁰⁶Hillary, of Poitiers, "On the Trinity", <https://www.newadvent.org/fathers/330201.htm>, (08.02.2021), I/26; bk. Hillary, *La Trinita*, a cura di Giovanni Tezzo, Unione Tipografico-Editrice Torinese, www.utetlibri.it, Novara 2013, ch. 26.

aşağıya inmesin|” ve Matta, 24:15’de “Vay haline o gün hamile ve emzikli olanların haline” ifadelerini tevil etmeden olduğu gibi anlayamayız. Bu ifadelerin literal anlamı dine aykırıdır. Zira bir kadın hamile ve emzikli olduğu için suçlanamaz.⁴⁰⁷

Hillary İncil’deki gerek akılla gerek İncil’in ruhuyla çelişecek ifadelerin üstesinden gelmek için tevil yolunu seçmesi İslam Kelamındaki muhkem-*müteşabih ayetler* konusunu hatırlatmaktadır. Aryüsçülüğü aklın sınırlarına hapsolmakla ve teslisin gizemini akılla çözmeye kalkmakla suçlayan Hillary daha sonraları günümüze kadar gelen Aryüs eleştirmenlerinin de öncülüğünü yapmış olmaktadır.

1.8.3.5. Ambrosius

Kilisenin dört Latin üstadından biri sayılan Ambrosius(ö. 397) İmparatorluğun batısında Aryüsçülüğün önde gelen savunucusu kabul edilen piskopos Auxentius’un 374 yılında ölümüyle Milano piskoposu seçildi. İmparatorluğun batısında Aryüsçü karşıtı Latince literatürün önemli kalemlerinden olup Milano’dan Aryüsçülüğü söküp atan kahraman olarak bilinir.⁴⁰⁸

Kutsal Kitap etütlerinin yanı sıra Grekçeye hâkim olması hasebiyle Basilius ve İskenderiyeli Didymus’u da okumuştur. Kendi tabiriyle bir yandan öğretip bir yandan öğrenmeye hep devam etmiştir. İtikat, münazara, Kutsal Kitap tefsiri, ahlak ve vaaz alanlarında otuza yakın eser ve doksan kadar mektup yazmış olan Ambrosius’un Aryüsçülüğe cevap ve reddiye niteliğindeki yazıları *de Fide*, *De Spiritu Sancto* ve *De Incarnationis Dominicae Sacramento* adlı eserlerinde bulmaktayız.⁴⁰⁹

Augustinus’un arzusu üzerine onun hayatını kaleme alan Paulinus, Ambrosius’u heretikler, şeytanlar, hastalıklar ve zalim imparatorlara karşı Tanrı’nın Hristiyanlara bir lütfu olarak anlatmaktadır. Auxentius’un vefat edip yerine Ambrosius’un getirildiği Milano’daki Aryüsçü-Ortodoks mücadelesini bize doğru aktarması bakımından bazı modern araştırmacılar Paulinus’un *De Vita Ambrosii*’sini güvenilir bulmazlar. Delahaye’ye göre azizlerin menkıbeleri cinsinden olan bu tür eserler efsanelerle doludur. Ancak bunların

⁴⁰⁷Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, ss. 473-474.

⁴⁰⁸Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 104.

⁴⁰⁹ Philip Schaff,, “Ambrose Selected Works”, *NPNF*, 210, 2004, <https://www.ccel.org/ccel/s/schaff/npnf210/cache/npnf210.pdf>, s. 11; Eserleri için bk. Schaff, Philip, “Ambrose Selected Works” ss. 18-25.

içinden yine de biyografisini çıkarmak mümkündür. Bu yüzden bu tür eserler hiçbir tarihi değere sahip olmayan eserler sayılmamalıdır.⁴¹⁰

Williams, 1930'larda yazılmasına rağmen A. Pared'in biyografi çalışmasını da bilimsel açıdan çok taraflı bulmaktadır. Öyle ki Paulinus'un anlattığı menkıbelerin tamamını aktarıp, Aryüşü piskoposları sapkın, sorun çıkaran, mülk için piskoposluk makamına göz diken yaftasıyla anlatıp Ortodoks-Aryüşü ihtilafını bir hak-batıl savaşı gibi sunmaktadır. Bu tür yaklaşımlar bize o dönemde gerçekte neler olduğunu doğru olarak vermekten uzaktır.⁴¹¹

Ancak Williams, edebi türün gayesi hakkında bu tür eserlerin bize bilgi verebileceğini söyler. Ambrosius'un hayatı ve dönemin olaylarını daha objektif anlatan bir çalışma olarak Williams'ın önerdiği Homes Dudden'in *The Life and Times of St. Ambrose* adlı eseridir. Dudden'e göre Ambrosius Milano piskoposluğundan önce de saygın bir Aryüs karşıtıydı ve Kuzey İtalya'da artık can çekişmeye başlamış Aryüşçülüğe son darbeyi vurmuş kişidir. Ambrosius daha önceden İznik Hristiyanlığını benimsemiş olan İmparator Gratian'ı etkisi altına almayı başarmış, planladığı doğrultuda sadece yirmi dört piskoposun katılabileceği Aquileia Konsilini toplattırarak Aryüşü Palladius ve Secundianus'u mahkûm ettirmiştir.⁴¹²

İmparator Gratian'ın 380'li yıllara kadar Ortodoks-Homean ihtilafına dair fazla bir malumatı yoktu. Illicrium'da iken her iki grup onu etkilemeye çalışıyordu. Gratian 379'da Milano'ya geldi ve bir yıl sonra Ambrosius ile tanıştı. O sıralarda muhtemelen kafası karışık olan Gratian her iki tarafı da dinliyordu. Sonunda Ambrosius'a Homeanların Ortodokslara yönelttiği *üç tanrıcılık* suçlamasına bir açıklık getirmesi sadedinde bir kitap yazmasını istedi. Ambrosius İmparatora kendi deyiimiyle mücadeleye hazır olduğunu göstermek için *De Fide I-II*'yi kaleme aldı.⁴¹³

Ambrosius, ilahi özün birliğine vurgu yaparak günün yanlış yargılarından Ortodoks Teslisi temize çıkarmaya çalıştı. Ambrosius'un tanrılığın bölünmezliği konusundaki tutumu Batı teslis yorumlarında klişeleşmiş Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'ta ortak olan ilahi

⁴¹⁰Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 105-108.

⁴¹¹Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 111.

⁴¹²Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 109-110.

⁴¹³Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 132-141.

tabiat tasavvuru üzerine dayanıyordu. Ona göre Homeanlar tanrılığı (divinitas) bölüyorlardı. Tesliste bulunan çokluk tek bir isim ve tek bir güçtür. İsa havarilerini gönderirken halkları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh *adına* vaftiz etmelerini söyledi, (Matta, 28:10) *adlarına* değil. Ambrosius’a göre asıl Homeanlar triteizme düşüyorlardı. İsa’nın ilahi tabiatını savunurken tanrılığın tüm sıfatlarına katıldığını söyler. İsa sözdür, oğuldur, güçtür, hikmettir. Ona söz denmesi saf olduğundan, güç denmesi mükemmel olduğundan, oğul denmesi Baba’dan olduğundan, hikmet denmesinin nedeni ezelde Baba ile bir olduğundandır. Kendi düşüncelerini açıkladıktan sonra Ambrosius *De Fide*’nin geri kalanında Aryüsçülüğün temel görüşlerini altı maddede özetler:

- 1- Oğul Baba’ya benzemez.
- 2- Oğul’un zamanda bir başlangıcı vardır.
- 3- Oğul yaratılmıştır.
- 4- Aryüsçüler Oğul’un saf, iyi olduğunu inkâr ederler.
- 5- İsa’nın gerçek anlamda Tanrı oğlu olduğunu da inkâr ederler.
- 6- Oğul’un Baba ile tek ulûhiyet olduğunu inkâr ederler.

Ambrosius Aryüsçülerin kendi aralarında farklı mezheplere ayrıldıklarını ama her bir mezhebin teolojisini de tam olarak bilmediğini itiraf etmektedir. “Aryüsçülerin her birinin tarihini bilmiyorum. Onların birçok ismi var. Ancak ben onlara hepsinin sahip olduğu ortak inançlarından dolayı bir isim veriyorum: Sapkınlar...” demektedir.⁴¹⁴

Oğul’un Baba’ya benzemediği fikrini ortaya atmanın sorumluluğunu Aryüs ve tüm Aryüsçülere yükleyen Ambrosius’un kendi devrinde mücadele ettiği ve Konsilde mahkûm ettirdiği Homeanların teolojisini de ayrıntılı bilmediği anlaşılıyor.⁴¹⁵

Williams *De Fide*’nin çok az bir teolojik özgünlüğe sahip olduğu kanaatini taşır. Çünkü müellif Ortodoks teoloji karşıtlarını devlet düşmanı, Aryüsçüleri deccal olarak niteler. Yahudi ve Paganlarla mukayese ederek onların mevcut çalkantıların nedeni olduğunu ve Ezekeil 38:14’te anlatılan Gog ve Magog’un Gotlar olduğunu savunur.⁴¹⁶

⁴¹⁴Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 144-146.

⁴¹⁵Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 146.

⁴¹⁶Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 147-148.

Aquileia Konsilinde mahkûm ettirdiği Homean, piskopos Palladius Ambrosius'un iddialarına yazdığı bir reddiye kaleme aldı.⁴¹⁷ Palladius, Ambrosius'un *benzemezlik*(*dis-similis*) konusundaki suçlamasına "Baba ne yaparsa Oğul da onu yapar."⁴¹⁸İfadesini hatırlatarak kendilerinin benzerliği inkâr etmediklerini hatırlatır. Ortodokslar aslında Oğul'un doğmuş olduğunu kabul etmekle doğmamış Baba'dan farklı olduğunu itiraf etmiş oluyorlar. Her fark bir eksiklik ve fazlalıkla olabileceğine göre eşitlik de mümkün olmayacaktır. Ortodokslar Baba ve Oğul'un şahsi niteliklerini izah etmekte de yetersiz kaldıklarını savunmaktadır. İsa Tanrı'ya itaatten memnunsan, nasıl İsa Tanrı'ya eşit oluyor?⁴¹⁹

Palladius'un bu argümanını Mutezili âlim Kadı Abdülcabbar da Hristiyanlığa yaptığı eleştiride kullanacaktır. Hristiyanlar teslisin üç uknumunun hem eşit hem farklı olduğunu söylerler. Farklı olan ya eksik ya fazla bir şeyden dolayıdır. Eksik ve fazlalıkla eşitliğin aynı mahalde bulunması imkânsızdır.⁴²⁰

1.8.3.6. Augustinus

Augustinus, 354'de Numidia'nın Tagasta(Cezayir/Souk Ahras) şehrinde doğup 430'da Hippo Regius'da(Cezayir/Annaba) ölen Hippo piskoposu Aurelius Augustinus en büyük kilise babalarından biri ve hatta Pavlus'tan sonra Hristiyanlığın en önemli düşünürü sayılmaktadır.⁴²¹

Kuzey Afrika'da görev yapan Romalı komutan Bonifas, Augustinus'a çok hürmet ediyor, onu kutsal bir şahsiyet ve manevi hocası olarak görüyordu. Augustinus ona ahlaki nasihatler veriyor, o günlerde Kuzey Afrika'da etkin olan Donatistlere ve Aryüşçülere karşı inancını korumasını öğütüyordu. Roma'nın Afrika'daki memurları ve askerleri arasında bulunan Gotlar Aryüşçülük mezhebini dindiler. İmparator Teodosius'un diğer inanç ve kültleri yasaklayan fermanı Roma'ya hizmet eden yabancı memur ve askerleri kapsamıyordu. Bu yüzden Afrika'daki Aryüşçüler dini özgürlüğe sahiptiler. Kendi ibadetle-

⁴¹⁷Paris MS Latins 8907' de mevcut *Scholia* içerisinde muhafaza edilmiştir. Bk. Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, s. 149.

⁴¹⁸Yuhanna, 5.19

⁴¹⁹Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, ss. 149-150

⁴²⁰Kadı Abdülcabbar, *el-Esedabâdî, el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl. C.. V*, thk. M. M. Kasım, Sana, 1985, s. 89.

⁴²¹Bk. "St. Augustine", *Britanica*,

rinde serbest oldukları gibi kendi piskoposları da vardı. Bu piskoposlardan biri olan Maximus kendine güvenen biriydi ve Augustinus'u halka açık tartışmaya davet etti. İmparatorun Afrika'daki memurlardan Pascentius da onu destekliyordu. Augustinus Maximus'la Hippo; Pascentius'la Kartaca şehrinde hakemlerin huzurunda tartışmaya girdi. Daha sonra Hippo'da girdiği tartışmayı *Maximin I-II-III* ve Kartaca'da girdiği tartışmayı *Epistula*'sında yazıya döktü.⁴²²

Augustinus ayrıca *Contra Sermonem Arianorum*'unda önce İmparatorluğun batısında Latince kaleme alınmış *Sermo Arianorum*'u aynen aktarıp daha sonra her bir maddesine cevap vermiştir.⁴²³

Bu eser bize Homean Aryüsçülüğün teolojisi hakkında derli toplu bir bilgi vermektedir. Augustinus'un Homean Teolojiye getirdiği eleştirilerin detayı ve değerlendirmesi çok uzun sürecek ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Bu yüzden fazla detaya girmek istemiyoruz. Ancak onun kendinden önceki eleştirilere nazaran özgün sayılabilecek değerlendirmelerine birkaç örnek verilebiliriz.

Sermo Arianorum İsa'ya odaklı olup onun Tanrı ve Kutsal Ruh ile olan ilişkisi konularını içerdiği için ona cevabı da bize Augustinus'un teolojisini vermektedir. Augustinus'a göre Aryüsçülüğün Tanrı anlayışı "Dinle ey İsrail! İlahımız Yahve tektir." şeklindeki Tesniye, 6:4 ifadesine ters düşen, eşit tabiata sahip olmayan iki tanrılı bir anlayıştır. İsa, Baba'dan daha küçük, tek bir Tanrı'yla aynı özden olmayan bir tanrıdır. Eğer Aryüsçülerin dediği gibi Oğul tüm zamanlardan önce var olduysa ezeli olması gerekir ama onlar hem tüm zamanlardan önce var olduğunu söyleyip hem de onun olmadığı bir zaman vardı derken çelişkiye düşmektedirler. Onlara göre tanrı İsa'yı hür iradesiyle ya da zorunlu olarak oğul edinmiştir. Tanrı'nın iradesi Oğul'dan zaman bakımından öncedir. Augustinus, "Baba iradesiyle mi yoksa zorunlu olarak mı Tanrı'dır?" diye sormaktadır.⁴²⁴

Eğer Oğul Aryüsçülerin dediği gibi yoktan var edildiyse bu da Yuhanna, 1:3'teki "Var olan her şey onun vasıtasıyla oldu" ilkesine ters düşer. Oğul da var olan bir şeyse var edilme vasıtası olan kendisi olmadan nasıl var edilmiştir? Aryüsçüler Tanrı ve İsa'yı biri emir veren diğeri itaat eden iki ayrı insan gibi iki ayrı şahıs olarak anlarlar. Oysa

⁴²²Maimbourg, *History of Arianism*, II/101-103.

⁴²³Bk. Ek 3.3. *Sermo Arianorum*.

⁴²⁴Roland Teske, , "Introduction to Arianism and Other Heresies" *Arianism and Other Heresies*, The University of Michigan. John Rotelle New York, 1994, ss. 124-125

Tanrı'nın emri her şeyin kendisiyle var edildiği sözdür yani Oğul'dur. Augustinus'a göre Oğul Tanrı tarafından enkarnasyon yoluyla gönderilmiştir. Böylece Oğul daha önce olmadığı bir formda olmuştur. Yani insan bedenine bürünmüştür. Kutsal Ruh da Tanrı tarafından gönderilmiş ancak o insan tabiatına girmemiştir. Yalnızca Baba gönderilen değildir. Çünkü o edinilen ve çıkan(proceeds) değildir.⁴²⁵

Böylece Augustinus teslisin üç şahsının birbirinden farklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Aryüsçülerin Oğul Baba'ya itaat ettiğine göre itaat edenle itaat edilen eşit olamaz iddiasına babaya itaat eden diğer babaya itaat eden insanlar gibi İsa'nın beşer tabiatıdır demektedir.⁴²⁶

“Bakireden doğarak ete bürünen sadece Oğul, güvercin şeklinde inen sadece Kutsal Ruh ise teslisin üç şahsı nasıl işlerini ortak yaparlar yani aynı fiilin failidirler?” soruna, “İnsanın hafıza, zekâ ve iradesiyle yaptığı gibi” diyerek cevap vermektedir.⁴²⁷

Ancak “Teslisin üç şahsından biri diğer ikisiyle aynı fiilin failidir” iddiası “Aynı fiilleri mi işlerler?” sorusunu gündeme getirir. “Hayır, biri diğerinin yapmadığı fiilleri yapabilir” denirse bu fail olan Tanrıda bölünmeyi gerektirecektir. Yine diğerinde olmayan bir fazlalık veya eksikliği gerektirecek ve eşitliği bozacaktır.

1.9. Sonuç

Bu bölümde Aryüsçü Teolojinin Aryüs'ten önce de bazı farklı tabir ve izahlarla da olsa var olduğunu, bunu birçok kilise babasının savunduğunu, ana gövde Hıristiyanlıktan sapma ve türedi bir akım olmadığını gördük. Bunun yanında İskenderiyeli Alexander, Athanasius ve Kapadokyalı Kilise Babalarının daha belirgin Teslis izahlarına karşı Aryüs ve arkadaşlarının daha belirgin, daha iddialı bir teoloji ortaya koyduğunu gördük. Bunun yanında Aryüsçü Teolojinin de tek bir izah türü olmayıp en az üç gruba ayrıldığını ve bu haliyle Büyük Konstantin'den itibaren üç Roma imparatoru tarafından desteklenip İmparatorluğun tüm bölgelerinde yayıldığını gördük.

⁴²⁵Teske, Roland, “Introduction to Arianism and Other Heresies”, s. 125.

⁴²⁶Teske, Roland, “Introduction to Arianism and Other Heresies” s. 125

⁴²⁷Teske, Roland, “Introduction to Arianism and Other Heresies” s. 127.

İKİNCİ BÖLÜM: GOTLAR VE ARYÜŞÇÜLÜK

2.1. Giriş

Germen kavimlerinden olan Gotların tarihi Aryüşü Hristiyanlık tarihi açısından önem arz etmektedir. Gotlar günümüzde daha ziyade “Gotik Mimari” kavramıyla anılmakta, genel tarih kitaplarında Kavimler Göçü ve Barbar istilâları konularında kısaca yer verilmektedir. Ancak inançları ve mezhepleri konusuna fazla değinilmemektedir.

Gotların Aryüşü oldukları ve Ortodoks Hristiyanlıkla olan kavgaları bir Protestan-Katolik kavgası kadar genel tarihin fazla ilgi alanına girmemiştir. Aslında Got Krallıklar, Aryüşü Hristiyanlığın ikinci ve önemli evresini oluşturmaktadır. Bu yüzden Gotlara bir bölüm ayırmayı gerekli görüyoruz.

2.2. Gotların Kökeni

Got kelimesinin anlamı hakkında farklı tezler ileri sürülmüştür. Gotçadaki telaffuzu Guta olup çoğulu *Gutans*’tır. Romalılara esir düşen Gotların resimlerinden ve Latin yazarları tariflerinden anlaşıldığına göre Gotlar atletik, uzun boylu, sarışın, mavi gözlü, uzun kıvrıkcık saçlı idiler. Şehirlerde değil hayvanlarıyla birlikte çiftlik evlerinde yaşıyorlardı. Çiftliklerinde önceki savaşlardan elde ettikleri köleleri çalışırdı. Festival günleri atalarının kahramanlıklarını anlatan şarkılar söylerler, bal şarabı ve bira içerlerdi.⁴²⁸

Gotlardan bahseden ilk müellifler Plinus, Strabon ve Tacitus’tur. Plinius, *Historia Naturalis* adlı eserinde yaklaşık olarak Büyük İskender ile aynı çağda yaşamış ve Germen ülkesini gezmiş Yunanlı bir yazar olan Messialialı Pytheas’dan naklen Germen ülkesinde Gutones diye anılan bir kabilenin olduğunu söylemiştir.⁴²⁹

Strabo, *Geographia*’sında *Hercynian* Ormanlarından bahsederken Gotları zikreder. Ama Strabo, *Butones* şeklinde yazmıştır. Tacitus, miladi 98 yıllarında kaleme aldığı *Germania*’sının 43. bölümünde “Lugiilerin ötesinde krallarla yönetilen Gutones (Gotlar) bulunduğunu anlatır. Milano Piskoposu Ambrosius, 380 yıllarında İmparator Gratian’a sun-

⁴²⁸Henry Bradley,, *Story of The Goths, From the earliest time to the Gothic dominion in Spain*, Press of G. P. Putnam’s Sons New York, London, 1888, <https://ia801401.us.archive.org/17/items/storygoths00bradgoog/storygoths00bradgoog.pdf> , (08.12.2018), ss. 5-14.

⁴²⁹Gaius SecundusPlinius, , *Natural History*, Trans. John Bostock, M.D. F.R.S. AKD H. T. Riley, Esq, B.A. Late Scholar of Clae Hall, Cambridge, 1855. I/345-346.

duğu *De Fide* adlı eserinde Gotları Tevrat'taki Hog ve Magog(Yecüc ve Mecüc) ile ilişkilendirir. Hieronymus ve Orosius da aynı fikirdedir. Augustinus ise Gotları İskitler olarak bilir.⁴³⁰

Gotların tarihi hakkında ilk eserlerden birinin müellifi olan Sevilalı Isidorus Hispalensis, *Historia de Regibus Gotharum, Vandalorum et Suevorum* adlı eserinde Gotları Nuh'un oğlu olan Yafes'in oğlu *Me'cüc'den* geldiğini söyler. İskitler de yine bu soydan gelmişlerdir. *Got* ve *İskit* (*Getae, quasi Scythae*) isimleri de birbirine fazla uzak kelimeler değildir. Her nasıl olmuşsa bir harf değişerek ve bir harf silinerek *Gethae* kelimesi *Scythae*'e dönüşmüştür. Onlar, Batı'nın sarp dağlarında yaşarken Hunların saldırısına uğramış, Gotlar da Tuna Nehrini geçerek kendilerini Roma topraklarına atmıştır.⁴³¹

Gotların kökeni hakkında bilgi veren kaynakların en eskilerinden biri, kendisi de bir Got olan Bizanslı tarihçi Jordanes tarafından 551 yıllarında İstanbul'da kaleme alınan *De origine actibusque Getarum* (*Gotların Serüveni ve Menşei*) adlı eserdir. Jordanes'e göre Gotlar, kuzey denizinde bulunan Scandza adlı bir adadan çıkarak Avrupa'ya yayılmışlardır. *Scandza* dediği ada İskandinavya olmalıdır.⁴³²

Jordanes'in konuyla ilgili verdiği bilgiler doğru kabul edilmektedir. Onların, İskandinavya'dan geldiği tartışma konusu edilmemekte ve bugünkü İsveç'te bulunan Doğu ve Batı Gotland bölgesi bunun delili kabul edilmektedir. İskandinav dilleriyle Gotça arasındaki yakınlık da bunu desteklemektedir. İskandinav dillerindeki *göt*veya *gut* suyun ırmağa dökülmesi anlamına geliyor. Almandadaki *giessen-goss* fiili gibi. Gotlar da ırmağın denize döküldüğü yerin halkı anlamına geliyor. Gotland'da konuşulan Gutnian dili Gotçaya benzemekle birlikte aynı dil değildir. İskandinavya dilleri Kuzey Germencesi, Gotça da tükenmiş Doğu Germencesi sayılır. Hun istilas sırasında Gotlar Güneydoğu Avrupa'ya yayılmışlardı. 375-550 arasında vuku bulan Kavimler Göçü esnasında Gotlar Doğu ve Batı Gotları (Ostrogot ve Vizigotlar) olarak iki kola ayrılmıştır. Bu isimlendirme kendilerinin yerleştiği yöne göredir.⁴³³

⁴³⁰Todd Krause, and Johnatan Slocum, , "Gothic Online, Series Introduction", *Linguistic Research Center*, The University of Texas at Austin, <https://lrc.la.utexas.edu/eieol/gotol> (14.03.2020). Lessons, 9-10.

⁴³¹Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, Trans. Guido Donni & Gordon B. Ford, Second Edition, Leiden. 1970, s. 30.

⁴³²Jordanes, *The Origins and Deeds of the Goths*, Charls C. Mierow Trans, Princeton, 1915.

⁴³³Krause and Slocum, *Gothic Online, Series Introduction* ss. 42-43; Hinds, *Goths*, ss. 9-11.

Gotlar III. yüzyılın ortalarında bugünkü Rusya toprakları üzerinden Karadeniz sahillerine kadar yayılmışlardır. Göç şartları doğal olarak onları savaşçı olmaya zorlamıştır. Civar kavimler, Gotların yağmalarına maruz kalmıştır. Roma ordusunun bu akınlara karşı koyma girişimi çok fazla işe yaramamıştır. İmparator Decius ve oğlu, Got Kralı Cniva ile giriştiği bir savaşta (251) hayatını kaybetmiştir.⁴³⁴

Tarihi kayıtlar bize Gotların idari sistemi, hakkında fazla malumat vermemektedir. Bazı Romalı ve Yunan yazarlar, onların liderleri için kral ifadesini kullanır. Latince *rex*'in Gotça karşılığı *reiks*'ti. Ancak Latince *rex*'in mutlak söz sahibi ve sözü kanun olan bir anlamı vardır. Oysa Gotların *reiks*'i böyle bir şey değildi. Sadece savaş zamanında yetkileri eline alan normal hayatta akraba bağlarıyla kendisine bağlanan halkını ikna ve tavsiye ile yöneten biriydi.⁴³⁵

Gotlar Doğu ve Batı Gotları olarak iki kola ayrılmıştı. Gotların yaşadıkları bölgelerin doğusundakilere Ostrogot, batısındakilere Vizigot denmiştir. Ancak an *ostro* ve *vis* Doğu ve Batı anlamında değildir. *Ostro* ihtişamlı, *visi* asil anlamındadır.⁴³⁶ Gotlar kendileri için bu isimleri kullanıyor değillerdi. Ostrogot ve Visigot isimleri ilk defa Ostrogot İtalya'sında hüküm süren Büyük Theodoric'in hizmetinde çalışan tarihçi Cassiodorus tarafından kullanılmıştır. Vizigotlar kendilerine *Thervingi*, Ostrogotlar da *Greuthingi* derlerdi. Thervingiler *Balthi* sülalesi tarafından, Geruthingiler de *Amali* sülalesi tarafından yönetiliyordu.⁴³⁷

Vizigotlar yaklaşık bir asır yaşayacakları Daçya'ya yerleşmişlerdi. Ostrogotlar ise bugünkü Ukrayna topraklarına yerleşmişlerdi ve insanların korktuğu atlı savaşçılardı. Fakat gerçek süvariler olan Hunlar sahneye çıkınca Ostrogotlar yenilerek Hunların hâkimiyetine girmiş, Vizigotlar ise Hristiyanlığı kabul etmek şartıyla Roma topraklarına sığınmışlardır.⁴³⁸

⁴³⁴Lars, Munkammar, "Wulfila the Goths and the Bible," *Wulfila 311-2011, International Symposium* , s. 43; Hinds, *Goths*, ss. 15-18.

⁴³⁵Hinds, *Kathryn, Goths*, ss. 12-26

⁴³⁶Munkammar, "Wulfila the Goths and the Bible", s. 43.

⁴³⁷Mark, Joshua, "The Goths", *Ancient History Encyclopedia*, 2014 <https://www.ancient.eu/Vandals/>, (08.12.2018).

⁴³⁸Munkammar, "Wulfila the Goths and the Bible", s. 43.

2.3. Gotların Hristiyanlık öncesi İnançları

Gotların pagan oldukları bilinmekle birlikte eski yazarlardan hiçbiri onlara ait Tanrı isimleri zikretmez. Ancak diğer Germen akrabalarının, Wodan (Rüzgâr Tanrısı), Twi (Zeus?) gibi Tanrısal varlıklara, *ansi (aether: esîr)* dedikleri ruhani varlıklara taptıkları sanılmaktadır. Tanrılarını tasvir eden tam olarak heykel denebilecek putları yoktu. Got tanrıları sadece ağaç bir kazığın üst kısmına yontulmuş baş kısmından ibaret heykellerdi. Bu heykeller festivallerde halk arasında dolaştırılıyordu. Savaş Tanrısı olarak taptıkları tahtadan oyulmuş bir tanrıdan da bahsedilir. Dini bayramlarda hayvan kurbanı kesip yedikleri bilinmektedir.⁴³⁹

Gotların yönetici sınıfı ve asiller de yarı Tanrı gibi hürmet görürdü. Tahtadan yaptıkları ve saygı gösterdikleri putları eski krallarının heykelleriydi. Got olmayan birinin Got inançlarını kabul etmesi ya da onların ibadetlerine iştirak etmesi olası değildi. Zira inanç ve ibadetleri Gotların tarihi ve yaşadıklarıyla alakalı şeylerdi ve doğal olarak Got olmayanları ilgilendirmeyen şeylerdi.⁴⁴⁰

2.4. Rahip Wulfila ve Gotların Hristiyanlığa Girişi

Wulfila'nın ailesi aslen Kapadokya bölgesinde bulunana Parnassus şehri yakınında bulunan Sadagolthina köyünden Gotların bölgeyi yağmalaması esnasında Kapadokya'dan birçok esir alınarak o günkü Gothia toprakları dâhilinde olan Daçya'ya (Romanya) götürülmüştü. Gotların yerli halktan köle olarak götördükleri Hristiyanlar, Gotların arasında dinlerini yaşamaya devam etmişler hatta Gotlardan birçoğunu Hristiyanlığa çevirmişlerdi. Wulfila'nın ataları Kapadokya'dan getirilen bir ailedendi. Babası Got, annesi de Kapadokyalı idi.⁴⁴¹

Söylenceye göre Wulfila 311 yılında bu günkü Romanya sınırlarında kalan Tuna Nehri'nin kuzeyinde kalan vadi bölgesinde doğmuş. Hayatının çoğunu Moesia'da geçirmiş.(Bugünkü Bulgaristan toprakları). Stara Planina(Koca Balkan Dağları) eteklerinde bir yerleşim yerinde Kutsal Kitap'ı Gotçaya çevirmiş.⁴⁴²

⁴³⁹Bradley, *Story of The Goths, From the earliest time to the Gothic dominion in Spain*, s. 5.

⁴⁴⁰Kostial, Kostial, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, ss. 92-93.

⁴⁴¹Philostorgius, *Ecclesiastical History*, s. 20; Kostial, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, s. 95.

⁴⁴²Milev, Rossen, "Wulfila's Cultural Heritage in Bulgaria and the Eastern Orthodox Tradition", *Wulfila 311-2011, International Symposium*, Upsala, Maj 2011, s. 125,

Wulfila, 332-337 yılları arasında Gotları temsilen İmparator Konstantin'i ziyaret etmişti. Otuz yaşlarında iken Gothia'da, Gotlara ait bir kilisede Kutsal Kitap Okuyucusu(Lektör) olarak görev yapmış, bu görev onun kutsal kitap hakkında bilgisinin derinleşmesine ve ilerde iyi bir mütercim olmasına zemin hazırlamıştı. Gotların kiliselerinde ayinler Gotça icra ediliyordu. Bu yüzden Wulfila, Kutsal Kitap'ı tercümeyi gerekli görmüştür.⁴⁴³

347-348 yıllarında Vizigot kralı Aorich zamanında Gotia'da Hristiyanlığa giren Gotlara karşı baskı yapılmaya başlandı. 369'lu yıllara gelindiğinde Aorich'in oğlu Athanaric tarafından baskılar iyice arttırıldı. Antik Çağ tarihçisi Orosius Athanarich'in birçok Hristiyanı öldürttüğünü ve çadırdan oluşan kiliselerini ateşe verdiğini nakletmektedir.⁴⁴⁴ II. Konstantius Wulfila'ya haber gönderip kendilerini memnuniyetle ülkesine kabul edeceğini bildirmiş ve ülkesine davet etmiştir.⁴⁴⁵

348 yılında zulümden kaçan Hristiyan Vizigotlar Konstantius tarafından Moesia'ya yerleştirilmiş ve bölgeye Gothi Minores(Küçük Gotya) ismi verilmişti. Wulfila o zaman bir Roma şehri olan Nicopolis ad Istrum şehri yakınlarında yaşamıştı. Bu bölgede yaşayan Vizigotların soyu Ortaçağ'da kurulan ilk Bulgar Kırallığına kadar dillerini, inançlarını ve kültürlerini korumuşlardı. Dokuzuncu yüzyılda bölgeyi gezen Frank seyyah Walahfrid Strabo Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda bulunan Karadeniz sahilindeki Tomis(Kostanza) şehrinde hâlâ Gotça dilinde İncil ve dualarla ibadet eden insanlara rastladığını kaydetmiştir.⁴⁴⁶

Isidorus, İmparator Valens döneminde Athanaric'in tüm Gotların başına geçtiğini ve on üç yıl boyunca Hristiyanlara baskı yaptığını, putlara kurban sunmayan Hristiyanları öldürterek onları Roma topraklarına kaçmaya zorladıklarını anlatmaktadır.⁴⁴⁷

Roma İmparatoru tüm Hristiyanların hamisi konumunda olduğundan böyle bir tutum Roma'ya kafa tutmak anlamına da geliyordu. İmparator Valens Athanarich üzerine

⁴⁴³Hinds, *Goths*, s. 28.

⁴⁴⁴Kostial, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, s. 90.

⁴⁴⁵Kostial, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, s. 48-49; Hinds, *Goths*, s. 28.

⁴⁴⁶Milev, "Wulfila's Cultural Heritage in Bulgaria and the Eastern Orthodox Tradition", ss. 125-126.

⁴⁴⁷Isidorus, *Isidorus, History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 6.

yürüyüp hezimete uğrattı. Ancak doğuda da daha güçlü bir düşman olan Sasanilerle sürekli başı dertte olduğundan Gotlarla müzakereyi de kabul etmek zorunda kaldı.⁴⁴⁸

Roma topraklarına sığınmak için gelen en büyük Hristiyan Got dalgası 382-395 yılları arasında olmuştur. 376 yılından itibaren Hunlara karşı koyamayarak kaçan Gotlar Roma İmparatorluğuna sığındılar. Kilise tarihçisi Socrates'in anlattıklarına göre İmparator Valens mültecilere şefkatle davrandı. Bu arada bu durumunu onları Hristiyanlaştırmak için de değerlendirerek Aryüsçü Hristiyanlığı kabul etmek şartıyla ilticalarını kabul ederek onları Trakya bölgesine yerleştirdi.⁴⁴⁹

Valens tahta çıkışının on üçüncü yılında (415) iki Got Lideri Athanaric ve Fritigen arasında savaş çıkmıştı. Fritigen Roma'dan yardım istedi. Valens, Fritigen ve halkına yardım için Athanarich üzerine yürüdü. Arthanarich yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Fritigen ve halkı Hristiyanlığa girerek önceden gelmiş olan Hristiyan Gotlarla buluştular.⁴⁵⁰ Rahip Wulfila Hristiyanlığa giren halkına okuma yazmayı öğretip Kutsal Kitap'ı dillerine çevirdi. Kendisi Ortodoks bir Kilise tarihçisi olan Sozomenus, Wulfila'nın Aryüsçü olmasına rağmen Hristiyanlığın farklı görüşlerine değinmeyip halkına güzel ahlakı ve barışı anlattığını, kötü olan hiçbir şey söylemediğini anlatır.⁴⁵¹

Theodoretus Gotların Aryüsçü Hristiyanlığı tercih etmelerini Auxentius'un kurnazlığı ve ikna gücüyle açıklamaya çalışır. O bu yeteneği sayesinde Valens'i yönlendirdiğini anlatır. Theodoretus, aynı inanca sahip iki grubun barış içinde yaşatmaktan başka derdi olmadığını söyleyerek Wulfila'yı Ortodoksların hışmından korumaya çalışır. Theodoretus, Auxentius sayesinde Valens devrinden itibaren Gotların Baba'nın Oğul'dan büyük olduğunu savunduklarını ancak yaratılmış olduğunu kabul etmediklerini nakleder.⁴⁵²

Wulfila'nın ölümüne yakın tarihlerde İtalyalı piskopos Ambrosius, Aryüsçülüğü ortadan kaldırmak için Ortodoks bir imparator olan Thodosius'a telkinlerde bulunuyordu. Bu amaçla 381 yılında İstanbul'da bir konsil toplanmasını sağladı. İznik Konsilinden sonraki bu ikinci ekümenik konsilde, başta Aryüsçülük olmak üzere diğer Hristiyan mez-

⁴⁴⁸Kostial, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, ss. 89-90.

⁴⁴⁹Socrates, *Ecclesiastical History*, IV/33-34.

⁴⁵⁰Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 7; Socrates, *Ecclesiastical History*, IV/33-34.

⁴⁵¹Sozomenus, *Ecclesiastical History*, VI/37.

⁴⁵²Theodoretus, *Ecclesiastical History*, IV/33.

hepler yasaklanarak İznik öğretisi İmparatorluğun resmi dini haline getirildi. Konsile iştirak eden Wulfila Aryüsçülüğü savunmaya devam etti ancak konsilin devam ettiği günlerde öldü.⁽³⁸³⁾⁴⁵³

Wulfila, ölüm döşeginde Aryüsçü inancına bağlılığını teyit eden amentüsünü yazdırmıştı. Öğrencisi Auxentius tarafından nakledilen bu amentü şöyledir:

Ben inandım ki Baba görünmez olan ve tek doğmamış olan Baba Tanrı'dır. İsa Ondan tek doğandır. Rabbimiz ve her şeyin yaratıcısıdır. O Baba'ya denk değildir. O halde tek bir tanrı vardır ve O Tanrımızın(İsa'nın) da Tanrısıdır. Ve Kutsal Ruh'a inandım. O aydınlatan ve kutsayan güçtür. Mesih dirildikten sonra havarilerine "Kulak verin! Babamın vaadini size gönderiyorum. Yücelerden gelecek güçle Kudüs Şehrinde kalın!" (Luka, 24:49) Ve yine demişti ki: "Kutsal Ruh'a size gelen güce sahip olacaksınız." (Resullerin İşleri: 1:8) O ne Tanrı'dır ne Rab'dır, ancak Mesih'in hizmetkârıdır. Oğul'a eşit değil her konuda onun emri altındadır. Ve yine inanıyorum ki, Oğul her konuda Baba Tanrının emri altındadır ve ona itaatkârdır.⁴⁵⁴

Auxentius, Wulfila'nın Kutsal Kitap'ı titizlikle tetkik ettiğini; katıldığı konsillerde, yazılarında ve verdiği vaazlarda Homoousianların(İznikçilerin) yanlışlarını ve cürümlerini anlattığını nakleder. Auxentius, Wulfila'nın iman ikrarının giriş bölümünde Wulfila'nın teolojisinin temel ilkelerini anlatmıştır. Satır aralarında hocasına övgüler dizmeyi de ihmal etmemiştir.⁴⁵⁵ Wulfila'ya göre Tek ve gerçek bir Tanrı vardır. Mesih'in babasıdır. Ve Mesih'in kendisi ikinci derecededir. Yalnızca Baba doğmamış, ezelî, ebedî, bozulmaz, kavranılamaz, bedensiz öz, parçalardan oluşmamış ve değişmezdir. Kıyas kabul etmez şekilde her şeyden büyüktür. Tanrılığı bölünmez ve azalmaz. Gelenek ve Kutsal Kitap'ı n otoritesine göre her şeyin yaratıcısı olan bu ikinci Tanrı, Baba tarafından yaratılmıştır ve ezelî değildir. Tanrı'dır ve Rab'dır, büyük kraldır, büyük gizemdir, kurtarıcıdır ve her şeyi İncil'e uygun olarak icra etmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵³Kostial, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, s. 107.

⁴⁵⁴Auxentius Dorosterensis, "Epistula de Fide Vita et Obitu Wulfilae]" im Zusammenhang der "Dissertatio Maximini contra Ambrosium", *Aus der Schule des Wulfila*, Herausgegeben von Friederic Kaufmann, Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg, 1899. Pr. 63, s. 76; HervigWolfram, , *Die Germanen*, Verlag, C. Beck, 1995, 3. Bearbeite Auflage, München, 1997, s. 84; Marchand, Jim, "Auxentius on Wulfila", <https://faculty.georgetown.edu/jod/texts/auxentius.Trans.html>, (13.10.2020); "Letter of Auxentius on Bishop of Ulfilas", *Contra Modalism*, <https://contramodalism.com/letter-of-auxentius-on-bishop-ulfilas/?frame-nonce=bfb830ea4>, (14.10.2020).

⁴⁵⁵Bk. Scott, *Ulfilas Apostle of the Goths*, ss. 109-113; Marchand, *Auxentius on Wulfila* ; "Letter of Auxentius on Bishop of Ulfilas", *Contra Modalism*.

⁴⁵⁶Scott, *Ulfilas Apostle of the Goths*, ss. 109-110; Marchand, Jim, "Auxentius on Wulfila" , <https://faculty.georgetown.edu/jod/texts/auxentius.Trans.html>, (12.11.2020); "Letter of Auxentius on Bishop of Ulfilas", *Contra Modalism*. <https://contramodalism.com/letter-of-auxentius-on-bishop-ulfilas/>, (12.11.2020).

Auxentius, Wulfila'nın teolojisini açıkladıktan sonra onun İznikçi teoloji hakkındaki değerlendirmelerini nakleder. İsa'nın Tanrı ile aynı özden olduğu öğretisi Şeytanın icat ettiği iğrenç bir öğretilerdir. Bozuk bir inançtır. Onlar yerde ve gökte görünür görünmez her şeyi yaratabilen Tanrı'nın, Oğlunu yaratamayacağını savunurlar.

Wulfila Baba ile Oğul, ezeli ile doğmuş olan, Yaratıcının yaratıcısı Baba ile (diğer) mahlûkatın yaratıcısı Oğul arasında kesin bir fark olduğunu anlatmıştır. Baba Rab ve Tanrı'dır. Oğul diğer mahlûkatın yaratıcısıdır. Oğul Babaya benzer ancak bu Makedonyalı sapkınların anladığı gibi değil Kutsal Kitap'ın anlattığı bir benzerliktir.

Wulfila Mani, Marcion, Montanus, Samsatlı Pavlus, Sabellius, Macedonius taraftarları Antropianlar, Patripasyanlar, Aynı Özcüler(İznikçiler) Benzer Özcüler(Yarı-Aryüsçüler) gibi tüm heretiklerin Hıristiyan değil deccal olduklarını, dindar değil mücrim olduklarını, gerçek Tanrı'ya ibadet etmediklerini, öğretmek yerine ayarttıklarını anlatmıştır. Wulfila havarilerin ve şehitlerin yolundan gitmiş heretiklerin fikirlerini çürütmüş, İsa'nın koyunlarını aç kurtlardan korumuştur.⁴⁵⁷

2.5. Got Dili ve Tarihçesi

Gotça artık konuşulmayan Germen dilleri grubuna aittir ve yaşayan Germen dillerinden İngilizce, İskandinav dilleri, Flamanca ve Almancaya akraba bir dildir. Bu yüzden hayli benzerlikler arz etmektedir. Miladi ilk yüzyıla kadar Germen kavimlerinin birbirlerini anladıkları sadece lehçe düzeyinde bir far olduğu bilinmektedir. Eski Latin yazarlar, Gotlarla birlikte Kavimler Göçünü yaşayan Vandalların da Gotlarla aynı dili kullandıklarını zikretmektedir.⁴⁵⁸ Grek tarihçi Procopius Gotların, Gepidlerin ve Vandalların aynı dili konuştuklarını nakletmektedir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷Charles Scott, *Ulfilas Apostle of the Goths*, Macmillan and Bowels, Cambridge, 1885, ss. 109-113; Marchand, *Auxentius on Wulfila; Contra Modalism*. "Letter of Auxentius on Bishop of Ulfilas",

⁴⁵⁸Bradley, *Story of The Goths, From the earliest time to the Gothic dominion in Spain*, ss. 5.4-8.

⁴⁵⁹Procopius Caesariensis, *Historiarum tetradis I*, Byzantinae, ed. Emendatior et Copiosior, Consilio, BG. Niebuhrii C. F. Istituta Auctoritate, Academiae Litterarum Regiae Borussicae, Bonnae, 1803, I/313; Bk. "Die gotische Bibel" *Plattdeutsch –niederdeutsch*; Bk. Jennifer Neal, *Visigoths and Romans: Integration and Ethnicity*, 9 May 2011, Final Thesis, <https://www.pacificu.edu/sites/default/files/documents/Jennifer%20Neal.pdf>, (12.08.2018), s. 27.

Got dili hakkındaki malumatın çoğunu IV. yüzyıl Aşağı Tuna bölgesinde Vizigotlar arasında yaşamış olan Wulfila'nın Kutsal Kitap çevirisine borçluyuz. Bugün elimizde bulunan el yazması Wulfila'nın kendi el yazması değil İtalya'da 493-554 yılları arasında hüküm süren Ostrogot Krallığı dönemine aittir.

Wulfila'nın Kutsal Kitap çevirisinin kullanımı, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda Güney Avrupa'da bölgeyi fetheden Gotlar vesilesiyle bir dereceye kadar yayılmıştır. Ostrogot Krallığının yıkılışından sonra Gotçanın yaşadığına dair izler yoktur. Müslümanların İspanya'yı fethine kadar Vizigotların dillerini koruyup koruyamadıklarını da bilmiyoruz.

Dokuzuncu yüzyılda Alman rahip Walafrid Strabo, Gotların Aşağı Tuna bölgesindeki kiliselerde hâlâ Gotçayı kullandıklarını zikreder.⁴⁶⁰

Yıkılan Doğu Roma Ostrogot, Vizigot, Vandal, Burgond ve Lombard Krallıklarını kurup sırayla tarih sahnesinden çekilen ve yerel halkla karışıp Got kimliğini ve dilini kaybeden Gotların, kendi dilleriyle ayakta kalabilmiş son kalıntılarına bir Alman seyyah tarafından on VI. yüzyılda, Kırım'da rastlanmıştır.⁴⁶¹

1563 yılında Flaman diplomat Ogier Ghiselin de Busbeck, Kırım'a gelip yerli halkla konuşarak bir Gotça sözlük hazırlamıştır. Bu tarihlerden sonra Kırım Gotları da tarihin karanlığına gömülmüşlerdir.⁴⁶²

2.6. Aryüşülerin İncili (Wulfila'nın Gotça Kutsal Kitap Çevirisi)

Bugün elimizde bulunan Gotça en önemli nüsha Upsala Üniversitesi Kütüphanesinde korunmuş olan *Gümüş Nüsha*'dır(Codex Argenteus). IV. yüzyılda Rahip Wulfila tarafından Gotçaya tercüme edilen Kutsal Kitap, Gotçadaki biricik eser ve dil tarihi açısından da çok önemli bir hazinedir. Yazıldığı IV. yüzyıldan bir asır sonra Ostrogotların başkenti Ravena'da gümüşle yazılmış ve süslenmiş bir nüsha Kral Theodoric'e sunulmuştur. Oradan Werden'de bir manastıra, oradan Hrad'daki İmparator II. Rudolf'un saray kütüphanesine, oradan da Prag'daki bir kaleye götürülmüştür. Otuz Yıl Savaşlarının so-

⁴⁶⁰William G. Moulton and Anthony. F. Buccini, "East Germanic languages", *Encyclopedia Britannica*, 2019, <https://www.britannica.com/topic/East-Germanic-languages#ref663491>, (22.01.2019).

⁴⁶¹Anders Kaliff, "The Origins of the Goths, Mysterious and Misunderstood", *International Symposium*, Uppsala University June 15-18, 2011. s. 39.

⁴⁶²Munkammar, "Wulfila, the Goths and the Bible", s. 47. Hinds, *Goths*, s. 41.

nunda İsveç ordusu tarafından ele geçirilip İsveç'e, Kraliçe Christiana Kütüphanesine getirilmiştir. Bir ara yurt dışına çıkarılmış ancak satın alınarak şimdiki yeri olan Upsala Kütüphanesine yerleştirilmiştir.⁴⁶³

Geleneğe göre Wulfila Kitabı Mukaddes'in tamamını çevirmişti. Sadece Wulfila açısından fazlasıyla savaş sahnesi içerdiği için Krallar Kitabı çevrilmemişti. Çünkü Wulfila şiddeti tasvip etmiyor ve vatandaşlarını savaşa teşvik etmek istemiyordu.⁴⁶⁴

Wulfila, Grekçe metni esas almakla birlikte diğer versiyonlar ve tefsirlerden de yararlanmış olmalıydı. Eski Latince tercümeyle de müracaat ettiği ileri sürülmektedir. Isidorus onun hem Eski ve hem de Yeni Ahit'i tercüme ettiğini söylemektedir.⁴⁶⁵ Ancak bazı araştırmacılar Wulfila'nın, bu işi bitirebilecek kadar bir zamanının olmadığını ileri sürerek, Kitabı Mukaddes'in tamamını çeviremediğini iddia etmektedirler.⁴⁶⁶

Gümüş Nüsha sadece Yeni Ahit'ten oluşur ve 336 sayfadır. Erguvanî parşömene büyük kısmı gümüşlü mürekkeple bazı kısımları da altınlı mürekkeple yazılmıştır. Cildi değerli taşlarla bezenmiş ve bir sanat harikası haline getirilmiştir.

Milano'da Ambrosiana Kütüphanesinde Gotça beş el yazması İncil daha bulunmaktadır ki VI. yüzyılın sonlarına ait ve Theodoric'e sunulan Gümüş İncil'den istinsah edilmiş olmalıdır. Ambrosiana Nüshasına ait olduğu anlaşılan orijinal yazısı silinip yeniden yazılmış(palimpsest) bazı el yazmalar Torino ve Vatikan Kütüphanelerinde bulunmaktadır. Ambrosiana Nüshası, İnciller, Pavlus'un Mektupları ve Nehemya kitabından oluşmaktadır. Vatikan Kütüphanesindeki nüsha, ek olarak *Yuhanna Tefsiri'ni(Skeireins)* de içermektedir. Herzog August Kütüphanesindeki nüsha(*Codex Carolinus*) üzerine yeniden yazılmış dört İncil ve Pavlus'un Romalılarına Mektubunun 11-15. bölümlerini içermektedir. VI. yüzyılın başlarında ve Gotça-Latince iki dilde yazılmıştır.⁴⁶⁷

⁴⁶³Kaliff, "The origins of the Goths, Mysterious and Misunderstood", s. 39; Lars Munkammar, "The Codex Argenteus, and its printed editions", 2010, https://ub.uu.se/digitalAssets/592/c_592138-l_1-k_munkhammar-editionerna-eng.pdf, 02.06. 2020, s. 2; "Die gotische Bibel" *Plattdeutsch -niederdeutsch*, 2017, http://www.plattdeutsch-niederdeutsch.net/gotische_bibel.html, (31.01.2018).

⁴⁶⁴Philostorgius, *Ecclesiastical History*, s. 21; *Hinds, Goths*, s. 28.

⁴⁶⁵Bk. "Die gotische Bibel" *Plattdeutsch -niederdeutsch*; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, Trans. Guido Donni & Gordon B. Ford Second editions, Leiden. 1970, par. 6-8.

⁴⁶⁶Munkammar, "Wulfila, the Goths and the Bible", s 47; Bk. Mirsanu, Dragoş, "For Want to a Better Word; Religious Terms in The Gothic Bible in relation to Greek and Latin", *Centrul de Studii Biblico-Filologice*, 2011, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A7284/pdf>, (03 02. 2019). s. 31-32.

⁴⁶⁷Munkammar, "Wulfila, the Goths and the Bible", s 47; Mirsanu, Dragoş, "Centrul de Studii Biblico-Filologice" s. 32.

Gotça Kutsal Kitap'ın neşri de yapılmıştır. Gümüş Nüsha 1665 yılında Franciscus Junius tarafından neşredilmiştir. Son baskı Upsala Üniversitesinin 1927'de yaptığı baskıdır.⁴⁶⁸

Bu gün bize ulaşan Gotça Kutsal Kitap'ın bazı kısımları eksiktir. Bunun nedeni bilmiyoruz. Kasıtlı olarak Wulfila mı bu bölümleri çevirmedi yoksa sonradan mı bir şekilde kayboldu? Bu konuda herhangi bir bilgi ve yorumu da rastlamadık. Bu konu ayrı bir araştırma konusu da olabilir. Mevcut Gotça Kutsal Kitap'ın eksik kısımlarını gösteren bir tabloyla gösterebiliriz.⁴⁶⁹

Yeni Ahit:

İnciller:

Matta 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 25 | 26 | 27

Yuhanna 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16 | 17 | 18 | 19

Luka 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 14 | 15 | 16 | 17 | 18 | 19 | 20

Markos 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16

Pavlus'un Mektupları:

Romalılara 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16

Korintliler I 1 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16

Korintliler II 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13

Efesliler 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6

Galatyalılar 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6

Filipililer 1 | 2 | 3 | 4

Koloseliler 1 | 2 | 3 | 4

Selanikliler I 2 | 3 | 4 | 5

Selanikliler II 1 | 2 | 3

Timoteus I 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6

⁴⁶⁸Munkammar, "Wulfila, the Goths and the Bible", s. 48.

⁴⁶⁹<http://www.wulfila.be/gothic/browse/>, 29.08.2020.

Timoteus II 1 | 2 | 3 | 4

Titus1 | 2

Filemun 1

Diğer Küçük fragmanlar:

Nehemiah5 | 6 | 7

Skeireins1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8

Signatures 1 | 2

Calendar10 | 11

2.7. Gotça İncil ve Teolojinin Temel Kavramları

Maurice Wiles'e göre Gotça versiyon üzerinde yapılan ince tetkikler gerek İnciller gerekse Mektupların defalarca Latince metin ve Ortodoks yorumların modifikasyonuna uğradığını göstermektedir.⁴⁷⁰

Gotça hakkında tüm bildiğimiz, Wulfila'nın Kutsal Kitap çevirisi ve bazı litürji (dua, tesbihat vb.) metinleridir. Tarihi deliller bize Wulfila'nın çevirisini Grekçe nüsha-dan bazı bölümler hariç tüm Kutsal Kitap'ı çevirdiği yönündedir. Ancak elimize ulaşan çeviri daha sonra istinsah edilen Ostrogot İtalya'sına ait Nehemya hariç Eski Ahit'in eksik olduğu nüshadır.

Wulfila'nın çevirisiyle Gotçanın Hristiyan dini terminolojisiyle bir evrilme yaşa-dığı söylenebilir. Eldeki nüshanın Batı'ya doğru göçlerle Gotçanın Latineden etkilendiği döneme ait olduğundan hemen hemen şüphe yok gibidir. Bu sürecin tam olarak nasıl ge-liştiğine tam olarak vakıf olunamasa da Hieronymus ve Salvianus, Gotça metnin Latince tercümelerle teması sonucu adaptasyon ve değişikliklere maruz kaldığını belirtmişler-dir.⁴⁷¹

Çeşitli kavimlerin Hristiyanlaştırılması sürecinde bu kavimlerin dillerinde bir vaf-tiz edilme ve Hristiyanlaştırma ameliyesine tabi tutulduğu söylenebilir. Nitekim daha

⁴⁷⁰Maurice Wiles, , *Archetypal heresy Through Centuries*, Oxford University Press Inc, New York, 1996, s. 49.

⁴⁷¹Dragoş Mirsanu, , "For Want to a Better Word; Religious Terms in The Gothic Bible in relation to Greek and Latin", ss. 31-45, *Centrul de Studii Biblico-Filologice*, 2011, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A7284/pdf> (03. 02. 2019). s. 32.

önce Doğuda Süryanice, Kiptice ve Ermenice böyle bir süreci yaşamıştı. Gotça da Latince'nin izinde bu süreci yaşamıştır. Grekçe konuşulan dünyada Hristiyanlığın terminolojisi oluşturulurken kelimelerin, Paganlığın kavramlarıyla karışmaması için yenileri türetilmiştir. Latince dini terminoloji oluştururken de bir hayli Grekçe terim ödünç alınmıştır.⁴⁷²

Hristiyanlık Batı'da yayılırken Grekçeden Latinceye, Latince'den Gotçaya bir linguistik trafiği yaşandığı söylenebilir. Metodoloji açısından ödünç kelimeler evrensel bir terminoloji oluşturmada ilk akla gelen yöntemi oluşturmuştur. Mesela Grekçe *ἐκκλησία*'nın(*ekklessia*) Latinceye *ecclesia* olarak geçmesi gibi. İkinci yöntem ödünç çeviriyi (loan-translation) oluşturan kısmî tercümedir. Kavram yapay bir metotla oluşturulmuştur. Mesela Grekçe *δικαιοσύνη*(*dikaiosis*) kelimesinin Latinceye *justificatio*; Gotçaya *mithwissei* olarak çevrilmesi gibi. Bunun anlaşılması kolay fakat entegrasyonu zordu. Üçüncü yöntem ödünç manadır. Kelime, alıcı durumundaki dile çevrildikten sonra da verici dildeki Hristiyanî manasıyla uyuşacak şekilde semantik manasını genişletmiştir. Alıcı dilde hâlâ varlığını devam ettiren pagan dini terimler daha az yapmacık, kolayca anlaşılabilir ve Hristiyanlığın mesajına uyum sağlamayı kolaylaştırabilecek bir yapı sunuyordu. Grekçe *κύριος*(*krios*)ve *σoterία*'nın(*soteria*) Latince *dominus* ve *salus* olması gibi. Ancak böyle durumlarda farklı dinlerin inançlarının birbirine karışması uzak bir ihtimal değildi. Bir başka yöntem seküler kavramın anlamını genişleterek eski dinle alakasını kesmeye çalışmaktı. Söz temsili Latince *redemptio* geri satın alma ve *fidye* anlamından dayken dinen *kefare*t anlamına doğru çekilmiştir.⁴⁷³

2.8. Gotlarda Kilise Yapılanması, Rahipler ve Aryüşçü Litürji

Mimari yapı olarak Aryüşçülerin kiliseleri diğer Hristiyanlarınkinden farklı değildi. Nitekim Ralf Bockmann, Ravena'da⁴⁷⁴ ve Ammaedara'daki Aryüşçü kilisesinin⁴⁷⁵ mi-

⁴⁷²Mirsanu, "For Want to a Better Word; Religious Terms in The Gothic Bible in relation to Greek and Latin", s. 33.

⁴⁷³Mirsanu, "For Want to a Better Word; Religious Terms in The Gothic Bible in relation to Greek and Latin", ss. 33-34; Ayrıca bk. Ekler, Gotça Dini terimler.

⁴⁷⁴Ostrogot Kralı Theodoric 'in yaptırdığı Sant'Apollinare Kilisesi.

⁴⁷⁵Haidra'nın(Bu günkü başkent Tunus) kuzeyinde düşen antik bir şehir. Bu şehirde Vandallar tarafından inşa edilmiş kilise kalıntısı mevcuttur.

marilerinin Ortodoks kilise mimarisinden farklarının olmadığını nakletmektedir. Bu yüzden Aryüsçü-İznik ihtilafının teolojik ve felsefi bir ihtilaf olduğunu, mimari ve ikonografi cihetinden bir farklılaşma yaşanmadığını ileri sürmüştür.⁴⁷⁶

Batı Roma'nın yıkılışından sonra kurulan krallık hanedanları Aryüsçü Hristiyanlığı tercih etmişti ancak halkın tamamı Aryüsçü değildi. Bu yüzden Ravenna, Roma, Milano şehirlerinde Aryüsçü ve Ortodoks kiliseler yan yana bulunuyordu.

Kuzey Afrika'da Aryüsçülük, Vandallardan önce marjinal bir role sahipti. Vandal iktidarı beşinci yüzyıl ve VI. yüzyılın başlarında Kuzey Afrika'daki Aryüsçü Kilisenin hamiliğini üstlenmiş ve Ortodoks Kiliseye karşı savunmuştu. Afrika'daki Roma elitleri de Aryüsçülüğü tercih etmişti. Belki de Vandal Krallığı üzerine yazılmış en önemli eserlerden biri olan *Vandal Koğuşturması Tarihi*'dir. Vandal Kralı Huneric'in hükümdarlığı zamanında 480'lerde Ortodoks bir rahip olan Vitalı Victor tarafından Kartaca'da kaleme alınmıştır. Victor'un anlattıklarına göre, Aryüsçü Vandal kralları vergiden muaf olan Ortodoks Hristiyanlara ait kiliseleri ve kilise mallarını müsadere etmiş, Vandal asillere ve askerlere dağıtmıştı. Kral Gaiseric Kartaca şehrinin şehir duvarları dışında bulunan Mcidfa'daki *Basiliusica Maiorum*'u müsadere etmiş binayı Aryüsçü kiliseye çevirtmişti. Bu bazilika, Ortodoks Hristiyanların çok hürmet ettiği önemli şehitlerin reliklerini barındırıyordu. Manevi değerinin yanında bazilika, önemli bir mülke de sahipti. Vandal hâkimiyetinin sonlarına doğru Hilderic döneminde tekrar Ortodoks kiliseye çevrildi.⁴⁷⁷

Haidra'da nispeten küçük olan *Melleus Bazilikası* da Aryüsçülere aitti. Bu bazilika Aryüsçü ve Ortodoks Kiliselerin fazla değişikliğe uğratılmadan her iki cemaat tarafından kullanıldığına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ziyaretçiler Ammaedara ve Kartaca'daki bu kiliselerin mimari açıdan Aryüsçüler tarafından mı yoksa Ortodokslar tarafından mı inşa edildiğine dair belirleyici bir işaret bulamazlar. Kuzey Afrika Aryüsçü Kiliselerinde duvar süslemelerine rastlanmaz, varsa da günümüze gelememiştir. Oysa Ravena'da beşinci yüzyıla ait Aryüsçü cemaate ait mozaik süsler günümüze gelebilmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶Ralf Bockmann, , “ The Non-Archeology of Arianism- What Comparing Cases in cathage, Haidra and Ravenna Can Tell Us about Arian Churches ”, *Arianism, Roman Heresy and Barbarian Creed*, ed. Guido M. Berndt, Ashgate Publishing Limited, Burlington, 2014, s. 210.

⁴⁷⁷Bockmann, “ The Non-Archeology of Arianism- What Comparing Cases in cathage, Haidra and Ravenna Can Tell Us about ‘Arian’ Churches ” s. 206.

⁴⁷⁸Bockmann, “ The Non-Archeology of Arianism- What Comparing Cases in cathage, Haidra and Ravenna Can Tell Us about ‘Arian’ Churches ”, s. 210.

Ostrogot Krallığının başkentliğini yapmış olan Ravena’da bulunan bazilikalar az çok orijinal Aryüsçü yapısını muhafaza etmiştir. Günümüzde *San Spirito Kilisesi* olarak bilinen *Santa Maria Kilisesi* 500’lerde Aryüsçü kilise olarak inşa edilmişti ve Aryüsçülere ait vaftizliği (baptisteri) muhafaza etmiştir. Vaftizlik, Aryüsçü kiliselerde Ortodoks Hristiyanlıktan gelenleri yeniden vaftiz etmek için kilisenin merkezi planında önem arz eden bir yapı elemanıydı. Vaftizlikteki kubbe mozaïği, orijinal dekorasyondan kalabilmiştir. Ortodoks vaftizlikteki kubbe mozaïği de benzer bir resim içermektedir.⁴⁷⁹

Her iki mozaik de İsa’nın Yahya tarafından Ürdün Irmağın davatiz edilmesini tasvir etmektedir. Aşağı kısmında da havariler resmedilmiştir. Bu tasvir, genelde küçük farklarla vaftizliklerde bulunmaktadır. Ortodoks tasvirde havariler debdebeli kıyafetlerle, mavi font ve kenger otu resimleriyle çevrilmiş şekilde resmedilirken; Aryüsçü versiyonunda havariler beyaz giysilerle, palmiye ağaçlarının resmedildiği altın rengi fon rengi kullanılmıştır.⁴⁸⁰

Kartaca, Ravenna ve Ammaedara bazilikaları örneklerinden anlaşılan odur ki Aryüsçü kiliseleri fiziki görünüş olarak Ortodoks kiliselerden zemin planı, litürji mekânları ve tasvirler bakımından farklı değildir. Maalesef beşinci yüzyıl Aryüsçü litürjisine ait bilgilere sahip değiliz. Kendilerine ait litürjileri var mıydı veya Ortodoks Litürjinin ayrı mıydı bilmiyoruz. Vizigot İspanya’ında Aryüsçüler yeni mühtedilere *Gloria Patri per Filium in Spirito Sanctii* formülasyonunu Aryüsçü akidesine uygun şekilde Oğul Baba’ya tabi olarak ondan aşağı şekilde yorumlanmıştı.⁴⁸¹

Aryüsçü Litürjide Wulfila’nın Gotça Kutsal Kitap çevirisi kullanılıyordu. Gotça Aryüsçü Litürjinin en azından bir kısmını teşkil ediyordu. Aryüsçü piskopos Cyrila, Ortodoks muarızıyla Latince bilmediğini gerekçe göstererek Latince tartışmayı reddederek Vandal Gotçasıyla tartışmıştır. Ostrogot İtalya’ında da en azından rahiplerin bir kısmı Gotça kullanıyordu. Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz havzası kaynaklı birçok belge Gotçanın rahiplik kurumu terminolojisinde de kullanıldığını göstermektedir. Vandal Kralı Huneric Doğu Roma İmparatorundan İstanbul’daki Aryüsçü cemaatin kendi dillerinde

⁴⁷⁹Bockmann, “The Non-Archeology of Arianism, What Comparing Cases in cathage, Haidra and Ravenna Can Tell Us about ‘Arian’ Churches”, s. 210.

⁴⁸⁰Bockmann, “The Non-Archeology of Arianism- What Comparing Cases in cathage, Haidra and Ravenna Can Tell Us about ‘Arian’ Churches”, s. 215.

⁴⁸¹Bockmann, The Non-Archeology of Arianism, What Comparing Cases in cathage, Haidra and Ravenna Can Tell Us about ‘Arian’ Churches” s. 217.

ayin yapmalarına izin vermelerini istemiştir. Ammaedara'daki litürji Vandal Gotçası ile Ostrogot Ravenna'sında da litürji kısmen Gotça icra ediliyordu. Vandal hâkimiyetinde bulunan Ortodoks cemaatte Gotça litürji cari idi. Aryüsçü ve Ortodoks kiliseler temelde aynı mimari ve ikonografiye sahipti. Aynı Kutsal Kitap'ı okuyor farklı yorumluyorlardı. Bir Hristiyan kiliseye girdiğinde biri ona bilgi vermedikçe Aryüsçü mü yoksa Ortodoks kilisesi mi olduğunu bilemezdi. Bu özellikle küçük yerleşim birimlerinde böyleydi. Vandal krallığı döneminde kaleme alınan bir *Eyyub Tefsiri* 'nde başkalarının(Ortodoksların) kiliselerine girmekten sakındırılmaktadır.⁴⁸²

2.9. Got Krallıklar

Yıkılan Batı Roma İmparatorluğunun topraklarında kurulan yeni krallıklar *Alanlar hariç* etnik açıdan Germen kavimlerinden ve Gotça konuşuyorlardı. Köken itibarı ile İran kavimlerinden Alanlar dâhil hepsi Wulfila'nın Gotça Kutsal Kitap'ını okuyorlardı. Bu bölümde her bir krallığın Aryüsçü Hristiyanlıkla olan alakasına ve mezhep kaynaklı mücadelesine değinmek istiyoruz.

2.9.1. Ostrogotlar(Greuthingi)

IV. yüzyılda Gotların tamamı Roma topraklarına göç etmemiş; bir kısmı Tuna Nehri'nin kuzeyinde kalmıştı. Bu kalan kısım beşinci yüzyıla gelindiğinde Hunların idaresinde girdi. 453 yılında Attila ölüp imparatorluğu kısa sürede çökünce Hun hâkimiyetinden kurtuldular ancak kargaşa bitmedi. Attila'nın oğulları Pannonia'da bulunan Gotlara saldırıda bulundular ancak galip gelemediler. Fakat Ostrogotların da kendi aralarında da iktidar savaşı vardı. Sonunda yönetici Amal sülalesinden Valamer kontrolü sağladı. Ancak yine bir Germen kavmi olan Scirilerle girdiği savaşta hayatını kaybetti. Ostrogotlar bugünkü Ukrayna topraklarına yerleştiklerinde insanların korktuğu atlı savaşçılardı. Fakat gerçek süvariler olan Hunlar sahneye çıkınca Ostrogotlar üstünlüğü kaybettiği gibi Hunlara da boyun eğmek zorunda kaldılar.

Vizigotlar, Roma topraklarına sığınmak için daha erken bir dönemde Aryüsçü Hristiyanlığa girerken, Ostrogotlar beşinci yüzyılın ikinci yarısına kadar paganlıkta kaldılar.

⁴⁸²Ralf Bockmann, "The Non-Archaeology of Arianism – What Comparing Cases in Carthage, Haidra and Ravenna Can Tell Us about 'Arian' Churches," s. 217.

Hunların boyunduruğundan kurtulduktan sonra Doğu Roma İmparatorluğu Ostrogotların Pannonia'ya yerleşmelerine ve orayı idare etmelerine izin verdi.⁴⁸³

473 yılında Valamer'in kardeşi, Pannonia Ostrogotlarını Batı Balkanlara götürdü. Ertesi yıl o da ölünce yerine Theodoric geçti. Sonraki yıl Theodoric'e bağlı Gotlarla liderlerinin ismi yine Theodoric (Strabo lakaplı) olan Trakya Gotları arasında sürtüşme çıktı. Aralarındaki kavgalar çoğunca Bizans İmparatoru Zeno'nun kışkırtması sebebiyle idi. Hileyi sezen iki Ostrogot grup Bizans'a karşı birlikte hareket etmeye karar verdi.⁴⁸⁴

Kendi halkı arasındaki anlaşmazlığı halleden Theodoric İstanbul civarına ve Balkanlar üzerine yürüdü. Adriyatik sahilinde bulunan Epudamius şehrini ele geçirdi. Bu olaylardan üç yıl kadar önce Batı Roma'nın son imparatoru Heruli Gotlarından olan komutan Oduacer tarafından tahtından indirilmiş ve sürgüne gönderilmişti. Theodoric, Zeno'ya İtalya'yı Oduacer'den geri almak ya da Starabo'yu devirmek için emrine altı bin kişilik bir ordu görevlendirebileceğini söyledi. Zeno teklife yanaşmadı.⁴⁸⁵

483'te Trakya Gotlarının Kralı Strabo ölünce Zeno karışıklıktan istifade etmek için Trakya Gotlarının üzerine yürüdü. Bunun üzerine Theodoric Epidamnus'u terk ederek Güneybatı Balkanları yağmaladı. Durumun ciddiyetini anlayan Zeno, sadece barış yapmakla kalmayıp Theodoric'e hükümet ve Bizans ordusunda yüksek bir görev teklif etti. Ertesi yıl Strabo'nun tebaası Theodoric'e katıldı. Birleşen bu iki kavme Ostrogotlar dendi.⁴⁸⁶

Theodoric (454-526), Ostrogotların yönetici Amali sülalesinden Theodemir'in oğludur. Sekiz yaşında iken Bizans sarayına rehin olarak gönderilmiştir. Sarayda Roma kültürüyle yetişmiş, Roma eğitimi almıştı. On sekiz yaşına geldiğinde kendine yaşanılabilir bir vatan arayan halkının arasına geri döndü.

Bir kral olarak Theodoric Bizans'a duruma göre müttefik; duruma göre düşman oldu. 481 yılında diğer Got Kralı olan adaşı Theodoric(Strabo lakaplı) ölünce Theodoric

⁴⁸³Kaliff, "The origins of the Goths, Mysterious and Misunderstood", s. 39.

⁴⁸⁴Hinds, *Goths*, s. 63.

⁴⁸⁵Hinds, *Goths*, s. 63.

⁴⁸⁶Hinds, *Goths*, s. 63.

Bizans İmparatoru Zeno'dan önce *patricus magister militum* ve consul unvanlarını aldı.⁴⁸⁷

Theodoric'in sadakatinden şüphelenen Zeno, ordu komutanlığını Theodoric'ten geri aldı. İsyan eden Theodoric 487'de İstanbul üzerine yürüyerek şehrin su şebekesini bloke etti. İki lider de çıkmaza girdi. Bunun üzerine Theodoric İtalya üzerine yürüdü. Sonraki üç yılı Oduacer'le savaşıarak başkenti Ravenna'yı kuşattı ve sonunda ele geçirdi. 493 yılında iki taraf da yıprandığını kabul edip anlaşma yoluna girdiler. Her ikisi de İtalya'nın yönetimini paylaşacaktı. Theodoric, düzenlediği bir suikastla Oduacer'i ortadan kaldırdı.⁴⁸⁸

Theodoric İtalya'nın Kralı unvanını alan Oduacer'i ortadan kaldırıncaya Bizans zorlu bir düşmanından kurtulmuştu. 493'ten itibaren İtalya, Sicilya, Dalmaçya, Yukarı Retia ve başkenti Ravenna'yı içeren büyük Ostrogot İmparatorluğunu oluşturdu. Theodoric Ostrogotların yönetici olduğu bir Got-Roma karışımı bir devleti düşlüyordu. Ülkesinde kanun ve düzeni sağlamayı başarmıştı. Theodoric döneminde Roma sanat ve edebiyatı canlanıp gelişme kaydetti.⁴⁸⁹

Theodoric İtalya'da Batı Roma'nın yeniden inşa edeni ve naibi olarak göreve başlamıştı. İmparatorluğun siyasi teşkilatına ve yönetim kültürüne hayrandı. Bu konuda Cassiodorus ona danışmanlık ediyordu. Felsefe okumuş ve Cassiodorus'tan bilge-kral olmasına yardım edecek kitapların listesini istemişti.⁴⁹⁰

Aryüşçü askeri sınıfla, çoğunluğu Ortodoks Hristiyan olan Romalı memurlardan oluşan ikili bir idari yapı oluşturmuştu.⁴⁹¹ Theodoric sadece savaş yoluyla değil evlilikler yoluyla da Avrupa'daki nüfuzunu genişletmişti.⁴⁹²

⁴⁸⁷Franz Kampers, . "Theodoric the Great." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 14. New York: Robert Appleton Company, 1912. 9 Oct. 2020 <http://www.newadvent.org/cathen/14576a.htm>, (09.12.2020).

⁴⁸⁸Hinds, *Goths*, s. 64; Cebrian, Juan Antonio, *La Aventura de los Godos, La Esfera de los Libros S.L. 2002, Avenida de Alfonso XIII, 1, bajos Madrid, 2002*.ch. XI.

⁴⁸⁹Kampers, "Theodoric the Great." Bk. Bradley, *Story of The Goths, From the earliest time to the Gothic dominion in Spain*, s. 144.

⁴⁹⁰Hinds, *Goths*, s. 64.

⁴⁹¹Harold Livermore, *The Twilight of the Goths*, Printed and bound in Great Britain by 4 Edge Ltd. Bristol, 2006, s. 52.

⁴⁹²Cebrian, Juan Antonio, *La Aventura de los Godos*, Ch. IX.

Kendinden önceki barbar krallara göre Theodoric Roma ve Gotların menfaatlerinin örtüşeceğine inanıyordu. O, Gotları askeri tecrübe ve eski bir geçmişe sahip olmakta Romalılara denk görüyordu. Onun Bizans'a ne derece bağlı olduğunu bilmiyoruz. Ancak Bizans'ın üstünlüğünü kabul ediyor ve İstanbul ile ilişkileri dostane tutuyordu. Cassiodorus'un Theodoric zamanının sicillerini tuttuğu *Variae*'sında Theodoric'in şahsında Batı Roma İmparatorluğunun devamını gördüğünü kaydetmişti. Yönetim, kraliyet ailesine ait Gotlarla, patrisyenlere ait Romalılar arasında paylaşılmıştı. Her bir halk kendi kanunlarına göre yönetiliyordu. 512'de yürürlüğe konan *Edictum Theodorici* ceza hukukunda bir dereceye kadar uzlaşmayı gerçekleştiriyordu.⁴⁹³

Theodoric dönemi felâket ve savaşıardan bitkin düşmüş İtalyan yarımadası için bir altın çağdı. Bataklıklar kurtulmuş, yeni ziraat alanları açılmıştı. Büyü kitapları yasaklanmıştı. Eski eserlerin korunması için yasalar çıkarılmış, Roma edebiyatı canlandırılmıştı. Boethius bu dönemde yaşamış, Hıristiyanlıkla Antik Yunan Felsefesini uzlaştırmaya çalışmıştı. Theodoric kendi ülkesinde Ortodoks Hıristiyanlara hoşgörü ile davranmış, İmparator Justinianus'un Bizans topraklarında, Aryüsçülere baskı yapmasına karşın, Bizans'la sorunu diplomatik yollarla çözmeye çalışmıştır.⁴⁹⁴

İtalya'nın ovalık bölgeleri halkı çoğunlukla Aryüsçü Hıristiyandı. Theodoric kendini Aryüsçü Hıristiyanlığın hamisi ve üst düzey temsilcisi olarak görüyordu. Bununla birlikte Ortodoks Hıristiyanlara ve Yahudilere karşı toleranslıydı. Kilise işlerine müdahale etmiyordu. Papa seçimlerinde renk verse de doğrudan müdahalede bulunmuyordu.⁴⁹⁵

Ama hep böyle gitmemiş, hükümdarlığının son yıllarında Gotların hâkimiyetine karşı Roma milliyetçiliğini bastırmak için Romalılıkla özdeşleşen Ortodoksluğa da baskı yapma durumuna gelmiştir. Filozof Boethius ve kayınpederi Senatör Symmachus, Bizans lehine casusluktan tutuklanarak idam edilmiştir.⁴⁹⁶

Theodoric'in halefleri onun kadar yetenekli değildi. 526 yılında Theodoric'in ölümüyle kızı Amalvintha, oğlu Athalaric henüz çocuk olduğu için naibi olarak yerine geçti.

⁴⁹³Klemens Löffler, "Theodoric and the Arian heresy", http://www.diederich.com/The_Ostragoths_and_Theodoric_the_Great.pdf, (08.10.2020).

⁴⁹⁴Kampers, Franz. "Theodoric the Great."

⁴⁹⁵Löffler, "Theodoric and the Arian Heresy"; Cebrian, *La Aventura de Los Godos*, Ch. XI.

⁴⁹⁶Kampers, Franz. "Theodoric the Great." Bk. Bradley, *Story of The Goths*, s. 184.

Athalaric, 534 yılında erkenden ölünce de kraliçe oldu.⁴⁹⁷ Kraliçe kuzeni Theodahad tarafından öldürülünce Bizans İmparatoru Amalvintha'nın intikamını bahane ederek Ostrogot Krallığına son vermeyi planladı. Komutanı Belisarius'u İtalya üzerine gönderdi ve Napoli'yi ele geçirdi.⁴⁹⁸

Ostrogotlar, Theodahad'ı tahttan indirerek Vitiches'i getirdiler. Fakat o da Bizans'a karşı başarılı olamadı. Belisarius Napoli'den sonra 539'da Ravenna'yı ele geçirdi ve ardından da Witives'i yakalatıp hapse attırdı. Totilla'yı kral seçen Gotlar toparlanarak İtalya'yı tekrar fethettiler. Totilla ve Belisarius arasında zafer ve yenilgi defalarca el değiştirdi. Sonunda Belisarius çağrılıp yerine ordu komutanı olarak Narses gönderildi.⁴⁹⁹

Totilla Narses'e yenildiği savaşta hayatını da kaybetti. Gotlar onun yerine Teja'yı seçip direnişe devam ettilerse de 553 yılında Bizans ordusu Ostrogotları Vesuv Dağı civarında nihai bir yenilgiye uğrattı ve Teja da öldürüldü.⁵⁰⁰

555 yılındaki son direnişlerinden sonra Ostrogotlar tarih sahnesinden çekildi. Kalanların bir kısmı yerli halka karıştı, diğerleri de kuzeye doğru diğer Germen kavimlerinin yaşadığı yerlere kaçtı.⁵⁰¹

2.9.2. Vizigotlar(Thervingi)

Roma İmparatorluğu, tamamen teslim alıp yol açacakları zararlardan emin olacağı bir anlaşma dâhilinde kendisine sığınan mültecileri kabul ediyordu. Mülteciler ya köle olarak çalıştırılıyor yahut çiftçilik yaptırılıyor veya askere alınıyordu. Vergi mükellefi olarak Roma vatandaşlığı statüsüne de geçebiliyorlardı.⁵⁰²

Ancak bu politika Vizigotlara uygulanmıyordu. İşledikleri topraklar kendilerine aitti ve Romalı efendiler için çalışmıyorlardı. Roma sınırları içinde bir Got Krallığı kurmalarına izin verilmemekle birlikte kendi toplumları, kendi liderleri ve bir dereceye kadar bağımsız yönetimleri vardı. Ve çoğunlukla da devlete vergi vermiyorlardı. Ancak bol

⁴⁹⁷Kampers, Franz. "Theodoric the Great"; Bk. Bradley, *Story of The Goths*, s. 192.

⁴⁹⁸Kampers, Franz. "Theodoric the Great"; Bk. Bradley, *Story of The Goths*, s. 192.

⁴⁹⁹Kampers, Franz. "Theodoric the Great"; Bk. Bradley, *Story of The Goths*, s. 261.

⁵⁰⁰Kampers, Franz. "Theodoric the Great"; Bk. Bradley, *Story of The Goths*, s. 307.

⁵⁰¹Löffler, "Theodoric and the Arian Heresy", Bk. Bradley, *Story of The Goths*, s. 313.

⁵⁰²Hinds, *Goths*, s. 43.

miktarda Roma ordusuna asker olarak alınıyorlardı. Bazıları yardımcı birlikler olarak askerlik hizmetinde bulunuyordu. Roma ordusunda çok yüksek rütbelere kadar gelmiş komutanlar bulunuyordu.

IV. yüzyılın son çeyreğinde Vizigotlar Fritigen ve Athanaric adlı iki liderin yönetiminde idiler. Fritigen 382 yıllarında öldü. Athanaric ise Tuna'nın kuzeyinde kaldı ve sonunda İmparator Theodosius'la anlaşarak Roma topraklarına geçti. Theodosius onu iyi karşıladı ve İstanbul'da ağırladı. Birkaç hafta sonra da İstanbul'da öldü.⁵⁰³

Theodosius Athanaric'in naaşına saygı gösterdi cenaze töreninde tabutunun önünde yürüdü. Athanaric'in ölümünden sonra askerlerinin tamamı Theodosius ve Roma'nın idaresine girip imparatorluğun ordusunun önemli bir kısmını teşkil ettiler.⁵⁰⁴

Romalı General Magnus Maximus, isyan başlatıp Batı topraklarının çoğunu ele geçirince Theodosius, çoğu Gotlardan oluşan ordusuyla üzerine yürüyerek onu yenilgiye uğratıp işleri yoluna koydu. Got askerlerin öncü birlikler olarak kullanıldığını kesin olarak bilmiyoruz ancak böyle bir endişe Gotlar arasında yayıldı ve memnuniyetsizlikler arttı.

Theodosius 395'te aniden öldü. İmparatorluk yine iki oğul arasına pay edildi. Yaş olarak ikisi de hazır değildi fakat her ikisinin de hükümet ve orduyu yönetecek naipleri vardı. Batı Roma'nın İmparator varisi Vandal asıllı Stilicho idi. İlk icraatı kalan Got birliklerinin Doğu'ya dönmesini sağlamak oldu.

Bu birliklerin başındaki komutanlardan biri de Alaric idi. O son savaştan itibaren Gotlara yapılan muameleden dolayı öfkeliydi. Theodosius'un davası için savaşmışlar ve çok kayıplar vermişlerdi. Bunun bir ödülü de olmalıydı. Sadece Got askerler emir verebilen değil; hepsine hükmedebilecek Roma ordusunda yüksek derece bir rütbe istiyordu.⁵⁰⁵

Alaric, Balkanlar'a dönünce bir ayaklanma başlattı. Ona katılanların hepsi Got değildi, kölelikten kaçanlar ve bir şekilde Roma'dan dan memnun olmayan Romalılar da ona katıldı. İstanbul civarı ve Yunanistan'a girip önüne gelen şehirleri yağmalamaya başladılar. Batı Roma İmparatoru Honarius'un naibi olan Stilicho, Batı gibi Doğunun da na-

⁵⁰³Hinds, *Goths*, s. 43-44; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 11.

⁵⁰⁴Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, pr. 28.

⁵⁰⁵Hinds, *Goths*, s. 47; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 12,

ipliğini üstlenerek isyanın üzerine bir ordu ile yürüdü. Doğu Roma Stilicho'nun bu hareketini kendine bir tehdit olarak tanımladı ve Alaric'i kötünün iyisi olarak görüp onunla anlaşmanın yolunu aradı. Ona Yunanistan bölgesinin ordu komutanlığını teklif etti. Bu, Alaric ve taraftarlarını teskin etti.⁵⁰⁶

Onun bu zaferi diğer Got komutanlarını da maceraya sevk etti. Anadolu'da bulunan Got birliklerinin komutanı olan Tribigild isyan başlattı. Bu bölgedeki Gotlar muhtemelen 386'da imparatorluk topraklarına giren Ostrogotlardan kalanlardı. Öldürülmeyen mülteciler esir edilip çiftliklere köle olarak yerleştirilmiş, gençleri de askere alınmıştı.⁵⁰⁷

399'da Tribigild üzerine gönderilen ilk Roma ordusunu hezimete uğrattı. Üzerine gönderilen ikinci ordunun başında Got asıllı Gainas vardı. Fakat Gainas durumu kendi istikbali lehine fırsata çevirmeyi düşündü. Ancak Fravitta komutasındaki bir ordu üzerine gönderildi ve hezimete uğrayan Gainas taraftarlarından sağ kalanlarla kaçıp Tuna'yı geçti. Ancak eski Got topraklarında artık Hunlar vardı. Hunların lideri Uldin, Gainas'ı öldürerek kellesini İstanbul'a gönderdi. Böylece Doğu Roma ile ilişkilerini düzeltti.⁵⁰⁸

399-400 yıllarındaki olaylardan sonra Doğu Roma Alaric'le yaptığı anlaşmadan çekildi. Artık Gotlara karşı fazla misafirperver değildi. Vizigotların artık yeni bir yurt bulmaları gerekiyordu. Alaric 400 yılının kasım ayında Batı'ya doğru gitmeye karar verdi ve İtalya sınırına ulaştı. Ertesi bahar İtalya'yı işgal etti. Batı Romanın naibi Stilicho ile giriştiği sonuç vermeyen birkaç savaştan sonra Kuzeybatı Balkanlar'a çekildi. Stilicho da daha önemli sorunlarının başına döndü. Britanya ve Ren bölgesinde isyan vardı ve daha fazla askere ihtiyaç duyuluyordu. Stilicho 405'te Alaric'e Roma ordu komutanlığı teklif etti. Teklifi kabul eden Alaric Epirus'a (Arnavutluk) çekilip Stilicho'dan gelecek emirleri beklemeye başladı.⁵⁰⁹

405 yılında orta Avrupa'da Radagius isimli bir diğer Got lider isyan edip İtalya'ya girdi. 406 yılında Hun birliklerinin de yardımıyla Stilicho onu mağlup edip öldürmeyi başardı. Romalılar ve Hunlar savaş artıklarından binlercesini esir alarak köle yaptı. Ertesi yıl Batı Roma'nın başına başka bir bela geldi. Vandal, Suevi ve alanlardan oluşan barbar

⁵⁰⁶Hinds, *Goths*, s. 48; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 15.

⁵⁰⁷Hinds, *Goths*, s. 48.

⁵⁰⁸Hinds, *Goths*, s. 49.

⁵⁰⁹Hinds, *Goths*, ss. 49-50; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 15; Fermin Miranda Garcia, *Breve Historia de los Godos*, Nowtilus, epublibre, libgen.rs. (15.10.2020), s. 63.

kavimler donmuş haldeyken Ren Nehrini geçip Galya'ya (Fransa) girdiler. Alaric görev sırasının geldiğini görerek onları Noricum'a (Avusturya) çekti ve Stilicho'ya haber göndererek işin maliyetini de (dört bin pound altın) bildirdi. Aksi takdirde İtalya'yı da işgal edecekti.⁵¹⁰

Stilicho ödemeyi kabul etti fakat bu sırada İmparator Honarius ve etrafındakiler Stilicho'yu tehlike olarak görüp gözden çıkarmışlardı. Honarius Stilicho'yu tutuklatıp idam ettirdi. Daha sonra da Roma sokaklarında Got avı başlatıldı ve masum halktan birçoğu katledildi. Kaçabilenler Alaric'e sığındı. Kaçan köleler, Radagius' tan kalanlarla birlikte Alaric'i ordusu kırk bini buldu. Topladığı orduyla Alaric Roma'yı kuşattı. Senato ona otuz bin pound gümüş, beş bin pound altın, üç bin pound biber, dört bin ipek elbise ve üç bin deri ödemeyi kabul ederek mütarekeyi kabul ettirdi. Alaric o zaman Ravenna'da ikamet eden İmparator Honarius'a anlaşma teklifi sundu. Yıllık kendisine altın ve buğday ödemesi yapılacak Ravenna'ya gidecek yolu kontrolü altında tutacaktı. Ayrıca Stilicho'dan kalan Batı Roma'nın ordu komutanlığını istedi. Honarius sonuncu teklifi kabul etmedi. Zosimus'un naklettiğine göre Alaric sonunda sadece halkının ihtiyacı olan buğdayla yetindi ve mütevazılığı herkesi şaşırttı. Ama Honarius sözünde durmadı. 409'da Alaric tekrar Roma'yı kuşattı. Şehrin valisi (prefectus)Priscus Attalus'u İmparator ilan etti. O güne kadar Pagan olan vali Aryüşü Hristiyanlığı kabul ettiğini duyurdu.⁵¹¹

Attalus Alaric'e istediği ordu komutanlığını vermesine rağmen Gotları yine önemsemiyordu. Alaric onu tekrar görevden aldı ve Honarius'la anlaşmaya çalıştı. Honarius'la anlaşamayınca Roma'ya girdi ve yağmaladı. Halk, kiliselere sığındı. Alaric, Aryüşü Hristiyan idi. Din adamlarına ve rahibelere zarar vermemeleri, kilise mallarına el uzatmalarını yolunda adamlarını uyardı.⁵¹²

İtalya'nın yağmalanmasından birkaç ay sonra Alaric 28 yaşlarında iken aniden hayata gözlerini yumdu. Alaric'in generalleri cesedin düşman eline geçmemesi için binlerce köle çalıştırarak Busento Irmağının yatağını değiştirip bilinmeyen bir yere defnettikten

⁵¹⁰Hinds, *Goths*, s. 49-50; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 15; Bk.15.Garcia, *Breve Historia de los Godos*, s. 61.

⁵¹¹Garcia, *Breve Historia de los Godos*, s. 64; Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, pr. 30; Hinds, *Goths*, s. 45-53; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 15-16.

⁵¹²Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, pr. 30; Hinds, *Goths*, s. 45-53; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 16; 15.Bk.Cebrian, Juan Antonio, *La Aventura de los Godos*, ch I. s. 11; "Los Reyes Visigodos", *Asociacion de Amigos del Arte Altomedieval Espanol*, <http://www.turismo-preromanico.com/wp-content/uploads/2016/05/REYES-GODOS2.pdf>, (11.04.2020).

sonra tekrar ırmağı eski yatağına saldıılar. Bu işte çalışan tüm köleleri de öldürdüler. Cesedi ile beraber hazinelerin de gömüldüğüne inanılıyor.⁵¹³

Liderlik, kayın biraderi Athaulf'a geçti. (410) İtalya'nın kendilerine yetmediğini düşünen Athaulf, 311 yılında Galaya üzerine yürüdü. Gotlar Nörona şehri etrafına yerleştiler.⁵¹⁴

Athaulf'un rüyası Roma ismini kaldırıp bir Got İmparatorluğu kurmaktır. Ancak Gotların dizginsiz barbarlar olduğunu, kurallara uymakta zorlandıklarını bu yüzden de devletin mutlaka bir hukuka ihtiyacı olduğunu fark etmişti. Bu yüzden Gotların gücünü de kullanarak Roma İmparatorluğunu ve medeniyetini yeniden inşa etmenin daha gerçekçi olduğu kanaatine vardı. Roma geleneklerine ve kıyafetlerine uygun bir düğünle Honarius'ın kız kardeşi Galla Placida ile evlendi. Theodosius ismini verdikleri çocuklarına imparatorluğun varisi olarak bakılıyordu. Ama işler beklenildiği gibi gitmedi. Çocukları küçük yaşta öldü ve aynı yılın yazında Athaulf bir suikastla öldürüldü(415).⁵¹⁵

Kısa bir güç mücadelesinden sonra Wallia adında biri Gotların liderliğini ele geçirdi. (415) Kendisine yeteri kadar buğday temin eden İmparator Konstantius'la barış yaptı ve ellerinde bulunan rehineleri gönderdi. Bunların içinde Konstantius la evlenecek olan Athaulf'un eski karısı Galla Placida da bulunuyordu. Wallia Roma'ya hizmet etmek üzere İber yarımadasının çoğunu ele geçirmiş olan Alan ve Vandallarla savaşarak onları Yarımadanın en güneyine sürdü. Konstantius ödül olarak Wallia ve idaresindeki Gotlara Güneybatı Galya'da ziraat yapabilecekleri toprakları verdi. Ancak Wallia vaat edilen topraklara ulaşmadan öldü.⁵¹⁶

418-451 yılları arasında hüküm süren Theodoric'in Toulouse'u başkent yaptığı tarihe kadar *Tervingi Kolu* olarak adlandırılan Got boyu, Vizigotlar olarak anılmaya başlandı. Yine bu tarihten itibaren Batı Roma'dan tam bağımsız olarak hareket etmeye

⁵¹³Cebrian, *La Aventura de los Godos*, Ch. I; Bk. Garcia, *Breve Historia de los Godos*, s. 68.

⁵¹⁴Hinds, *Goths*, s. 57; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 18; Bk. Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, pr. 31.

⁵¹⁵Hinds, *Goths*, s. 58; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 19; Bk. Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. II; "Los Reyes Visigodos", Asociación de Amigos del Arte Altomedieval Español; Garcia, s. 1; *Breve Historia de los Godos*, s. 73.

⁵¹⁶Hinds, *Goths*, s. 59-60; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 21-23; Bk. Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, pr. 32; Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. IV; "Los Reyes Visigodo", s. 1.

başladılar.⁵¹⁷ Batı Roma topraklarını koruma görevi üstlenen Vizigotlar İber Yarımadasında hâlâ bulunan Vandal ve Alanlarla savaşa giriştiler. 430'da Vizigotlar kendilerini Batı Roma'ya meydan okuyacak güçte hissedip Galya'nın güneyini de kendi kontrollerine almak istediler. 436'da Narbonne'u kuşattılar. Romalılar, Hun süvariler sayesinde kuşatmayı kırdılar. Ancak 439 yılında Vizigotlar, Romalı komutanı ve emrindeki Hunları bozguna uğratıp çoğunu öldürdüler.⁵¹⁸

451'de Attila Galya'ya girdi. Batı Roma Attila'ya karşı Vizigotlardan yardım istedi. Attila'nın çekilmeye mecbur kaldığı Troyes şehri yakınlarında meydana gelen Catalaunian Savaşında zafere rağmen I. Theodoric ölenler arasındaydı. Yerine oğlu Turismund geçti (451) ancak küçük kardeşi II. Theodoric tarafından öldürüldü. (453)⁵¹⁹

466 yılına kadar tahtta kalan II. Theodoric de en küçük kardeşleri olan Euric tarafından öldürüldü. (466) Isidorus, Vizigotların Euric zamanına kadar Got gelenekleri teatmüllerle yönetildiğini, ilk defa Euric zamanında yazılı kanunların oluşturulduğunu nakletmektedir.⁵²⁰

Cebrian Aryüsçülüğün onun döneminde Vizigot siyasetinin temelini oluşturduğunu söyler. Euric'in katı Aryüsçü olup Ortodokslara baskı yaptığını, onlara piskopos atanmasına izin vermediğini anlatmaktadır.⁵²¹ Isidorus, Vizigot krallarının genelde suikastla öldüğünü ancak Euric'in eceliyle yatağında öldüğünü nakletmektedir(484).⁵²²

İber Yarımadasında Aryüsçü Vizigotların hüküm sürdüğü bu yıllarda Ortodoks Hıristiyanlığı seçen tek Germen kavmi olan Franklar güçlenip Batı Roma'nın içinde bulunduğu istikrarsızlığı değerlendirerek Galya'nın kuzeyine akınlar düzenlemeye başlamıştı. Vizigot Kralı Euric de bu durumu değerlendirip Galya'nın tamamını kendi kontrolü altına almaya girişti.⁵²³

⁵¹⁷Garcia, *Breve Historia de los Godos*, s. 63.

⁵¹⁸Hinds, *Goths*, s. 60; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr 24; Bk. Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. V.

⁵¹⁹Hinds, *Goths*, s. 60; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 25; Bk. Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. VII; Garcia, *Breve Historia de los Godos*, s. 91.

⁵²⁰Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 35. Bk. Garcia, *Breve Historia de los Godos*, s. 105

⁵²¹Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. VIII.

⁵²²Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 35. Bk. Hinds, *Goths*, s. 60;

⁵²³Hinds, *Goths*, s. 61-62; Bk. Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. IX.

476 yılı itibariyle Euric Güney Fransa'nın tamamını ve Kuzeydoğu İspanya'yı kontrolüne aldı. Euric ölünce yerine oğlu II. Alaric geçti. (484) Bu sırada Franklar iyice güçlenip Güneybatı Galya'yı vurmaya başladı. 507 yılında Franklarla girilen savaşta Vizigotların Kralı II. Alaric öldü (507) ve Galya'daki topraklarını kaybettiler.⁵²⁴Cebrian, II. Alaric'in cesedinin Vizigot geleneğine göre otların üzerine yatırılıp yakıldığını nakletmektedir. Bu bize Vizigotların Hristiyan olduktan sonra da yeni dinlerine rağmen geleneklerine bağlı kaldıklarını göstermektedir.⁵²⁵

İspanya ve Galya'da bunlar yaşanırken İtalya'da hüküm süren Ostrogotlar Büyük Theodoric liderliğinde gücünün zirvesindeydi. Theodoric savaşta ölen Vizigot Kralı II. Alaric'in kayın pederi idi. Theodoric derhal Franklar üzerine yürüyüp onları hezimete uğratarak İspanya'daki Vizigot iktidarını tekrar sağlayıp İtalya'ya geri döndü.⁵²⁶

568-586 yılları arasında hüküm süren Vizigot Kralı Leovigild zamanının en büyük krallarındandı. Cesur ve yetenekli bir generaldi. İspanya'nın kuzeybatısındaki Suevi Krallığını hâkimiyeti altına aldı ve Roma İmparatorluğu askerlerini işgal ettikleri şehirlerden çıkararak tüm İber Yarımadasını kontrolü altına aldı. Yeni kaleler inşa edip şehirler kurdu. Krallığın idaresi yönünde yeni yasalar çıkardı.⁵²⁷

Onun istikrarlı yönetimi altında yarımadaadaki Romalılaştırmış halk ve Gotlar barış içerisinde yaşadılar. İki halk birbirine tamamen entegre oldu. Sarayının ihtişamı kendinden öncekileri hayli geri bırakmıştı. Asillerin meclisinde yüksek bir tahta oturan ve bastırdığı parada kral tacı ile kendini resmeden ilk Vizigot kralıydı.⁵²⁸

Leovigild, oğlu Ermengild ile Frank prensesi Ingunthis'i evlendirmişti. Kral bununla Oğul'unun kraliyet tacından hisse alacağını umuyordu. Fakat gelin Ortodoks mezhebinden, kraliçe Athanagild de katı Aryüsçü idi. Frank tarihçiler Ortodoks gelinin Aryüsçü kayın valide tarafından mezhebini değiştirmek için işkence gördüğünü yazarlar. Fakat bu anlatı uydurma olarak gözüксе de kralın Oğul'unu Sevilla'ya Güney İspanya'yı

⁵²⁴Hinds, *Goths*, ss. 45-61_ Bk. Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch.VIII.

⁵²⁵Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. IX.

⁵²⁶Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 36; Cebrian, *Aventura de los Godos*, ch. VI.

⁵²⁷Bradley, *The Story of The Goths*, s. 321;Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 48-49.

⁵²⁸Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 49; Bradley, *The Story of The Goths*, s. 322.

idare etmek üzere saraydan göndermesi aralarında bir gerginliğin olduğunu göstermektedir.⁵²⁹

Isodorus, Leovigild'in fanatik bir Aryüsçü olduğunu ve Ortodoks Hristiyanlara baskı yaptığını, birçok Ortodoks piskoposu sürgün ettiğini, kiliseye ait altın ve hediyelere el koyarak bunları halkı Aryüsçülüğe çekmek için harcadığını, Aryüsçülüğe geçenleri yeniden vaftiz ettiğini nakletmektedir.⁵³⁰

Kısa süre sonra Ermengild, karısı ve Sevilla'nın Ortodoks piskoposu olan amcası Leander'in telkinleriyle babasının inancı Aryüsçülüğü terk edip Ortodoks Hristiyanlığa geçti. İş bu kadarla kalmadı. Roma İmparatorluğundan kalma askerlerden topladığı bir orduyla sapık inançlı saydığı babasının elinden krallığı almaya kalkıştı. Babası önce onu ikna etmeye çalıştı ancak fayda vermeyince güç kullanmak zorunda kaldı. Sevilla'yı iki yıl kuşatma altında tuttu. Yenilen oğul babasının ayaklarına kapanarak af diledi. Babası onu veliahtlıktan alıp yönetim işlerinden uzaklaştırarak Valencia şehrinde zorunlu ikametini üzere söz alıp affetti.⁵³¹

Ancak Ermengild, sözünde durmayıp birtakım faaliyetlere girişince onu hapsedti ve zaman zaman ziyaretine gelip eski inancına dönmesi için telkinlerde bulunuyordu. Ermengild, onu ikna etmek için gönderilen Aryüsçü rahibe şeytanın hizmetçisi diye bağırarak saldırıp tartaklayınca herhangi bir mahkeme yapılmaksızın idam edildi.⁵³²

Bu olaydan sonra Leovigild Ortodoks Kiliseyi ve krallığı bir tehdit olarak görmeye başladı. Her ne kadar herhangi bir Ortodoks din adamı öldürülmese de bazı kovuşturmalar yaşandı. Ortodoks azizlerin mezarlarına da hürmetsizlik yapılmadı. Hatta kendi mezhebine kazandırmak için olumlu tesir yapacak uygulamalar yaptı. Aryüsçü rahipler mezheplerine geçen Ortodoks Hristiyanları yeni bir vaftiz törenine gerek kalmadan iman ikrarıyla kabul ettiler. Ortodoks Hristiyanlardan birçoğu kralın mezhebine geçti. Ancak Got yönetici ve askerlerin dışındaki nüfusu oluşturan İber yarımadası halkının büyük çoğunluğu hâlâ Ortodoks idi ve heretik bir kralı hazmedemiyorlardı.⁵³³

⁵²⁹Bradley, *The Story of The Goths*, ps. 322.

⁵³⁰Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 50.

⁵³¹Bradley, *The Story of The Goths*, s. 322.

⁵³²Bradley, *Story of The Goths*, ps. 325; Bk. Garcia, *Breve Historia de los Godos*, ss. 159-160.

⁵³³Bradley, *Story of The Goths*, s. 326; Bk. Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. XII; *Los Reyes Visigodos*, s. 3.

Leovigild öldükten sonra (586) kral olan Recared hem içerdeki Ortodoks kilise hem de Ortodoks Franklarla baş etmenin yolunu Ortodoks Hıristiyanlığa geçmekte buldu. Aryüsçü ve Ortodoks rahipleri bir tartışma programında buluşturdu. Tartışmanın sonunda Ortodoks rahiplerin daha ikna edici deliller serdettiklerini söyleyerek Ortodoks Hıristiyanlığın zaferini ilan etti. Güney Galya’da Athaloc adında bir Aryüsçü rahip liderliğinde Vizigot asillerinin desteğiyle bir isyan başlattı. Kısa sürede Athaaloc yenilgiye uğratarak idam edildi. Benzer girişimlerde bulunan diğer Aryüsçü rahipler de cezalandırıldı⁵³⁴

Üç asır Aryüsçü Hıristiyanlıkta yaşayan Vizigotların tarihinde Recared önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş oldu. Recared ’in baskı ve şiddet kullanarak Ortodoksluğu hâkim kılmasını Bradley, böylesi büyük bir değişimin sancısız geçemeyeceği realitesiyle açıklamaya çalışmaktadır.⁵³⁵

589 yılında Recared Toledo şehrinde bir konsil toplayarak Ortodoks Hıristiyanlığın zaferini kutlamak için etkinlikler düzenledi. Aynı zamanda yeni mezhebin güçlenmesi için yasal düzenlemeler yaparak din adamlarının devlet yönetimine müdahaleleri anlamında yetkilerini artırdı. Bu o gün için gerekli olsa bile ilerde devletin başına ciddi sıkıntılar getirecek bir adımdı.⁵³⁶

Toledo konsülüne müteakip Recared, tüm Gotların Aryüsçülüğü terk etmelerini emretti. Aryüsçülüğe ait ne kadar kitap varsa toplayıp yaktırdı ve tüm Gotları vaftiz ettirdi. Aryan Gotlar çok sayıda sanat değeri yüksek kitaplara sahipti. Frank kralı Childeberth, Vizigot topraklarına yaptığı bir işgal hareketinde yirmi kadar saf altın ve kıymetli taşlarla süslenmiş İncilleri gasp etti.⁵³⁷

711 de başlayan Müslümanların İspanyayı fethine kadar Ortodoks Hıristiyanlıkta kalan Vizigotların akıbeti Ostrogotlar gibi meçhul değildir. Müslüman Arapların çok uluslu ve çok dinli hâkimiyetinde Endülüs’ün etnik unsurlarından biri olarak yaşamaya devam ettiler.⁵³⁸

⁵³⁴Bradley, *Story of The Goths*, ss. 328-29; Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 52-53.

⁵³⁵Bradley, *Story of The Goths*, ss. 329-330.

⁵³⁶Cebrian, *La Aventura de los Godos*, ch. XVIII; Bk. Bradley, *Story of The Goths*, s. 327-329; Garcia, *Breve Historia de los Godos*, ss. 167-168.

⁵³⁷Plattdeutsch-niederdeutsch, *Die gotische Bibel*, 2017, http://www.plattdeutsch-niederdeutsch.net/gotische_bibel.html, (31.01.2018), s. 35.-36; “Los Reyes Visigodos”, s. 3.

⁵³⁸Hinds, *Goths*, s. 61, Bradley, *Story of The Goths*, s. 362.

2.9.3. Burgondlar

Burgondlar, dilbilimcilere göre Doğu Germen kavimlerindenidir. Fakat günümüz filologları bundan fazla emin değil. Got kavimlerinden olup uzun süre Aryüsçü Hıristiyanlıkta kaldılar.⁵³⁹

Gotlar ve Gepidlerle birlikte Kuzeyden göç ettiler. Önceleri yaşadıkları Netze ve Warthe Irmağı arasına yerleştiler. Orada Tacitus'un Lugier diye bahsettiği halkla birlikte yaşadılar. 250 yıllarında Yukarı Weichel'e göç ettiler ve Gotlara komşu oldular. Gepidler tarafından Roma İmparatorluğu sınırlarına doğru sürölünce İmparator Probusla bir barış anlaşması yapıp Almanlara ait olan Mainz'in kuzeyine yerleştiler. 413'te Romalıların yardımıyla Ren Nehrinin batısında Lauter ve Nahe arasında başkentleri Worms olan Kral-ları Guntar liderliğinde ilk Burgond Krallığını kurdular. 808 yıllarına kadar Franklara di-renişleri sürdü.

Kral Gundikar 435'te Romalı Aëtius'a karşı çıktı. Aëtius Hunları Burgondlar üze-rine tahrik etti. Onlara karşı yapılan savunma savaşında Gundikar öldü. Aëtius halkın geri kalanının yeni Kralları Gundioch liderliğinde Savoi'ye kaçmasına müsaade etti. Gundich Ölmeden önce ülkesini dört oğlu arasında paylaştırdı. Onlardan biri olan Gundobad ilk Burgond Kanunlarını (Lex Burgundiorum) yazdırdı. Gondobad, Frank Kralı Sigmund'a yenildi ve 562'de öldü. Kral Godemar zamanında (532) Frank Krallığına ilhak edildi.⁵⁴⁰ Burgondlar, Sigmund hâkimiyetine girince Ortodoksluğa geçtiler.⁵⁴¹

2.9.4. Vandallar

Vandal ismi gezginler, göçebeler anlamındaki *Vandili* kelimesinden gelmektedir. Vandallardan Roma tarihinde ilk olarak Plinius (MS 77) *Historia Naturalis* adlı eserinde, Romalı tarihçi Tacitus(ö. 120) *Germania* adlı eserinde söz etmektedir.⁵⁴²

Vandal kelimesi 1700 yıldan beri adı barbarlıkla ve vahşilik kavramlarını çağrıştı-ran bir kelimedir. Ancak onlar hakkında bize ulaşan tarihi bilgilerin büyük ölçüde Van-dalların düşmanları olan Katolik-Ortodoks yazarlara ait olduğu hesaba katılırsa bu bakış açısının ne kadar yerinde olduğu tartışma götürcektir. Vandalların, kralları Huneric için

⁵³⁹Wolfram, *Die Germanen*, s. 101.

⁵⁴⁰Hauge, "Europeiske Volki Vandring"

⁵⁴¹Liguori, *The History of Heresies, and Their Refutations*, s. 7.

⁵⁴²Joshua J. Mark."Vandals", *Ancien History Encyclopedia*, <https://www.ancient.eu/Vandals/>, (02.06.2020).

Re Vandalorum et Alanorum unvanını vermelerinden onların da kendilerini *Vandal* olarak isimlendirdikleri anlaşılmaktadır. Barbarlık ve vahşilik anlamında Vandal yakıştırmasını İlk defa 1794'te Blois rahibi *Henri Gregoire*, Fransız İhtilali sırasındaki yıkımı tarif etmek için yapmıştır. Katolik-Ortodoks yazarlar Vandalları girdikleri şehirleri yakıp yıkarak tahrip eden bir kavim olarak anlatsa da Vandallar her hangi bir kavimden daha fazla bir tahribat ya da yağma yapmamıştır. Özellikle Roma mimarisine ait tarihi eserlerin tahribiyle suçlanırlar. Oysa araştırmalar bunun daha ziyade yerli halkın kendi evlerini inşa etmek için tarihi eserlerden malzeme çalmaları sonucunda olduğunu göstermektedir.⁵⁴³

455 yılında Vandallar Ortodoks dünyanın kutsal şehri Roma'yı yağmalamışlardı. Ancak bunu ilk defa Vandallar yapmamıştı. Kırk yıl önce Alaric liderliğinde Vizigotlar da şehri üç gün yağmalamışlardı. Vandalların bir sonraki yağmaladıkları Hippo Regius şehrinde Augustinus da yaşıyordu. Dönemin birçok Ortodoks din adamının gözünde Vandallar günahlara karşı verilmiş bir ceza idi. Oysa Vandalların kendisi de Hristiyan idi. Ancak onlar Aryüs'ün öğretisini benimsemişlerdi ve kendilerini sapık bir Hristiyan olarak gören Ortodokslara baskı uyguluyorlardı. Ortodoks yazarların iddialarına göre Vandallar medeniyeti, iyi ve güzel olan her şeyi tahrip ediyorlardı. Vandallar miladı beşinci yüzyıl başlarında Greko-Romen dünya ile fazla ilişkiye girmeden Orta Avrupa Ormanlarından tarih sahnesine çıktılar. Kış ortasında Ren Nehrini geçip Galya'yı vurarak, Pireneler'i geçip İspanya'ya vardılar. İspanya'nın bir kısmını kısa bir dönem ellerinde tuttuktan sonra Kuzey Afrika'ya geçtiler.⁵⁴⁴

Vandallardan çok az arkeolojiye konu olacak şey kalmıştır. Bu yüzden yazılı kaynaklarla yetinmek zorundayız. Maalesef Got, Frank, Lombard ve Saksonların aksine kendi tarihlerini yazmış bir Vandal yazar bilmiyoruz ya da bize ulaşmadı. Devirlerinde düşmanları olan Romalıların bakış açısıyla yazılmış şeyler vardır.⁵⁴⁵

Vandalların tarihini yazanlardan biri de, Aryüsçü Vandallardan gördüğü baskıları yaşayanlardan biri olan Ortodoks piskopos Vitalı Victor'dur. Vandalların Afrika'da her şeyi ateşe vererek yakıp yıktıklarını anlatır. İkincisi Vandal işgali sırasında bölgede görev

⁵⁴³Simon MacDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, Pen & Sword Books, 6, Croydon, 1988. Ch. I.

⁵⁴⁴MacDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. I.

⁵⁴⁵MacDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, Ch. I.

yapan Roma birliklerine ait kayıtlarının tutulduğu *Notitia Dignitarum*’dur. Topraklarını kaptıranlar düşmanlarını nasıl anlattığını dikkate alarak bu kaynaklardan faydalanılabilir. Doğrudan onları anlatmasa da Zosimus, Priscus, Augustinus’un yazıları bazı boşlukları doldurmaktadır.⁵⁴⁶

Simon McDowel modern yorumların bu son derece yanlış anlatılmış olan tarihi kayıtlardan daha güvenilir olacağını düşünmektedir.⁵⁴⁷

Gotların ve Lombardların anlatılarından anlaşıldığına göre Vandallar, Gotlardan önce İskandinavya’dan ayrıлып güneye doğru gelmişlerdir. Çünkü sonradan gelen Gotlara karşı topraklarını savunmuşlardır. Lombardlar ise onlarla daha İskandinavya’da iken savaşmışlardır. Bugün İsveç’te bulunan Vaendil’in, Vandalların ana yurdu olduğu düşünülmektedir. Danimarka’nın Jutland yarımadasının en ucuna Vendsyssel denilmektedir. Syssele İngilizcedeki *shire* gibi yönetim bölgesi birimi anlamındadır. Vandalların miladi ikinci yüzyıldan itibaren burayı terk ettikleri düşünülmektedir. Tacitus *Germania*’yı yazdığı sırada Vandallar bugünkü Polonya’nın Silesiya bölgesinde yaşıyorlardı.⁵⁴⁸

Eski German kavimlerini bugünkü ulus devlet yapısı ya da aynı soydan gelen etnik bir yapı olarak görmek yanlış olur. Vandallar İspanya’ya gelirken ve Afrika’ya geçerken İran asıllı Alan ve Sarmatlarla hep birlikte oldular. Vandalların liderine bağlılık yemini veren Vandal sayılıyordu. Ortak bir soydan ya da akraba olmak gerekmiyordu.⁵⁴⁹

VI. yüzyılda yaşamış ve Vandal Krallığının Afrika’daki son yıllarına şahit olmuş olan Procopius, Vandalların Gepidler ve Gotlarla aynı dili konuşup aynı adetlere uyduklarını söyler. Gotlar, Vandallar, Gepidler, Vizigotlar hepsi Getic halklardır. Sadece isimleri farklıdır. Hepsi beyaz tenli, sarı saçlı, uzun, güzel görünümlüdür. Aynı dinden ve aynı mezheptendirler. Yani Aryüsçü Hristiyanlardır. Bu kavimlerin hepsi Gotça konuşmaktadır.⁵⁵⁰

Komşuları Vandallar gibi Alanlar da Wulfila’nın tebliği ve İncil çevirisinin dolaylı tesiriyle Aryüsçü Hristiyanlığı seçmişlerdir. Isidorus’un anlattıklarına göre 406 yılında

⁵⁴⁶MacDowel, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, Ch. I.

⁵⁴⁷MacDowel, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, Ch. I.

⁵⁴⁸MacDowel, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. III.

⁵⁴⁹MacDowel, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, Ch. I; Bk. Procopius,

⁵⁵⁰Procopius, *History of Wars*, The Loeb Classical Library, Trans, H.B. Dewing London, 1916, III/II s. 11; MacDowel, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. I.

Stilicho'nun kışkırtmasıyla Alan, Suevi ve Vandallar Ren Nehrini geçerek Galya'ya girdiler. Frankları hezimete uğratarak Pirene bariyerine takıldılar. Pireneler'in eteğinde Diymus ve Veranianus isimli iki kardeş Romalı komutan üç yıl onların İspanya'ya girmelerini engelledi. Önünde engel kalmayan Alan, Vandal ve Suebler İspanya'yı işgal ettiler. Halkı katledip mallarını yağmaladılar. Öylesine kıtlık yaşandı ki insan eti yeme vakaları görüldü.⁵⁵¹

Felaketlerle yanıp yıkılan İspanya'da işgalci kavimler kendi aralarında bölündü ve İspanya paylaşıldı. Vandallar ve Suebler Galiçya'yı; Alanlar ise Lusitania ve Cartagena'yı aldılar. Baetica'yı yine Vandallar aldılar. Yerli halk işgalcilere boyun eğdi.⁵⁵²

Vandalların ilk kralı Gunderic idi. Galiçya'yı on sekiz yıl yönetti. Sueblerle yaptığı anlaşmayı bozup Erbasian tepelerini kuşattı. Sonra orayı terk edip Taracco Eyaletinin Baleric adalarını yağmaladı. Cartagena'yı çiğneyip Baetica'yı geçerek Sevilla'yı yağmaladı.⁵⁵³

Sıkı bir Aryüsçülük karşıtı olan Isidorus bu konudaki anlatılarını efsane ve mucizelerle süslemektedir. Gunderic'in ölümünü anlatırken Aziz Vincentius'un kabrine saygısızlık yapması sebebiyle kendisine bir cinin musallat olup onu çarpmasıyla öldüğünü (467) anlatır.⁵⁵⁴

Isidorus'a bakılırsa yönetimi ele alıp kırk yıl hüküm süren Geseric daha önce Ortodoks iken Aryüsçülüğü seçmiştir. Ancak Isidorus Vandalların ne zaman Ortodoks Hristiyanlığa girdiklerinden bahsetmez.⁵⁵⁵ Tarihçi Hydiatus da Aryüsçülüğe geçen ilk Vandal Kralı Geseric olduğunu söyler. Mac Dowal isim vermeden bazı tarihçilerin Vandalların Ren Nehrini geçip güneye indiklerinde Pagan olduklarını ve İspanya'da Alan ve Sueblerden daha önce iken Aryüsçü Hristiyanlığı kabul ettiklerini aktarır.⁵⁵⁶

⁵⁵¹Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 71-72; Bk. MacDowal, *Simon Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch.42.

⁵⁵²Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 73.

⁵⁵³Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 73. Bk. MirandaGarcia, Fermin, *Breve Historia de los Godos*, s. 75; MacDowal, *Simon Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. II.

⁵⁵⁴Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 73

⁵⁵⁵Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 73.

⁵⁵⁶*Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. III.

Gunderic'ten sonra yerine kardeşi Geseric geçti. Geseric⁵⁵⁷ liderliğinde Vandallar, Baetica Eyaleti sahillerinden İspanya'yı terk edip Afrika'ya geçtiler. Batı Roma İmparatoru Valentinianus'un Vandallara karşı koyacak ve Kuzey Afrika'yı koruyacak gücü yoktu. Daha fazla ilerlememeleri şartıyla onlara barış teklif etti. Geseric anlaşmayı kabul etti.⁵⁵⁸ Jordanes, İmparator Valentinian'la arası iyi olamayan Papa Boniface tarafından sırf imparatora zarar vermek amacıyla Geseric'in Afrika'ya davet edildiğini anlatır.⁵⁵⁹

Isidorus, Geseric'in anlaşmaya uymayıp Kartaca'yı ele geçirip yağmaladığını, sonra Sicilya ve Palermo'ya girdiğini, Afrika'da ele geçirdiği her yerde Aryüsçülüğü yaymak için Ortodoks rahipleri sürüp yerlerine Aryüsçü rahipler atadığını, birçok Ortodoks rahibi de öldürdüğünü, Ortodoks kiliseleri Aryüsçü kiliselere çevirdiğini anlatır.⁵⁶⁰

Batı Roma İmparatorluğu tahtına geçen Genç Theodosius, Vandallara karşı bir ordu hazırladı ancak sonuçsuz kaldı. Bu sırada Hunlar, Trakya ve İliya'ya hücum etmişlerdi. İmparator, Vandallar üzerine gönderilen orduyu geri çağırdı. Ancak İmparator Majorianus, İtalya'dan İspanya'ya gelerek Kartaca'yı merkez edinen Vandalların üzerine bir filo hazırladı. Ancak Vandallar zamanında haberdar olup planı boşa çıkardılar. İtalya'ya geri dönen Majorianus, Reccimer tarafından bir suikastla öldürüldü.⁵⁶¹

Bu olaydan sonra Batı Roma'nın tehlike arz ettiğini gören Geseric, bir deniz filosuyla denize açıldı ve Roma şehrine girdi. Romalıların mallarını yağmalayıp Valentinianus'un dul karısı ve kızları da dâhil birçok esir alıp Kartaca'ya döndü. Kartaca'ya döndüğünde İmparatorun barış teklifini ileten elçileri geldi. Geiseric, Valentinianus'un dul eşini geri gönderdi ve kızlarından birini oğlu Huneric'le evlendirdi. Hükümdarlığının kırkinci senesinde öldü.⁵⁶²

Isidorus, Geseric'in birçok Hristiyan beldesini yağmalayıp kanlarını döktüğünü anlatır.⁵⁶³ Ancak konunun başında belirttiğimiz gibi Ortodoks yazarların Vandallar hak-

⁵⁵⁷Geseric ismi Isidorus *Geseric*, Jordanes *Gaiseric*, MacDowal *Geiseric* şeklinde vermektedir.

⁵⁵⁸Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 74.

⁵⁵⁹Jordanes, *Origins and Deeds of the Goths*, s. 98; MacDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. III.

⁵⁶⁰Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 75.

⁵⁶¹Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 76.

⁵⁶²Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 77.

⁵⁶³Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 77.

kındaki ifadelerini ihtiyatla ele almak gerekir. Gerçekten Vandallar, bir yeri işgal ettiklerinde Ortodoks Romalılardan daha kötü mü davrandılar? Isidorus 'un anlatısında aşırı dini-mezhebi taassubu satır aralarında sürekli kendini göstermektedir.

Jordanes'in kendisi Ortodoks olmakla birlikte Geseric'in erdemlerinden ve maharetlerinden de bahseder. Geseric derin düşünür az konuşurdu. Düşmanlarını kolaylıkla birbirine düşürecek zekâyâ sahipti. Ülkesinde kanunsuzluğa müsaade etmedi ve barış içinde yönetti. Ülkesinin kargaşaya düşmemesi için ölmeden önce oğullarını toplayıp ekber-erşed kuralı gereği hangi sırayla tahta geçeceklerini ayarladı. Kendisinden itibaren sırayla Huneric, Gunthamund, Thrasamund ve Ilderic'e kadar sıraya uyuldu ve taht kavgası yaşanmadı.⁵⁶⁴

Geseric ölünce 468 yılında yerine Valentinianus'un kızıyla evlenen oğlu Huneric geçti. Onun hükümdarlığı yedi sene beş ay sürdü. Isidorus 'a göre Huneric babasından daha fanatik bir Aryüsçü idi. Isidorus 'un Huneric hakkındaki anlatısı daha da trajiktir. Huneric babasından daha fazla kötü davranıyor, tüm Afrika'da Ortodoksları koğuşturup Ortodoks kiliseleri yıkıyor, dört bin civarında din adamını ve halktan birçok kimseyi sürgüne gönderiyor. Ortodoks olduğunu açıkça söyleyenlerin dilini kestiriyor. Aryüsçülüğe geçmekte direnen Nepte Piskoposunu katlediyor. Ortodokslara karşı yaptığı zulümlerden dolayı tıpkı Aryüs gibi bağırsakları dışarı fırlayarak acınacak bir şekilde ölüyor (488).⁵⁶⁵

Huneric ölünce yerine oğlu Gunthamund geçiyor. Onun hükümdarlığı on iki yıl sürüyor. Gunthamund, Ortodoks kiliseyle barıştı ve rahipleri görev yerlerine çağırıyor.⁵²⁶ yılında Gunthamund'un ölümüyle Trasmund Krallığı geçiyor. Isidorus Trasmund'un da fanatik bir Aryüsçü olduğunu, Ortodoks Hıristiyanlara baskı yaptığını, yüz yirmi kadar Ortodoks piskoposunu Afrika'dan sürdüğünü ve 515 yılında Kartaca'da öldüğünü nakletmektedir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁴Jordanes, *Origins and Deeds of the Goths*, s. 99.

⁵⁶⁵Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 79. Aryüs'ün ölüm şekli Heresiyolji literatüründe birçok ayrılıkçının ölüm sahnesinde tekrar edilir.

⁵⁶⁶Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 81.

Ondan sonra Valentinianus'un torunu olan Huneric'in oğlu Hilderic tahta geçiyor. Trasamund'a söz verdiği için Ortodoks kiliseleri tekrar açtıramıyor fakat sürgündeki piskoposları geri çağırıyor. Ortodokslara iyi davranıyor. Ancak hükümdarlığının yedinci yılında Gillimer tahttan indirilip hapse atılıyor.⁵⁶⁷

Geseric ve oğullarını tarafsız bir dille anlatan Jordanes, Gelimer'in atalarının yolundan saptığını, Ilderic'e darbe düzenleyip öldürdüğünü ve ülkeyi zorbalıkla yönettiğini anlatır. Jordanes'e göre Gelimer'in bu yanlışları kendisinin ve Vandalların sonunu hazırlamıştır.⁵⁶⁸

522'de iktidarı ele geçiren Gelimer, Kuzey Afrika'daki birçok asilzadenin mallarına el koyuyor. Fakat Kuzey Afrika'da bunlar olurken Bizans İmparatorluğunun başarılı generali Belisarius sayesinde eski ihtişamına yeniden kavuştuğu Justinianus devrini yaşıyor. Justinianus Bizans'ın sıkıntılı günlerinde kaybettiği Kuzey Afrika'yı tekrar ele geçirmenin planlarını yapıyor. Vandalların Ortodoks Hristiyanlara baskı yapması savaş çıkarmak için tam bir fırsat sunuyor. Huneric tarafından öldürülen Piskopos Laëtius'u rüyasında gördüğünü ve Kuzey Afrika için yardım istediğini anlatan İmparator Justinianus açtığı savaşa kutsal bir dava izlenimi veriyor. Belisarius komutasındaki bir filoyu Vandallar üzerine göndererek Kuzey Afrika'daki Vandal hâkimiyetine son veriyor. Gelimer de yakalanıp İstanbul'a getirilerek Justinianus'a teslim ediliyor.⁵⁶⁹

2.9.5. Alanlar

Alan kelimesinin manası kesin bilinmemekle birlikte dilbilimciler Türkçe saha, düzlük, anlamındaki *alan* kelimesinden yahut Çince düzlük ve geniş step anlamındaki *Yancai* kelimesinden olabileceğini söylemişlerdir.⁵⁷⁰ Başka bir görüşe göre de İran kelimesinin de kökü olan *arya* kelimesinden gelmektedir.⁵⁷¹ Alanlar İran kavimlerinden olup Farsça ve Kürtçeye yakın bir dil konuşmaktaydılar. Alanların bir kısmı Avrupa içlerine gelip Vandallarla birlikte hareket ederken bir kısmı ana vatanları olan Asya steplerinde

⁵⁶⁷Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 82.

⁵⁶⁸Jordanes, *Origin and Deeds of the Goths*, s. 99.

⁵⁶⁹Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 90

⁵⁷⁰Bk. Agusti Âleman, *Sources on Alans A Crital Compilation, Handbook of Oriental Studies, Handbuc der Orientalistik*, Section Eight, Central Asia, eds. Dennis Sinor & Nicola di Cosmo, Vol. V, Brill, Leiden, 2000, ss. 1-2.

⁵⁷¹Vasily Abaev and Harold Walter Bailey, "Alans", *Encyclopedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/alans-an-ancient-iranian-tribe-of-the-northern-scythian-saka-sarmatian-massagete-group-known-to-classical-writers-from>, (18.06.2020).

kalmış, dokuzuncu yüzyılda kurdukları Alanya devleti 1227’de Moğollar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu günkü Rusya Federasyonuna bağlı Osetya halkı Alanların soyundan gelmektedir.⁵⁷²

Vandallar406’dan itibaren Ren Nehrini geçip Avrupaiçlerine, sonra İspanya’ya, en sonunda Kuzey Afrika’ya vardıklarında aslında Alanlar Asdingler ve Silinglerden oluşan koalisyounun bir parçasıydılar. Vandallar, Ren Nehrini geçip Frankların Vandalları yok etmesine mani oluyorlar. Alan-Vandal koalisyounu farklı soylardan gelen farklı dilleri konuşan bir birlikti. Tarihçiler bu koalisyonda Alanların da baskın bir konumda olduğunu naklederler.

Ammianus Marcellinus, onların dünyanın iki ucuna yayıldığını ancak benzer özelliklerinden her yerde tanındıklarını söyler. Alanlar göçebeydiler. Hepsi ata biner, at arabalarında yaşar, genellikle hayvanlarını et ve süt ürünleriyle besler, ziraatla uğraşmazlar. Uzun, sarışına yakındırlar. Vahşi ve savaşçıdırlar ama Hunlar kadar değil.⁵⁷³ Alanların Vandallarla ve Sueblerle Aryüsçü Hristiyan olmalarının dışında bir ortak özellikleri yoktur.⁵⁷⁴ Vandal Lejyonunda Alanların bulunması ve Huneric’in *Rex Vandalorum et Alatorum* unvanına sahip olması ortak Aryüsçü kimlikleridir.⁵⁷⁵

Alanlar Asya’dan kalkıp Avrupa’yı boydan boya geçerek Kuzey Afrika’ya kadar geliyorlar. Alanların tarihi serüvenlerini Vandallarla birlikte yaşamalarındaki bilinen tek neden inançlarıdır. Yani Aryüsçü Hristiyanlık.

2.9.6. Suebler(Suevi)

Suebler Germen kavimlerindenidir ve bu günkü Almanya’nın *Swabia* bölgesinin adı buradan gelmektedir.⁵⁷⁶ Ana yurtları Danimarka’nın kuzeyinde bulunan Jutland olarak bilinmektedir. Hunların tazyikiyle başlayan Kavimler Göçü sırasında birçok Germen kavmiyle birlikte Baltık sahillerinden Güney Avrupa’ya doğru göç etmişler ve İspanya’nın

⁵⁷²“Alans (Alani/Geloni)”, *European Kingdoms, Barbarians*, https://www.historyfiles.co.uk/King_ListsEurope/BarbarianAlans.htm, 13.06.2020. Ayrıca Bk. *The Alans*, <https://www.marres.education/alans.htm>, (13.06.2020).

⁵⁷³MacDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. II.

⁵⁷⁴MacDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. IV:

⁵⁷⁵Christopfer J. Nofziger, *Reign of Heretics: Arianism and Political Power in Vandal and Ostrogothic Kingdoms*, Master Thesis, <http://www.cedar.wvu.edu/wwuet>, (31.01.2018).

⁵⁷⁶Suebi şeklinde de yazılır. Bk. “Suebi People”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com>, (13.06.2020).

kuzeyine yerleşmişlerdi. Suevi kelimesi Proto-Germen kendi halkı yahut vatandaş anlamındaki *sweboz* kelimesinden gelmektedir.⁵⁷⁷

408 yılında Alanlar ve Vandallarla birlikte kralları Hermeric liderliğinde İspanya'ya girerek Vandallarla birlikte Galiçya'yı ele geçirdiler. Vandallar, Afrika'ya geçince Galiçya'da sadece Suebler kaldı. Hermeric başlarında otuz iki sene kral olarak kaldı. Suebler gelmeden önce Galiçyalıların kendi krallıkları vardı. Hermeric bir süre onları rahatsız ettikten sonra kendisi hastalığa yakalandı. Sonunda Galiçya krallığı ile bir barış anlaşması yapıp daha hayattayken tahtı oğlu Recchila'ya devretti. Recchila önce Romalı Komutan Andevotus ile savaşa girişti ve çekilmek zorunda kaldı. Babasının vefatından sonra Recchila Sevilla (İşbiliye), Baetica ve Cartagena Eyaletlerini Krallığına kattı. Recchilla, Merida'da öldüğünde hâlâ Pagandı.⁵⁷⁸

448 yılında tahta geçen oğlu Recared Ortodoksluğu benimsedi. Hükümdarlığı dokuz yıl sürdü. Got Kral Theudered'in kızıyla evlilik yaptı. Hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren Vasconia'ya akınlarda bulunmaya başladı. Gotların yardımıyla Saragosa'ya saldırdı, Taracco Eyaletini işgal edip babasının Roma'ya geri verdiği Cartagena'yı yağmaladı. Got Kralı Theodoric İspanya'yı işgale giriştiğinde karşısına çıkan Reccharius'u mağlup etti. Kaçmaya çalışan Reccharius yakalanıp öldürüldü.⁵⁷⁹

457 yılında Reccharius'un öldürülmesinden sonra Galiçya'nın en ucunda kalan Suebler Masdra'yı krallığa getirdiler. Onu tanımayan bir kısım Suebler Franta'yı krallığa getirince Suevi krallığı ikiye bölünmüş oldu. Fakat Franta'nın ölümüyle birlik yeniden sağlandı. Franta'nın yerine geçen Raccimund, Masdra ile birlikte hareket ederek Lusitania'yı ele geçirdi. Ancak iktidarının üçüncü yılında (460 yılında) Masdra kendi adamları tarafından öldürüldü.⁵⁸⁰

Masra'nın ölümünden sonra Frumariu ile Reccimund arasında iktidar kavgası başladı. 464 yılında Frumarius'un ölümüyle Remismund birliği sağladı. Peşinden Galiçya ve Vizigotlarla barış için elçiler gönderdi. Barışı sağladıktan sonra gerekli zamanı kazanıp Lusitania, Coimbra ve Lizbon'u işgal etti. Bu sırada Alax isimli Krala hizmet eden bir

⁵⁷⁷Map Suevi (Suebi) (Germa'nsa), *European Kingdoms, Barbarians*. <https://www.History.files.co.uk/KinListsEurope/BarbarianAlans.htm>, 13.06.2020. Ayrıca bk. *Spain: Vandals, Suevi & Visigoths*, <http://fmg.ac/Projects/MedLands/VANDALS,%20SUEVI,%20VISIGOTHS.htm>, (13.06.2020).

⁵⁷⁸Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 85-86.

⁵⁷⁹Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 87.

⁵⁸⁰Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 88.

Galyalı, Suebler arasında Aryan Mezhebini yaymaya başladı. Rismund'tan sonraki bir dizi kral, Aryüşçü Hristiyanlıkta kaldı.⁵⁸¹

Kral Theudemir, Rahibi Martin'in de yardımıyla yeniden Dume Manastırını ve Ortodoksluğu diriltti. Theudemir'in oğlu Miro on üç yıl hüküm sürdü. Miro'nun ölümünden sonra Kral olan Ebhoric küçük yaşta olduğu için Audec isimli bir despot tarafından tahtından indirildi ve bir manastırda rahip olarak yaşamak üzere saraydan uzaklaştırıldı. Ancak Audeca zamanında Vizigot Kralı Leovigild, tüm Suevi ülkesini ele geçirerek krallığa son verdi. Suevi Krallığının 177 sene yaşadığı kaydedilmiştir.⁵⁸²

2.9.7. Gepidler

Jordanes, Gotlarla Gepidlerin akraba olup olmadıkları sorusuna eski bir Got efsanesiyle cevap vermektedir. Gotlar şefleri Berig liderliğinde Scandza Adasından üç gemiyle ayrılırken içlerinden biri diğerlerinden geride kalmış ve onlara *geride kalanlar* manasında Gepanta (*Gepidler*) denmiş.⁵⁸³ Daha sonra onlar da şefleri Fastidia önderliğinde İskandinavya'dan çıkıp Daçya'nın kuzey hudutlarını oluşturan Karpatlara kadar geliyorlar. Burada bulunan Burgondları ve bazı başka halkları yenilgiye uğratarak topraklarını genişletiyorlar. Ancak bu durum daha önceden bölgeye gelen Gotları rahatsız ediyor. Auha Nehri kenarında bulunan Galti kenti civarında Gotlarla giriştikleri savaşı kaybederek Karpatların yamacında bulunan ormanlık alana doğru kaçmak zorunda kalıyorlar.⁵⁸⁴ Bu olayların Jordanes'in 248-270 yılları arasını anlattığı tarihte geçmektedir.⁵⁸⁵

Gepidler tarih kitaplarında 269 yılında İmparator Claudius'un yenilgiye uğrattığı koalisyonda yer alan kavimler arasında da geçiyor. IV. yüzyılda bugünkü Macaristan topraklarında bulunan Tisza ve Körös nehirleri arasında bulundukları kabul ediliyor. Hun İstilas esnasında ise Hun ordusunun hizmetine girmiş olan Ostrogot komutanların idaresinde Ostrogotlarla birlikte yaşıyorlardı.⁵⁸⁶ Gepidler Atilla'nın idaresinde elli yıl kadar

⁵⁸¹Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 90.

⁵⁸²Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, pr. 92; Bk.Nicolas, Bagaert, "La Répression du paganisme et l'arianisme dans les consiles occidetaux des IV. –VII. Siécles", *Sectes et hérésies de l'antiquité à nous jours*, 2002, s. 58.

⁵⁸³Jordanes, *The Origins and Deeds of the Goths*, XVII/ 94. Bk. Anna Kharalambieva, , "Gepids in The Balkans, A Survey The Archeological Evidence", *Neclected Barabarians*, ed.Florin Curta, Brepols Publishers, Turnhout, Belgum, 2010. s. 246.

⁵⁸⁴Jordanes, *The Origins and Deeds of the Goths*, XVII/96-97.

⁵⁸⁵Kharalambieva, "Gepids in The Balkans, A Survey The Archeological Evidence", s. 246.

⁵⁸⁶Kharalambieva, "Gepids in The Balkans, A Survey The Archeological Evidence", s. 246.

yaşamıştı. Şefleri de Atilla'nın takdirini kazanmıştı. Atilla'nın İmparatorluğu dağıldıktan sonra Batı Hun İmparatorluğundan kalan toprakların çoğu Gepidlerin elinde kaldı. Jordanes'in *Gepidia* olarak adlandırdığı⁵⁸⁷ bu bölgede Gepidlerin yaşadığını arkeolojik veriler de desteklemektedir.⁵⁸⁸

IV. yüzyılda tarih kitaplarında Gepidlerden fazla bahsedilmemekle birlikte Jordanes, İmparator Valens zamanında Vizigotların İncili Ostrogotlar ve Gepidler arasında tebliğ ettiklerini anlatır. Jordanes üzüntüsünü belirterek tebliğ edilen bu Hristiyanlığın doğru Hristiyanlık değil bir zehir olan Aryüsçülük olduğunu söyler.⁵⁸⁹ Sezariyeli tarihçi Procopius, (ö. 570) Vandallar Gepidler, Gotlar, hepsinin beyaz tenli, sarı saçlı, uzun, aynı geleneklere sahip aynı dinden ve Aryan mezhebinden olduklarını nakletmektedir.⁵⁹⁰

500'lü yıllara gelindiğinde Gepid kralları evlilikler yoluyla da topraklarını genişletmeye başlamışlardı. 540 yılında Kral Cunimund, Sirmium şehrini ele geçirdi ve Aryüsçü başpiskoposluğunun da merkezi yaptı. Aynı yıl gümüş para da bastırdı.⁵⁹¹ Ancak Avar saldırılarının başlamasıyla gittikçe zayıflayan Gepidler Lombard Kralı Alboin tarafından nihai bir yenilgiye uğratarak tarih sahnesinden çekildi.⁵⁹²

2.9.8. Heruller

İlk çağda Romalı yazarlar Gepid, Vandal, Rugii, Scirii ve Germen kavimlerinden olmayan Alanları, Ostrogot ve Vizigotlar gibi tüm kavimleri *Gotlar* olarak zikretmektedirler. Modern tarihçiler de Herullerin bu cümleden olduğunu kabul etmektedirler.⁵⁹³ Jordanes İskandinavya'nın en uzun insanları olan Herullerin, Danlar dan tarafından topraklarından sürüldüklerini anlatır.⁵⁹⁴

Herullerin beşinci yüzyıla kadar diğer Germen kavimlerine nispeten oldukça ilkel bir yaşam sürüyorlardı. Procopius Herullerin Hristiyanlıktan önce putperest olduklarını,

⁵⁸⁷Jordanes, *The Origins and Deeds of the Goths*, XVII/74; Kharalambieva, "Gepids in The Balkans, A Survey The Archeological Evidence", s. 246.

⁵⁸⁸Kharalambieva, "Gepids in The Balkans, A Survey The Archeological Evidence", s. 252.

⁵⁸⁹Jordanes, *The Origins and Deeds of the Goths*, XVII/131; Bk. Kharalambieva, "Gepids in The Balkans, A Survey The Archeological Evidence", s. 252.

⁵⁹⁰Procopius, *History of Wars*, III/ 11; MacDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, ch. I.

⁵⁹¹Kharalambieva, "Gepids in The Balkans, A Survey The Archeological Evidence", s. 252.

⁵⁹²Kharalambieva, "Gepids in The Balkans, A Survey The Archeological Evidence", s. 252; Wolfram, *Die Germanen*, s. 105].

⁵⁹³Wolfram, *Die Germanen*, s. 77; Roland Steinacher,, "The Herules: Fragments of a History", *Neclected Barabarians*, ed. Florin Curta, brepols Publishers, Turnhout, Belgum, s. 28

⁵⁹⁴Jordanes, *The Origins and Deeds of the Goths*, III/24.

o devrin ve civarın halklarının insan kurbanı, kocasının ölümünden sonra dul karısının kendini asması, yaşlı ve hastaları ölüme terk etmek gibi çok çirkin adetlere sahip olduklarını, Hristiyan olduktan sonra bile bu adetlerinden kolay vazgeçemediklerini anlatır.⁵⁹⁵

Procopius, Justinianus'un din politikasını anlatırken Herullerin Aryüşü Hristiyanlığa mensup olduklarını ancak Justinianus tarafından Ortodoksluğa geçirildiklerine değinmektedir.⁵⁹⁶

Danlar dan tarafından kovulmadan önce Sjælland⁵⁹⁷ adasının yerli halkı oldukları kabul edilmektedir. M.S. 250 yıllarında Heruller Karadeniz'in kuzeyinde ortaya çıktılar ve Gotlarla birlikte Yunanistan'ı yağmaladılar. 286 yılında Galya'ya girdiler. IV. yüzyılın ilk yarısında Azak Denizi civarında yerleşmişlerdi. Önce Got kralı Ermaneric'in hâkimiyetine, daha sonra Hun hâkimiyetine girip Attila'nın savaşçıları oldular. 455 yıllarında Herullerin bir kısmı Moravia Irmağı civarında kendi krallıklarını kurarken bir kısmı da İtalya'yı el geçiren Odoacer'e katıldılar.⁵⁹⁸

Beşinci yüzyılın başlarında Heruller Lombardların saldırılarına maruz kalıp Avrupa'nın kuzeyine doğru kaçıp İsveç'in güneyinde Listerland bölgesine yerleştiler.⁵⁹⁹ Bazı Herul savaşçıları Justinianus zamanında Roma ordusuna alındılar. İran, Gotlar ve Vandallara karşı Roma hesabına savaştilar. 550 yıllarından sonra artık tarih sayfalarında görülmemektedirler.⁶⁰⁰

Steinacher Ostrogot, Vizigot, Frank, Burgond ve Vandalların Avrupa tarihinin önemli bir kısmını oluştururken Herul, Sciri, Gepid ve Rugii kavimlerinin Ortaçağ'da bir ulus oluşturamadıkları ve güçlü bir krallık kuramadıkları için tarih sahnesinden ve tarihi kaynaklardan silinip gittiklerini nakletmektedir.⁶⁰¹

2.9.9. Lombardlar

Lombardlar, Kavimler Göçü devrinde İtalyan ulusunun ve bugünkü İtalya Devleti'nin gerçek kurucuları sayılan bir kavimdir. Tarihçi Paulus Diaconus'a göre Lombardların

⁵⁹⁵Procopius, *History of the Wars*, VI/14; Bk. Hauge, "Europeiske Volki vandring".

⁵⁹⁶Procopius, *History of the Wars*, VI/14; Bk. Steinacher, "The Herules: Fragments of a History", *Neglected Barbarians*, s. 372.

⁵⁹⁷İsveç ile Danimarka arasında, Kuzey Denizi ile Baltık denizinin birleştiği yerde bulunan büyük bir adadır.

⁵⁹⁸Steinacher, "The Herules: Fragments of a History", s. 321.

⁵⁹⁹Hauge, "Europeiske Volki Vandring".

⁶⁰⁰Steinacher, "The Herules: Fragments of a History", s. 321.

⁶⁰¹Steinacher, "The Herules: Fragments of a History", s. 319.

İskandinavya'nın Østerlen bölgesinden göç ettiklerini nakleder. Genç bronz çağından kalma kayalar üzerine yaptıkları resimlerden anlaşıldığına göre kendilerine has uzun saplı mızraklarından dolayı bu isimle anılmışlardır. İskandinavya'dan iki kardeş Akio ve Ibor liderliğinde çıkmışlardır. İsa'nın doğumuna yakın dönemlerde Aşağı Elbe'ye yerleşmişlerdi. O dönemlerde Vinils diye anılıyorlardı. Plinius, bunu Hillevioner şeklinde telaffuz etmiştir. Vandallara galip geldikten sonra Lombardlar diye anılmaya başlanmıştır.⁶⁰²

Miladi 4-5 yıllarında Roma İmparatoru Tiberius'a yenilen Lombardlar, Arminnius ile birleşme yoluna gitmişler; 100 yıllarına kadar Aşağı Elbe'de yaşadktan sonra güneye doğru uzanıp Tuna boyuna geçmişler ama geri dönmek zorunda kalmışlardır. Gerçek manada Agilmind'le bir krallıkları olmuştur.⁶⁰³

400'lü yıllarda Herulleri yenerek Bizans'ın müttefikleri olmuşlar ve Pannonia (Macaristan) bölgesine yerleşmişlerdir. 567'de Kralları Alboin liderliğinde Gotça konuşan ve Aryüsçü Hristiyanlığı kabul etmiş olan Gepid Krallığını ortadan kaldırdılar. Bizans'ın kışkırtmasıyla İtalya'ya girerek daha sonra başkentleri yapacakları Pavia'yı işgal ettiler. 589'da Kral Authari Sirmium bölgesini işgal etti. Authari'den sonraki kral olan Rothari, Lombardların Uluslararası Hukukunu kaleme aldırıştır. (*Edictus Rothari*). 751'de Kral Aistulf, Roma üzerine yürüyüp Ravenna'yı işgal edince Frank Kralı Şarlman, İtalya üzerine yürüyerek Lombardları bozguna uğrattı ve kralları Desiderius'u esir aldı.⁶⁰⁴

On dokuz ve yirminci yüzyıllarda Germanistler, Lombardların Aryüsçülüğü üzerinde tereddüt etmişlerdir. Otto, Abel ve Carl Blasel Lombardların daha İtalya'yı işgal etmeden İznik Hristiyanlığına geçtiğini, Ludwig Schmidt ise henüz Pagan olduklarını savunmuştur. Tam karşı tezi savunan Thomas Hodgkin ise ilk yüz elli yılında Aryüsçülüğün Lombard Krallığında belirleyici bir rol oynadığını ifade etmiştir. Bu görüş birçok kıta Avrupa'sı ve İngiliz tarihçisinin de kabul ettiği bir görüştür.⁶⁰⁵

İtalyan Giampiero Bognetti, Lombardların İtalya'yı işgal ettikleri sırada Aryüsçü olduklarını, Piskopos Nicetius'un Kraliçe Clodosuinha'ya yazdığı bir mektuba dayanarak bildirmektedir. Yine Giampiero'ya göre sadece kraliyet ailesi ve çevresi Aryan, Lombard

⁶⁰²Hauge, "Europeiske Volki Vandring".

⁶⁰³Hauge, "Europeiske Volki Vandring".

⁶⁰⁴Hauge, "Europeiske Volki Vandring".

⁶⁰⁵Pierro.Majocchi, "The Lombards and the Ghost of Arianism", *Roman Heresy and Barbarian Creed*, Ashgate, Burlington, 2014,s. 231.

halkının çoğu henüz Pagan idi. Ostrogotların dönemine kıyasla Lombard halkının arasında Aryüsçülükmarjinal bir tercih olarak kalmıştır. Lombard Kralların Aryüsçülüğü tercihleri tamamen bireysel bir tercihti ve onların politikalarını din belirlemiyordu. Alboin ve ordusu çoğunlukla pagandı. Ancak Alboin'in peşinden gelen krallar Authari, Arioald ve Rotari Aryüsçü; Theodelinda ve Adaloaldise Ortodoks idi. Fakat Lombard aristokrasisinde Aryüsçülük ve Ortodoksluk gibi farklılıkları sorun teşkil etmiyordu.⁶⁰⁶

Walter Pohl, Lombard kralların asla kimseyi mezhep değiştirmeye zorlamadıklarını, bir mezhebin hararetli misyonerliğini yapmadıklarını söyler. Lombard krallar döneminde dikkate değer bir dini tolerans söz konusuydu. Aryüsçüler ve o tarihlerde Justinianus'un kilise babasının eserlerini yasaklamasıyla üçe bölünmüş olan Aquileia, Roma ve İstanbul'a bağlı Hristiyanlar (üçlü şizma), Lombard topraklarında kavgasız bir arada yaşıyordu.⁶⁰⁷

Her nedense 568-774 arası İtalya'da hüküm süren Lombardlar dönemine ait Aryüsçü Litürjiye ait yazılı bir belge bulunmamaktadır. Hukuki metinlerde de Aryüsçülükle alakalı bir şey geçmez.⁶⁰⁸

XVII. yüzyılda yaşamış ve Aryüsçülüğün tarihi konusunda hacimli bir eser kaleme almış olan Cizvit rahip Louis Maimbourg'a göre Aryüsçüler üç yüz kırk yıl acımasız bir tiranlıkla yeryüzünde cehennemi hak ettirecek her türlü günah, hile, ihanet, şiddet ve barbarlığı işletmiş ve Lombard Kralı Bertaridus'un 662 yılında Ortodoksluğa geçmesiyle tarihe karıştılar.⁶⁰⁹

Ancak Maimbourg'un ve ondan alıntı yapan kilise tarihçilerinin, Lombardların Ortodoksluğa geçişiyle son bulan birinci evresi tartışmalıdır. S.C. Fanning, Lombardların hiçbir zaman Vizigotlar gibi bir Aryüsçü toplumu olmadıklarını savunur. Lombard toplumunda bazı krallar Aryüsçü olsa dahi Lombardların çoğu Pagandı ve yavaş yavaş İznik Hristiyanlığına geçmişlerdir. Ancak yine de Lombardlar dönemine kadar Aryüsçülüğün yaşadığı genelde kabul görmektedir.⁶¹⁰

⁶⁰⁶Majocchi, "The Lombards and the Ghost of Arianism", ss. 231-232.

⁶⁰⁷Majocchi, "The Lombards and the Ghost of Arianism", s. 233.

⁶⁰⁸Majocchi, "The Lombards and the Ghost of Arianism", s. 234.

⁶⁰⁹Majocchi, "The Lombards and the Ghost of Arianism Arianism", s. 234.

⁶¹⁰Wiles, *Archetypal heresy Through Centuries*, ss. 52-54.

2.10. Aryüsçü Krallıklarda Çok Dinlilik ve Dini Tolerans

IV. yüzyıl, İznikçi Hristiyanlarla Aryüs Hristiyanlar arasında kıyasıya bir iktidar mücadelesiyle geçmiş, gücü ele geçiren diğerlerini baskı ve kovuşturmalara tabi tutmuştu. Batı Romanın enkazı üzerinde kurulan Got Krallıklarda İznikçi ve Aryüsçü Kiliseler kendi cemaatiyle yetinerek yan yana bulunmuşlardır. Got yönetici ve elitleri Aryüsçü iken halkın çoğu İznikçi Hristiyan idi. Bazı tarihçiler beraberinde dini toleransı getiren bu durumu Got elitlerin Romalılara karışmamak ve kimliklerini korumak için sürdürdüklerini ileri sürmüştür. Vandallar hariç diğer Got yöneticiler İznik Hristiyanlığına müsama-hakâr davranmıştır.⁶¹¹

Beşinci yüzyılın son çeyreğinden altıncı yüzyılın ikinci yarısına kadar bu günkü İtalya, Hırvatistan, İsviçre ve Fransa'nın bir kısmına hükmetmiş olan Ostrogot Krallığının kralı, ordu ve yönetici sınıfı Aryüsçü Hristiyanlardan, devlet memurlarının bir kısmını ve halkın çoğunluğunu oluşturan Romalılar Ortodoks Hristiyanlardan oluşuyordu. Bunun yanında azınlık olarak Yahudiler de bulunuyordu.

Ostrogot Krallığının ilk yıllarında Gotların tamamı Aryüsçü Hristiyan olmakla birlikte Got ulusundan olmak Aryüsçü olmak anlamına gelmiyordu. Theodoric'in hükümdarlığının son yıllarında ve Bizans'ın tekrar İtalya'ya hâkim olduğu dönemde durum farklıydı. Ortodoks yazarlar, Aryüsçü Hristiyanlarla Gotları eş anlamlı kullanılıyordu.⁶¹²

Yahudiler, Ostrogotlar İtalya'ya gelmeden önce de İtalya'da yüzyıllar öncesinden beri vardı. En kalabalık Yahudi nüfusu Roma'daydı. Diğer önemli Yahudi nüfusu Palermo, Napoli, Milano ve Ravenna'da idi. Ostrogotlar gelmeden önce Yahudiler Yahudi olmayan komşularından soyutlanmış ve dışlanmış, kendilerini güçlendirecek vasıtalarından mahrum edilmişti.⁶¹³ Söz gelimi *Theodosius Nizamnamesi*, Yahudileri memuriyette ve orduda görevlendirilmesini yasaklamıştı. Başka bir kanunname, Yahudilere köle edinme sınırlaması getirmiş, yeni sinagog inşa etmelerini engellemiş, Yahudiliğe geçmeyi yasaklamıştır. Fakat İlk Çağın sonlarına doğru zaman zaman barış içinde yaşayan Yahudilere bazı sınırlamalar kaldırılmış ve sivil haklar verilmiştir. Yahudi politikasının esasları al-

⁶¹¹Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, ss. 80.

⁶¹²Samuel Cohen, *Religios Diversity in Ostrogoths*, ss. 503-532, 1983, <https://doi.org/10.1163/9789004315938020> (30.01.2020), s 503.

⁶¹³Cohen, *Religios Diversity in Ostrogoths*, s. 504.

tında Roma yasaları da belirmeye başlamıştır. Theodoric'in fermanıyla açıkça Yahudilerin önceki yasalarda verilen hakları garanti edilip can güvenlikleri ve ibadet yerlerinin koruma altına alınması sağlanmıştır. Sinagoglarının tamir edilmesine izin verilmiştir. Fakat mabetleri kiliselerden küçük olmalıydı. Bununla birlikte kimse kendi istemedikçe başka bir inanca zorlanmıyordu. Yahudi sinagoglarını yıkan Ortodokslar, sinagogları tekrar inşa etmekle cezalandırılmıştır. Neticede Yahudiler, Theodoric ve haleflerinin muamelesinden memnundular ve Justinianus'un ordusuna karşı Ostrogot krallarının yanında ölümüne savaştılar.⁶¹⁴

Theodoric'in annesi de bir Ortodoks idi. Dolayısıyla kralın mezhebi, tebaasının da aynı mezhepten olmasını gerektirmiyordu. Son araştırmalar Aryüsçülük teriminin belirgin bir dini fenomen olmaktan ziyade Ortodoks polemikçilerin her tür teslis muarızı için kullandığı şemsiye bir terim olduğunu göstermiştir. Dönemin Ortodoks yazarları Aryüsçüler için *comes teia* veya *alter communio* (diğer cemaat) tabirini kullanmışlardır. Theodoric de Ortodoks kilisenin iç işlerine karışmak istememiştir. Ortodoksluk ve Aryüsçülük iki makbul inanç olarak saygı görmüştür.

Theodoric'in heterodoks olması Ennodius ve Cassiodorus gibi Ortodoks İtalyanları Ostrogot rejimi desteklemekten geri bırakmamış, Theodoric'i dindar bir hükümdar olarak Kral Davut'a benzetmişlerdir.

Ammonymus, 500 yılında Roma'yı ziyaret ettiğinde Aziz Petrus Kilisesinde sanki bir Ortodoks gibi dua ettiğini söyler. Ne var ki Theodoric hükümdarlığının son yıllarına doğru tüm Ortodoks kiliselerini Aryüsçü kiliselere çevirtmiştir.⁶¹⁵

Theodoric'in haleflerinde de dini tolerans ve hoşgörü hâkimdi herkesin inancını yaşaması garanti altındaydı. Topraklarında Aryüsçülere baskı yapan Justinianus'a “Birden fazla dinin varlığına Tanrı izin verdiyse insanın bir başkasına kendi dinini empoze etme hakkı yoktur” demişti. III. Valentinianus tarafından lağvedilen kilise yargısını Theodoric, tekrar yürürlüğe koydu. Buna göre din adamları, devletin mahkemelerinde değil; kilise mahkemelerinde yargılanacaktı. Athalaric, bir adam daha atayıp kilise mahkemesinin hükmünü adil görmeyerek laik mahkemelere başvurmayı da kaldırmış ve bu konuda yetkiyi tamamen papaya vermiştir. Ancak papa sorunla ilgilenmeyi reddediyorsa o zaman

⁶¹⁴Cohen, *Religios Diversity in Ostrogoths*, s. 504.

⁶¹⁵Cohen, *Religios Diversity in Ostrogoths*, s. 520.

laik mahkemeye başvuracaktı. Ne Ortodoks ne de Aryüsçü Kilise vergiden muaftı. Aryüsçü kilisenin vergi konusunda bir imtiyazı yoktu.⁶¹⁶

Theodoric'in hükümdarlığını son günlerine doğru Ortodokslara karşı tutumunu de-ğişmesinin nedeni 523 yılında Bizans İmparatorunun topraklarının tamamında Aryüsçü-lüğü yasaklaması ve İtalya'daki üst düzey Ortodoksların Bizans lehine çalışmasıdır.⁶¹⁷

Vizigot İspanya'sında Romalı vatandaşlar arasında Priscilian⁶¹⁸, Homean ve Ano-mean gruplarıyla Aryüsçü Hristiyanlardan oluşuyordu. Tüm bu inanç mensupları yasalar önünde eşit haklara sahiptiler. Bu grupların inançlarına saygı gösteriliyordu. Alaric, Theodosius tarafından çıkarılan Yahudi ve Pagan aleyhtarı yasaları iptal edip tüm halka eşit haklar tanımıştır.⁶¹⁹

Aryüsçü idarelerin belirgin bir özelliği idarelerindeki Yahudilere, Ortodokslara ve Paganlara kendi dinlerini serbestçe yaşama hürriyeti vermeleriydi. Ancak Kuzey Af-rika'daki Vandal Krallığı istisna edilebilir. Fakat onlarınki de sürekli bir baskı şeklinde olmamış, Ortodoks ülkelerde baskı gören Aryüsçülerin özgürlüğü için müteakabiliyet esa-sına göre bir siyaset izlenmiştir. Vizigot kralları Eurico ve Leovigild bir çatı altında Aryan kilise oluşturmaya gayret etmişler ama asla bunu Ortodoks nüfusa baskı ve tedirginlik vererek yapmamışlar, ikna ve misyonerlik yöntemiyle Aryüsçülüğü yaymaya çalışmış-lardır. Hiçbir Ortodoks rahibi makamından alınmamış, sürgün edilmemiştir.⁶²⁰

Toulouse ve Toledo'da hüküm süren Vizigot Kralları Yahudi cemaati liderleri ile periyodik toplantılar yapar, sorunlarını dinler, çözümünü için yardım ederdi. Burgondlar da aynı şekilde bir siyaset izliyordu. Belisarius Napoli'ye saldırdığında Yahudiler Aryüsçü kralları için canla başla savaştılar. Oysa Vizigotların ilk Ortodoks kralı Recared, Yahudi-lere karşı savaş açan konsiller düzenledi. 702 yılında Kral Egica tüm Yahudileri köle sta-tüsüne indiren bir yasa çıkardı. Yahudiler dış güçlerle iş birliği yapmakla suçlanıyordu.

⁶¹⁶Biagio Saitta, *The Ostrogoths in Italy*, 2018, POL/S. Revista de ideas y formas políticas de la Antigüedad Clásica. University of Catania 197 – 216, <https://core.ac.uk/download/pdf/58906079.pdf>, (08.12.2018), ss. 204-205

⁶¹⁷Saitta, *The Ostrogoths in Italy*, s. 206.

⁶¹⁸Priscillianism dördüncü yüz yıl İspanyasında ortaya çıkmış Maniheizt- Gnostik inançlara ve sıkı riyazete dayalı bir harekettir. Bk. Patrick Healy, "Priscillianism." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 12. New York: Robert Appleton Company, 1911, <http://www.newadvent.org/cathen/12429b.htm>, (02.01.2020).

⁶¹⁹Jose María Iraburu Larreta, "De Arrianos a Cataros", *Gothalaunia*, https://gothalaunia.blogspot.com/p/de-arrianos-cataros_6343.html, (14.10.2020).

⁶²⁰Larreta, "De Arrianos a Cataros".

Musa dinine tamamen son verilip Yahudilerin de tamamının vaftiz edilmeye zorlanması-
nın zamanın geldiği söyleniyordu.⁶²¹

Yahudiler, daha fazla tarıma dayanan Vizigot Krallığının ekonomik altyapısında önemli bir rol oynuyordu. Bu yüzden ekonomi git gide gerilemeye başladı. Bu düşüşe bağlı olarak merkezi kontrol zayıflamış ve yerel soylular da bölgelerinde kendi adına hareket etmeye başlamışlardı. Nitekim Araplar İber Yarımadasına ayak bastıklarında Yahudiler onları kurtarıcı olarak karşıladılar.⁶²²

2.11. Aryüsçülük ve Got Kimliği

Tarihçi J. H. Liebeschütz, Aryüsçülüğün Got kimliğini oluşturmada ve Ortodoks Roma Kimliğinden ayırtmada önemli rol oynadığını savunmuştur.⁶²³ Kürşat Demirci, Julia Reckert ve Maria Margarete'e dayanarak benzer bir değerlendirmeye yer vermektedir.⁶²⁴

Roma sınırları boyunca yayılmış ve sürekli Roma ile savaş halinde olan Gotların ve genel olarak Germen Kavimlerin Roma'ya karşı kimliklerinin korunmasında, Aryüsçülük önemli bir bileşendi. Zaten Ostrogot İtalya'sı ve Vizigot İspanya'sında her iki dini toplumun birlikte yaşadığı çevrede Got ile Aryüsçü, Romalı ile Ortodoks/Katolik eş anlamlı kullanılmıştır.⁶²⁵

Ancak bu tespitten yola çıkarak Aryüsçülüğün Got kültürüne ve yaşam tarzına diğer kavimlerden daha yatkın ya da Gotlara özgü bir dini yorum olduğu sonucuna varılamaz. Aryüsçülüğün İskenderiye'de başlayıp tüm Roma topraklarına yayıldığını, Büyük Konstantin, Konstantius ve Valens gibi Hristiyanlığı kabul eden Roma İmparatorları döneminde İmparatorluğun resmi mezhebi olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Aryüsçü Hristiyanlığın güç kazanması ya da kaybetmesi yukarda bahsettiğimiz gibi daha ziyade siyasi destekle alakalı olmuştur.

⁶²¹Larreta, "De Arrianos a Cataros".

⁶²²Larreta, "De Arrianos a Cataros".

⁶²³Kostial, *Die Annahme des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, s. 107.

⁶²⁴Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, s. 18.

⁶²⁵Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, s. 19; Nofziger, Christopfer J. *Reign of Heretics: Arianism and Political Power in Vandal and Ostrogothic Kingdoms*, Master Thesis, <http://www.cedar.wvu.edu/wwuet>, (31.01.2018). ss. 11-12.

Charles Anderson Scott Gotların Aryüsçülüğün geleceklerini belirlemede önemli rolü bulunan, *uyarlama* bir Aryüsçülük olduğunu savunmaktadır. Scott, teoloji merkezli Aryüsçülük mezheplerinden başka etnik ve coğrafi merkezli diyebileceğimiz farklı bir sınıflandırma daha yapıyor. Aryüs, ilk destekçileri ve Roma'nın Aryüsçü İmparatorları dönemini oluşturan Helen Aryüsçülüğü ile Batı Avrupa ve Kuzey Afrika'da yayılan Got (Töton) Aryüsçülüğü.⁶²⁶

Scott'a göre Helen Aryüsçülüğü ile Got Aryüsçülüğünün arasındaki fark teolojik değildir. Aynı inanca sahip olmalarına rağmen ayrı coğrafyalarda ayrı ahlaki değerlere sahiptirler. Got Aryüsçülerin Helen Aryüsçülere olan ahlaki üstünlüğü sadece teoride değil pratikte de söz konusudur. Irkın ahlaki üstünlüğü inançtaki yanlış dengelenmiştir. İmparatorluk dönemi Aryüsçüleri iktidar ve makam hırsıyla hareket ederken Got Aryüsçüler imkânları nispetinde ideal Hristiyanlığı yaşamaya çalışmışlardır.⁶²⁷

Scott'a göre Gotlar Paganizmin karanlığında devam etmekle etraflarını çevreleyen Hristiyanlık arasında bir tercih yapmak durumunda kaldıklarında Aryüsçülüğün Mesih tasavvuru onlara fazla yabancı gelmedi. İnsanın ihtiyaçlarına cevap vermek için fazla uzak ve ulaşılamaz aşkın Tanrı ile beşer arasında duran, eski tanrılarını anımsatan bu İsa tasavvuru onlar için daha kolay anlaşılabilir bir şeydi. Gotların eski yarı-tanrıları ile İsa anlayışları benzerdir. Eski yarı-tanrılarını değiştirmenin fazla bir maliyeti yoktu. Onlar, zaten bir doğaüstü güçler yüklenmiş kahramanlardı.⁶²⁸

Ortodoksinin İsa'sı gökten inerek insanı günahattan kurtaracak kefareti ödemek için, bedene bürünerek tanrılığı görünür hale getirmiş, insanı aslı şeref ve kutsallığına geri yükseltmiştir. Tanrı ile aynı özden ona eşit bir tanrıdır. Oysa Aryüsçülüğün İsa'sı en yücesi olsa da yeryüzünde gezen bir beşer iken Yüce Tanrı'ya teslimiyeti ve erdemi sayesinde tanrısal özünden değil, Yüce Tanrı'nın planı ve iradesiyle onurlandırılmış ve Yüce Tanrı'nın yanında tapılmaya layık olmuştur. Yerde yürüyen birinin Yüce Tanrıya eşit olacak kadar büyümesi mümkün değildir. Böyle bir İsa Got zihni için daha anlaşılabilir

⁶²⁶Scott, , *Ulfilas Apostle of the Goths, together with an Account of The Gothic Church and their decline*, ss. 104-105.

⁶²⁷Scott, *Ulfilas Apostle of the Goths*, . ss. 106-107.

⁶²⁸Scott, *Ulfilas Apostle of the Goths*, s. 105.

bir İsa idi. Got zihni hiçbir zaman Kurtarıcı Mesih'in faaliyetinin manevi derinliğine inemedi.⁶²⁹

Ancak bu yarı-tanrı benzeri İsa tasavvuruna tarih boyunca süregelen vahye inanç ve İncil öğretisi eklendiğinde olumlu bir yönde ilerleme olduğu açıktır. Oysa Grek Ortodoks bir Hristiyanın Aryüsçü olması değer kaybetmektir. Zira bu İznik konsilinde formüle edilen doğru inançtan Mesih'in tanrılığını inkâr eden pagan felsefesi seviyesine düşmektir. Bu düşünüş sonucunda, mantık pahasına akılla iman uzlaştırılmaya çalışılmış ve Mesih'in ikinci derecede bir tanrı olduğu ilan edilmiştir.⁶³⁰

Scott'un *Got zihninin anlayabileceği İsa tasavvuru* dediği şey aslında çocukluğundan itibaren Ortodoks telkinleriyle büyümemiş normal zihindir. Bir insan tanrı yapılabaksa hiç değilse Yüce Tanrıya eşit yapılmamalı. Ortodoksi İsa'sının anlaşılabilirliği derinliğinden değil tutarsızlığındandır. Bir insanı ikinci derece bir tanrılığa çıkarmanın Paganizme kayacağı doğrudur. Ancak gökteki aşkın Tanrı'yı üç eşit şahsa bölüp birini aşağıya indirip beşerin zaaflarında maruz bırakmak, Paganizmden uzaklaşmak için daha iyi bir yol sayılmaz.

2.12. Aryüsçülüğün Etkisini Kaybetmesinin Nedenleri

Aryüsçülüğün birinci evresi diyebileceğimiz Roma İmparatorluğu topraklarında zayıflama ve kaybolma sürecinin tamamen siyasi gücünü kaybetmesiyle alakalı olduğu söylenebilir.

Roma topraklarında kendisine yaşama hakkı verilmeyen mezhebin Got Krallıklarıyla yeniden Batı Avrupa ve Kuzey Afrika'da hayat bulduğu da bu tezi desteklemektedir. Aryüsçülüğün tarihten çekilmesinin en önemli nedeni Ortodoks Hristiyanlığın hâkimiyeti ele geçirdiği yerlerde çok inançlılığa müsamaha göstermemesidir. Albigenler, Endülüs, Amerika ve Avustralya yerlilerinin akıbetlerinde görüleceği gibi.

Ortodoks akideyi savunan İmparator Theodosius'un 380 yılında yayınladığı Selnik Fermanı'yla Aryüsçülük başta olmak üzere tüm diğer inançlar yasaklanmış ve müntesipleri kovuşturmaya tabi tutulmuştur. Bizans tarafından tekrar ele geçirilen Ostrogot

⁶²⁹Scott, *Ulfilas Apostle of the Goths*, s. 105.

⁶³⁰Scott, *Ulfilas Apostle of the Goths*, s. 106.

İtalya'sı ve Vandal kuzey Afrika'sındaki Aryüsçülerin akıbetleri bilinmemektedir. Vizi-got, Burgond, Lombard ve Sueb krallarının Ortodoksluğa geçişi ile de Aryüsçü halk, mez-hep değiştirmeye zorlanmış ve kısa sürede Aryüsçülük ortadan kaldırılmıştır.

Bununla birlikte Ortodoks Hristiyanlığın teolojisini geliştirmek için felsefi-düşün-sel alanda çalışmadığı, entelektüel tartışmalara katılmadığı söylenemez. Bu alanda da gayretli oldukları günümüze gelen literatürden anlaşılmaktadır.

İkinci bir husus Aryüsçülüğün daha rasyonel olmakla birlikte Ortodoks-Katolik din algısı kadar kitlelere nüfuz edebilme gücüne sahip olmayıp entelektüel bir çevre ve yö-netici kesimle sınırlı kalmış olmasıdır. Bu durum bize İslam mezhepler tarihinde Mutezile ve akıbetini çağrıştırıyor. Her ikisi de itikat konularında akılcı olmakla suçlanmıştır.⁶³¹ Her ikisi de *Tanrı Kelamı*'nın (İsa/Kur'an) mahlûk olduğunu savunmuş, Tanrıdan başka bir *ezelî* kabul etmenin Politeizme götüreceği uyarısında bulunmuştur. Her ikisi de devlet desteğini kaybettikten sonra hızla tarih sahnesinden çekilmiş ancak entelektüel ve Teolo-jik tartışmalarda kendini gösterebilmiştir. Her ikisi de siyasetin ve kitlelerin desteğini kaybetmesine rağmen ortodoksi/sünni teoloji karşısında zorlu bir rakip olma özelliğini daima korumuştur.

2.13. Sonuç

Bu bölümde Aryüsçü Hristiyanlığın, Teodosius'un Ortodoks Hristiyanlığı İmpa-ratorluğun resmi dini ilan edip başta Aryüsçülük olmak üzere diğer tüm inançları mahkûm etmesiyle sönüp gitmediğini ve İmparatorluğun batısına geçerek 589 Toledo Konsiline kadar bir iktidara sahip olduğunu gördük. Ayrıca Ortodoks Hristiyanlıkla başa baş bir mücadele yürüttüğünü, VII. yüzyıla kadar yaşayabildiğini, fakat kendisini destekleyecek siyasi gücü ve iktidarı kaybetmesi durumunda Ortodoks Hristiyanların Aryüsçü hüküm-darların aksine farklı inançlara asla tahammül göstermediklerini, onların bir cemaat ve topluluk olarak yaşamalarına müsaade etmediklerini gördük.

⁶³¹Ignat, Adrian, *The Spread Out of Arianism. A Critical Analysis of Arian Heresy*, s. 116; Bk. Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, s. 18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GOT KRALLIKLARININ YIKILIŞINDAN GÜNÜMÜZE ARYÜŞÇÜLÜK

3.1. Giriş

Bu bölümde İslamiyet'in doğuşundan günümüze Aryüşçülüğün seyrini ele alacağız. İslamiyet, Kilise tarihini konu alan eserler ve Teoloji Fakültelerinin Kilise Tarihi seminerlerinin müfredatında önemli bir konu başlığı teşkil etmektedir. Zira İslamiyet, doğduktan kısa bir süre sonra Hristiyanlığın elinde bulundurduğu Suriye, Anadolu ve Kuzey Afrika'da hızla yayılarak Hristiyanlığın o gün sahip olduğu sahanın yarısını kaybetmesine neden olmuştur. VII. yüzyıldan itibaren kaleme alınan Hristiyanlık ve Kilise tarihi eserlerinde İslamiyet, Aryüşçülük gibi Hristiyanlıktan bir sapma olup Hristiyan dünyasını bölen bir hareket olarak nitelendirilmiştir. Hatta Aryüşçülüğün yeniden zuhuru olarak değerlendirilmiştir.

Daha sonra da İslamiyet'ten günümüze Aryüşçülüğün seyrini ele alıp Aryüşçülüğü yeniden gündeme getiren düşünür ve akımların yanında ana gövde Hristiyanlığın Aryüşçü olarak suçladığı düşünür ve akımlara da örnekler vereceğiz.

3.2. İslam ve Aryüşçülük

Hristiyan heresiyoloji literatüründe İslam Hristiyanlıktan kopan sapkın bir Hristiyan mezhebi olarak ele alınmış, daha önce Ortodoks Hristiyanlığı uğraştırmış olan Aryüşçülüğe benzetilmiştir.

Yuhanna ed-Dimeşki(ö. 749) *Sapkınlara Dair* (περί Αιρεσεων/peri heresion) adlı eserinde 103 heretik Hristiyan akım sayar. Son üç bölümde İsmaililer (İsmail'in soyundan gelenler), Haceriler(Hacer'in çocukları) ve Sarazenler (Sare'den ayrılıp gidenin çocukları) olarak isimlendirdiği Müslümanları inceler. Bu eserde en uzun bölüm İslam'a ayrılmıştır. İslam'ın Tanrı anlayışı, Muhammed'in peygamberliği, Kur'an vahyi başlıkları altında İslamiyet, Heretik bir Hristiyanlık mezhebi olarak anlatılır. Muhammed, Aryüşçü bir rahipten esinlenerek Eski ve Yeni Ahit'ten alıntılar yapıp kendi mezhebini kurmuştur. Hatta Aryüşçü rahip ona Kur'an'ın birçok bölümünü yazmada yardımcı olmuştur.⁶³²

⁶³²Timothee Baciunjuze Mushagalusa, , *John of Damascus and Heresiology: A Basis for Understanding Modern Heresy*, The degree of Doctor of Theology the University of South Africa, 2008, ss. 197-205; Bk. Recep Aydoğmuş, *Yuhanna ed-Dimeşki'nin Eserlerinde İslam ve Müslümanlar*, Basılmamış Yüksek

Yuhanna, söz konusu rahibin adını vermiyor. Ancak Frederic Chase dipnotta bunun Rahip Bahira olabileceğini belirtmektedir.⁶³³

Yuhanna ed-Dımeşkî'nin takipçisi, düşüncelerini sistemleştiren ve 795-812 yılları arasında Harran piskoposluğu yapan Arap Hristiyan ilahiyatçı Seyâdûrus Ebû Kurra, (Theodore Abu Qurrah) İslâm konusunda yazdığı Arapça kitaplarda genelde İslâm'a ve Hz. Peygamber'e saygılı davranmıştır. Ancak Yunanca yazdığı eserlerde Hz. Peygamber'in kötü bir ruh tarafından ele geçirilmiş Aryüşcü, sahte bir peygamber olduğunu iddia etmiştir.⁶³⁴

Phantomzeit Teorisi'ni ortaya atan Heribert Illig (d.1947), Ebiyonitlerle İslâm'ın doğuşunun arasında çok az bir zaman farkı olduğunu, Hz. Muhammed'in, İbrani Hristiyanlığı geleneğini yakından tanıdığını ve yazılarından faydalandığını ileri sürer. Melek Kristolojisi Aryüşcü bir tasavvurdur, Müslümanlar da Ebiyonitlere benzer bir melek tasavvuruna sahip olduğuna göre Müslümanların Aryüşcü olduğu söylenebilir. Böylece Ebiyonitlerle Aryüşçüler de aynı gruptur.⁶³⁵

Paolo Lissoni, İmparator Konstantius'un İran ve Roma arasında tampon bölge olan Arabistan'a Aryüşcü Hristiyanlığı götürdüğünü ve Hz. Muhammed'in tanıdığı Hristiyanlığın da Aryüşcü Hristiyanlık olduğunu iddia etmektedir.⁶³⁶

II. Konstantius 357 yılında Habeşistan Kralı Ezana'dan Monofizit Frumentius'un yerine bir Aryüşcü piskopos atanmasını istemiş ve bunun üzerine Güney Arabistan bölgesine gelen Theophilus Himyer, Saba ve Habeşistan bölgelerinde üç kilise inşa ettirerek

Lisans Tezi, Danışman, Şinasi Gündüz, İstanbul, 2019, s. 46; İsmail Taşpınar, , "Doğu'nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dımeşkî(649-749) ve İslâm", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 21, ss. 23-54, 2001, s. 37.

⁶³³Yuhanna ed-Dımeşkî, , *On Heresies*, 'The Fathers of the Church.' içinde Frederic Chase (Trans.). 37/153-159, New York: The Catholic University of America,1958, s. 153

⁶³⁴Fuat, Aydın, "Harran Piskoposu Theodore Ebû Kurra ve İslâm Anlayışı", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, Konya 2006. s. 23. Aydın, Ebû Kurra'nın Arapça eserlerinde Hz. Peygamber'e saygılı ifadeler kullanırken Yunanca eserlerinde *sahte peygamber* ifadesinin kullanmasının nedeni olarak Müslümanların çoğunun Yunanca bilmediğini dolayısıyla da bir Müslüman tepkisinin söz konusu olmadığını görmektedir.

⁶³⁵Müller, "Zur Identität der Arianer", s. 10.

⁶³⁶Paolo. Lissoni, *Il Concilio di Nicea del 325 d.C. La Ferita ancora insanata della Chiesa Cristiana* Vol. I, Milano, 2012, s. 37; bk. Philostorgius, *Church. History*, s. 42.

Aryüsçülüğü yaymaya çalışmıştır. Daha önceden Hristiyanlıkla tanışmış olan bu bölgelerde Aryüsçülüğü yaymıştır. Aryüsçülük ve Ebiyonizm, Monofizit Hristiyanlık karşısında zayıflamasına rağmen İslam'ın doğuşuna kadar varlığını koruyabilmiştir.⁶³⁷

Batı Roma'nın Sonu(*La fin de l'empire romain d'occident*) eserinin müellifi Georges-André Morin, İslam'ın aslında başarılı olmuş bir Aryüsçülük olduğunu ileri sürmüştür. VI. yüzyılda Habeşistan'a hâkim Hristiyan Aksum Krallığı ile bugünkü Yemen'e hâkim Yahudi devleti arasında vuku bulan bir rekabete ev sahipliği ediyordu. Hindistan ile Doğu Roma arasındaki ticareti, Arap yarımadasını aşmak sorununu, Arap kervanları fırsata çevirmiş bulunuyordu. Ortodoks Hristiyanlıkla Yahudiliğin karşılaştığı noktada Aryüsçülük için bir zemin oluşmuştu.

İslam yeni bir Aryüsçülük, cazip bir sentezdir. İslam'ın doğuşu esnasında kimse Muhammed'in, Hristiyanlığın teolojik tartışmaları üzerine çalışmadığını ispat edemez. İslam'ın Akdeniz havzasında ve İspanya'da çok hızlı yayılması, buraların daha önce Aryüsçü Hristiyanlığın nüfuz bölgeleri olmasıyla açıklanabilir. Bölge halkı Müslümanların gelişini sevinçle karşılamış ve onlara kucak açmıştır.

Hız. Peygamber'den beş asır, Haçlı Seferlerinden birkaç on yıl sonra Kuleni Rahibi Pierre, bilinmeyen bir düşmanla savaşmanın başarısızlığa mahkûm olduğuna kanaat getirip Kur'an'ın Latinceye çevrilmesi gerektiği sonucuna varır. İspanya'ya vardığında Kur'an'ı Latinceye çevirme işine girişen Kettonlu Robbert, Dalmaçyalı Hermann, Tole-dolu Pedro ve Endülüslü Muhammed'le karşılaşır. 1142'de tamamlanan bu Latince tercüme, on beşinci yüzyıla kadar bilinen tek Latince Kur'an tercümesidir. Kluni Rahibi Pierre, bu çeviriyi okuduğunda Kur'an'ın şaşırtıcı derecede Aryüsçülüğü yansıttığını söyler. O zamana kadar putperest olduğunu zannettiği Müslümanların daha az kötü olan bir Hristiyan Heretik mezhebinden ibaret oldukları kanaatine varır.⁶³⁸

Hillaire Belloc, *Büyük Heretik Akımlar* adlı yazısında Aryüsçülük, İslam, Albigenler, Valizim, Protestanlık ve Moderniteyi sayar. Ona göre İslamiyet Aryüsçülükten sonra gelen büyük bir Heretik akımdır. İslam dünyası Eski Yunan ve Roma mirasının toprakla-

⁶³⁷Aydın ve Asım Duran, *Kur'an ve Hristiyanlar*, Kuramer, İstanbul, 2019. s. 71.

⁶³⁸George Andre. Morin, "L'Islam un arianisme qui reussi?", *Le Portail des Fédérations de la Libre Pensée* 3 décembre 2016, 8ème colloque - LP60, <http://federations.fnlp.fr/spip.php?article1589>, (06.01.2019).

rında yeşermiş ve yayılmış en güçlü ve uzun ömürlü olanıdır. On dört asırdır ayakta kalmayı başarmıştır. Heretik hareketler ilk aşamada parlayıp alevleri etrafı sarar. İkinci aşamada dört beş asır sonra kan kaybederek zayıflar, üçüncü aşamada ya tamamen yok olur ya da çok küçük bir azınlık halinde yaşamaya devam eder. Öğreti olarak biter fakat tesirleri devam edebilir. Kalvenizm böyledir. Büyük tantana ile ortaya çıkıp etrafı sardı fakat bugün İskoçya’da küçük bir azınlık olarak kalabildi. Ama Kalvenizm, bir tesir olarak birçok ülkede etkili olan Endüstriyel Kapitalizmin ruhunu oluşturur.

İslam’a gelince o sadece birinci aşamayı yaşamış, henüz ikinci aşamaya bile gelmemiştir. Amerika’nın bağımsızlığından daha yüzyıl öncesinde Müslüman orduları Viyana önlerine geldi. Polonya Kralı yetişmeseydi Hristiyan medeniyeti yok olma tehlikesiyle karşılaşacaktı. Bugün İslam’ın savaş gücü zayıflasa bile Asya ve Afrika’da taraftar toplamaya devam etmektedir. İslamiyet, tarihte olduğu kadar günümüzde de Katolikliğin önünde en büyük tehlike ve zorlu bir rakiptir.

Avrupa ve Amerika’da yaşayan beyaz medeniyetinin insanları İslamiyet’ten habersizdir. İslâmiyet’i, kendilerini alakadar etmeyen farklı bir din zannederler. Hâlbuki o asıl dinamiklerini ve güçlü yönlerini Ortodoksluktan almıştır. Ortodoksluğun insanın ilgi ve ihtiyacına sunabildiği doğru felsefeyi abartarak aşmıştır. Zamanında Aryüsçülük de onun gibi Tanrı’nın birliği üzerine vurgu yapmış, yüceliğini ve sonsuz gücünü ön plana almıştır. Fakat bunu yaparken eksik entelektüel kapasitesiyle hareket ettiği için gizemi(mystery) aklileştirmeye çalışmıştır. Kalvenizm de Tanrı’nın sonsuz güç ve bilgisinden yola çıktığı için kısa zamanda büyük başarı yakalamıştır. Ama yanlış bir adım atarak ‘Predestinasyon’ anlayışına kaymıştır.⁶³⁹

Tarihçi Hans Prutz (1843-1929) *Kulturgeschichte der Kreuzzüge(Haçlı Seferlerinin Kültür Tarihi)* adlı eserinde İslamiyet’le Aryüsçülüğün aynı şey olduğunu savunmaktadır. Hristiyanlık tarihinde Aryüsçülük olarak bilinen heretik mezhep ortadan kaybolduktan sonra İslamiyet adı altında tekrar zuhur etmiştir. İslamiyet’le Hristiyanlık aslında birbirine çok benzer ve barış içinde bir arada yaşamaları zor değildir. Ne var ki Kutsal toprakları elinde tutma arzusu yüzünden karşı karşıya gelmişlerdir. İlk ortaya çıktığı zamanlar

⁶³⁹ Belloc, Hilaire, “The Great Heresies”, 2017, <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/meta-book?id=heresies>,(07.03.2021), ch, II-III.

Katolik Kilisenin *Muhammed'in Kızı* diye isimlendirdiği Protestanlığın bir versiyonudur.⁶⁴⁰

Prutz Ortaçağ Hristiyan yazarlarının İslam'ı ayrı bir din değil ayrılıkçı ve heretik bir Hristiyan hareket olarak gördüklerine yer vererek Dante'yi örnek göstermektedir. Dante *İlahi Komedya*'sında Muhammed'i Cehennemde Aryüs gibi ayrılıkçılara verilen ceza ile cezalandırılırken tasvir etmektedir.⁶⁴¹

Prutz, August Friedrich Gfrörer'in tespitlerine dayanarak İslam'ın Bizans dönemi yozlaşmış Hristiyanlığına ve Justinianus'un kilise politikalarına tepki olarak doğduğunu ileri sürmektedir. Aryüsçülük batıda yenilip ortadan kalkarken doğuda İslam adı altında yeniden doğarak dünyanın yarısını fethetmiştir. İslam'ın doğduğu devirde Bizans Hristiyanlığı öğretisi, kült formları ve yaşantı bakımından maneviyat ve ahlak eksiliği yönünden paganlık dönemlerinden daha kötü bir durumdaydı. Hristiyanlık anlaşılabilir pratikler ve içeriksiz formülasyonlarla paganlığın bir karışımıydı. Bizans ruhban sınıfı hararetle ancak tamamen faydasız metafizik tartışmalarla putperestliğe saplanmıştı. Aynı dönemde Müslümanlar sağlam Monoteist anlayışları sayesinde ahlak ve maneviyat olarak Bizans'tan üstündüler. Böyle bir ortamda İslamiyet Hristiyanlığın yapması gerekeni yaptı. Önce putperestliğe karşı amansız bir savaşa girdi, sonra doğunun bireyi ortadan kaldıran panteizmine karşı mücadeleye başladı. Bireyi ortaya çıkarıp insanın ölümsüzlüğünü savunarak gerçek ahlakiliği ortaya koydu.⁶⁴²

Antony McRoy'a göre İslamiyet'le Aryüsçülüğün farkları benzerliklerinden daha ciddi boyuttadır. İznik Konsilinde mevcut İncillerin kanonikliği tartışma konusu olmamıştır. Mesela Aryüs'ün, İskenderiyeli Alexander'a yazdığı mektupta Pavlus'un Romalılara Mektup (11:16), Mezmurlar (109:3) ve Yuhanna (16:28) ayetlerini kendi görüşüne delil olarak zikrettiğini görürüz. İznik'te İncillerin kanonikliği değil (İsa'nın konumu mevzuunda) nasıl anlaşılacağı tartışılmıştır. Yine O, İzmitli Eusebius'a yazdığı mektupta kendisinin Lucianus'un öğrencisi olduğunu belirtir. Lucianus, İskenderiye Hermenötik Okulunun aksine İncil'e literalist yaklaşmıştır. Yine bu mektuptan anlaşılan odur ki Aryüs sadece İsa'nın ezelden var olduğunu kabul etmemiştir. Tanrı'dan dan doğduğu ifadesini

⁶⁴⁰Hans Prutz, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1883, s. 22.

⁶⁴¹Dante, Alighieri, *İlahi Komedya*, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti, çev. Rekin Teksoy, 12. Baskı, İstanbul, 2011, XXVIII/32-42, Bk. Prutz, Hans, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, s. 23.

⁶⁴²Prutz, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, s. 24.

aynen kullanıp yaratılmasıyla aynı anlama geldiğini, belirli bir zamanda Tanrı'nın iradesiyle yaratıldığını savunmuştur. Ayrıca Aryüs, İsa'nın yalnızca beşer tabiatına sahip olduğu üzerine ısrar eden bir ifade kullanmayıp İsa için hem Tanrı oğlu hem de bir anlamda(mecazen) Tanrı ifadesini de kullanmıştır. Aryüs'ün İsa tasavvuru Kur'an'ın "Allah çocuk edinmemiştir ve onunla beraber bir Tanrı da olmamıştır."(Mü'minun, 91) ayetiyle uyuşmamaktadır. Aryüs teolojisindeki yaratılışın Oğul'un doğumuyla başlaması da İslam akidesiyle uyuşmaz. Aryüs, Alexander'a sunduğu kredoda Tanrı'nın biricik Oğul'unu tüm zamanlardan önce yaratıp, diğer mahlûkatı onun vasıtasıyla yarattığını, onun sıradan bir beşer değil mükemmel bir mahlûk olduğunu ve bununla birlikte Baba'dan farklı olduğunu belirtir. Onun aforoz edilmesinin nedeni Oğul'un Baba gibi ezeli ve Baba'yla aynı özden olduğunu inkâr etmesinden dolayıdır. Oğul kelimesini de Eski Ahit geleneğinde olduğu gibi yaratılmışlar anlamında değil Tanrı tarafından edinilmiş biricik Oğul anlamında kullanmıştır. Tüm bunlar İslam akidesine ters şeylerdir. Aryüs, Ortodoks Hıristiyanlığın teslis anlayışını reddeder, ancak onun da kendine has bir baba-oğul- kutsal ruh üçlemesi söz konusudur. Ancak bu üçleme eşit değerde değildir. Baba Oğul'a tabidir ve ondan aşağıdadır. Baba, Oğul tarafından da kavranamaz ancak Oğul da *güçlü Tanrı*'dır(*ischuros theos*). Oğul ve Kutsal Ruh, ikincil derece Tanrılardır. İsa *Monogenes Theos*'dur(*biricik edinilmiş Tanrı*). Athanasius'un eleştirisi de tam bu noktadadır ve aynı özden olmayan üç tanrılık, politeizmdir. Kur'an'ın reddettiği de budur. Aryüs'ün durumu monoteizmden uzaktır. Oğul ve Kutsal Ruh, Babaya nispetle ezeli olmayan, sonradan yaratılmış ikincil tanrılardır. İznik Konsili, Aryüs'ün politeizmine karşı monoteizmi savunmuştur. İmparator Konstantin mektubunda "Bana Tanrı çarmıhta acı çekmeye maruz kaldı deme!" demiş, Aryüs de "Hayır, acı çeken İsa'dır" diye cevap vermiştir. Bu da Kur'an'daki İsa'nın ölümüyle ilgili sonla uyuşmaz.⁶⁴³

McRoy'un değerlendirmeleri Benzerci ve Benzerözcü Aryüsçülük bağlamında tamamen isabetli görülebilir. Ancak Aryüs'ün kendisi ve Benzemezci grup için aynı şeyler kolaylıkla söylenemez. Yeni Ahitteki Tanrı Oğlu kavramının geçtiği ifadelerin içinden çıkmak için İsa'ya tanrı denmişse de Aryüs Teolojisiyle ilgili bölümlerde ve Benzemezci Aryüsçülüğün getirdiği argümanlarda gördüğümüz gibi bir taraftan İsa'ya tanrı denebileceği kabul edilirken diğer taraftan tanrılığa ait tüm niteliklerden soyutlanmış ve melek

⁶⁴³ Antony McRoy, "The Theology of Arius Exploding Conspiracy Theories about Nicaea" http://www.affinity.org.uk/downloads/foundations/Foundations%20Archive/59_17.pdf(06.02.2021),ss. 17-28.

yahut beşer olmanın özellikleri yüklenmiştir. Diğer taraftan İznik Hristiyanlığının Aryüsçülükten daha az problemlili bir monoteizm savunduğu ancak İznik Hristiyanlığını kabul edenlerin onaylayabileceği bir şeydir.

3.3. Reformasyondan Günümüze Aryüsçülük

Aryüsçülüğün ortaya çıkışında günümüze Aryüsçü olanlar, Aryüsçü sanılanlar ama olmayanlar ve bir de Aryüsçülükle suçlananlar olmak üzere üç gruptan bahsedilebilir.⁶⁴⁴ Maurice Wiles, IV. yüzyılda bile bazen Aryüsçü olarak suçlananlarla Aryüs öğretisi arasında doğrudan bir ilişki olmadığını söyler. Aryüsçülük, İsa'nın ulûhiyeti konusunda tartışma çıkaran tüm oluşumların genel adıydı. Aryüsçülük, prototip sapkınlık; Aryüs de prototip sapkındı. Bu suçlama Reformasyonla da kesintiye uğramadı. Katolikler, Protestanlar; Protestanlar da Calvin'i Aryüsçülükle suçlamışlardır. Luther *homousios* ve benzeri terimleri kullanmıyordu. Bu kavramlar Kitabı Mukaddes diliyle mukayese edildiğinde çok münasip olmayan kavramlardı. Daha çok *Tek Tanrı* ya da *Tanrı* kavramlarını tercih ediyordu. Calvin ise İncil üzerine yazdığı tefsir çalışmalarında İznik Amentüsünün, bir iman ikrarından ziyade şarkı sözlerine benzediğini savunmuştur. Peter Caroli, kendisini Aryüsçü olmakla suçlandığında Athanasius'un formülasyonu ile değil Tek Tanrı formülasyonu ile inancını temellendirdiğini ifade etmiştir.⁶⁴⁵

Aryüsçü olarak suçlanan fakat Aryüs'ten oldukça farklı bir Tanrı ve İsa Mesih yorumuna sahip olan düşünürlerden biri de Michael Servetus'tur. Maimbourg, Michael Servetus'un özgün fikirleri olan Aryüsçü bir teolog olduğunu ifade etmektedir. Servetus'un 1530'da kaleme aldığı *De Trinitatis Erroribus*, teslis karşıtı hareketlere ivme kazandırmasına rağmen onun kendi teolojisinin Aryüs'ün izahlarıyla örtüştüğü tartışılabilir. Servetus İznik Kredosunu kabul etmiyor, onu Eski Yunan Mitolojisindeki üç kafalı Cehennem bekçisi Cerebrus'a benzetiyordu. Ancak Aryüs'ün kendisi de Servetus'un eleştirisine uğrayanlardandır. Servetus, İsa'nın Tanrı'yla ayrı özden olduğunu kabul etmiyordu.

⁶⁴⁴Mesela Prutz Hz. Peygamber'i, Maimbourg Servetus'u Aryüsçü sanmaktadır ama Athanasius nerdeyse tüm düşmanlarını Aryüsçülükle suçlamaktadır.

⁶⁴⁵Wiles, *Archetypal heresy Through Centuries*, s. 54.

Ona göre İznik Konsilinde formüle edilen teslis, birçok sapkınlığın ve faydasız tartışmaların kaynağıydı. Daha da kötüsü teslisin, Müslüman ve Yahudilerin alay konusu olmasıydı. Zira teslis, İncil'in değil Yunan Felsefesinin bir ürünüydü.⁶⁴⁶

Servetus'a göre İsa'ya Tanrının Oğlu denmesi ile diğer insanlara Tanrı oğulları denmesi arasında çok fark vardır. Diğer insanlara denmesinin nedeni Tanrı'nın bize sunduğu bir nimet ve hibedir. Biz Tanrı'dan doğmadık. Oysa İsa Tanrı'nın gerçek oğludur ve Tanrı'dan doğmuştur. Biz İsa'ya inanmakla Tanrı oğulluğu derecesi kazanmaktayız. İsa'nın *edinme (adoption)* yoluyla Oğul olduğunu ileri sürmek bizi *Bonosian*⁶⁴⁷ sapkınlığına sürükler. Ayrıca Servetus'a göre Corpocrat, Cerinthus ve Photinus gibi İsa'nın Marangoz Yusuf'un sulbünden geldiğini iddia edenler de çirkin bir yanlışlık içindedir.⁶⁴⁸

Geleneksel teslisin Kutsal Kitap'ta temeli olmadığını savunan Servetus'a göre Oğul ve Ruh, harici ve bâtını olmak üzere Tanrı'nın zatının tarih içindeki iki tezahürüdür.⁶⁴⁹ Servetus teslisi eleştirmekle birlikte ne Aryüsçülüğe ne de İslamiyet ve Yahudiliğe yaklaşmaktadır. Çünkü ona göre İsa, Tek Tanrıdır. Bu bize teslisin üç unsurundan üç şahıs değil, tek şahıslı Tanrı'nın üç isminden ibaret olduğunu savunan Sabellius'u hatırlatmaktadır.⁶⁵⁰

3.3.1. Britanya Aryüsçülüğü

Reformasyon döneminde teslis karşıtlığı Britanya'da ciddi taraftar bulamamıştı. Böyle bir şeye kalkışanlar hem sözle hem de eylemle sert muamele görmüşlerdi. Onlar kıta Avrupa'sında olduğu gibi IV. yüzyıl Aryüsçülüğü ile fazla alakası olmasa da Aryüsçü olarak görülüyorlardı. 1549'da *The Fall of Late Arian* eserini yazan John Proctor, Kral VIII. Henry'nin Anabaptistleri, Libertinleri, Ebiyonitleri, Aryüsçüleri, Sadukileri, Peli kanları aptal ve lanetli sapkınları papanın aforozundan kurtardığını ifade etmiştir. Sonra

⁶⁴⁶Michael Servetus, , *The two Treatises of Servetus on the Trinity*, Harward Theological Studies XVI, çev. Earl Morse Wilbur, Cambridge, Harward University Press, London, 1932. s. 4.

⁶⁴⁷Bonosus, IV. yüzyılda yaşamış ve Sardica (Bugünkü Sırbistan'ın Niş Kent) piskoposluğu yapmıştır. İsa'dan sonra Meryem'in başka çocukları olduğu ve bakireliğinin devam etmediğini; İsa Mesih'in Tanrı Oğlu olmasının yalnızca evlat edinme (adoption) yoluyla olduğunu savunmuştur. Ancak Bonosus, biri doğal diğeri edinme yoluyla olmuş olan tanrı İsa ve Beşer İsa'yı birbirinden ayıran r adopsiyonistlerden de ayrı düşünür. O ilahi tabiata sahip olan oğulluğu da reddeder. Tek bir evlatlık durumu vardır, o da evlat edinme yoluyla. (Bk. Charles Dubray, "Bonosus." *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 2. New York: Robert Appleton Company, 1907. 1 Mar. 2020 <http://www.newadvent.org/cathen/02677b.htm>, (01.03.2020).

⁶⁴⁸Servetus, *The two Treatises of Servetus on the Trinity*, s. 12.

⁶⁴⁹Hillar, *Philo of Alexandria*, *Internet Encyclopedia of Philosophy*.

⁶⁵⁰Bk. Epiphanius, *The Panarion*, ss. 123-124.

da bazı kimselerin, İsa'nın Tanrılığını ve Baba'ya eşitliğini inkâr edip onun yaratılmış olduğunu, acı çeken birinin Tanrı olamayacağını, yalnızca beşer olabileceğini savunanların varlığından bahsetmiş; eski müelliflerin Aryüsçü diye anlattıkları kimselerin fikirlerini savunduklarını yazmıştır.

Bu oluşumların tam olarak ne olduklarını tespit etmek daima zor olmuştur. Onlar genel olarak sapkın anlamında değil kelimenin tam anlamıyla Aryüsçü olmalıydılar. Britanya'da inançlarından dolayı 1612 yılında yakılarak öldürülen son kişi Edward Wightman, Aryüsçü olmakla suçlanmıştı. İddianamenin detayında on çeşit sapkınlık sayılıyordu. Mecdeli Meryem'in cinlerine sahip olmak, Ebiyon, Cerinthus, Valentinianus, Aryüs, Macedonius, Simon Magus, Mani, Photinus ve Anabaptistlerin sapkınlıkları.

On VII. yüzyıl ortalarında tutulan bir sapkın hareketler listesinde kırk altı tane sapkın grubun olduğu; bunlardan birinin de teslis karşıtları ya da Yeni Aryüsçüler olduğu; Eski Aryüsçülüğün İskenderiyeli Aryüs tarafından, yeni Aryüsçülüğün de 1593'te Polonya'da zuhur ettiği; bu hareketin beş temel yanılsa sahip olduğu belirtilmişti. Bu temel yanlışlar teslisi, Oğul'un Tanrılığı ve ezeliliğini, Kutsal Ruhun Tanrılığını inkâr etmekte. İsa için (İncil'de) kullanılan Tanrı ifadesinin zati anlamda değil hâkimiyet anlamında olduğunu savunuyorlardı.⁶⁵¹

William Freke(1662–1744), *A Vindication of the Unitarians* adlı broşürünün girişinde kendisinin Socinus taraftarı değil bir Aryüsçü olduğunu ifade ediyordu. Bu yazısında Freke, gelecek yüzyılda Aryüsçülük tartışmalarının serüveni hakkında bazı öngörülerde bulunuyordu. Ona göre Aryüsçülük, Sosinyenizm ile Ortodoks arasında bir yerde idi. Ancak onun eleştirilerini yönelttiği Ortodoks Hristiyanlıktı. Ortodoks Hristiyanlık, üç eşit tanrıya tapılan bir putperestlikten ibaretti. İncil üzerine yaptığı tetkiklerin kendisini Aryüsçülüğe ulaştırdığını ifade ediyordu.⁶⁵²

Cambridge Üniversitesi matematik profesörü olan Isaac Newton (ö.1726) aynı zamanda bir Kutsal Kitap araştırmacısıydı. Üniversite kürsüsündeki halefi olan William Whiston, Newton'un kendisini bozulmamış Hristiyanlığı temsil eden ve çok eskiden Aryüsçülük diye bilinen öğretiyi savunduğunu iddia etmektedir. Newton'la uzun zaman arkadaşlık eden Hopton Haynes, onun Mesih'in ezelde var olduğuna inanmadığı fikrine

⁶⁵¹Wiles, *Archetypal heresy Through Centuries*, s. 63.

⁶⁵²Wiles, *Archetypal heresy Through Centuries*, s. 68.

sahip olduğunu nakleder. L.T. More, Richard Westfall ve Keynes MSS, Newton'a ait el yazmalarından hareketle onun net olarak bir Aryüsçü olduğunu ifade etmektedirler.⁶⁵³

Newton'a göre Kutsal Kitap'ta her nerede Tanrı ifadesi geçiyorsa Baba kastedilmektedir. Fakat bu tapmaya konu olan iki ilahi gerçekliğe engel olmaz. İki Tanrı'ya tapmak bize haram kılınmıştır. Ancak bir Tanrı'ya ve bir efendiye tapabiliriz. Babaya Tanrı'mız olarak; İsa'ya efendimiz olarak.

Newton, İsa'yı sıradan beşer olarak görenleri de yüce ilah olarak görenleri de sapkın olarak niteler. Newton'un iddiasına göre Yuhanna İncilinin girişinde Logos'u kendi devrinin anladığı manada kullanmış, Aryüsçüler de Yuhanna gibi anlamışlardır. Ayrıca Newton, *Logos*'un Yahudi temellerine de vurgu yapmıştır: Mesih Tanrı'nın, Âdem, Nuh ve Musa'ya kanunlar indiren öngörüsüdür (oracle). *Logos* önceden var olan ve var olan her şeyin yaratılışında vasıta olan bağımsız bir varlık ve şahıstır.⁶⁵⁴

Newton'a göre tapma kelimesi farklı anlamlarda olduğu gibi Tanrı kelimesinin de farklı kullanımları söz konusudur. Nitekim Eski Ahit'te Tanrı kelimesini melekler ve krallar için kullanmak On Emir'e aykırı değildir. Yasaklanan şey yalnız Yahova'ya ait olan tapmayı meleklerle ve krallara taşımaktır. I. Korintliler, 8:5'te kullanılan Tanrı kelimesi tek anlamlı değildir ve Yüce Tanrı'ya hasredilmemiştir. Hasredilen şey yalnız Yüce Tanrı'ya tapmaktır.⁶⁵⁵

“Benden başka Tanrı'ya tapmayacaksın!”⁶⁵⁶İfadenin yorumunda Newton, Tanrı kelimesini kendisinden başka varlıklar için kullanıldığını savunmaktadır. “Yerde ya da gökte Tanrı diye adlandırılanlar varsa da –nitekim pek çok Tanrı, pek çok efendi vardır– bizim için tek bir Tanrı Baba vardır. O her şeyin kaynağıdır, bizler onun için yaşıyoruz. Tek bir Efendi var, o da İsa Mesih'tir. Her şey onun aracılığıyla yaratıldı, biz de onun aracılığıyla yaşıyoruz.”⁶⁵⁷İfadesini yorumlarken sadece Baba ile Oğul arasında değil Tanrı ile Mesih arasında da ayırım yapmaktadır.⁶⁵⁸

⁶⁵³Wiles, *Archetypal heresy Through Centuries*, ss. 77-78.

⁶⁵⁴Wiles, *Archetypal heresy Through Centuries*, ss. 77-78.

⁶⁵⁵Wiles, *Archetypal heresy Through Centuries*, s. 81.

⁶⁵⁶Çıkış, 20:3.

⁶⁵⁷I. Korintliler, 8:5.

⁶⁵⁸Milo Keynes, ,& Stephan. D. Snobelen, .*Transcription and Commantary Isaac Newton's Twelve Articles*, 2013, The Newton Project Canada, History of Science and Technology, University of King's College, Halifax, Nova Scotia, B3H 2A1, Canada, <https://newtonproject.ca.files.wordpress.com/2013/08/english-kms8-commentary.pdf>, (01.02.2020). Articles, 26-27.

Çarmıha gerilme hadisesini yorumlarken, Mesih'in Tanrı'nın itibarına mazhar olup sağ yanına yükselerek tapınmaya layık duruma gelmesi ve bu makamın –ezelden değil sonradan-Tanrı tarafından ona bahşedilmesi anlayışı, Newton'u Aryüsçülüğün adopsiyonist yaklaşımı İsa'nın ikincil İlâh konumu anlayışına getirmekte ve Sosinyenlerden uzaklaştırmaktadır.⁶⁵⁹

Newton, Hristiyan teslisinde temel iki kusur bulmaktadır. Teslis Kutsal Kitap'a dayanmaz. İkincisi de son derece mantıksızdır. Kutsal Kitap'a göre Baba, Oğul ve Kutsal Ruh bir tanrılığın üç ayrı ve farklı üyeleridir. Mesela Oğul, Babanın kendisinden büyük olduğunu ve Babanın kendisinin de tanrısı olduğunu söylemiştir. Ayrıca gelecek-gayb bilgisinin yalnız Baba katında olduğunu bildirmiştir. Teslisin üç eşit şahıslardan oluştuğunu ilk ifade eden Athanasius'tur. Ancak son araştırmalar bunun Athanasius'tan bir asır sonra yani beşinci yüzyılın sonları ve VI. yüzyılın başlarında olduğunu göstermektedir. Zira Athanasius'un amentü metni de bize ulaşmış olup eşit üç şahıs diye bir ifade kullanmamıştır.

Newton'a göre teslis sadece mantıksız değil; aynı zamanda anlaşılması imkânsızdır. “Ben bir şey anlamadım, anlayan biri varsa bana da anlatsın” demektedir.⁶⁶⁰

Newton'a göre teslisin Katolik-Ortodoks yorumu IV. yüzyılın başlarında ortaya atılmış putperestliğin bir formunu oluşturan bir uydurmadır ve şeytanın hizmetkârlarını harekete geçirmiştir. Çünkü İsa ilahidir ama İlâh değildir. Konstantin'in Hristiyanlığın patronu olmasıyla birlikte teslis ilhadı(apostasy) yerleşmiş ve iğrenç bir putperest tahakkümü kurarak kendinden başkalarına karşı korkunç bir baskı ve sindirme harekâtına girişmiştir. Sonuçta Tanrı'nın bir cezası olarak Hunlar, Vandallar ve Gotlar üzerlerine gönderilmiştir.⁶⁶¹

O, Athanasius'un formülasyonuna delil olarak gösterilen “Semada üç şahit bulunur: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh; bu üç birdir.”(I.Yuhanna,5:7) ifadenin orijinal Grekçe nüshada bulunmadığı; ilk yüzyıllarda böyle bir ibarenin bilinmediği ve teslisi desteklemek için sokuşturulduğu kanaatindedir. Günümüz araştırmacıları da gerçekten bu ifadenin

⁶⁵⁹Wiles, *Archetypal Heresy Through Centuries*, s. 84.

⁶⁶⁰Steven. E. Jones, “A Brief Survey of Sir Isaac Newton's Views on Religion”, *Religious Studies Center*, 2011, <https://rsc.byu.edu/arch.ived/converging-paths-truth/brief-survey-sir-isaac-newtons-views-religion>, (07.02.2019). s. 69.

⁶⁶¹Robert Iliffe, , *Newton's Religious Life and Work*, 2013, <http://www.newtonproject.ox.ac.uk/view/context/CNTX00001>, (09.02.2019).

sahte olduğu; eğer olsaydı IV. yüzyıla kadar teslisi savunan kilise babalarının bunu mutlaka delil olarak kullanacağını söylemektedirler.⁶⁶²

3.3.2. Sosinyenler

Hareketin öncüleri Toskana bölgesindeki Siena Şehrinde yaşayan, bütün Avrupa’da hukukçu olarak tanınmış Katolik bir aileye mensup Leilo Francesco Maria Sozzini (1525-1562) ve yeğeni Fausto Sozzini’dir.(1539-1604)⁶⁶³ Fausto Sozzini Teoloji okurken bir yandan da avukatlık yapıyordu. Amcasının fikirleri etkisinde yetişen Fausto Sozzini 1562’de ölümünü haber alınca Zürih’e gitmiş ve amcasının el yazmalarını okumuştur.⁶⁶⁴

F. Sozzini’nin seyahat ettikleri yerlerden biri de Rakow şehri idi. Rakow o zamanlar Polonya’nın başkenti idi. Rakow İtalyan Hümanistlerin ve Üniteryenlerin güçlü olduğu bir yerdi. Polonyalı bir asilzade 1569 yılında Üniteryenler için bir kilise ve bir de Kolej inşa ettirmiş dönemin birçok bilginini buraya çekmişti. F. Sozzini’nin Rawkow’a gelişi de Üniteryenizmin geliştiği bu döneme rastlamaktadır. Sozzini burada oluşan Üniteryen cemiyette hem tartışma ve toplantılara katıldı hem de arkadaşları ve muarızlarıyla yazışmalarda bulundu.⁶⁶⁵

Sosinyen Hareketin mensuplarının kaleme aldığı tüm yazılar Amsterdam’da *Bibliotheca Fratrorum Polonarum* adı altında toplanmıştır. Bu Koleksiyonu toplayanlar Polonyalı *Kardeşler* olarak anılmaktadır. Kıta Avrupa’sında Sosinyen olarak isimlendirilirken Macaristan, İngiltere ve Amerika’da Üniteryenler olarak anılmıştır. W.M. Clow’a göre bu cemaat Reformasyon sonrası yapılanmacı, eleştirel teolojik bir harekettir ve aynı zamanda harikulade entelektüel ve akılcı bir öğretilerdir. Aslında Sosinyenizm Üniteryenizm’den farklı bir zaman ve mekânda ortaya çıkmış olmasına rağmen 1700’lü yıllardan sonra Üniteryenizm’e katılmıştır.⁶⁶⁶ Kurucularının İtalyan olmasına rağmen kitlesel güç

⁶⁶²Jones, *Brief Survey of Sir Isaac Newton’s Views on Religion*, s. 70.

⁶⁶³Johnson Joseph Collins, *Milton and Socinianism*, Masters Thesis, Univerity of Richmond, Richmond, 1961, s. 16; Leilo Sozzini, Bologna Üniversitesindeyken Servetus, Calvin ve Melanchton’un da aralarında bulunduğu birçok düşünürün fikirlerine aşina olmuştur. İbn Sina ve İbn Rüşd düşünce sisteminin etkili olduğu dönemde Bologna ve Padua üniversitelerinde felsefe eğitimi sırasında diğer kutsal metinlere de ilgi duymuştur. Leilo Sozzini’nin bir el yazma Kur’an’a sahip olduğu ve bunu Theodorus Biblianser’e hediye ettiği bilinmektedir. Arthur Michel Samuel L. Sozzini’nin Kur’an hakkındaki bilgisinden söz etmektedir. Bk. Mehmet Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman. Şinasi Gündüz, İstanbul, 2010, ss. 45-46.

⁶⁶⁴Collins, *Milton and Socinianism*, s. 19; Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, ss. 55-56.

⁶⁶⁵Collins, *Milton and Socinianism*, ss. 19-20.

⁶⁶⁶Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, ss. 44-46.

kazandığı yerler İtalya dışı, özellikle Macaristan ve Polonya olmuştur. İtalya'nın Katolik dünyanın merkezi olması ve reformist hareketlere zecri tedbirlerle anında müdahale, Sosinyenlerin de İtalya'da gelişmesine imkân tanınmamıştır.⁶⁶⁷

Sosinyenler *Küçük Kilise*(*Minor Church*), *Polonyalı Kardeşler* (*Polish Brethern*), *Antitriniteryenler*, *Üniteryenler* ve *Aryüşçüler* gibi çeşitli adlarla da anılmıştır. Sosinyenler olarak genelde Batı Avrupa'da anılmışlardır. 1660 yılında Leh Kralı Jan Kazimiers tarafından teslisi inkâr ettikleri için kovulmuşlardır. Sosinyenler ismini İtalyan düşünür Lellio Sozzini'den almakla birlikte Hollandalı Adam Pastor ve İspanyol Michael Servetus gibi teslis karşıtı düşünceler taşıyan düşünürlerden de etkilenmişlerdir.⁶⁶⁸

Muarızları onları eski Sabelyusçu, Pavlikan, Ebiyonit nihayetinde Aryüşçü gibi Hıristiyanlığın ilk dönem sapkın mezheplerinin ismiyle etiketlemişlerdir. Polonyalı Kardeşlerin en parlak dönemi 1585-1638 yılları arasındır. 1602 yılında dünyaca ünlü okullarını kurmuşlardır. Rektörleri Jan Crell, Polonyalı kardeşlerin etik ilkelerini tespit etmiştir. Lehçe, Latince, Hollandaca ve Almanca dillerinde yayınladıkları yazılar tüm Avrupa'da yayılmıştır. Bu yayınlar, Lock, Newton Stuart Mill ve Leibniz gibi düşünürler tarafından da okunulmuş ve beğenilmişlerdir. Sosinyen yazarlar Leh Dili ve Edebiyatının gelişmesinde de büyük katkıda bulunmuşlardır. 500 kadar üzerinde çalışmayı bekleyen çalışmaları bulunmaktadır. İlahiyat alanının yanında toplum düzenini hedefleyen ideolojileri, inanç özgürlüğü, tüm inançlara karşı hoşgörü, eşitlik için mücadele ve vahyin anlaşılması ve yorumlanmasında akılcılık olarak özetlenebilir.⁶⁶⁹

Dini konularda aklın rolüne büyük önem addeden Sozzini'ye göre vahyin muhtevası mutlaka akla uygun olarak yorumlanmalı, akla aykırı anlayışlar reddedilmelidir. Hak din akılla asla çelişmez. Ancak insan aklı kendi gücüyle varlığı dâhil Tanrı'nın zatını kavramada yeterli değildir. Tabii din batını bir yolla yahut âlem üzerine tefekkürle temellendirilemez. Tanrı hakkında bilgi ancak vahye dayanmak zorundadır.⁶⁷⁰

⁶⁶⁷Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, s. 46.

⁶⁶⁸Marian Hillar, "The Philosophical Legacy of the 16th and 17th,Century Socinians: Their Rationality", *Philosophy of Religion*, Texas Southern University, <https://www.bu.edu/wcp/Papers/Reli/ReliHill.htm>, (27.02.2020).

⁶⁶⁹Hillar, "The Philosophical Legacy of the 16th and 17th,Century Socinians: Their Rationality"

⁶⁷⁰Hillar, Marian, "The Philosophical Legacy of the 16th and 17th, Century Socinians: Their Rationality"

Sosinyen hareketin temel görüşleri Joachim Stegman, Samuel Pezhpkowski ve Andrzej Wiszowaty'nin kaleme aldığı eserlerde toplanmıştır. Bu eserlerde savunulan temel tez din konusunda tek yetkili Tanrı bizimle konuşmadığına göre Kutsal Kitap'tır. Kutsal Kitap ancak akılla doğru anlaşılabilir. Bu konuda kilise yâda papanın bir tekeli söz konusu değildir. İtikadi konularda en güvenilir hakem akıldır. Kutsal Kitap, aklın prensiplerine göre yorumlanmalıdır. Kutsal Kitap'tan çıkarılan formülasyonlar akıldan çıkarılabilir. Akıl, ayrıca Kutsal Kitap'ın Tanrı sözü olup olmadığını da belirleyecek tek hakemdir.⁶⁷¹

Katolik geleneğinde *gizem (mysterium)* kavramı yerine akıl üstü (*supra rationem*) tabiri yeğlenmiştir. Akıl üstü şeyler akılla ulaşılamaz; vahiyle öğrenilir ancak akıl onu anlar. Bir de aklın ulaşabildiği ancak tam kavrayamadığı şey de vardır; Tanrının ezeli ve ebedî oluşu gibi. Ancak J. Stegmann, bir adım daha atarak geleneksel gizem kelimesinin gereksiz, akıl üstünün ise yetersiz olduğunu savunmaktadır. Dinin öğrettiği her şey akılla ölçülmelidir. Bazı dini hakikatlerin akılla tam anlaşılamadığı iddia edilebilir. Ancak bu tabiat olayları içinde geçerlidir. Tanrı din, tabiat ve her şey insanın aklıyla ulaşılabilir. Ancak bu radikal akılcı görüş tüm Sosinyenler tarafından kabul edilmiş değildir.⁶⁷²

Ancak Eski Ahit'in gaddarâne anlatılarını ve emirlerini Yahova'nın davranışlarını etik açıdan akla uydurmak kolay iş olmadığından ve dinin aslen irrasyonel bir yapıda olmasından dolayı Sosinyenizmin başarısızlığa mahkûm olduğu yorumları yapılmıştır.⁶⁷³

Maimbourg, Sosinyenlerin bilinenin aksine çok eski zamanlardan yani Hristiyanlığın ilk devirlerinden başladığını savunur. Ona göre Hristiyanlığın ilk devirlerinde zuhur eden büyük sapkın hareketler, teslise, Kelamın Tanrı ile aynı özden olmasına ve İsa'nın Tanrılığına karşı çıkmışlardır. Kilise babalarına karşı silahlanmışlar ve ilk konsillerde kilise bunları aforoz etmiştir. Tarihin derinliklerine dalındığında Bizanslı Theodetus, Artemon, Busra piskoposu Beryllus, Samsatlı Pavlus, Sirmium Piskoposu Photinus buluncaktır. Araştırmaya devam edildiğinde bunların da Cerinthus, Carpocrates, Ebion, Elxai,

⁶⁷¹Hillar, "The Philosophical Legacy of the 16th and 17th, Century Socinians: Their Rationality".

⁶⁷²Hillar, "The Philosophical Legacy of the 16th and 17th, Century Socinians: Their Rationality".

⁶⁷³Hillar, "The Philosophical Legacy of the 16th and 17th, Century Socinians: Their Rationality".

Valentinus ve onların izinden giden Noetius, Sabellius Priscillian ve Aryüs olduğu görülecektir. Tüm bu sapkınlar, Sosinyenlerin öncüleridir. Onların izinden gitmişler ve onların argümanlarını kullanmışlardır.⁶⁷⁴

Cerinthus, İsa'nın Marangoz Yusuf ve Meryem'den olan normal bir insan olduğunu ancak adalet, sağduyu ve bilgeliğiyle diğer insanlar arasında yüceldiğini söylemiştir. Vaf-tizi esnasında Mesih kendisine inmiş, haça gerilip ölünce beşer olan İsa'yı terk edip yükselmiştir. Mesih'le birleştiği için İsa'ya Tanrı Oğlu denmiştir. Francis David gibi bazı Sosinyenler aynen bunu savunmuştur.⁶⁷⁵

Corpocrat, İsa'nın, Marangoz Yusuf'un oğlu bir beşer olduğunu, erdemıyla yüceldiğini ve melekler arasına girdiğini ve semavi güçlerin kendisine bahşedildiğini söylemiş, Macar Sosinyenler de bunu savunmuştur.⁶⁷⁶

Ebiyonitlere göre İsa normal yolla dünyaya gelmiş, salih amelleriyle kutsallığa ulaşmıştır. Bazı Ebiyonitler de onun bakireden doğmuş olduğunu kabul etse de doğumu öncesi varlığını, Tanrı'nın keliması ve hikmeti olduğunu reddetmişlerdir. Onun sadece hak bir peygamber olduğunu söylemişlerdir. Erdemi sayesinde Mesih ve Tanrı Oğlu diye anılmıştır. Bu fikre katılmayan Sosinyen çok azdır.⁶⁷⁷

Bir Yahudi olan Elxai, İmparator Trajan zamanında Ebiyonitlere katılmıştır. O aslında Tanrı Oğlu değil bir melek olan Mesih'in, İsa'ya indiğini ve kurban ibadetine son verdiğini söylemiş ve İsa'nın Tanrılığını kesin bir dille reddetmiştir. Valentinianus da İsa'yı aynen böyle anlamış, Kutsal Ruh'un ilahi erdemden başka bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Bu ifadeler Sosinyenlerin en genel söylemleridir.⁶⁷⁸

Beryllius, İsa'nın enkarnasyon öncesi varlığını reddetmiş ancak bakire Meryem'den doğduktan sonra Baba'nın ona hulûlü ile Tanrı olmaya başladığını ve İsa'nın aynı zamanda bir peygamber olduğunu savunmuştur. Sosinyenler de farklı bir şey söylememiştir. Noetius, ezelî olan Baba'nın Oğul'dan farklı bir varlık olmadığını, çeşitli zamanlarda Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak isim alan tek bir şahıs olduğunu, bakire Meryem'den doğup haça gerildiğini savunmuştur. Öğrencisi Sabellius da üç şahıs olmakla

⁶⁷⁴Maimbourg, *History of Socinianism*, . I/1-2.

⁶⁷⁵Maimbourg, Louis, *History of Socinianism*, I/2.

⁶⁷⁶Maimbourg, Louis, *History of Socinianism*, I/2.

⁶⁷⁷Maimbourg, *History of Socinianism*, I/2-3.

⁶⁷⁸Maimbourg, *History of Socinianism*, I/3.

birlikte gerçekte farklı varoluşlar olmadığını savunmuştur. Sosinyenler de böyle bir teslise meyillidir.⁶⁷⁹

Maimbourg'a göre Aryüs, Tanrı Sözü'nün yoktan yaratıldığını ve Tanrı ile aynı özden olmadığını, zamanda bir başlangıcı olduğunu, Baba'dan farklı olduğunu, değişmeye maruz olduğunu savunmuş ve teslisin tüm gizemini yıkmıştır.⁶⁸⁰

Photinus kelamın Baba'dan farklı bir şahsı olmadığını, dolayısıyla Meryem'den doğmadan önce Tanrı'nın Oğlu niteliğinin olamayacağını ileri sürmüştür. Sosinyenler arasında bu şekil yorumlar da yapılmıştır.⁶⁸¹

Sosinyenlerle sözü edilen bu eski sapkın hareketlerin ki -bunları kendi öncüleri ve kilise babaları olarak kabul ederler- değişmeyen ortak görüşleri İsa'nın Tanrılığının reddidir.⁶⁸²

Sosinyenlerin temel inanç ve iman esaslarını *Krakow İlmihali*'nde bulmaktayız.⁶⁸³ Onlara göre İman, açık ve basit bir rızayı ifade eden, Mesih öğretisini tasvir eden bir takım ifadeler formu değildir. İman karakteri kutsallaştırmaya ve Tanrı'nın iradesi karşısında insani kalpten bir itaate götüren, Tanrı ve Mesih'in öğretilerine derin bir güvendir. Kurtuluş teorisi de bu iman tanımıyla bağlantılıdır.⁶⁸⁴

Fausto Sozzini, Âdem'in yasak ağacın meyvesini yeme suçu olsa dahi bu ihlalden önce hiçbir günah işlemediğini belirterek bu durumun asli günah değil asli doğruluk olduğunu savunmuştur. Bu ihlalle iyi ve kötü ortaya çıkmış ve Âdem de doğru bir insan olduğunun farkına varmıştır. Sosinyenlere göre eğer Tanrı kimin kurtulacağını ve kimin lanetleneceğini (önceden) belirliyorsa insanın seçme özgürlüğü söz konusu olamayacağından kader inancı Tanrı'ya ahlaksızlık atfetmektir. Tanrı adil olmak zorundadır, bu nedenle kötülük ve günah gibi şeyleri Tanrı'nın yarattığını düşünmek yanlıştır.⁶⁸⁵

Vaftiz asli bir hüküm olmayıp kendini Mesih'e adanmış insanlara açıkça emredilmiştir. F. Sozzini'ye göre vaftizin doğası yanlış anlaşılmıştır. Bu simgenin hakikati suyla

⁶⁷⁹Maimbourg, *History of Arianism*, I/3.

⁶⁸⁰Maimbourg, *History of Arianism*, I/5.

⁶⁸¹Maimbourg, *History of Arianism*, I/5.

⁶⁸²Maimbourg, *History of Arianism*, II/4-6.

⁶⁸³Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman. Şinasi Gündüz, İstanbul, 2010, s. 73.

⁶⁸⁴Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, s. 91.

⁶⁸⁵Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, s. 91-92.

vücudu yıkayarak transfer etmek değil tövbenin bir sembolü kabul etmektir. Çocuk vaftizi de hatalı bir uygulamadır. Kutsal Kitap'ta çocuk vaftizine dair bir emir yoktur. Yetişkinler için ise söze ihtiyaç duymayan bir imana dâhil olma eyleminden ibarettir.⁶⁸⁶

Ekmek-Şarap ayininden de ekmeğin ete şarabın kana dönüşmesi de Ortodoks- Katolikler tarafından yanlış yorumlanmıştır. Bu ayin Mesih'i ve ölümünü hatırlayıp yâd etmekten ibarettir. Günahlardan kurtulma, yaşam ve ölüm için bir kurban gibi anılmaları da yoktur.⁶⁸⁷

F. Sozzini İslamiyet'te olduğu gibi tam gün yeme ve içmeden uzak durma şeklindeki bir oruçtan bahsetmiş, ancak başkalarına zarar veren, zulüm olan faizin haram olduğunu; geçici bir süre için para vererek bundan gelir sağlamanın günah olamadığını savunmuştur.⁶⁸⁸

Günümüzde gerek kendi gerekse muarızları tarafından Aryüsçü olarak nitelenen hareketler mevcuttur. Encyclopædia Britannica'nın Aryüsçülük maddesinde Üniteryenlerin İsa'yı ne salt bir beşer ne de Tanrı'yla aynı özden görmeye yanaştıklarından dolayı Aryüsçü sayılabileceği ancak tam olarak geleneksel Aryüsçülük de sayılamayacağı ifade edilmektedir.⁶⁸⁹

Walter Martin, Üniteryen hareketin başlangıcını kıta Avrupa'sında etkin olan XVI. yüzyıl teslis karşıtı radikal hareketlere götürür. Ona göre 1553'te yakılarak idam edilen teslis karşıtı Servetus, hareketin kurucusu sayılmalıdır. Fakat bir organizasyon olarak liderliği, Polonya'ya göç eden İtalyan asıllı Faustus Socinus (1539-1604) tarafından yapılmıştır. Socinus "Polonyalı Kardeşler" adıyla bilinen Küçük Reformist Kilisenin de kurucusudur. Teslis ve Kurtuluş gibi en temel Ortodoks Hristiyanlık öğretilerine karşı çıkmıştır.⁶⁹⁰

Üniteryenler, kendilerini İsa'nın gerçek takipçileri olarak görürler. Kurtuluş, İsa gibi yaşamakla mümkündür. İnançları tam olarak da Kutsal Kitap'ın vücut bulmuş halidir.

⁶⁸⁶Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, s. 103.104.

⁶⁸⁷Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, s. 105

⁶⁸⁸Kalkan, *Socianizmin Temel İnanç Sistemi*, s. 108.

⁶⁸⁹Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, 2010. https://books.google.com.tr/books?id=yP-flislexUC&dq=Arch.bishop+Dmitri+Orthodox+church.+in+america+,+on+arianism&source=gbs_navlinks_s, (07.01-2019). s. 209.

⁶⁹⁰Walter, Martin, *The Kingdom of the Cults*, ed. Hank Hanegraff House Publishers, Minnesota, 55438, Minneapolis, 1997, s. 551.

Arthur Cushman McGiffert, “Hristiyanlık, daha önce hiç bu kadar kitabî bir din olmamıştı.” diyerek onların Kutsal Kitap’a bakışlarını ifade etmektedir. Socinus’un ilk eserleri Kutsal Kitap’ın sıhhat ve mucizelerinin gerçekliği üzerinedir. Ona göre kutsal kitap akılla asla çelişmez. Akılla çelişen yorum Kutsal Kitap’ı n doğru yorumu değildir. Bazıları Socinus’u rasyonalist olarak nitelemiştir. Zira o, akli esas alarak Katolikliği eleştirmiştir.⁶⁹¹

İngiliz Üniteryenlerinin babası sayılan John Biddle (1615-1662), daha önce Socinus’un yazılarını okumadan teslisi reddetmiştir. Socinus’un eserlerinin muhtevasına kendi deneyim ve düşünceleriyle ulaşmıştır. *Twelve Arguments Drawn out of Holy Scripture* ve *A Confession of Faith Touching the Holy Trinity According to the Scripture* adlı eserlerinde akıl ve nakille teslisin akla ve Kutsal Kitap’a aykırı olduğunu ispat etmeye girişmiştir.⁶⁹²

Üniteryenizmin tarihi ve başlangıcı konusunda bir fikir birliği yoktur. Bazıları onu Origenes’e (185-254) kadar götürür. Origenes, Tanrı’nın en sonunda tüm insanları cennetine alacağını savundu. Reformasyonun habercilerinden Çek Jean Huss da benzer bir kurtuluş teorisi savunmuştur. Miladi ikinci asrın yarısından üçüncü asrın sonuna kadar yaşamış olan Monarşizm akımı da Üniteryen olarak değerlendirilmektedir. Onlar, Tanrı’nın kendini üç şahısta izhar etmesini reddederek teslisi kabule yanaşmamışlardı. Sonra IV. yüzyılda aynı öğretiyi daha etkin bir biçimde savunup İznik Konsili ve sonrası İznik Kredosunun formülasyonuna yol açmış olan Aryüs geliyor.⁶⁹³

1638’de Transilvanya’da ortaya çıkan Üniteryen hareket mensupları önce İngiltere’ye daha sonra ABD’ye göç etmiştir. İlk Amerikan Üniteryen teşkilat 1785’te *Universalist Church of America* olarak kuruluyor. Akımın Amerika’daki öncüleri Jonathan Mayhew ve Charles Chauncy’dır. Diğer ünlü Amerikan Üniteryenlere örnek olarak Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Florence Nightingale ve Newton sayılabilir.⁶⁹⁴

Üniteryen Universalistlere göre insan, doğuştan değerli ve onurludur. Her bir birey kendi hayat tecrübesi, akıl, tefekkür, bilimsel veriler vasıtasıyla Tanrı, insan ve evren hakkındaki temel tasavvurlarını ve maneviyat yolunu kendisi araştırıp kurabilir. Din adamı ve cemaatlerin görevi her bir bireyin manevi gelişimine yardımcı olmaktır. Bir dine

⁶⁹¹Martin, *The Kingdom of the Cults*, s. 551.

⁶⁹²Martin, *The Kingdom of the Cults*, s. 552.

⁶⁹³Martin, *The Kingdom of the Cults*, s. 165.

⁶⁹⁴Arthur, *Another Gospel, A Survey of Cults and World Religions*, ss. 154-166.

zorunlu üyelik olmamalıdır. Cemaat ve dernekler demokrasi, din özgürlüğü ve dini hoşgörü çerçevesinde iş görmelidirler. İnsanın çabası, insan hakları, adalet ve ırk, cinsiyet ayrımı yapmadan eşit muameleyi ilke haline getirmek olmalıdır.

Büyük dünya dinlerinin hepsi ve onların kutsal kitapları değerlidir. Muhammet, Budha ve Konfüçyüs'un kitapları da İncil mesabesindedir. İsa da Kutsal Ruh da Tanrı değildir. İsa'nın haça gerilmesi ve yeniden dirilmesinin aslı yoktur. Diriliş fiziki değil manevidir. İsa'ya tapmak putperestliktir. Ebedî azap ve cehennem yoktur. Ceza arındırmak için bu dünyada manen verilir. Öbür dünyada mükâfat sadece İsa'ya inananlara vardır.⁶⁹⁵

Günümüzde *Unitarian Universalist Association* çatısı altında faaliyet gösteren Amerikan Üniteryenler, sayılarından daha fazla etkinliğe sahiptirler. Hâlihazırda 502.000 Amerikalı, kendini Üniteryen olarak tanımlamaktadır. Bu sayı ülkede bulunan Müslümanlara yakın ve Budistlerden fazladır. Ayrıca Üniteryenlerin sosyal statüsü ve prestijli oldukça yüksektir. Meslek, mülkiyet ve eğitim düzeyi bakımından en ön sıralarda yer almaktadırlar Kongre ve Yüksek Mahkeme üyeliğinde baskın bir durumdadırlar.⁶⁹⁶

Charles Levy kendi Aryüsçü Hristiyanlığı anlayışını yansıtan bir Yeni Ahit(*The Arian Christian Bible*) yayınlamıştır.⁶⁹⁷ Bu Yeni Ahit sadece sinoptik İncillerden oluşuyor. Yuhanna İncili, mektuplar ve Vizyon bölümlerine yer vermiyor. Charles Levy *Arian Christian Doktrine, The Origins of Christiana* adlı eserinde de modern Aryüsçü görüşlere örnek olarak verebileceğimiz bir bakış açısı sunuyor. Aryüs ve taraftarlarını İsa Mesih'in gerçek takipçileri olarak niteliyor.⁶⁹⁸

Levy'ye göre Aryüsçülüğün tam karşısında teslisçi görüş bulunmaktadır. Teslisçi görüş, Roma İmparatorluğuyla Hristiyanlığı tek bir teoloji, tek bir kilise ve klerikal sistem çatısı altında toplamayı hedefleyen politik bir görüştür. Bu formülle İsa da ortalama insan tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan Tanrılık makamına yükseltilmiştir. Aryüs, İbrani Hristiyanlar ve Gnostikler Roma hâkimiyeti için ciddi tehditler olarak algılanmıştır. İlk ekümenik İznik Konsilinde, Gnostikler insanı Tanrı ve İsa ile aralarına aracı

⁶⁹⁵Martin, *The Kingdom of the Cults*, s. 549.

⁶⁹⁶Martin, *The Kingdom of the Cults*, s. 549.

⁶⁹⁷Bk. *The Arian Christian Bible*, Trans. & ed. The Institute for Metaphysical Studies, USA, 2010. [http://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/\(07.01.2019\)](http://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/(07.01.2019)).

⁶⁹⁸Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 17.

(ruhban sınıfı) koymadıkları için dışlanmışlardır. Gerçek Hristiyanlığın ne olduğu konusunda İznik Kredosunu kabul etmeyen Aryüs ve taraftarlarını ve İbrani Hristiyanları da dışlamışlardır. Roma Kilisesi bir taraftan Ahdi Atik'i anarken diğer taraftan İsa katilleri olarak gördüğü Yahudileri günah keçisi haline getirmişlerdir. Hâlbuki İsa gerçekte Romalılar tarafından katledilmiştir. İbrani Hristiyanlar da katliamlara tabi tutularak tarihten silinmiştir.⁶⁹⁹

Teslisçi propaganda işin içinde yoksa Aryüsçü öğretisi sade ve sahih olan öğretilerdir. Nasıralı İsa'nın öğrettiği gerçek Hristiyanlıktır. Hristiyanlığın gerçek öğretisi Havari Matta, Markos ve Luka'nın kaleme aldıkları İsa'nın sözlerini içeren Yeni Ahit'tir. Hristiyan teolojisinin dayandığı temel bu üç İncil'dir. İsa'nın gerçek öğretisinin özünü şefkat oluşturur ve asla politikayla ilgilenmez. Kutsal Kitap'ın tüm gayesi insanın manevi ufkunu ve anlayışını genişleterek özgürleştirmektir.

Aryüsçü Hristiyanlık, İsa'nın gerçek öğretisi olup hümanist, barışçı, hoşgörülü ve şefkatlidir. İsa'nın öğretisi tüm erkek ve kadınlar için ulaşılabilir, anlaşılabilir. Herkes İsa'nın sözlerini yorumlama hakkına sahiptir. Hangi kiliseye mensup olursa olsun Hristiyan, Müslüman, Budist, Agnostik, Seküler veya Ateist kim olursa olsun İsa'nın altın kuralını(Sana yapılmadığını istemediğin şeyi başkasına yapma) içten kabulleniyor ve yaşıyorsa Aryüsçüdür.

Musa, Konstantin ve Muhammed, dini asıl mecrasından politik alana çekerek kendi ulusal, kültürel ve sosyal ajandasına dâhil etmiştir. Bu politik dinlerin her biri sistemlerinin merkezine bir toprak parçasını(Kudüs, Roma ve Mekke) kutsallaştırarak yerleştirmişlerdir.⁷⁰⁰

Aryüsçü düşünceye göre Nasıralı İsa, Tanrı değildir. Herhangi bir beşer gibi beşerdir. Eğer DNA'sı test edilebilseydi normal bir insan gibi birer ana-babadan olduğu görüldü. Bir insanın öldükten dirilmesi diye bir şey asla olmamış ve olmayacaktır. İsa ölümden dirildi diyen yalan söylemektedir. İsa Tanrılaştırılmasaydı ruhban sınıfına da ihtiyaç olamayacaktı ve kilise ile Tanrı arasındaki bağ kopacaktı. Göklerin Krallığı kalplerimizde gerçekleşir.

⁶⁹⁹Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, ss. 15-16.

⁷⁰⁰Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 12.

Eğer İsa Tanrı olsaydı onun Tanrılığını ispat için anlatılan şeyler, bir Tanrı için ancak çocuk oyunu mesabesinde kalmaz mıydı? Bir Tanrı için hasta iyileştirme, ölü diriltme, din uzmanlarıyla yasa çıkarma niye mucize olsun ki?

Aryüşçü Hristiyan, İncil'i Yuhanna'yı içermez. Diğer üç İncil'le karşılaştırıldığında o elmaslar içinde bir taştır. İsa'nın sözlerini içeren Yeni Ahit, Yahudilerin dini tarihini ve hikmet literatürünü içeren Eski Ahit'ten üstündür. İkisi arasında bir tearuz görülürse kesinlikle Yeni Ahit esas alınmalıdır.⁷⁰¹

Ayrıca Eski Ahit ve Yeni Ahit'in birbirine zıt ilkeler taşımaktadır. Eski Ahit yasaklar ve statik kurallar listesi verirken Yeni Ahit fikir ve öğütler içermektedir. Yeni Ahit, Eski Ahit'in yargı ve adaleti yerine bağışlama ve hoşgörüyü koyar.⁷⁰²

Levy'nin İnciller hakkındaki değerlendirmeleri gerek Aryüs'ün gerek ilk dönem Aryüşçülerin anlayışından tamamen farklıdır. Aryüs'ün ve Aryüşçü grupların Katolik-Ortodoks Hristiyanlardan farklı bir Yeni Ahit anlayışları yoktu. Ayrıca Hz. Musa ve Konstantin hakkındaki değerlendirmeleri de ilk dönem Aryüşçülerin düşündüğü ya da savunduğu şeyler değildir.

3.3.3. Yahova Şahitleri

Daha önce Adventist Kiliseye mensup olan Charles Taze Russel (ö.1916) tarafından kurulan hareket, *Siyon'un Gözlem Kulesi* dergisiyle yayın yapmaya devam etmektedir. Halefi Joseph Rutherford, Russel'in düşüncelerinden farklı şeyler de ifade etmiştir.⁷⁰³

Yahova Şahitlerine göre tek şahıslı tek bir Tanrı vardır. Teslisin aslı yoktur ve sonradan uydurulmuştur. Kutsal Ruh, Tanrı'nın gücüdür. İsa, Tanrı'nın ilk yarattığı varlık ve sonradan edinilmiş Oğuldur. İsa, Mikail ile aynı kişidir. Mesih olarak insan olmuş, öldükten sonra yine Mikail olarak görevinin başındadır. Kıyamet günü tekrar gelip yeryüzünde Şeytanın egemenliğine son vererek Tanrı'nın Krallığını kuracak ve salih kullarla dünya cennetinde ebedî hayat sürecektir. Cehennem mecazdır ve kâfirlerin cezası yok olmaktır. Ateş, yokluk ateşidir. İsa, haçta değil sırık üzerinde idam edilmiş ve ölmüştür.

⁷⁰¹Levy, "Foreword", *The Arian Christian Bible*, Trans. & ed. The Institute for Metaphysical Studies, USA, 2010. [http://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/\(07.01.2019\)](http://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/(07.01.2019)). ss. 5-9.

⁷⁰²Levy, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, s. 25.

⁷⁰³Rubens Alves Filho, *Manual de Heresiologia*, 2002, <https://tr.scribd.com/document/38840084/Manual-de-Heresiologia>, (26.02.2019).

Bedenen diriliş diye bir şey yoktur. Haç puttur ve aslı yoktur. Kan ve organ nakli haramdır.⁷⁰⁴

Yahova Şahitleri, kendi öncülerini ve tarih boyunca doğru Hristiyanlığın temsilcileri olarak İsa, Pavlus, Aryüs, Waldo, Wycliffe, Luther ve Charles T. Russel'ı görürler. Öncüleri olarak gördükleri Aryüs'ün İznik Konsilinde teslisin Kutsal Kitap'a ait olmadığını ispat etmek için çaba gösterdiğini savunurlar.⁷⁰⁵

Yahova Şahitleri, kendilerine ilham edilen özel ilahi misyonu tüm dünya halklarına gönüllü tebliğ etme görevini üstlendikleri inancındadırlar. Göklerin krallığını artık beklemeye gerek yoktur. Zira o bu dünyadadır ve 1914 yılında başlamıştır. Onun alametleri İncil'de ifade edilmiştir. Göklerin Egemenliğinin alametleri bir düzine münferit olayın gerçekleşmesinden oluşur. Söz gelimi dünyanın sonunun işareti bir dünya savaşının patlaması olmalıydı. Kıtık, hastalıklar, salgınlar, şiddetli depremler, felaketler hepsi bir kötü sonu ve en sonunda Armagedon'u hazırlayacaktır. Tanrı'nın Krallığından önceki döneme ait tüm bu savaşların ve kötülüklerin sorumlusu Tanrı değil şeytandır. Çünkü dünyamızı şeytan yönetmektedir ve bu Mesih'in Şeytanı mağlup etmesiyle sonuçlanacak Armagedon savaşını getirecektir.⁷⁰⁶

İsa, sütunları havariler olan gerçek kiliseyi kurmuştur. On iki havariden hiçbiri kendine halef bırakmamıştır. Son havari Vahiy'i yazan Yuhanna'dır. Onun miladi 100 yılında vefatıyla doksan altı farklı fırka ortaya çıkmış ve zamanla katlanarak çoğalmıştır. 325 yılında İmparator Konstantin, halkını dini bakımdan bütünleştirmek için dini liderleri çağırarak İznik Konsilini toplamış ve Hristiyanlıkla Paganizmi bir arada paketlemiştir.⁷⁰⁷

İznik'te kabul edilen öğretisi Hristiyanlıktan ziyade Pagan öğeler içermektedir. Sadece ismi Hristiyanlık olan karma bir din bu tarihten sonra dünyaya yayılmıştır. Müesses bir din olarak Hristiyanlık, sapkınlık ve düpedüz paganlık bataklığına batmıştır. Gerçek Hristiyanlık yirminci yüzyıla kadar on beş asır boyunca baskı ve katliamlara maruz olarak şahadete ulaşmış; Aryüs, Waldo, Jean Huss ve John Wicliffe taraftarları olarak

⁷⁰⁴James. Arthur, *Another Gospel, A Survey of Cults and World Religions*, 2000 <https://www.judeminstries.org/downloads/cults.pdf> (30.01.2020) Tarihi olayla başlayan bir sembol olacaksa bu günkü haç şekli değil dikey bir çizgi olmalıydı.

⁷⁰⁵Edmund C.Gruss, *Apostles of Denial, an Examination and Exposee of the History Doctrines and Claims of the Jehova's Witnesses*, Los Angeles Batist College; California, 1997, s. . 9-12.

⁷⁰⁶Marley Cole, *Jehovah's Witnesses, New World Society*, Second Edition, New York, 1955, ss. 20-22.

⁷⁰⁷Cole, *Jehovah's Witnesses, New World Society*, s. 28.

azınlıklar şeklinde devam edebilmiştir. Fakat bu gruplar da İncil'in bazı temel öğretileri alanında alacakaranlıkta kalmışlardır.⁷⁰⁸

Yahova Şahitleri'ne göre Pavlus, 65 yılındaki ölümüne kadar Hristiyanlığın en önde gelen savunucularından olmuştur. Pavlus'tan sonra en çok İncil metni yazan havari Yuhanna'nın ardından sapkınlıklar çoğalmış; IV. yüzyıla gelindiğinde gerçek Hristiyanlar Roma İmparatorluğu topraklarında azınlık durumunda kalmıştır. Onlar askerlik hizmetini, Sezar'a itaati, siyasete karışmayı, ikonlara hürmet etmeyi ve o devirdeki diğer dini gruplarla inançlarını sentezlemeyi reddedip sözde Hristiyan Ortodoks-Katoliklerin Pagan ibadetlerine iştirak etmiyorlardı.⁷⁰⁹

İznik formülasyonundan sonra on iki yüzyıl ciddi hiçbir Kitabı Mukaddes tetkiki yapılmamış, bu süreçte kutsal kitap ölü bir dile(Latince) gömülmüştür. Onu sadece manastırlarda eğitim almış rahipler okuyabiliyordu. Kilise bu sürede Kutsal Kitap'tan yolunu tamamen ayırmıştır. Paganizmin hiyerarşik yapısı İncil'in cemaat yapısının yerini, beşer ürünü öğreti vah ürünü öğretinin yerini almıştır. Azizler adına inşa edilmiş tapınaklar, tütsüler, adaklar, kutsal sular, mübarek günler ve sezonlar, ruhban kıyafetleri, kutlama takvimleri, evlilik yüzükleri, ilahi koleksiyonları gibi Pagan âdet ve pratiklerini kiliseye adapte etmişlerdir. Aklın ermediği tüm bu putperestlikler Hristiyanlık olarak gelişip yayılmıştır.⁷¹⁰

Yahova Şahitleri, 1602'lerde İncil'i Fransızcaya daha doğrusu kendi Fransız lehçesine çeviren Pierre Waldo'yu Waldenslerin kurucusu değil Ortaçağın karanlığında özgürlük meşalesi taşıyan bir ferdi olduğunu; Waldens kelimesinin Pierre Waldo'dan değil vadi (vaudois) kelimesinden geldiğini yani Po Vadisi halkı olduğunu savunurlar. Waldensler, Pagan inancı olan teslis ve ebedî cehennem azabını reddetmişler, otorite ve gerçeğin kaynağı olarak yalnız Kutsal Kitap'ı tanımışlar, kilise babalarının bidatlerini din olarak kabul etmemişlerdir. Onlara göre Papalık sistemi, ruhbanlık ve onlara getirilen evlilik yasağı, günah bağışlama yetkileri, rahibelik şeytan uydurmaları şeylerdi. Relikler, değeri olmayan sıradan kemiklerdi. Relikler, ikonlar ve haç, tapılan putlardan ibaretti. Yine onlara göre insan kanını dökmeyi caiz kılacak hiçbir mazeret ve neden yoktu. Tıpkı

⁷⁰⁸Cole, *Jehovah's Witnesses, New World Society*, s. 28.

⁷⁰⁹Cole, *Jehovah's Witnesses, New World Society*, s. 29.

⁷¹⁰Cole, *Jehovah's Witnesses, New World Society*, s. 31.

havariler gibi kendi iş ve ticaretiyle meşgul oluyor; din üzerinden para kazanmıyorlardı.⁷¹¹

Wycliffe'in faaliyetleri de Yahova Şahitleri nezdinde değerli bulunmuştur. O doğru yönde bir reformcuydu. Wycliffe, ekmek ve şarabın, İsa'nın kanı ve etine dönüştüğünü (*transubstantion*) reddettiği için Oxford'daki görevinden olmuştu. Onun taraftarları, davalarını ruhban sınıfı gibi değil havariler gibi yaymışlardır.

Lollardlar(Wickliffe taraftarları) da ruhun ölümsüzlüğü konusundaki yanlış inançlara rağmen Katolik kiliseye karşı mücadele etmişler; ikonları, hac ziyaretlerini, manastır tarikatlarını ruhbanlık sistemini ve hiyerarşisini, rahip nezaretinde günah itirafını ve bağışlanmasını, din adamlarının siyasete karışmalarını kabul etmemişlerdi. Bu yüzden Yahova Şahitlerine göre Lollardların inançları, gerçek Hıristiyanlığa oldukça yakınlaşmıştı.⁷¹²

Yahova Şahitlerinin klerikal sistemini reddedip sivil bir şahıs olarak din için çalışmak, tebliğ faaliyetleri, yayıncılık, Kutsal Kitap'ı çevirip dağıtımını yapma gibi davranışlarından dolayı İngiltere'de onlara modern Lollardlar da denmiştir.

Luther de Kutsal Kitap'ı Almancaya çevirmiş, Papa'nın hâkimiyetine meydan okumuş ve belirli bir zafer de elde etmiştir. Wycliffe, XIV. yüzyılda bir kandil yakmış, Luther ise on VI. yüzyılda bir çığır açmıştır. Wycliffe, Lollard ve Huss hareketini söndüren Papalık bu defa aynı başarıyı gösterememiştir.

Ne var ki ne Luther ne de onun bugünkü takipçileri tam olarak asli kutsal kitap öğretilerine sahip değillerdir. Luther, aslında birçok noktada gerçeğe yaklaşmışken yine bir reformcu olan arkadaşı Melanchton tarafından Augsburg iman bildirgesini kabul etmeye ikna edilmiştir. Böylece Ortodokslukla bir uzlaşma yoluna girerek ilkelerinden taviz vermiştir. Bu yüzden Luther'in eski doğru görüşlerinde ısrar eden arkadaşları, ondan yolunu ayırmıştır. 1530 Augsburg ve 1648 Westminiser İman İkrarı Protestanlar teslis, ebedî cehennem ve ruhun ölümsüzlüğü gibi İznik'te belirlenen temel Katolik inançlarını kabul etmişlerdir.

Aryüs'ten İsa'ya geriye doğru giden gerçek Hıristiyanlığı bulma yolunda Waldo, Wycliffe, Lollard ve Luther ancak kısmi reformlar yapabilmiş; öğretisel anlamda gerçek

⁷¹¹Cole, *Jehovah's Witnesses, New World Society*, s. 32.

⁷¹²Cole, *Jehovah's Witnesses, New World Society*, s. 32.

reform Charles Taze Russel ile mümkün olabilmiştir.⁷¹³ Russel, teolojisinin gününüz Üniteryen ve Modernistlerini yansıttığını ileri süren Gruss Yahova Şahitleriyle Aryüs dışında yukarıda sayılan öncülerin kiliseye karşı olmak dışında ortak bir noktalarının olmadığını savunmaktadır.⁷¹⁴

Gruss'un yukarıda ifade edilen düşüncelerini paylaşan Tommy Dorsett, Yahova Şahitlerinin gerçek öncüsünün Aryüs olduğunu söyler ve Aryüs teolojisiyle Yahova Şahitleri'nin öğretisi arasındaki benzerlikleri dile getirir. Her ikisine göre de tek edinilmiş Oğul, Yahova tarafından yaratılan oğuldur. Oğul, tüm yaratılanların ilkidir. Gökteki (İsa) de yerdekiler de yaratılmıştır. İsa, âlemdeki ikinci en büyük şahıstır. Kitabı Mukaddes, Yahova'nın ruhunun aktif yönlendirmesiyle on altı yüzyıl zarfında kırk insanı yazıcı kullanılarak beşeriyete ilhamıdır. Yahova, aynı zamanda Kutsal Kitap'ın insanlara yaşanılabilir olduğunu örnekle göstermek ve yardım etmek için sadık ve sağduyulu kulu olan Mesih şeklinde gözle görülebilir bir vasıtayı da bahşetmiştir.

Bununla birlikte bazı farklı izahlar da bulmak mümkündür. Yahova Şahitlerine göre sadece Yahova'ya tapılır, İsa'ya tapılmaz. Her şeye rağmen Yahova Şahitlerine günümüz Aryüsçüleri diyebiliriz.⁷¹⁵ Tanrı'nın yanında İsa'yı tapılma makamında görme ilk dönem Aryüsçülerine göre ortak bir kabul değildir. Theognis yalnızca Baba'ya tapılabileceğini; Oğul'a ise ancak hürmet edilebileceğini savunmuştur.⁷¹⁶

Yahova Şahitleri, kurtuluşu diğer dinler içinde mümkün görme konusunda Britanya Aryüsçüleri, Sosinyenler ve Üniversal Üniteryenlerle aynı görüşte değildir. İlk dönem Aryüsçüleri gibi dışlayıcıdırlar ve tek kurtuluşu kendi inançlarında görmektedirler. Ancak Üniteryenler gibi ebedî cehennemi reddederler.

İlk dönem Aryüsçülerin farklı alt grupları olduğu gibi çağdaş Aryüsçülerin de alt grupları olması doğaldır. Son tahlilde Sosinyenleri XVI. Yüzyıl Aryüsçüleri, Yahova Şahitlerini ve Üniteryenleri bazı konularda farklı düşünen çağdaş Aryüsçüler olarak değerlendirebiliriz.

⁷¹³Cole, *Jehovah's Witnesses, New World Society*, s. 47.

⁷¹⁴Gruss, *Aposteles of Denial, an Examination and Exposee of the History Doctrines and Claims of the Jehova's Witnesses*, s. 10.

⁷¹⁵ Tommy, Dorsett, "Modern Arians, Who are They?", *Belivers Web*, 2003, <https://believersweb.org/view.cfm? ID=644> (21.02.2018).

⁷¹⁶Bk. 1.4.4.

SONUÇ

Çalışma boyunca Aryüsçülüğün Ortodoksiye karşı mücadelesini incelerken onu daha iyi belirleyebilmek için diğer Hristiyan gruplarla da karşılaştırıldı. Bu karşılaştırma neticesinde Aryüsçülüğün, tanrı anlayışı ve monoteizm yorumu kaçınılmaz olarak Yahudilik ve İslam'ı da zaman zaman konuya dâhil etti. Aryüsçülüğü, teolojisi olarak tevhit anlayışından Paganlığa; çıktığı kaynak olarak Yahudilikten Hermetizme kadar birbirine zıt düşünce sistemlerine dayandıran iddiaların tutarlı olmadığı sonucuna varıldı.

Aryüsçülüğün Hristiyan Kutsal Kitabı dışında bir kaynağa dayandığı ya da Hristiyanlık dışı diğer inançlardan esinlendiği iddiaları ikna edici değildir. “Eski ve Yeni Ahit’ten bir Aryüsçü Hristiyanlık çıkar mı?” sorusuna rahatlıkla “evet” denilebilir. Oysa Ortodoks Teolojinin tamamlanabilmesi için Eski-Yeni Ahit ve Pavlus yeterli değildir. Tanrı’yla aynı özden ezeli bir İsa için 325 İznik Konsilinin, Kutsal Ruh’un tanrılığı için 381 İstanbul Konsilinin, Meryem’in *tanrı annesi* olması için 431 Efes Konsilinin beklenmesi ve Tertulianus’un *Teslis* kavramı gerekecektir. Ortodoksinin oluşumu için lazım olan İznik, İstanbul ve Efes Konsillerinde kabul edilmiş olan Baba ile aynı özden, ezeli ve Baba’ya eşit tanrılığa sahip İsa ve Kutsal Ruh, tanrı annesi bir Meryem anlayışı Pavlus tarafından dile getirilmiş şeyler değildir. Ayrıca Aryüs, teolojisini temellendirmek için İncillerin yanında Pavlus’tan da istifade etmiştir.

Aryüs’ü Ortodoks-Katolik bakış açısıyla eleştirenler dâhil araştırmacıların çoğu bir şekilde onu İslam’la ilişkilendirmiştir. Ayrıca Athanasius’tan beri Aryüs’ün çok tanrıcılığa kaydığı, İznik akidesinin özellikle de Oğul tasavvurunun Monoteizmi temsil ettiği iddiası da isabetli değildir. Kaldı ki kilise babalarının çoğu, teslisi tutarlı ve mantıklı olduğundan değil, Hristiyanlığın inanca konu olan bir gizemi olduğunu açıkça ifade etmektedirler.

Aryüsçü İzmitli Eusebius da İsa’nın gerçek anlamda Tanrı olmadığını, gerçek Tanrı’nın yalnız Baba olduğunu savunur. Aryüs’ün, İsa’yı Tanrılıktan tamamen soyutladığını Athanasius kendisi ifade etmektedir. İsa Tanrı olarak görmüyorsa çok tanrıcılığa kaymasını gerektirecek başka ciddi bir sebep göstermek kolay olmayacaktır. Athanasius ve diğer Aryüs muarızları bu yüzden “İsa bile tanrı değilse Aryüsçü Teolojisi nasıl Çok-tanrıcı olmaktadır?” sorusuna tutarlı bir cevap verememişlerdir.

Aryüs’ün mektuplarında ve *Thalia*’sında ifade ettiği İsa tasavvuru, ona asla bir Tanrılık vermemekte, bir Tanrı’ya ait olabilecek sıfatlardan tamamen arındırmaktadır. Yine

de ona *edinilmiş/doğrulmuş Tanrı* ifadesini kullanması İncil'deki ifadelerin getirdiği bir zorunluluktan olabilir. Eski Ahit geleneğinde *tanrı* kelimesinin Davut ve Süleyman için de kullanılması, güç ve hâkimiyetten kinaye olması da bunu teyit eder. Newton da bunu gözden kaçırmamış olacak ki Kutsal Kitap'ta teslisi destekleyecek bir şeyin olmadığını ve teslisin Kutsal Kitap kaynaklı bir akide olamayacağını savunmuştur. Dolayısıyla Aryüs'ün cari olan dili ve literatüre kullanmakla birlikte İsa'yı tanrılaştırmadığı ve çok tanrıcılığa da kaymadığı; en azından İznik Formülasyonu kadar problemlili ve çok tanrıcılık tehlikesi taşımadığı söylenebilir.

Yukarıdaki iddialar karşısında Got Krallıkları dönemindeki Aryüşçülüğün Benzerci Teolojisinin radikal Aryüşçülük (Benzemezci Teoloji) kadar güçlü olduğu söylenemez. Gotlar döneminde Benzerci Teolojiyle Ortodoksiye bir adım daha yaklaşan Benzerci Teolojiye sahip olan Aryüşçülük dayandığı siyasi gücü kaybedince de tamamen ortadan kaybolmuştur. Aryüşçülük, Gotlar sonrası siyasi ve sosyal bir güç olarak varlığını sürdürememiş ancak VII. Yüzyıldan günümüze zaman zaman ferdi ve küçük cemaatler olarak varlığını devam ettirmiştir.

Orta çağda Albigenler ve Waldocular, Reformasyonla birlikte Lutherciler ve Kalvenistler Katolikler tarafından Aryüşçülüğün yeni isimler altında yeniden zuhuru olarak algılanmıştır. Benzer değerlendirmeyi İslamiyet için yapanlar da olmuştur.

Reformasyondan itibaren günümüze kadarki dönemde ortaya çıkan Sosinyenler, Britanya Aryüşçülüğü ve Yahova Şahitleri gibi hareketler Aryüşçülüğün yeni formları olarak değerlendirilmiştir. Bu grupların ilk dönem Aryüşçülüğünden bazı farkları bulunsa da bu farklar zamanın getirdiği zorunlu yeni yorumlar olarak değerlendirilebilir ve son tahlilde dönemin Aryüşçüleri olarak görülebilir.

Aryüs teolojisini tespit etmenin bir getirisi de İznik Hıristiyanlığının teolojisini aynen kabul eden Katolik, Ortodoks ve Protestanlığın teolojisini ve İsa tasavvurunu zihne doğru oturtmak olacaktır. Zira Aryüşçülüğü ve diğer heterodoks yorumları anlamak de-ğilleme yoluyla Ortodoksiyi anlamaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Âlemany, Agusti, *Sources on Alans A Critical Compilation*, Handbook of Oriental Studies, Handbuc der Orientalistik, Section Eight, Central Asia, Dennis Sinor & Nicola di Cosmo, Vol. V, Brill, Leiden, 2000.
- Alexandra, Riebe, *Marcellus of Ancyra in Modern Research*, Durham E-Theses, Durham University, <http://etheses.dur.ac.uk/5779>. (19.12.2020).
- Alexander, of Alexandria, “Letter from Alexander of Alexandria to his clergy” *Documents of the Early Arian Controversy* <https://www.fourthcentury.com/urkunde-4a/>, 07.09.2020, Urk. 4a, Doc. 2.1, CPG 2001.
- Anatolios, Khalid, *Athanasius*, Carol Harrison, University of Durham, Routledge, London, 2004.
- Arthur, James, “Another Gospel, A Survey of Cults and World Religions”, 2000 <https://www.judemministries.org/downloads/cults.pdf> (30.01.2020)
- Aryüs, “Arius and Euzoius to the Emperor Constantine,” *Documents of the Early Arian Controversy*, <https://www.fourthcentury.com/documents-of-the-early-arian-controversy>.
- _____, “Arius and his followers to Alexander of Alexandria”, *Documents of the Early Arian Controversy*, Urk. 6. <https://www.fourthcentury.com/documents-of-the-early-arian-controversy/>, (10.03.2020).
- _____, “Thalia”, *Documents of the Early Arian Controversy*. Copyright © 2020, Wisconsin Lutheran College, <https://www.fourthcentury.com/arius-thalia-intro/>, 26.09.2020.
- Aşırov, Tahir. “İbn Hazm’a Göre Hristiyan Mezhepleri”, *Milel ve Nihal*, İnanç, Kültür ve Mito-loji Araştırmaları Dergisi, Sayı 3. Aralık, 2009,
- Athanasius, *De Decretis*, Trans. John Henry Newman, From NPNF, Second Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.), rev.and edited for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/2809.htm> (01.11.2020).
- _____, *Apologia Contra Arianos*, Trans. M. Atkinson and Archibald Robertson. NPNF, Second Series, Vol. 4. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) rev. and ed.for New Advent by Kevin Knight. <[http://www. Newadvent.org /fathers/2808.htm](http://www.Newadvent.org/fathers/2808.htm)>.(01.11.2020).
- _____, *Discourse Against the Arians*, Trans. John Henry Newman and Archibald Robertson, NPNF, Second Series, Vol. 4. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) rev. and ed.for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/28162.htm> (01.11.2020).
- _____, *De Synodis*, Trans. John Henry Newman and Archibald Robertson. NPNF, Second Series, Vol. 4. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) rev. and ed.for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/2817.htm>, (01.11.2020).
- Atiya, Aziz S. *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul, 2005.
- Auxentius, Dorosterensis, “Epistula de Fide Vita et Obitu Wulfilae” im Zusammenhang der “Dissertatio Maximini contra Ambrosium”, *Aus der Schule des Wulfila*, Herausgegeben von Friederic Kaufman, verlag von Karl J. Trübner, Strassburg, 1899.
- Aydın,Fuat, “Antakya Hristiyanlığı ve Hristiyan Kredosunun Belirlenmesine Yol Açan Tartışmalardaki Rolü”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 11 Cilt. 1 sayı 2 Güz 2016.
- _____, “Harran Piskoposu Theodore Ebû Kurra ve İslam Anlayışı”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, Konya 2006.

- Aydın, Mahmut ve Asım Duran, *Kur'an ve Hristiyanlar*, Kuramer, İstanbul, 2019.
- _____, *İsa Tanrı mı, insan mı? Çağdaş Hristiyan düşüncesinde İsa'nın Konumu Sorunu*, İz yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Aydoğmuş, Recep, *Yuhanna ed-Dimeşki'nin Eserlerinde İslam ve Müslümanlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman, Şinasi Gündüz, İstanbul, 2019
- Aykıt, Dursun Ali, *Hristiyanlığın Öncüsü olarak İskenderiyeli Philo*, Eski Yeni, Ankara, 2019.
- Barnard, Leslie W. "Antecedents of Arius", *Vigillae Christianae* (24), 1970, s. 172-188. New Holland Company, <http://www.michaelsheiser.com/BarnardAntecedentsofArius.pdf>. (02.08.2019).
- Baş, Bilal, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- _____, "Bir Monoteist Hristiyanlık Yorumu", *Aryüşçülük Mezhebi*, *Divan, Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, <https://www.divandergisi.com/tr/Dergi/Makale/9/80,2000/2>.
- Beatrice, Pier Franco, "*The Word 'Homoousios' from Hellenism to Christianity*", *Church History Studies in Christianity and Culture*, American Society of Church History, Vol 89, Number 2, Cambridge University Press, 2002.
- Belloc, Hilaire, "The Great Heresies", 2017, <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/meta-book?id=heresies>, (07.03.2021).
- Jan Beaufort, 30 "Fragen zur Fantomzeittheorie", <http://mantis-verlag.de/faq.html>, 2006, (25.02.2020)
- Boschetto, di Franco Maria, "Le Prime Eresie"; *Corso di Religione Cattolica*, 2011, <http://www.fmboschetto.it/religione/corso/relig4.htm>, (27.01.2019).
- Böhm, Thomas, *Die Theologie des Arius, Herausgegeben von George Schwaiger*, EOS Verlag Erzabtei S. Ottilien, 7. Band, München, 1991.
- Bradley, Henry, *Story of The Goths, From the earliest time to the Gothic dominion in Spain*, Press of G. P. Putnam's Sons New York, London, 1888, <https://ia801401.us.archive.org/17/items/storygoths00bradgoog/storygoths00bradgoog.pdf>, (08.12.2018).
- Bravers, Anthony F. & Rivers, Robert, (1996). *A Chronology of Arian Controversy*, 1996, <http://legalhistorysources.com/ChurchHistory220/LectureTwo/ArianControversy.htm>, (13.19.2019).
- Burn, A. E. *An Introduction to the Creeds and to the Deum*, Trinity College, London, 1899.
- Cebrian, Juan Antonio, *La Aventura de los Godos*, La Esfera de los Libros S.L. 2002, Avenida de Alfonso XIII, 1, bajos Madrid, 2002.
- Chadwick, Henry, *The Church in Ancient Society, from Galilee to Gregory The Great*, Published in the U.S.A. by Oxford University Press, New York, 2001.
- Chapman, John. "Dionysius of Alexandria." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 5. New York: Robert Appleton Company, <http://www.newadvent.org/cathen/05011a.htm>, (09.03.2020).
- Chase, Frederic, "On Heresies", *John of Damascus, The Fathers of the Church*, New York, ABD: The Catholic University of America. 1958.
- Clemens, Romanus, *The Recognitions of Clement*, Trans. Thomas Smith. From Ante-Nicene Fathers, Vol. 8. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1886.) rev. and ed. New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/080401.htm>, (09.03.2020).
- Cohen, Samuel, *Religious Diversity in Ostrogoths*, 1983, https://doi.org/10.1163/9789004315938_020 s. 503-532 (30.01.2020).

- Cole, Marley, *Jehovah's Witnesses*, New World Society, 2. Ed. New York: Vantage Press, 1955.
- Collins, Johnson Joseph, *Milton and Socinianism*, Masters Thesis, University of Richmond, Richmond, 1961.
- Contra Modalism*, "Letter of Auxentius on Bishop of Ulfilas", <https://contramodalism.com/letter-of-auxentius-on-bishop-ulfilas/>, (12.11.2020).
- Copenhaver, Brian P. *Hermetica, The Greek Corpus Hermeticum and The Latin asclepius in new English translation*, Cambridge University Press, 1992.
- Cunningham, "John M, Philo Judaeus", 2019, <https://www.britanica.com/biography/Philo-Judaeus>, (05.09.2019).
- Dante, Alighieri, *İlahi Komedya*, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti, çev. Rekin Teksoy, 12. Baskı, İstanbul, 2011.
- Darcın, Hasan, *Athanasius ve İsa Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya. 2014.
- Demirci, Kürşat, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018,
- Del Cogliano, Mark, "Eusebius of Caesarea on Asterius of Cappadocia in the anti-Marcellian Writing, A Case Study of Mutual Defense within Eusebian Alliance", *Eusebius of Caesarea, Tradition and Innovation*, eds. Aaron Johnson & Jeremy Schott, Center for Hellenic Studies, Washington D.C. 2013.
- Demirci, Kürşat, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018.
- Doğan, Servet, *İslam Düşüncesinde Hikmet Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Mustafa Çağrı, İstanbul, 1998.
- Dorman, Marianna, "Arianism, Macedonianism, Apollinarism and the Cappadocian Fathers", *Marianna Dormans Catholic website*, <http://mariannedorman.homestead.com/CappadocianFathers.html> (30.01.2020).
- Dorsett, Tommy, "Modern Arians, Who are They?", *Belivers Web*, 2003, <https://believersweb.org/view.cfm?ID=644> (21.02.2018).
- Dubray, Charles. "Bonosus, " *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 2. New York: Robert Appleton Company, 1907, <http://www.newadvent.org/cathen/02677b.htm>, (01.03.2020).
- Duygu, Zafer, *Hristiyanlık ve İmparatorluk, Geç Antikçağda Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul, 2017.
- Ed-Dımeşki, Yuhanna, "On Heresies", *The Fathers of the Church, Trans. Frederic Chase*, Vol. 37, s. 153-159. New York: The Catholic University of America, 1958.
- Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, Trans. Frank Williams, Nag Hammadi and Manichaean Studies, Ed. Einar Thomassen & Johannes van Oort, Vool. 63. Leiden, 2012.
- Eusebius, *Hayatü Kostantini'l-azîm*, Terc. Elkums Markus Davud, <https://www.christian-lib.com/7751.html>, (19.03.2020).
- _____, "Fragments of a Letter of Eusebius to Euphratius of Balanesa," *Documents of the Early Arian Controversy*, Urkunde:3, <https://www.fourthcentury.com/urkunde-3/> (08.03.2020).
- _____, *Ecclesiastical History*, Trans. Arthur Cushman McGiffert. NPNF, Second Series, Vol. 1. eds. Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1890.) Rev. & Ed. New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/250103.htm>.(08.03.2020).
- _____, "Fragments of a Letter of Eusebius to Euphratius of Balanesa," *Documents of the Early Arian Controversy*, Urkunde:3 <https://www.fourthcentury.com/urkunde-3/> (08.03.2020).

- Fabian, Siegfried Fischer, "Die Phantomzeitthese", http://www.fantomzeit.de/?page_id=2, 2006. (25.02.2020)
- Fernandez, Gonzalo, *Problemas históricos de la muerte de Arrio*, http://interclassica.um.es/index.php/interclassica/investigacion/hemeroteca/e/erytheia/numero_5_1984/problemas_historicos_de_la_muerte_de_arrio, (08.03.2020).
- Flowers, Charles, *The Corpus Hermeticum: A Mirror for the Evolution of Christian Orthodoxy*, A Master Thesis, University of Florida, Florida, 2008.
- Gabor, Adrian, *Îstoria Bisericii Universale*, Universitatea București Facultatea de Teologie Ortodoxă, București, 2011.
- Garcia, Fermin Miranda, *Breve Historia de los Godos*, Nowtilus, epublibre.libgen.rs. (15.10.2020)
- Germer, AF. "Die historischen Wurzeln der Dreieinigkeit" *Trinitätslehre, Göttliches Geheimnis oder Menschliches Konstrukt?* 2019, <http://www.trinitaet.com/geschichtliches/alle-geschichtliches/98-historische-wurzeln-wm>, (12.02.2019), Gibbon, Edward, *The History of the Decline and Fall of The Roman Empire*, 10. C. New York, 1970.
- Gibson, John, "St. Hilary of Poitiers", *Third Millennium Library*, http://cristoraul.com/ENGLISH/Divine History/CHRISTIAN_UNIVERSAL_HISTORY/Lives/Hilary-of-Poitiers/1.html, (28.02.2021),
- Gonzales, Salierno R. *Judíos y arrianos: el mito de un acercamiento inexistente* Instituto de Filología, CSIC, Madrid, 2004, <http://sefarad.revistas.csic.es/index.php/sefarad/article/viewFile/508/606>, (08.12.2018).
- Greschat, Katharina, *Apelles und Hermogenes*, Brill, Boston, 2000.
- Gregg, Robert C. & Groh, Dennis E., *Early Arianism, A View of Salvation*, SCM Press Ltd. London, 1981.
- , *The Centrality of Soteriology in Early Arianism*, 1973, https://earlychurch.org.uk/pdf/atr/59-3_260.pdf, (27.03.2019).
- Gregorius, Nazianzus, *Orationes*, Trans. Charles Gordon Browne and James Edward Swallow, NPNF, Second Series, Vol. 7. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1894), rev. and ed. for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/3102.htm>>. (03.11.2020),
- Gruss, Edmund C., *Apostles of Denial, an Examination and Exposure of the History Doctrines and Claims of the Jehovah's Witnesses*, Los Angeles Baptist College; California, 1997.
- Gülen, Ömer, *Erken Dönem Hristiyan tarihinde Samsatlı Pavlus'un Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.
- Gwatkin, Henry Melvil, *Arian Controversy*, Anson D.F. Randolph & Company, New York, 1908.
- Hanko, "The Arian Controversy". *Reformed Perspectives Magazine*, Vol. IX, Number 10, March 4 to March 10, 2007, http://reformedperspectives.org/article.asp/link/http:%5E%5Ereformedperspectives.org%5Earticles%5Eeron_hanko%5Eeron_hanko.ArianControversy.html/at/The%20Arian%20Controversy, (10.11.2020).
- Hanson, Richard Patrick Crosland, *The Search for the Christian Doctrine of God*, T. & T. Clark Ltd, Edinburgh, 1988.
- Hauge, Arild, "Europeiske Volki Vandring", *Arild Hauge's Runer*, 2002, "<http://www.aril-hauge.com/folkevan.htm.%20Erişim%2006.01.2018>" www.aril-hauge.com/folkevan.htm, Siden er laget av Arild Hauge © Danmark, Aarhus, (06.01.2018).
- Hauschild, Wolf Dieter, *Lehrbuch der Kirchengeschichte und Dogmengeschichte: Alte Kirche und Mittelalter*, Band 1, Gütersloh, 2007.

- Hefele, Karl Joseph, *A History of the Councils of the Church*, Trans and Ed. Henry Nutcombe, Edinburgh, 1876.
- Hepsi, Karl, *Komplendim der Kirchengeschichte*, 9. Alagel, Tübingen.1973.
- Hieronymus, *On Illustrious Men*, Trans. Ernest Cuzin Richard son, NPNF Second Series, Vol. 3. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) rev. and ed. for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/2708.htm>, (21.10.2020).
- _____, *Letters*, Trans. J.G. Cunningham. NPNF, First Series, Vol. 1. Eds Philip Schaff. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1887.) Rev. & Ed. New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/1102075.htm>>, (21.10.2020).
- Hillar, Marian, *Philosophy of Religion, The Philosophical Legacy of the 16th and 17th Century Socinians: Their Rationality*, Texas Southern University, <https://www.bu.edu/wcp/Papers/Reli/ReliHill.htm>, (27.02.2020).
- _____, *Philo of Alexandria*, *Internet Encyclopedia of Philosophy*.1995, Center for Philosophy and Socinian Studies U.S.A. <https://www.iep.utm.edu/philo/>, (05.09.2019).
- Hillary, of Poitiers, *On the Councils*, Trans. E.W. Watson and L. Pullan. NPNF Second Series, Vol. 9. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1899.) rev. and ed. for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/3301.htm>>, (21.10.2020).
- _____, “On the Trinity”, <https://www.newadvent.org/fathers/330201.htm>, (28.02.2021).
- _____, *La Trinità*, a cura di Giovanni Tezzo, Unione Tipografico-Editrice Torinese, Novara 2013, www.utetlibri.it, (28.02.2021),
- Hinds, Kathryn, *Goths*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Marshall Cavendish Corporation Map copyright © 2010, New York, 1962.
- Hippolytus, *Refutation to all Heresies*, Trans/ J.H. MacMahon. From Ante-Nicene Fathers, Vol. 5. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1886.) rev. and ed. New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/050107.htm>, (21.10.2020).
- Hipponensis, Augustinus, *Introduction to Arianism and Other Heresies* (s. 119-132). Ed. Teske, R. C. New York: The University of Michigan. New York, 1994.
- Hough, Harold Lyn, *Athanasius. The Hero*, Cincinnati; Jennings and Graham, New York, 1877. Copyright, 1906.
- Hurlbut, Jesse Lyman, *Historia da Igreja Cristã*, Semeadores de Palavra, e-books evangelicos, <http://semeadoresda palavra.top-forum.net/portal.htm>. (21.10.2020).
- İbn Batrik, Yuhanna, *Kitâbu't-târîhi'l-mecmû' ale't-tahkîk ve't-tasdîk*, Matba'atü âbâi'l-yesû'îyyîn, Beyrut, 1995.
- İbn Kıfî, Cemaleddin Ebu'l-Hasen, *İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*, nşr. İbrahim Şemseddin, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2005).
- Ignat, Adrian, “The Spread Out of Arianism, A Critical Analysis of Arian Heresy”, *International Journal of Orthodox Theology*3:3, 3069, 2012, <http://orthodox-theology.com/media/PDF/IJOT3.2012/Ignat.Arianism.pdf>, (08.12.2018).
- Irenaeus, *Against Heresies*, Trans. Alexander Roberts and William Rambaut. From ANF, Vol. 1. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1885.) Rev. and ed. for New Advent by Kevin night. <http://www.newadvent.org/fathers/0103126.htm>, (10.10.2020).

- Isidorus, *History of the Goths, Vandals and Suevi*, Guido Donni & Gordon B. Ford Trans. 2. Ed. Leiden, 1970.
- Steven. E. Jones, , "A Brief Survey of Sir Isaac Newton 's Views on Religion", *Religious Studies Center*, 2011, <https://rsc.byu.edu/arch.ived/converging-paths-truth/brief-survey-sir-isaac-newtons-views-religion>, (07.02.2019)(07.02.2019).
- Jordanes, *The Origins and Deeds of the Goths*, Charls C. Mierow Trans, Princeton, 1915.
- Kaçar, Turhan, *Ebiyonitlerden Arius' a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları*, AÜİFD C. XLIV (2003), 2/194;
- , *Genç Antikçağda Hristiyanlık, Doğuda İsa Doktrini 'nin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*, Arkeoloji ve sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kadı Abdulcabbar, el-Esedabâdî, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. C. V, neşr. M. M. Kasım, Sana, 1985.
- Kaliff, Anders, *The Origins of the Goths – Mysterious and Misunderstood*, international symposium, Uppsala University June 15-18, 2011.
- Kalkan, Mehmet, , *Temel İnanç Sistemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman. Şinasi Gündüz, İstanbul, 2010, s.44-46.
- Kampers, Franz. "Theodoric the Great." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 14. New York: Robert Appleton Company, 1912, <http://www.newadvent.org/cathen/14576a.htm>,(06.02.2020).
- Keynes, Milo ,& Snobelen, Stephan, *Transcription and Commantary Isaac Newton's Twelve Articles*, 2013, The Newton Project Canada, History of Science and Technology, University of King's College, Halifax, Nova Scotia, B3H 2A1, Canada, <https://newtonprojectca.Files.wordpress.com/2013/08/english-kms8-commentary.pdf>, (01.02.2020).
- Kılıç, Erol Mahmut, *Hermesler Hermes'i, İslam kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, Sufi Kitap, İstanbul, 2019.
- Klijn, Albertus Juhannes & Reining G. *Patrisric Evidences for Jewish-Christian Sects*, Ed. E. J. Brill, Leiden, Copyright 1973 by E. /. Brill, Leiden, 1973.
- Kosta, Naatsa, *Die Annam des Christentums und die Ansiedlung im Imperium am Beispiel der Gothen*, Magistra der Philosophie Wien, 2013.
- Krause, Todd & Slocum, Johnatan, "Gothic Online, Series Introduction", *Linguistic Research Center*, The University of Texas at Austin, <https://lrc.la.utexas.edu/eieol/gotol>, (14.03.2020).
- Larreta, Jose María Iraburu, "De Arrianos a Cataros", *Gothalaunia*, 2016, http://gothalaunia.blogspot.com/p/de-arrianos-cataros_6343.html,(30.01.2019).
- Levy, Charles, D, *The Arian Christian Doctrines: The Origins of Christianity*, Ed. Institute for Metaphysical Studies Inc, USA, 2010. https://books.google.com.tr/books?id=yP-fIislexUC&pg=PA27&dq=Arch.bishop++Dmitri&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q=Arch.bishop%20Dmitri&f=false,(30.10.2020).
- Libreton, Guilio & Zeiller, Giacomo, *La Chiesa Primitiva*, Torino, 1957.
- Lienhard, Joseph T. "The Arian Controversy:Some categories Reconsidered", *Theological Studies*: 1987, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/004056398704800301?journalCode=tsja>,(27.03. 2019).
- Lissoni, Paolo. *Il Concilio di Nicea del 325 d.C. La Ferita ancora insanata della Chiesa Cristiana* Vol. I, Milano, 2012.
- Livermore, Harold, *The Twilight of the Goths*, Printed and bound in Great Britain by 4 Edge Ltd, Bristol, 2006.

- Logan, Alastair, H.B. "Marcellus Ancyra and anti-Arian Polemic" *Asterius von Kappadokien, Die Theologischen Fragmente, Einleitung Kritischer Text, Übersetzung und Kommentar*, Karkus Vinzent, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, E.J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1993.
- Lorenz, Rudolph, *Arius Judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, Forschung zur Kirche und Band Dogmengeschichte, XXXI, Göttingen, 1980,
- "Los Reyes Visigodos", *Asociacion de Amigos del Arte Altomedieval Espanol*, <http://www.turismo-prerromano.com/wp-content/uploads/2016/05/REYES-GODOS2.pdf>, (11.04.2020).
- Löffler, Klemens. *Theodoric and the Arian Heresy.*, 2001, http://www.diederich.com/The_Ostgoths_and_Theodoric_the_Great.pdf, (22.01.2019).
- Maimbourg, Louis, *History of Arianism*, vol. II, Ed. W. Robert, London, 1729.
- Majocchi, Pierro Steinacher, R. "The Lombards and the Ghost of Arianism", *Roman Heresy and Barbarian Creed*, 2014, https://www.academia.edu/8395279/Piero_Majocchi_Arrianorum_abolevit_heresem_the_Lombards_and_the_ghost_of_arianism, (15.01.2019).
- Manns, Frederic, "Les pseudo-clementines (Homelies et Reconnaissances)", *Etat de la question*, ss.157-184, 53(2003), http://misraim3.free.fr/divers2/LA53157Manns_Clementines.pdf, (02.02.2022).
- Mark, Joshua, "The Goths", *Ancien History Encyclopedia*, 2014. <https://www.ancient.eu/Vandals/>, (08.12.2018).
- _____, "Vandals", *Ancien History Encyclopedia*, 2014, <https://www.ancient.eu/Vandals/>, (02.06.2020).
- McRoy, Antony, "The Theology of Arius Exploding Conspiracy Theories about Nicaea" http://www.affinity.org.uk/downloads/foundations/Foundations%20Archive/59_17.pdf(06.02.2021),
- Munkammar, Lars, "Wulfila, the Goths and the Bible", *International Symposium*, Uppsala University June 15-18, Upsala, 2011
- Marchand, Jim, "Auxentius on Wulfila" , <https://faculty.georgetown.edu/jod/texts/auxentius.Trans.html>, (12.11.2020)
- Martyr, Justin, *Dialogue with Trypho*, Trans. A. Luklin Williams, D.D. Honorary Canon of E/1) London, 1930; https://www.theologynetwork.org/Media/PDF/Justin_Martyr-Dialogue_with_Trypho.pdf,(01.02.2020).
- _____, *Listening to Trypho: Justin Martyr's Dialogue reconsidered*, 2000, http://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:2617a995-eff4-420d-8fa8-029b55557cc1/download_file?safe_filename=602363259.pdf&file_format=application%2Fpdf&type_of_work=Thesis, (28.01.2018).
- Martin, Walter, *The Kingdom of the Cults*, Ed. Hank Hanegraff House Publishers) Minnesota, 55438, Minneapolis, 1997.
- McDonald, Grantley Robert, *Raising the Ghost of Arius*, 2011, Doctoral thesis, Leiden University, Promotor, H.J. de Jonge, With summary in Dutch, Bruxelles, 2011.
- McDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, Pen & Sword Books, Croydon, 1988.
- McGuire, Martin Pearse, Roger, "Some Notes on the Commentary on the Psalms by Asterius the Sophist", July. 4.2015, <https://www.roger-pearse.com/weblog/2015/07/04/some-notes-on-the-commentary-on-the-psalms-by-asterius-the-sophist/>, (30.01.2020).

- McRoy, Anthony, *The Theology of Arius*, Exploding conspiracy, theories about Nicea, http://www.affinity.org.uk/downloads/foundations/Foundations%20Archive/59_17.pdf(08.12.2018).
- Meyer, Ernst. *Zur Geschichte des Codex argenteus Upsaliensis*. Ed. Paul Schwenke, Leipzig 1911.
- Meyer John R. *Athanasius Use of Paul in His Doctrines of Salvation*, *Vigiliae Christianae*, 3. C. s. 146-171 Published by: Brill Stable, 1998, <http://www.jstor.org/stable/1584748>, (08.01.2016).
- Michel, Thomas, *Hristiyan Tanrıbilimine Giriş, Dinler tarihine katkı*. İstanbul,1992.
- Miranda-Garcia, Fermin, *Breve Historia de los Godos*, epublibre, 2015, Eds Digital: FLeCos, <http://libgen.rs/book/index.php?md5=717267F99CDEF8C0DC74EA65D8630ADF>, 12.10.2020.
- Mirsanu, Dragoş, “For Want to a Better Word; Religious Terms in The Gothic Bible in relation to Greek and Latin”,ss. 31-45, *Centrul de Studii Biblico-Filologice*, 2011, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A7284/pdf> (03. 02. 2019).
- Morin, George Andre. “L’Islam un arianisme qui reussi? ”, *Le Portail des Fédérations de la Libre Pensée* 3 décembre 2016, 8ème colloque - LP60,<http://federations.fnlp.fr/spip.php?article1589>, (06.01.2019).
- Moreschini, Cudio e Enrico Norelli, *Manuale di letteratura Cristiana antica greca e latina*, Chiesa di Ognissanti, Editrice Morcielliana, Firenze, 1999.
- Moulton, William. G. & Buccini, Anthony, “East Germanic languages”, *Encyclopedia Britannica*, 2019, <https://www.britannica.com/topic/East-Germanic-languages#ref663491>, (22.01.2019).
- Munkammar, Lans, *Wulfila, the Goths and the Bible*, International symposium, Uppsala University June, 15-18, 2011.
- Mushagalusa, Timothee Baciunjuze, *John of Damascus and Heresiology:A: A Basis for Understanding Modern Heresy*, The degree of Doctor of Theology the University of South Africa, 2008, s.197-205.
- Müller, Zainab Angelika, “Zur Identität der Arianer”, 2009, <http://www.symbolforschung.de/Media/Volltexte/Arianer.pdf>, (01.02.2020).
- Myers, Edward. “Eunomianism”,*The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company, Vol. 5, 1909, <http://www.newadvent.org/cathen/05605a.htm> (01.02.2020).
- Neal, Jennifer.*Visigoths and Romans: Integration and Ethnicity*, 2011, Final Thesis, <https://www.pacificu.edu/sites/default/files/documents/Jennifer%20Neal.pdf>, (08.12.2018).
- Newman, John Henry. *Arians of Fourth Century*, Gilbert & Rivington Printors, London, 1871.
- Nicholson, Edward Williams Byron, *The Gospel according to the Hebrews*, Kegan Paul, London, 1879.
- Nofziger, Christopfer J. *Reign of Heretics: Arianism and Political Power in Vandal and Ostrogothic Kingdoms*, Master Thesis, <http://www.cedar.www.edu/wwuet>, (31.01.2018).
- Origenes, *Against Celcius*, Trans. Friederich Crombie, ANF Vol. 4. eds. Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1885.) rev. and ed.for New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/04162.htm>, (31.01.2018).
- Orum, Fatih, *Tasdik, Tebyin ve Nesih*, Editör Harun Şeker, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016

- Payne, Robert, *Arianism*, 1996, <https://christianhistoryinstitute.org/magazine/article/hammer-struck-at-heresy>, Christian History originally published this article in Christian History Issue #51, (30.01.2020).
- Pelikan, Jaroslav, *The Excelent Empire, The Fall of Rome*, New York, Toronto, Tokyo. 1987.
- Percival, Henry, "First Council of Constantinople" NPNF, Second Series, Vol. 14. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1900.) rev. and ed. for New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/3808.htm>>, (10.10.2020).
- Philostorgius, *Ecclesiastical History*, Society Of Biblical Literature, Trans. Philip R. Amidon, Ed. John T. Fitzgerald, Atlanta, 2007.
- Picknett, Lynn & Prince Clive, *The Forbidden Universe*, Constable, Kindle Edition, London, 2001.
- Pinay, Maurice, *Complot Conta La Iglesia II*. Ediciones de la Identidad, Caracas, 1963.
- "Die gotische Bibel" *Plattdeutsch-niederdeutsch*, 2017, http://www.plattdeutsch-niederdeutsch.net/gotische_bibel.html, (31.01.2018).
- Plinius, Gaius Secundus, *Natural History*. Trans. John Bostock, London, 1855.
- Procopius, Caesariensis, *Historiarum tetradis I*, Byzantinae, Eds, Emendatio et Copiosior, Consilio, B.G. Niebuhr C. F. Istituta Auctoritate, Academiae Litterarum Regiae Borussicae, Bonnae, 1803.
- Prutz, Hans, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1883.
- Quasten, Johannes, *Patrology*, Catholic University. Washington D.C. 1986. *Italyancasi, Patrologia, dal Concilio di Nicea a quello Calcedonia*, Trans. Nello Beghin, Ed. P. Bosio, Utrecht, 1969.
- Reveille, Jean, *Le Logos d'Apres Philon d'Aleandrie*, Imprimerie Ramboz et Schhardt, Geneve, 1877.
- Saitta, Biagio, *The Ostrogoths in Italy*, 2018, POL/S. Revista de ideas y formas políticas de la Antigüedad Clásica. University of Catania 197 – 216, <https://core.ac.uk/download/pdf/58906079.pdf>, (08.12.2018).
- Salierno, Raul Gonzales. "Judíos y Arrianos: el mito de un acercamiento inexistente", 2004, (Sefarad 64) , *Revista de Estudios Hebraicos y Sefardies: Instituto de Filología*, Madrid, <http://sefarad.revistas.csic.es/index.php/sefarad/article/view/508/606>, (08.19.2019).
- Saloma, Martin Frederico, *Conversion Visigodos en Catolicism*, http://www.historicas.unam.mx/investigacion/seminarios/docs/conversion_visigodos_catolicismo.pdf, (02.01.2020).
- Schaff, Philip, *Ambrose, Selected Works*, Vol. X, Trans. H. De Romestin, & H. Duckworth, Ed. T. & T. Clark, Edinburg: Philip Schaff. 2008.
- "Samsat", *Adıyaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*, <https://ktb.gov.tr/TR-61341/samsat.html>, (08.03.2020).
- Schmidt, Kurt Dietrich, *Grundriss der Kirchengeschichte*, 3. Auflage, Göttingen, 1960.
- Scott, Charles Anderson, *Ulphilas Apostle of the Goths, together with an Account of The Gothic Church and their decline*, Macmillan and Bowels, Cambridge, 1885.
- Fabian, Siegfried Fischer, "Die Phantomzeitthese", http://www.fantomzeit.de/?page_id=2, 2006. (25.02.2020).
- Servetus, Michel, *The two Treatises of Servetus on the Trinity*, Harvard Theological Studies XVI, Trans. Earl Morse Wilbur, Cambridge, Harvard University Press, London, 1932.

- Sinanoğlu, Mustafa, “İznik Konsili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islaman-siklopedisi.org.tr/iznik-konsili>, (19.03.2020).
- Sinsel, ‘Die Entstehung der Trinitaetslehre’.<http://roland-sinsel.de/trinitaet/die-entstehung-der-trinitaetslehre/index.html>, (10.11.2020).
- Socrates, *Ecclesiastical History*, Trans. A.C. Zenos, NPNF, Second Series, Vol. Second Edition, Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1890), rev. and ed. New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/2601.htm>
- Schöps, Hans Joachim, *Yahudi-Hristiyanlığı, İlk Dönem Hristiyanlığında Cemaat Oluşumu ve Mezhep Kavgaaları*, çev. Dursun. A. Aykıt, & E. Sarıkçıoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Şehristani, Ebu’l-Feth Tacüddin, *el-Milel ve’n-nihal*. çev. Mehmet Öz, Litera. İstanbul, 2017.
- Sozomenus, *Ecclesiastical History*, Trans. Chester D. Hartranft. NPNF, Second Series, Vol. Second Edition, Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1890.) rev. and ed. New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/2602.htm>> , (01.11.2020).
- Taşpınar, İsmail, “Yahudi Geleneğinde İlahi Kelam Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini”, *Milel ve Nihal*, C. 8, sayı 1 Ocak- Nisan, s. 143-146; 2011.
- _____, Taşpınar, İsmail, “Doğu’nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dımeşkî(649-749) ve İslam”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 21, s. 23-54, 2001.
- Theodoretus, *Ecclesiastical History*, Trans. Blomfield Jackson. NPNFSecond Series, Vol. Third Edition, Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co. 1892.) rev. and ed. New Advent by Kevin Knight. <<http://www.newadvent.org/fathers/2702.htm>>, (07.03.2020).
- Tertulianus, *On the Flesh Of Christ*, Trans. Peter Holmes, From Ante-Nicene Fathers, Vol. Third Edition, Alexander Roberts, James Donaldson, and A. Cleveland Coxe. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1885.) rev. and ed. New Advent by Kevin Knight. <http://www.newadvent.org/fathers/0315.htm>, (03.11.2020).
- Teske, Roland, “Introduction to Arianism and Other Heresies” *Arianism and Other Heresies*, The University of Michigan. ohn Rotelle, New York, 1994.
- Thorp, Ann, *Hilary of Poitiers and the Concept, of Divine Personhood*, A thesis submitted for the degree of Doctor of philosophy, University of Otago, Dunedin, 2018.
- Trüger, Karl-Wolfgang, *Mysterienglaube und Gnosis in Corpus Hermeticum XIII*, Akademik Verlag, Berlin 1971.
- Thurston, Herbert, “San Hilario de Poitiers, obispo y doctor de la Iglesia”, *Vidas de los santos de A. Butler*, (27.02.2021).
- Villiger, Johann Babtist, *Kirchengeschichte*, Martinsverlag, Hochdorf, 1941.
- van Loon, Hans, “Arianisme in de vierde eeuw, Wat is Arianisme?”, Tilburg University, Tilburg University, Understanding Society: <https://www.lucepedia.nl/dossieritem/arianisme/arianisme-in-de-vierde-eeuw>, (30.05. 2019).
- Wace, Henry, “Eusebius, Bishop of Nicomedia” A Dictionary of Early Christian Biography.1911, <https://www.studylight.org/dictionaries/hwd/e/eusebius-60-bishop-of-nicomedia.html>, (01.02.2020).
- Wiles, Maurice, *Archetypal heresy Through Centuries*, Oxford University Press Inc, New York, 1996.
- Williams, H. Daniel, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflict*, Oxford University Press. New York, 1995.

Williams, Rowan, *Arius, Heresy and Tradition*, William B. Eerdmans Publishing, Company, Cambridge, 1981.

Wolf Dieter, *Lehrbuch der Kirchengeschichte und Dogmengeschichte: Alte Kirche und Mittelalter*, Band I, Gütersloh. 2007.

Wolfram, Herwig, *Die Germanen*, Verlag, C. Beck, 1995, 3. Bearbeitete Auflage, München, 1997.

<https://labelledamesanssouci.wordpress.com/2010/06/04/the-fall-of-the-roman-west-part-3/>

<http://maryannbernal.blogspot.com/2015/06/history-trivia-geiseric-vandal-sacks.html#.XOC5bMgzbiU>

<https://tr.pinterest.com/pin/316026098828315824/?lp=true>

<https://www.ancient.eu/image/3300/map-of-lombard-kingdom-575-ce/>

<https://www.ancient-origins.net/ancient-places-europe/theodoric-great-0014178>

https://www.augustinus.it/latino/contro_sermone_ariani/index2.htm

[https://awritingguide.com/2018/11/24/the-arian-heresy-and-the-fall-of-rome/\(06.02.2021\).](https://awritingguide.com/2018/11/24/the-arian-heresy-and-the-fall-of-rome/(06.02.2021).)

<https://www.britannica.com/biography/Saint-Augustine>

<https://www.capitolivm.it/impero/la-tetrarchia-di-diocleziano/>

[https://www.iznikgazetesi.com/iberya-ispanya-portekiz-izlenimleri.html\(06.02.2021\).](https://www.iznikgazetesi.com/iberya-ispanya-portekiz-izlenimleri.html(06.02.2021).)

<http://www.fb10.uni-bremen.de/khwagner/altenglisch/pdf/VaterunserGotisch.pdf>

<https://www.fourthcentury.com/arius-thalia-greek/>

<https://www.omniglot.com/writing/gothic.htm>

EKLER

Ek 1. Kronoloji

- 238.Gotlar kuzeybatı Karadeniz kıyılarında Histria'ya baskın düzenledi
- 249.Guntheric ve Argaith'in liderliğinde Gotlar Marcianople'i ele geçirdi.
- 251.Cniva'nın liderliğindeki Gotlar, Tuna Nehri 'ni geçip Balkan şehirlerini yağmaladı.
- 256.Arius Libya'da dünyaya geldi
- 268-269.Deniz yolunu kullanan Gotlar, Küçük Asya ve Yunanistan'a baskınlar düzenlediler.
- 270.İmparator II. Claudius Naissus'taki Gotları hezimete uğrattı.
- 291Tervingilerin tarih sahnesinde sahneye çıkışı (Diocletian'ın onlara karşı yaptığı kampanyalardan sonra)
- 311.Aryüs İskenderiyeli Aschillas tarafından papaz tayin edildi
- 311.Eusebius Sezariye patrikliğine getirilip 318'e kadar bu görevde kaldı.
- 312.Alexander'in İskenderiye patrikliğine getirildi.
- 313.Milano fermanıyla, Roma İmparatorluğu'nda ibadet özgürlüğü onaylandı.
- 318-319.Aryüs ve Alexander arasında teslis üzerine tartışmanın başladı.
- Aryüs Alexander'ı Sabelyusçulukla suçladı.
- Alexander'ın bir yerel konsil toplayarak Aryüs'ü aforoz etti.
- Aryüs'ün İznikli Eusebius'a bir mektup yazarak haksızca kovuşturulduğunu şikâyet etti.
- Aryüs'ün Eusebius'un daveti üzerine İzmit'e gittikten sonra Eusebius'un Küçük Asya'daki patriklere mektuplara göndererek Aryüs'ü desteklemeleri için çağrıda bulunması. Böylece Mısır'da başlayan tartışmanın Hristiyan dünyasına yayıldı.
- Alexander'ın da Ortodoks çevrelere Eusebius'un faaliyetlerini şikâyet eden mektuplar göndermesi ve Aryüs'e uyarılarsa küfre düşecekleri konusunda etrafını uyardı.
- 320.Aryüs'ün İzmit'te ikamet ederken Alexander'a görüşlerini özetleyen bir mektup yazdı. Muhtemelen yine bu tarihlerde *Thalia*'yı kaleme aldı.
- 320.Tuna'nın kuzey bölgelerinde Gotlar hâkim duruma geldi.
- 324.İskenderiye patriği Alexander'ın Adaşı İstanbul patriğine bir mektup yazarak Mısır'a Mısır dışından piskoposların atanması, aksi takdirde Aryüsçülerin tehditleri altında kalacaklarını belirtmesi. Aryüs'ün başını çektiği hareketin aslında daha önceden Antakyalı Lucianus ve Samsatlı Pavlus tarafından başlatıldığını bildirdi.
- 325.İmparator Konstantin kilisede bölünmenin önüne geçmek için İznik'te bir konsil topladı. Tanrı ile İsa'nın aynı özden olduğuna vurgu yapan İznik kredosu formüle edilip Aryüs ve arkadaşları aforoz edilerek İllicrium'a sürüldü.
- 327.Aryüs ve Euzoius, İmparator Konstantin 'e inançlarının Ortodoks çizgide olduğunu ispat etmeye çalışan bir Mektup yazdı.

328.Konstantin, Aryüs'ü sürgünden geri çağırdı.

328.İskenderiyeli Alexander 17 Nisan'da ölünce yerine Athanasius 8 Haziran'da İskenderiye Patriği oldu.

332.Constantine, Tervingileri yenerek barış anlaşması yaptı.

335.Sezariyeli ve İzmitli Eusebiusların önemli rol oynadıkları Sur ve Kudüs Konsillerinde Aryüs ve arkadaşları Kiliseye tekrar kabul edildi. Sürgüne gönderilen Athanasius durumu Konstantin'e bildirince, şikâyetini ciddiye alan İmparator Sur Konsilinde bulunmuş olan piskoposlara bir mektup yazarak konunun huzurunda tartışılmasını istedi. Bazı piskoposların kaçmasına rağmen İzmitli Eusebius ve ekibi İmparator'un huzuruna çıktı.

336.İmparator, Konsilin Athanasius hakkındaki hükmünün doğruluğuna kani olup Şubat ayında onu Trier'e sürgüne gönderdi.

336.İstanbul'da toplanan konsil tarafından görevlendirilen Ankara piskoposu Marcellus, 335'te İznik Teolojisini savunan bir risale kaleme aldı ancak rakipleri tarafından bir Sabelyusçu olarak kabul suçlandı.

336.Aryüs, resmi bir törenle papazlık görevine geri dönmeden önceki akşam İstanbul'da aniden öldü.

337.İzmitli Eusebius ölümünden az bir zaman önce Konstantin 'i 22 Mayıs'ta İzmit'te vaftiz etti. Sezariyeli Eusebius İmparatoru övgüler dizen eserini kaleme aldı. İmparatorluk Konstantin'in üç oğlu arasında bölündü.

338.İzmitli Eusebius, İstanbul piskoposu olarak görevlendirildi.

338.Antakya'da düzenlenen konsilde Athanasius 'a ikinci defa sürgün edildi.

339.Athanasius İskenderiye'den kaçmak zorunda kaldı. Kapadokyalı Gregory onun yerine getirildi.

339.Sezariyeli Eusebius 339'ların sonunda veya 340'ların başında öldü.

340.II. Konstantin'in ölümünden sonra, Konstans batının tek hâkimi oldu. Batıda Konstans Athanasius'u desteklerken, doğuda kardeşi Konstantius, İznik teolojisine karşı çıktı. Roma Piskoposu Julius I, Marcellus ve Athanasius'u Roma kilisesinde bir araya getirdi.

341.Antakya'da, ilk defa İmparator Konstantin yönetiminde başlatılan bir kilisenin bağlılığı vesilesiyle, iki Aryüsçü konsili düzenlendi. Çoğu Batı'dan olmayan doksan yedi piskoposun çoğu Athanasius karşıtı idi. Bu Konsil boyunca, Birinci, İkinci ve Üçüncü Aryüsçü kretonları yazıldı, böylece İznik Kredosunu karşı çıkmak için resmi doktrin üretme girişimi başladı. Dördüncü Aryüsçü Kredosu yılın ikinci Konsilinde yazılmıştır. Doğudaki piskoposlar, "Yani piskopos makamında olanlar bir papazı mı (Aryüs) izleyecek?" Diye ünlü bir açıklama yaparak Aryüs'ü reddettiler.

341.İzmitli Eusebius 341-342 kışında öldü.

342-343.Konstans, Sardica 'da kiliseyi yeniden birleştirme amacıyla bir Konsil topladı. Başarısızlıkla sonuçlanan konsilde batı piskoposları ve doğu piskoposları birbirleri suçlayarak ayrıldılar. Batıdan gelen piskoposlar, Aryüsçüleri suçlarken Doğudan gelenler Athanasius ve Marcellus 'un görevden el çektirilmelerini onaylayan ve I. Julius'u mahkûm eden bir bildirge yayınladılar. Bununla Marcellus'un aforozunu da içeren dördüncü Aryüsçü Kredosu ilan edildi.

344.Antakya'da başka bir Aryüsçü Konsili düzenlendi. Buradaki Konsilde 341'deki Antakya'da yazılan itiraflardan çok daha uzun olan Beşinci Aryüsçü Kredosunu (veya Macrostich) kaleme alındı. Macrostich, Sardica Konsili Kredosunu ve batı piskoposlarına hitap eden sekiz paragrafı içeriyordu.

345.Milano'da bir Konsil düzenlendi. Batılı piskoposlar Macrostich'i okudular.

345.İskenderiye Piskoposu Gregory, Haziran ayında öldü.

346.Athanasius, İskenderiye patriklik makamına tekrar kavuştu.

347.Milano'da ikinci bir Konsil düzenlendi.

350.İsyancı lider Magnentius Konstans'ı öldürdü.

350.Wulfila İncil'i Gotçaya çevirdi.

351.İkinci bir Konsil Sirmium 'da Ankaralı Basilius başkanlığında toplandı. Altıncı Aryüsçü (veya İlk Sirmium) kredosu, 341'de yazılan Dördüncü Aryüsçü Kredonun gözden geçirilip genişletilmiş şekliydi.

353.Yılın Sonbahar mevsiminde Arles'de, Athanasius 'a karşı bir konsil düzenlendi.

353.Bir Aryüsçü olan Konstantius Magnentius'u mağlup etti ve imparatorluğun tek yöneticisi oldu; İznik Kredosunu destekleyen Konstans da daha önceden Magnentius tarafından öldürüldüğünden, İznik Kredosunu elimine etmenin yolu açıldı.

355. Milano Piskoposluğuna, Auxentius adlı bir Arian seçildi. Milan İmparatorluğun batı yarısının başkenti idi, bu yüzden piskoposu Roma piskoposundan daha fazla etkiye sahipti. Auxentius Milano'da Arian tezlerini onaylayan bir konsey topladı. Athanasius tekrar kınandı. Roma piskoposu Liberius açıkça kabul etmeyi reddetti. Bu yüzden açıkça Konstantius onu Berea'ya, sonra da Trakya'daki Sirmium 'a sürgün etti. Onun yerine Aryüsçü Felix'i Roma piskoposu olarak atadı.

356.Athanasius, 8 Şubat'ta üçüncü sürgünü hayatına başlamak üzere görevden alındı.

356.Aëtius'un Ayrıözcü (Anomean) görüşünü kabul eden George, İskenderiye Piskoposu seçildi.

357.Bir diğer Aëtius taraftarı olan Eudoxius, Antakya Piskoposluğuna getirildi.

357.Yaza doğru Üçüncü Sirmium konsilinde Yedinci Aryüsçü (veya İkinci Sirmium) Kredosu ilan edildi. Hem *homoousios* hem de *homoiousios* ifadeleri gayri kitabi(unbiblical) olmaları gerekçesiyle kullanımı yasaklandı ve Baba'nın Oğul'dan (Tanrı'nın İsa'dan) büyük olduğu ve Oğul'un Baba'ya tabi olduğu vurgulandı.

358.Ankara Piskoposu Basilius başkanlığında Ankara'da düzenlenen bir konsil *homoiousiosterimini* kullanarak bir bildiri yayınladı. Katılan piskoposlar "Yarı-Aryüsçü " olarak isimlendirildi.

359.Dördüncü Sirmium konsili 22 Mayıs'ta toplandı. Dördüncü Sirmium Kredosu teknik bir terim olmayıp tüm tarafları memnun etmek için tasarlanmış bir uzlaşma formülü önerdi.

359.Konstantius, 325 İznik Konsilinin başlattığı şeyi bitirmek için iki konsili, yani Hristiyanlık için birleştirici bir inanç geliştirmek için çağırıyor. Mayıs ayında Ariminum'da (Rimini) 400'den fazla piskoposun katıldığı bir konsile katıldı. Ekim (veya Aralık?) boyunca yaklaşık 160 piskoposun katıldığı ve dokuzuncu Aryüsçü Kredonun kaleme

alındığı Seleucia Konsili düzenlendi. Bu konsilde Anomeanlar da lanetlenerek Oğul'un Baba'ya benzediğini savunan ve bu benzemenin ne cihetten olduğuna açıklık getirmeyen *Homean* görüş teyit edildi.

360.Athanaric, Vizigotların kralı oldu.

360.Onuncu Aryüsçü Kredosunun kaleme alındığı Ariminum(Yunanistan) ve Seleucia'nın (Silifke) sonuçlarını değerlendirmek üzere Ocak ayında bir konsil daha toplandı. Yirmi yıl sonra Hieronymus 'Dünyanın kendisini Aryüsçü olarak bulma iniltisiyle uyandı' şeklinde yorumlayacaktır.

360.Konstantius 'un ordusu zorluklarla ve yenilgiler maruz kaldı. Galya kuvvetleri, başarısız Konstantius 'a destek vermek yerine, İmparator Konstantius'un kuzeni Julianus'u imparator ilan etti.

361.Konstantius, Julianus'un imparator ilan edilmesinden sonra 3 Kasım'da öldü.

361.Euzonius'un Antakya Piskoposu olarak atanması sırasında Antakya'da bir konsil düzenlendi. (Euzonius, 318 ve 325 yıllarında Aryüs ile birlikte aforoz edilmiş, 335'te tekrar görevine dönmüştü.) Bu konsil sırasında, On birinci Aryüsçü Kredo kaleme alındı. Bu kredo güçlü bir şekilde Anomoeandı ve Aryüs'ün çerçevelediği ilk doktrine geri dönüyordu.

367–369. İmparator Valens, Gothia 'ya sefer düzenledi.

370.Athanaric, Hristiyanlar Gotlara baskı yapmaya başladı.

370.Hunlar, Ermanaric ve halefini hezimete uğrattı ve birçoğunu batıya doğru kaçmaya mecbur etti.

373.Athanasius 3 Mayıs'ta öldü.

374.Milano'da, Arian Bishop Auxentius 'un ölümü üzerine, aynı zamanda bir Arian olan İmparatoriçe Justina'nın muhalefetine rağmen, Ortodoks Saint Ambrose ile değiştirildi.

376.Vizigotlar Roma İmparatorluğuna sığınma talebinde bulundu.

377.Ostrogotlar Tuna Nehri'ni geçtiler. Fritigern Got isyanına başlattı.

378.Gotlar Edirne'de roma ordusunu bozguna uğrattılar. İmparator Valens savaşta hayatını kaybetti

381.İstanbul'da İznik 'den bu yana tartışmayı gözden geçirmek için ekümenik bir konsil toplandı. Nazianzus Gregory'nin başkanlığında İznik Kredosu, Kutsal Ruh ve diğer konularda maddeler ekleyerek yeniden ihya edilerek kabul edildi.

382.Theodosius Balkanlarda Gotlar ile barış antlaşması imzaladı

383.Birinci İstanbul Konsilinin kararları gözden geçirildi. 383, Aryüsçülük tartışmalarının sona erdiği yıl olarak tanımlandı.

391.İmparator Theodosius, İznik Kredosunu dayanan Ortodoks Hristiyanlığı Doğu Roma İmparatorluğu'nun tek resmi dini olarak ilan etti.

394.Theodosius İmparatorluğun batı kısmını da hâkimiyetine alarak ve tüm Roma dünyasına Ortodoksluğu tek resmi din olarak ilan etti.

395.Alaric, Balkanlar'da bir diz isyan ve baskınlar düzenledi.

397.Stilicho, Alaric'e karşı sefer başlattı; Doğu Roma'nın İmparator naibi Alaric'e önemli bir askeri paye verdi.

399.Tribigild liderliğindeki Gotlar Küçük Asya'da isyan başlattı.

400.Gainas'ın isyanı; Konstantinopolis'te Gotlara karşı şiddetli hareketleri başlatıldı.

401.Alaric, halkını İtalya sınırına taşıdı.

402. Alaric İtalya 'yı işgal etti, ardından kuzeybatı Balkanlar'a çekildi.

402. Alaric İtalya'yı işgal edip sonra tekrar Kuzeybatı balkanlara girdi.

405. Stilicho, Balkanlar'da Alaric'e askeri görevler verdi. Radagius İtalya 'yı istila etti.

406. Stilicho, Radagaisus'u mağlup edip ve binlerce esiri köle yaptı.

407.Alaric Noricum'a yürüdü ve 4.000 pound altın istedi.

408.Romalılar tarafından Stilicho ve akrabaları diğer Gotlarla birlikte katledildi. Alaric İtalya 'yı istila etti

408-409.Alaric Roma'yı kuşattı; kaçan Germen köleleri ordusuna katılmak için akın etti.

409.Alaric tekrar Roma 'yı kuşattı

410.Alaric 'in askerleri Roma 'yı yağmalamasından birkaç ay sonra Alaric öldü.

411.Athaulf, Gotları Galya 'ya götürdü.

415.Romalılar Gotları İspanya 'ya doğru göçe zorladı; Athaulf öldürüldü.

416-418.Gotlar Roma adına yaptıkları savaşların karşılığında Galya'daki topraklarla ödüllendirildiler.

418-451.I. Theodoric Vizigotların liderliğine getirildi.

431.Efes Konsili sırasında Antakyalı Yuhanna başka bir konsilde, İskenderiyeli Cyril'i Aryüsçü sapkınlığına düşmekle suçlaması üzerine İmparator Theodosius tarafından Cyril'in yerine atandı.

442 Roma'daki Gaiseric ve Valentinianus III arasındaki antlaşması, Kuzey Afrika'nın Vandal Krallığını tanıdı.

533.İmparator Justinianus, Afrika'yı Vandallardan kurtarmak amacıyla Belisarius'u Vandalların üzerine gönderdi.

534.Bizans İmparatoru Justinianus Afrika'daki Vandal krallığını ortadan kaldırdı.

451.Vizigotlar Hunların mağlup edilmesinde Batı Roma'ya yardım ettiler.

453.Atila 'nın Ölümü; Ostrogotlar Hun kontrolünden kopmaya başladı.

471-476 Vizigotlar Güney Galya'nın çoğunu ele geçirdi.

474.Amal ailesinden Theodoric, Pannonia Gotlarının kralı oldu.

480.Euric kısa sürede İspanya'yı ele geçirdi.

484.Theodoric Pannonia ve Trakya Gotlarını birleştirdi.

484.Vandalların Kralı Huneric, Kartaca 'da Aryüsçü ve Ortodoks piskoposlar için bir konferans düzenledi.

465.Suebler Aryüsçülüğü kabul etti.

484.Vandal Kralı Huneric, Kartaca 'da Aryüsçü ve Ortodoks piskoposlar için bir konferans düzenledi.

493.Theodoric İtalya 'nın kralı oldu

500.Eskiden Aryüsçü olan Burgond kralı Gundebald Ortodoksluğa geçti.

507.Vizigotlar Galya topraklarının çoğunu Franklara kaptırdılar.

526.Theodoric ölünce tahta kızı Amalsuntha geçti.

33.Cassidorus Gotların tarihini kaleme aldı.

535-561.Doğu Roma İmparatoru Justinianus İtalya'yı Doğu Roma topraklarına kattı.

550.Sueblerin Aryüsçü olan kralı Karriaco Ortodoksluğa geçti.

550.Jordanes, Gotlar tarihini kaleme aldı.

527.II Toledo Konsili. Aryüsçülük yasaklandı.

534.Bizans İmparatoru Justinianus Afrika'daki Vandal Krallığına son verdi. Son Vandal kralı Gelimer, yakalanıp İstanbul'a getirildi; Vandallar siyasi-kültürel bir varlık olarak tarihe gömüldük

580.Toledo'da Aryüsçülük Konsili.

585.Vizigot kralı Leovigild, Suevi Krallığını istila etti ve Aryüsçülüğü ihya etti. Vizigot kralı tarafından atanan Aryüsçü piskoposları Ortodokslarla bir arada yaşadılar. Sueblerin büyük bir kısmı Aryüsçülüğe geri döndü.

589.Leovigild'in ölümü üzerine, III. Toledo Konsili'nde Vizigot Krallığı resmen Aryüsçü olmaktan çıktı; Kral Recared, Ortodoksluğu tek resmi din ilan etti ve Aryüsçülüğü yasakladı.

594.Lombard Kralı Agilulf, Aryüsçülükten Ortodoksluğa geçti ve Lombardlar arasında bir ayrışmaya neden oldu. Aryüsçüler ve Ortodokslar arasındaki çatışmalar çıktı.

610.Vizigot kralı Vitericu öldürüldü. Ölümünden sonra, tüm Got kralların kronolojisi Ortodoks tarihine yazılmaya başlandı.

633.İspanyada topraklarında Aryüsçü rahiplerin vaftizi yasaklandı.

Adres: McDowal, *Conquerors of the Roman Empire: The Vandals*, Pen & Sword Books, Croydon, 1988. ss. 162-167; Hinds, Kathryn, *Goths*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Marshall Cavendish Corporation Map copyright © 2010, New York, 1962. p- 68-69; Gwatkin, Henry Melvil, *Arian Controversy*, Anson D.F. Randolph & Company, New York, 1908.

Ek 2. Resimler ve Haritalar

Resim1. Aryüs

<https://www.iznikgazetesi.com/iberya-ispanya-portekiz-izlenimleri.html>(06.02.2021).

Resim2. San Vitale Bazilikası, Ravenna

<https://awritingguide.com/2018/11/24/the-arian-heresy-and-the-fall-of-rome/>(06.02.2021).

Resim3. Sant'Apollinare Nuovo Bazilikası, Ravenna

[https://awritingguide.com/2018/11/24/the-arian-heresy-and-the-fall-of-rome\(06.02.2021\).](https://awritingguide.com/2018/11/24/the-arian-heresy-and-the-fall-of-rome(06.02.2021).)

Resim4. Geiseric

<http://bernal.blogspot.com/2015/06/history-trivia-geiseric-vandal-sacks.html#.XOC5bMgzbIU>, (06.02.2021).

Resim5. Theodoric

https://www.genealogiaeonline.nl/stamboom-homs/I6000000000495_138391.php(06.02.2021).

Resim6. Codex Argenteus

<https://awritingguide.com/2018/11/24/the-arian-heresy-and-the-fall-of-rome/>(06.02.2021).

Das Vaterunser in Gotisch (c. 350)

ATTA	unsar	þu	in	himinam	weihnai	namo	þein
Vater	unser	du	in	Himmel	geweiht	Name	dein
uimai	þinainassus	þeins	waiþpai	wilja	þeins		
qimai	þiudinassus	þeins	wairpai	wilja	þeins		
komme	Reich	dein	werde	Wille	dein		
sye	in	himina	jah	ana	airþai	hlaif	unsarana
swe	in	himina	jah	ana	airþai	hlaif	unsarana
so	in	Himmel	und	auf	Erde	Laib	unseren
þana	sinteinan	gif	uns	himma	daga	jah	aflet uns
þana	sinteinan	gif	uns	himma	daga	jah	aflet uns
diesen	täglichen	gib	uns	diesen	Tag	und	vergib uns
þateisknans	sicaima	syaþe	gaþ	yeis	afletan		
þatei	skulans	sijaima	swaswe	jah	weis	afletan	
die	schuldig	sind	so wie	auch	wir	vergeben	
þai	sknalan	unsaraim	jah	ni	briggais	uns	in
þaim	skulam	unsaraim	jah	ni	briggais	uns	in
denen	schuldig	uns	und	nicht	bringe	uns	in
fraistubnþai	ak	lausai	uns	of	þamma	ubilin	
fraistubnþai	ak	lausai	uns	of	þamma	ubilin	
Versuchung	sondern	erlöse	uns	von	diesem	Übel	
nunte	þeina	ist	þiudangardi	jah			
unte	þeina	ist	þiudangardi	jah			
denn	dein	ist	Reich	und			
mahts	jah	wulpus	in	aiwins	amen		
Macht	und	Herrlichkeit	in	Ewigkeit	Amen		

Şekil 7. Gotça ve Almanva Semavi babamız Duasu

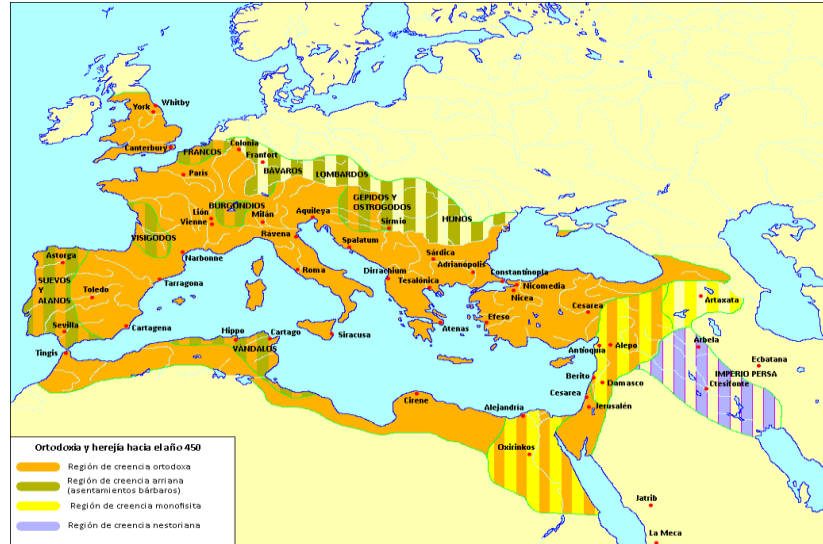
<http://www.fb10.uni-bremen.de/khwagner/altenglisch/pdf/VaterunserGotisch.pdf>

Şekil 8. Aryüşü Krallıklar

<https://mapsontheweb.zoom-maps.com/post/57785485257/map-showing-the-various-barbarian-kingdoms>, (31.01.2021)

1. Gepidler
2. Ostrogotlar
3. Lombardlar
4. Burgondlar
5. Vizigotlar
6. Suebler
7. Vandallar

Şekil 9 Yüzyılda Hristiyan Mezhepleri

Haritası https://www.iglesiapueblonuevo.es/index.php?codigo=enc_arrianismo (06.02.2021).

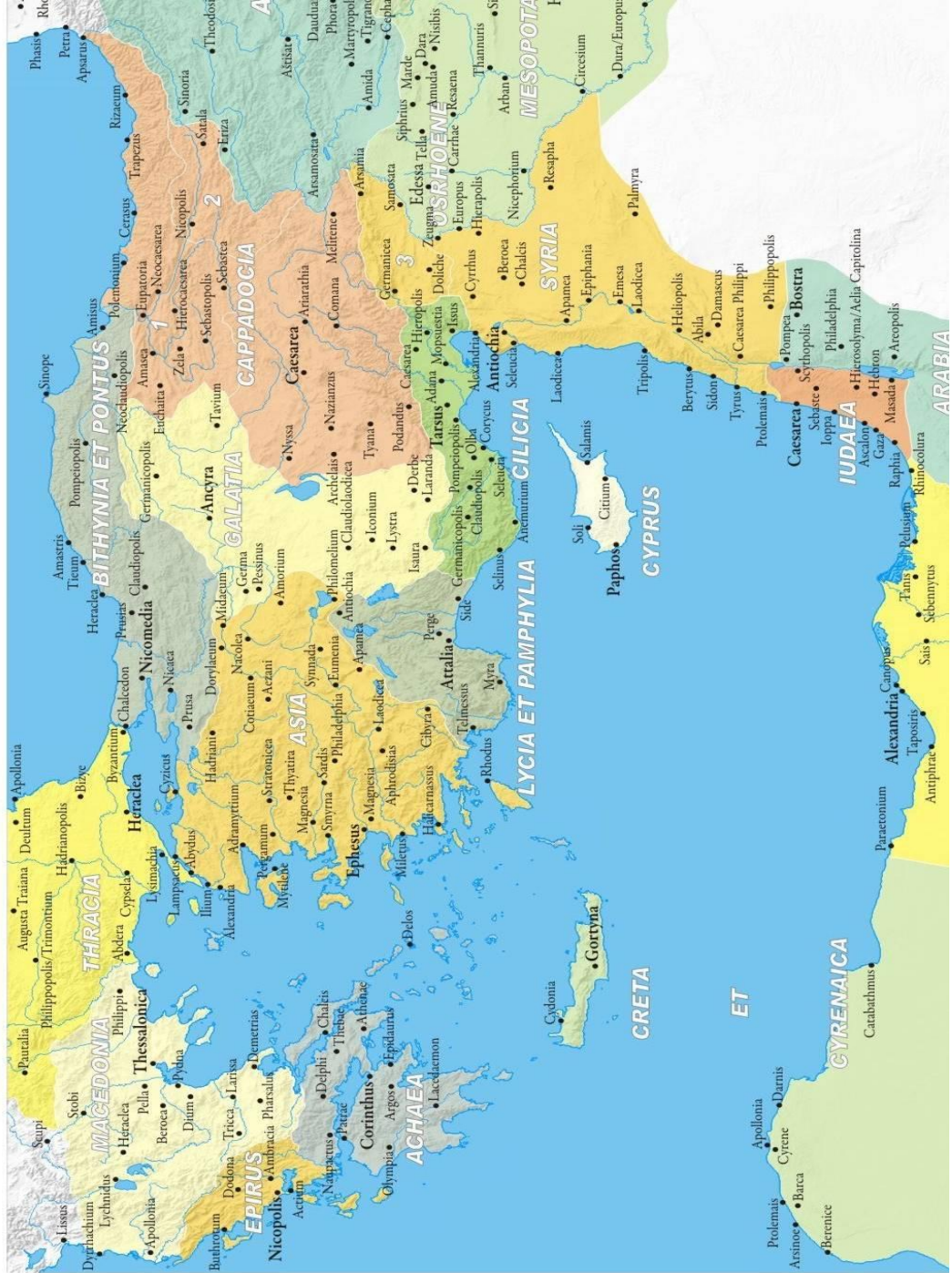
Şekil10. Roma Eyaletleri Haritası

<https://labelledamesanssouci.wordpress.com/2010/06/04/the-fall-of-the-roman-west-part-3/>,
(06.02.2021).

Harita 11. Lombard Krallığı, Kral Alboin zamanı (570'li yıllar)

Adres: <https://www.ancient.eu/image/3300/map-of-lombard-kingdom-575-ce/>, (06.02.2021).

Harita 12. Doğu Roma İmparatorluğu Dönemi Önemli Şehirler

<https://tr.pinterest.com/pin/316026098828315824/?lp=true>, (06.02.2021).

Ek 3. Belgeler

3.1. IV. Yüzyılda Gerçekleştirilen Konsiller

Dok. No.	tarih	Konsil	İsim	Sayfa Sayfa No.	Eski kaynaklar
•	325	Antiocheia (Antakya)	İznik Öncesi İman İkrarı		Sadece Süryanicede: Paris Ms. (<i>Cod. Par. Syr.</i> 62) Vatican <i>Cod. Syr.</i> 148; Mignana <i>Cod. Syr.</i> 8. Süryanice ve Yunancası için bk. E. Schwartz, <i>Zur Geschichte des Athanasius, VI in Nachricht. Gott.</i> 1905, pp. 272-9
142	325	Nicea (İznik)	Aforozla birlikte İznik İman İkrarı	160-161	Athanasius, <i>Defense of the Nicea Definition</i> , 37; Theodoretus, <i>HE</i> 1.12; Socrates, <i>HE</i> 1.8.29-30; Gelasius <i>History of the Council of Nicea</i> , 2
153	341	Antiocheia (Antakya)	İlk Antakya İman İkrarı	183-184	Athanasius, <i>De Synodis</i> , 22; Socrates, <i>HE</i> 2.10.4-9
154	341	Antiocheia (Antakya)	İkinci Antakya İman İkrarı	184-186	Athanasius <i>De Synodis</i> , 23; Hilary, <i>De Synodis</i> , 29; Socrates <i>HE</i> 2.10.10-18
155	341	Antiocheia (Antakya)	Üçüncü Antakya İman İkrarı	186-187	Athanasius, <i>De Synodis</i> , 24
156	341	Antiocheia (Antakya)	Dördüncü Antakya İman İkrarı	187-188	Athanasius, <i>De Synodis</i> , 25; Socrates, <i>HE</i> 2.18.3-6a
157	343	Serdica (Sofya)	Sardica'da batıdaki Piskoposların İman İkrarı	188-190	Theodoretus, <i>HE</i> 2.8.37-52

158	343	Philipopolis'te (Plovdiv/ Bulgaristan)	Serdica kon- silinde doğu- daki Pisko- posların İman İkrarı	190- 191	Hilary, <i>De Synodis</i> 34
159	345	Antiocheia (Antakya)	<i>Ekthetisis Makrostichos</i>	192- 196	Athanasius, <i>De Synodis</i> , 26; Socrates, <i>HE</i> 2.19.3-28
160	351	Sirmium (Mitroviça/ Sırbistan)	İlk Sirmium İman İkrarı	196- 199	Athanasius, <i>De Synodis</i> , 27; Socrates, <i>HE</i> 2.30.5-30; Hilary, <i>De Synodis</i> , 38
161	357	Sirmium (Mitroviça)	İkinci Sir- mium İman İkrarı	199- 201	Athanasius, <i>De Synodis</i> , 28; Hilary, <i>De Syno- dis</i> , 11; Socrates, <i>HE</i> 2.30.31-41
162	358	Ancyra (Ankara)	Ankara Kon- sili lanetle- mesi	201- 204	Epiphanius, <i>Panarion</i> 73.10.1-73.11.10
163	359	Sirmium (Mitroviça)	Dördüncü Sirmium İman İkrarı	204- 205	Athanasius, <i>De Synodis</i> , 8; Socrates, <i>HE</i> 2.37.18-24
164	359	Nike/ Trakya	Trakya Nike (İznik) İman İkrarı	205- 206	Theodoretus, <i>HE</i> 2.21.3-7a
165	359	Seleucia (Silifke)	9. İman İkrarı	206- 208	Athanasius <i>De Synodis</i> , 29; Socrates, <i>HE</i> 2.40; Epip- hianus, <i>Pan. Haer.</i> 73.25
167	360	Constanti- nople(İstanbul)	Benzerci İman İkrarı	208- 209	Athanasius, <i>De Synodis</i> , 30; Socrates, <i>HE</i> 2.41.8-16
144	381	Constanti- nople(İstanbul)	İznik-İstanbul İman İkrarı	162- 165	E. Schwartz, <i>ACO</i> II 1.2 (1935)
168	400	Toledo	İlk Toledo Konsili İman İkrarı	209- 213	<i>Collectio Haspana</i> ; Collection of the Ms. of Saint- Amand (Massen p. 216-217)

Adres: “Conciliar Creeds of the Fourth Century” , <https://www.fourthcentury.com/conciliar-creeds-of-the-fourth-century/>

3.2. Thalia'dan

3.2.1. Grekçe Metin

1-Αὐτὸς γοῦν ὁ Θεὸς καθό ἐστιν, ἄρρητος ἅπασιν ὑπάρχει.

Ἵσον, οὐδὲ ὅμοιον, οὐχ ὁμόδοξον ἔχει μόνος οὗτος.

Ἀγέννητον δὲ αὐτόν φαμεν διὰ τὸν τὴν φύσιν γεννητόν,

τοῦτον ἄναρχον ἀνυμνοῦμεν διὰ τὸν ἀρχὴν ἔχοντα,

αἶδιον δὲ αὐτὸν σέβομεν διὰ τὸν ἐν χρόνῳ γεγάota.

2-Ἀρχὴν τὸν Υἱὸν ἔθηκε τῶν γεννητῶν ὁ ἄναρχος,

καὶ ἤνεγκεν εἰς Υἱὸν ἑαυτῷ τόνδε τεκνοποιήσας,

Ἴδιον οὐδὲν ἔχει τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπόστασιν ιδιότητος·

οὐδὲ γάρ ἐστιν ἴσος, ἀλλ' οὐδὲ ὁμοούσιος αὐτῷ.

3-Σοφὸς δὲ ἐστιν ὁ Θεός, ὅτι τῆς σοφίας διδάσκαλος αὐτός.

Ἰκανὴ δὲ ἀπόδειξις, ὅτι ὁ Θεὸς ἀόρατος ἅπασι,

τοῖς τε διὰ Υἱοῦ καὶ αὐτῷ τῷ Υἱῷ ἀόρατος ὁ αὐτός.

4-Ῥητῶς δὲ λέξω, πῶς τῷ Υἱῷ ὁράται ὁ ἀόρατος,

Τῇ δυνάμει ἣ δύναται ὁ Θεὸς ἰδεῖν ἰδίῳις τε μέτροις

ὑπομένει ὁ Υἱὸς ἰδεῖν τὸν Πατέρα, ὥς θέμις ἐστίν.

5-Ἦγουν Τριάς ἐστι δόξαις οὐχ ὁμοίαις·

ἀνεπίμικτοι ἑαυταῖς εἰσιν αἱ ὑποστάσεις αὐτῶν,

μία τῆς μιᾶς ἐνδοξότερα δόξαις ἐπ' ἅπειρον.

Ξένος τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ὁ Πατήρ, ὅτι ἄναρχος ὑπάρχει.

6-Σύνες ὅτι ἡ μονὰς ἦν· ἡ δυὰς δὲ οὐκ ἦν, πρὶν ὑπάρξει.

Αὐτίκα γοῦν, Υἱοῦ μὴ ὄντος, ὁ Πατὴρ Θεός ἐστι.

Λοιπὸν ὁ Υἱὸς οὐκ ὢν (ὑπῆρξε δὲ θελήσει πατρώα),
μονογενὴς Θεός ἐστι, καὶ ἐκατέρων ἀλλότριος οὗτος.

7-Ἡ Σοφία σοφία ὑπῆρξε σοφοῦ Θεοῦ θελήσει.

Ἐπινοεῖται γοῦν μυρίαὶς ὅσαις ἐπινοίαις Πνεῦμα,
δύναμις, σοφία, δόξα Θεοῦ, ἀλήθειά τε καὶ εἰκὼν καὶ Λόγος οὗτος.
Σύνες, ὅτι καὶ ἀπαύγασμα καὶ φῶς ἐπινοεῖται.

Ἴσον μὲν τοῦ Υἱοῦ γεννᾶν δυνατός ἐστιν ὁ κρείττων·
διαφορώτερον δὲ, ἢ κρείττονα, ἢ μείζονα, οὐχί.
Θεοῦ θελήσει ὁ Υἱὸς ἡλίκος καὶ ὅσος ἐστίν,
ἐξ ὅτε καὶ ἀφ' οὗ, καὶ ἀπὸ τότε ἐκ τοῦ Θεοῦ ὑπέστη,
ἰσχυρὸς Θεὸς ὢν, τὸν κρείττονα ἐκ μέρους ὑμνεῖ.

8-Συνελόντι εἰπεῖν τῷ Υἱῷ ὁ Θεὸς ἄρρητος ὑπάρχει,
ἔστι γὰρ ἑαυτῷ ὃ ἐστι, τοῦτ' ἔστιν ἄλεκτος·
ὥστε οὐδὲν τῶν λεγομένων κατὰ τε κατάληψιν συνίει ἐξεῖπεῖν ὁ Υἱός.
Ἀδύνατα γὰρ αὐτῷ τὸν Πατέρα τε ἐξιχνιάσαι, ὅς ἐστιν ἐφ' ἑαυτοῦ.
Αὐτὸς γὰρ ὁ Υἱὸς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν οὐκ οἶδεν,
Υἱὸς γὰρ ὢν, θελήσει Πατρὸς ὑπῆρξεν ἀληθῶς.

9-Τίς γοῦν λόγος συγχωρεῖ τὸν ἐκ Πατρὸς ὄντα
αὐτὸν τὸν γεννήσαντα γνῶναι ἐν καταλήψει;
δῆλον γὰρ, ὅτι τὸ ἀρχὴν ἔχον, τὸν ἀναρχον, ὡς ἔστιν,

ἐμπερινοῆσαι ἢ ἐμπεριδράζασθαι, οὐχ οἷόν τε ἐστίν.

Adres: <https://www.fourthcentury.com/arius-thalia-intro/>, (26.09.2020).

3.2.2. Türkçe Metin

1-Gerçekten var olan Tanrı tammaen idrak edilemez. Yalnızca onun dengi yoktur. Kimse ona benzemez ve kimse onunla aynı yüceliğe sahip değildir. Biz tabiaten doğmuş olanların aksine onu doğrulmamış olarak çağırıyoruz. Biz ona başlangıcı olanların aksine ezeli diye dua ediyoruz. Zaman içinde var olanların aksine biz ona zamanın fevkinde olarak ibadet ediyoruz.

2-Ezeli olan, Oğul'u mahlûkatın başlangıcında yarattı. Onu kendine ittihaz edip kendi oğlu olarak üretti. Oğul'un Baba'dan farklı özellikleri vardır ve ona eşit ve onunla aynı şey değildir.

3-Tanrı hakîmdir ve hikmetin öğretmenidir. Tanrı'nın hiçbir şeye görünmediğine yeter delil: Oğul vasıtasıyla yaratılanlara ve Oğul'un kendisine de görünmez.

4-Özellikle görünmeyenin Oğul'a nasıl görüldüğünü söyleyeceğim: Her kesin kendi ölçüsünde Tanrı'yı idrak gücü vardır. Oğul kendine takdir edildiği kadarıyla Tanrı'yı idrak eder.

5-Yücelikte eşit olmayan bir üçlü söz konusudur. Onların varlıkları birbirine karışmamıştır. Yücelikleri kadar biri diğerinden daha yücedir. Baba özünde Oğul'a yabancısıdır. Çünkü o ezeldir.

6-Anla ki tek olan ezelden beri vardır. Var oluştan önce ikili yoktu. Oğul yokken Baba yine Tanrı'ydı. Böylece ezeli olmayan Oğul baba'nın iradesiyle varlık buldu. O yegâne edinilmiş Tanrıdır ve diğer mevcudata yabancısıdır.

7-Hikmet, Hakîm olan Tanrı'nın iradesiyle hikmet oldu. Bu yüzden sayısız vechele-riyle idrak edildi. O ruh, güç, hikmet, Tanrı'nın yüceliği, sureti, sözüdür. Anla ki o ışıık ve parlamayla idrak edilir. Daha yüce olan Oğul'a denk birini de edinmeye kadir- dir. Fakat şu Oğuldan daha önemli daha yüce daha büyüğü yaratılmadı. Oğul sahip olduğu büyüklüğe ve üstünlüklere Tanrı'nın iradesiyle sahip olmuştur. Onun varlığı- nın zamanı, kaynağı ve sonrası hep Tanrı'dandır. O (Oğul) güçlü tanrı olmasına rağmen gücünün nisbetinde (Baba'ya) dua eder.

8-Hülasa Tanrı Oğul tarafından da idrak edilemez. O kendiliğinden vardır ve tarif olunamaz. Bu yüzden Oğul bu şeyleri kavrayamaz ve açıklayacak kadar anlayamaz. Varlığı kendinden Olan Tanrı'yı anlamak onun için de imkânsızdır. Oğul kendi özünü de kavrayamaz. Çünkü bir oğul olarak varlığı kesinlikle Baba'nın iradesiyledir.

9-Baba'dan olanın kendi ebeveynini kavrayabilmesine İstidlal ne kadar izin verebilir. Açıkçası başlangıcı olan ezeli olanın varlığını kavramaya ve künhüne vakıf olamaya muktedir değildir.

3.3. Sermo Arianorum

3.3.1. Latince Metin

1. Dominus noster Iesus Christus, Deus unigenitus, primogenitus totius creationis.

2. Voluntate Dei et Patris sui ante omnia saecula constitutus.

3. Voluntate et praecepto ipsius, coelestia et terrestria, visibilia et invisibilia, corpora et spiritus ex nullis exstantibus, ut essent, sua virtute fecit.

4. Et antequam faceret universa, omnium futurorum Deus et Dominus, rex et creator erat constitutus, et omnium futurorum in natura habens praescientiam, et in faciendo in omnibus exspectans Patris iussionem; ipse voluntate et praecepto Patris descendit de coelo, et venit in hunc mundum, sicut ipse ait: Nec enim a me ipso veni, sed ille me misit .

5. Et quia de omnibus spiritalibus et rationalibus gradibus, propter qualitatem et fragilitatem corporis, paulo minus ab Angelis inferior minoratus homo videbatur : ne se vilem speraret, et de salute sua desperaret, Dominus Iesus honorans facturam suam, dignatus est humanam carnem suscipere; et ostendit quia non est homo vilis, sed pretiosus, sicut scriptum est: Magnus homo et pretiosus vir 3. Et ideo solum hominem Patri suo haeredem, sibi enim cohaeredem, facere dignatus est; ut quod minus acceperat in natura, plus haberet in honore.

6. Cum, inquit, venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum natum ex muliere . Ipse qui voluntate Patris carnem suscepit, ipse et voluntate et praecepto ipsius in corpore conversatus est, sicut ipse ait: Descendi de coelo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit . Ipse et voluntate Patris triginta annorum baptizatus, voce et testimonio Patris manifestatus , voluntate et praecepto Patris Evangelium regni coelorum praedicabat, sicut ipse ait: Et aliis civitatibus oportet me Evangelium praedicare; in hoc enim missus sum ; et: Ipse mihi mandatum dedit quid dicam, aut quid loquar . Et sic voluntate et praecepto Patris ad passionem et mortem properavit, sicut ipse ait: Pater, transeat calix iste a me; non tamen quod ego volo, sed quod tu vis .

Et Apostolo asserente et dicente: Obediens, inquit, factus Patri usque ad mortem, mortem autem crucis .

7. Is et in cruce pendens, voluntate et praecepto Patris carnem humanam, quam de sancta virgine Maria suscepit, in manus hominum dereliquit, et divinitatem suam in manus Patris commendavit, dicens: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum . Quia Maria moriturum corpus peperit, Deus autem immortalis immortalem Filium genuit. Ergo mors Christi non diminutio est divinitatis, sed depositio corporis. Sicuti enim generatio eius ex virgine non fuit corruptio dealitatis ipsius, sed susceptio corporis; ita et in morte eius non fuit passio et defectio dealitatis ipsius, sed separatio carnis eius. Sicuti enim qui indumentum conscindit, induto facit iniuriam; ita et qui carnem eius crucifixerunt, divinitati ipsius contumeliam intulerunt.

8. Is qui voluntate et praecepto Patris totam dispensationem adimplevit, voluntate et praecepto Patris corpus suum a mortuis suscitavit; et cum ipso corpore, ut pastor cum ove, et sacerdos cum oblatione, et rex cum purpura, et Deus cum templo a Patre assumptus est in gloriam.

9. Is qui voluntate Patris descendit et ascendit, voluntate et praecepto Patris sedet ad dexteram eius, audiens Patrem sibi dicentem: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Is qui voluntate et praecepto Patris sedet ad dexteram eius, is voluntate et praecepto Patris in consummatione saeculi venturus est, Apostolo vociferante et dicente: Et ipse, inquit, Dominus in iussu, in voce archangeli, et in tuba Dei descendet de coelo. Is qui voluntate et praecepto Patris veniet, voluntate et praecepto Patris iudicaturus est totum mundum in aequitate, et redditurus singulis secundum fidem et opera sua; sicut ipse ait: Pater iudicat neminem, sed omne iudicium Filio dedit: item: Sicuti audio, iudico, et iudicium meum verum est; quia non quaero voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit. Unde et in iudicando Patris praesentiam praeponit, et suam divinam dignitatem et potestatem secundam postponit, dicens: Venite, benedicti Patris mei. Ergo iustus iudex est Filius: iudicantis vero honor et auctoritas, Patris imperiales leges; sicuti et Spiritus Sancti officiosa advocatio et consolatio, Unigeniti Dei iusti iudicis est dignitas.

10. Ergo Filius a Patre est genitus: Spiritus Sanctus per Filium est factus.

11. Filius Patrem praedicat: Spiritus Sanctus Filium annuntiat.

12. Primum et praecipuum opus est Filii, genitoris gloriam revelare: primum et praecipuum est opus Spiritus Sancti, in animas hominum Christi dignitatem manifestare.

13. Filius testis est Patris: Spiritus testis est Filii.

14. Filius mittitur a Patre: Spiritus mittitur a Filio.

15. Filius minister est Patris: Spiritus Sanctus minister est Filii.

16. Filius iubetur a Patre: Spiritus Sanctus iubetur a Filio.

17. Filius subditus est Patri: Spiritus Sanctus subditus est Filio.

18. Filius, quae iubet Pater, haec operatur: Spiritus Sanctus, quae mandat Filius, haec loquitur.

19. Filius adoratur et honoratur Patrem: Spiritus Sanctus adoratur et honoratur Filium, ipso Filio dicente: Pater, ego te honorificavi super terram, opus quod dedisti mihi consummavi; et de Spiritu Sancto ait: Ille me honorificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis .

20. Filius a se non potest facere quidquam 18, sed in omnibus Patris exspectatum. Spiritus a se non loquitur, sed in omnibus Christi exspectatum praeceptum: Non, inquit, a se loquitur; sed quaecumque audierit loquitur, et ventura annuntiabit vobis .

21. Filius pro nobis interpellat Patrem: Spiritus pro nobis postulat Filium.

22. Totius bonitatis et sapientiae et virtutis Patris viva et vera, propria et condigna imago est Filius: totius sapientiae et virtutis Filii manifestatio est Spiritus.

23. Non est pars nec portio Patris Filius, sed proprius et dilectissimus, perfectus et plenus unigenitus Filius. Non est pars nec portio Filii Spiritus, sed primum et praecipuum opus unigeniti Dei prae caeteris universis.

24. Pater maior est Filio suo: Filius incomparabiliter maior et melior est Spiritu.

25. Pater Deus et Dominus est Filio suo: Filius Deus et Dominus est Spiritui.

26. Pater immobiliter et impassibiliter volens Filium genuit: Filius sine labore et fatigatione sola virtute sua Spiritum fecit.

27. Filius ut sacerdos adorat Deum suum, et ab omnibus adoratur ut Deus et creator omnium; Pater vero solus nullum adorat, quia nec maiorem, nec aequalem habet quem adoret: nulli gratias agit, quia nullius beneficium consecutus est; omnibus ut essent ob bonitatem suam donavit, ipse quod est a nemine accepit. Ergo haec trium substantiarum, Patris, et Filii, et Spiritus Sancti distinctio, et trium rerum, Dei ingeni, et Dei unigeniti, et Spiritus advocati differentia: et Pater Deus et Dominus est Filio suo, et omnium quae per virtutem Filii voluntate ipsius facta sunt: Filius minister et summus sacerdos est Patris sui; omnium vero operum suorum Dominus et Deus est, Patre volente.

28. Et Sicuti nemo potest sine Filio ad Patrem transire, ita et nemo potest sine Spiritu Sancto Filium in veritate adorare: ergo in Spiritu Sancto adoratur Filius.

29. Per Filium glorificatur Pater.

30. Spiritus Sancti opus et diligentia est sanctificare, et sanctos custodire; et non solum rationabilia, ut quidam putant, sed et irrationabilia plura sanctificare: et eos qui ceciderunt propter suam negligentiam, ad pristinum statum reparare; ignorantes docere, obliviscentes admonere, peccantes arguere, pigros hortari, de salute sua cogitare et sollicite agere, errantes ad viam veritatis deducere, infirmos curare, et fragilitatem corporis per alacritatem animae continere, et ad amorem pietatis et castitatis confirmare, et omnes illuminare; super omnia fidem et caritatem praebere singulis, pro studio quoque et diligentia, pro sinceritate et simplicitate mentis, pro mensura fidei et merito conversationis gratiam ad utilitatem dividere, et unusquisque in quo opere et proposito fuerit habilis, in ipso ordinare.

31. Alium esse a Filio, et natura et ordine, gradu et affectu, dignitate et potestate, virtute et operatione: sicut et Filius natura et ordine, gradu et affectu, divina dignitate et potestate, unigenitus Deus alius est ab ingenito Deo.

32. Impossibile ergo est unum eundemque esse Patrem et Filium, generantem et nascentem, cui testimonium perhibetur et eum qui testimonium perhibet, maiorem et eum qui maiorem confitetur, eum qui ad dexteram sedet et stat et eum qui sedis dedit honorem, eum qui missus est et eum qui misit; nec discipulum et doctorem, ut ipse docuit dicens: Sicut docuit me Pater, sic loquor similem et imitorem et eum cuius est similis et imitator; eum qui orat, et qui exaudit; eum qui gratias agit, et qui benedicit,

eum qui suscepit mandatum, et eum qui dedit mandatum, et ministrum praecipienti, supplicem eminenti, subditum superiori, primogenitum sempiterno, unigenitum ingenuito, sacerdotem Deo unum atque eundem esse.

33. Sed et Deus sine principio praescius erat se unigeniti Dei pueri sui patrem futurum: Deum autem se futurum numquam praescivit, quia ingenuitus est, et numquam coepit nec praescire, nec scire. Quid est autem praescientia, nisi futurorum scientia? Pater autem generando Filium, ab ipso Filio est nuncupatus; et ipso revelante, ab omnibus Christianis Deus et Pater unigeniti Dei est cognitus, et magno maior et bono melior est manifestatus.

34. Et quia Homousiani dicunt Salvatorem nostrum humilitatis gratia haec omnia de Patris praescientia, et de sua subiectione esse locutum, nos vero Christiani credimus Patre imperante et Filio obtemperante haec omnia esse eum locutum; dicimus et probamus quod haeretici ex suis dictis arguuntur et reprehenduntur. Si enim se humiliavit, ipsa humilitas eius obedientiam ostendit: ipsa vero obedientia alium supra eminentem, alium subsistentem et subiectum declarat, sicuti ait Apostolus: Humiliavit se, obediens factus Patri usque ad mortem . Et ipsa humilitas eius, veritas est, non falsitas. Quis enim vel quando sapiens contentus est se humiliare, nisi habeat maiorem et meliorem cui festinet per humilitatem placere? Et ego, inquit, quae placita sunt ei facio semper . Semel enim ante omnia saecula voluntate Dei natus, ad voluntatem ipsius omnia operatur. Si autem se humiliavit, et mentitus est, quod absit; et si veritas mentitur, quod impossibile est, ubi quis quaerat veritatem? Sed veritas nec mentitur, nec variatur, qui ob hoc venit ut veritatem doceret; qui non est ignorantiae doctor, sed veritatis magister, ut ipse dixit: Nolite vobis vocare magistros super terram, unus est enim magister vester Christus . Si autem dixerint quia propter incarnationem suam humilians se super terram, propter homines haec loquebatur, ostendamus illis maiora et firmiora esse illa testimonia, quae de subiectione Filii in Scripturis sunt posita, de iis quae in Evangelio aguntur. Si enim propter homines super terram se humiliabat, et non ut obediens et subiectus filius cum incomparabili dilectione et gratiarum actione Patri suo obsequebatur; quia quantum sublimis est in potestate, tantum humilis est in obsequio: antequam carnem susciperet, quare iussus obaudivit, et modo sedens ad dexteram Dei interpellat pro nobis , et in corpore constitutus super terram in coelo se Patrem rogaturum promittebat,

dicens: Et ego rogabo Patrem meum, et alium advocatum dabit vobis ? Et si adhuc in his omnibus propter duritiam et caecitatem cordis sui credere noluerint, sed ausi fuerint dicere quod haec omnia humilitatis causa fiunt, post consummationem saeculi, nisi se natura et voluntate sciret subiectum et obedientem, utquid se humiliaret, ubi propter homines humilitas necessaria non est? Quod autem et post consummationem saeculi, quando illi omnia fuerint subiecta: quia modo natura quidem omnia sunt subiecta, ut creatura Creatori; voluntate autem, propter liberum arbitrium, non omnia illi subiecta videmus: tunc vero in die iudicii, quando in nomine Iesu omne genu flectetur, coelestium, terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confitebitur, quia Dominus Iesus Christus in gloria Dei Patris, omnia sine fine, et voluntate et natura illi erunt subiecta: et ipse post omnium sibi subiectionem in ea subiectione et caritate manens, in qua semper, et ipse ut Filius subiectus erit ei qui illi subdidit omnia: nullus audiens christianus ignorat, quia fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi : ut sit Deus omnia in omnibus, semper monarchiam et potestatem habens omnium, cui gloria et honor, laus et gratiarum actio, per unigenitum eius Filium Dominum et Salvatorem nostrum, in Spiritu Sancto, nunc et per omnia saecula saeculorum. Amen.

Adres: http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430__Augustinus__Sermo_Arianorum__LT.doc.html

3.3.2. Türkçe Metin

- 1.Rabbimiz, İsa Mesih, tek yüce Tanrı, tüm mahlûkatın ilk doğanıdır.
- 2.Tanrı olan babasının iradesiyle tüm çağlardan önce oluştu.
3. Babanın iradesi ve emriyle, semavi-dünyevi görünür-görünmez her şeyi, bedenleri ve ruhları, var olmayanları yokluktan varlığa gücüyle o getirdi.
4. Her şeyi yapmadan önce, Tanrı, Efendi ve Kral, olacak her şeyin yaratıcısı olarak tabiatında, önceden olacak olan her şeyi biliyordu ve Baba'nın onları yaparken lazım olacak her detayın emrini bekliyordu. Babanın isteği ve emriyle aşağı gökten indi ve bu dünyaya geldi. Yuhanna 8:42'de 'Kendi başıma gelmedim, ama o beni gönderdi' dendiği gibi.

5. Tüm manevi ve akıl sahibi varlık dereceleri arasında, insanlar açıkçası, vücutlarının kırılgan durumundan ötürü meleklerden biraz daha düşük derecede yaratılmıştır. Bu yüzden kendi kurtuluşları için değersiz ve umutsuz göremezdi. İsa yaptıklarını insan bedenine girmeye tenezzül ederek onları onurlandırdı. Zira insan değerliydi. Tıpkı Meseller 20:6'da dendiği gibi: 'İnsanoğlu büyüktür ve değerlidir' Bu yüzden insan babasının mirasına layık oldu. Tabiaten eksik olmasına rağmen onun mirasına layık şerefe sahip oldu.

6. Zamanı geldiğindediyecek ki: 'Tanrı O'nu bir kadından doğmuş olarak gönderdi.' (Galatyalılar, 4) Babanın iradesiyle ete bürünmüş olarak, yine Baba'nın iradesi ve emri bedeninde yaşadı. 'İsteğimi yapmak için değil beni gönderen kimsenin arzusunu yapmak için gökten indim' (Yuhanna, 6:38). Baba'nın iradesiyle otuz yaşındayken vaftiz edildi, Baba'nın sesiyle ve tanıklığıyla ifşa edildi. Baba'nın isteği ve emri üzerine vaaz verdi cennetin krallığının müjdesi. Göklerin melekûtu hakkında diğer şehirlere müjdeleyerek vaaz verdi. 'Öbür şehirlerde de göklerin egemenliği müjdesini tebliğ etmem gerek çünkü ben bu gaye ile geldim (Luka,4:43). Böylece, babasının iradesinde emrinde acılara ve ölüme doğru koştu. 'Bu kadehin benden geçmesine izin ver, ama benim istediğimle değil sen istediğinle' (Matta, 26:39) .Tıpkı havarilere belirttiği gibi, çarmıhta ölümüyle bile Baba'ya itaatkâr oldu'. (Filibelilere Mektup 2: 8).

7. Haç üzerinde asılı iken, Babanın isteği ve emriyle, ayrıca erkeklerin eline, Bakire Meryem den aldığı insan bedenini terk etti. 'Baba, senin ellerine ruhumu teslim ediyorum' (Luka, 23:46) diyerek Kutsal Babasının ellerine teslim etti. Meryem ölecek olan bedeni doğurmuştu, ama ölümsüz Tanrı ölümsüz oğlu edindi. Bu nedenle, Mesih'in ölümü tanrılığın azalması değil, vücudun bir kenara atılmasıdır. Çünkü bakireden doğması, Tanrısallığının bozulması değildi ancak bir bedene hamile kalınmasıydı, aynı şekilde ölümüyle de tanrılığı acı çekmedi ve başarısız olmadı, ancak yalnızca tenninden ayrıldı. Tıpkı bir giysiyi yırtan kişinin kullanıcısına zarar vermemesinin gibi onu çarmıha gerenler tanrılığına halel getirmedi.

8. Babanın isteği ve emri altında olan, bütün kurtuluş planını yerine getirdi, kendi bedenini ölümden kaldırdı Baba'nın iradesiyle Baba tarafından vücudu ölümden kalıp bedeniyile; koyunların çobanı, kurbanların rahibi, mor kaftanıyıl kral olarak, mabediyle tanrı olarak Babanın cennetine alındı.

9. Babanın isteği ve emri ile aşağı inip yükselmiş olan, iradesinde ve babasının emriyle sağ tarafına oturdu. Baba'nın ona 'Düşmanlarınızı senin ayaklarını altına tezek gibi serdim' dediğini duydu. (Mezmurlar 109: 1). Baba'nın isteği ve emriyle sağ tarafında oturan dünyanın sonunda yine babanın irade ve emriyle geri gelecek. Elçinin bağırarak söylediği gibi: Fermanın sözüyle, baş meleğin sözüyle ve Tanrının trompet sesiyle, Rab gökten inecek (I. Selaniklilere Mektup, 4:15). Baba'nın iradesiyle ve emriyle gelecek olan, Tüm dünyayı, Baba'nın emri ve emriyle adaletle yargılayacak. Ve her bir ferde inançlarına ve çalışmalarına uygun karşılığını verecek. 'Baba kimseyi yargılamaz, ancak tüm yargılama görevini Oğul'a tevdi etti .(Yuhanna, 5:22). Yani o şöyle dedi: 'Ben duyduğum gibi yargılarım. Benim yargım doğrudur, çünkü ben kendi irademle değil beni gönderenin iradesiyle yargılıyorum' (Yuhanna, 5:30). Dolayısıyla, yargılamada ilk sırayı Baba'ya verir ve kendi ilahi şeref ve gücünü ikinci dereceye indirir. 'Sizler, Babamın kutsadıkları, gelin!' (Matta 25:34) ayetinde dendiği gibi. Dolayısıyla, yargıçlık otorite onuru sadece Oğul'a aittir; İmparatorluk yasaları Baba'ya aittir. Aynı şekilde arzulararak şefaet ve teselli de KutsalRuh'a aittir.

10. Dolayısıyla, Oğul Baba'dan doğdu; Kutsal Ruh da oğul vasıtasıyla yaratıldı.

1 1. Oğul, Baba'yı ilan eder; Kutsal Ruh, Oğul'u bildirir..

1 2. Oğulun ilk ve asıl işi, Baba'nın yüceliğini açığa çıkarmak; Kutsal Ruh'un ilk ve temel görevi insanın ruhlarına Mesih'in onurunu ifşa etmektir.

13. Oğul Baba'ya tanıktır; Ruh, Oğul'a tanıktır.

14. Oğul, Baba tarafından gönderilir; Ruh, Oğul tarafından gönderilir.

15. Oğul, Baba'nın veziri; Kutsal Ruh Oğul'un veziridir.

16. Oğul, Baba'dan emir alır; Kutsal Ruh Oğul'dan.

17. Oğul Baba'ya tabidir; Kutsal Ruh, Oğul'a tabidir.

18. Oğul, Baba'nın emrettiği şeyi yapar; Kutsal Ruh, Oğulun ne olduğunu söyler.

19. Oğul, Baba'ya tapar ve yüceltir; Kutsal Ruh Oğul'a tapar ve yüceltir. Oğul der ki: 'Baba, seni yeryüzünde tesbih ederim; Bana verdiğin görevi tamamladım.(Yuhanna, 17: 4). Kutsal Ruh için şöyle dedi: 'O beni yüceltecek çünkü benden olanı alıp size bildirecek' (Yuhanna, 16:14)

20. 'Oğul kendi başına hiçbir şey yapamaz, Her ayrıntı için Baba'dan bir işaret bekler. Ruh kendi başına konuşmaz, Oğul'un emrini bekler. Kendi başına konuşmayacak, ne duyacak olursa olsun, size ne olacağını size söyleyecektir.' (Yuhanna, 16: 13).

21. Oğul, bizim için Baba'ya yalvarır; Ruh, bizim için Oğul'dan ister.

22. Oğul, Tanrı'nın yaşayan ve gerçek, tüm iyiliğin sureti, bilgelik ve gücünün görüntüsüdür. Ruh, Oğul'un tüm hikmetinin ve gücünün tecelligâhıdır.

23. Oğul, Baba'nın bir parçası veya kısmı değildir, sevilmiş mükemmel ve tam, biricik edinilmiş evlat. Ruh da Oğul'un bir parçası değildir. Ama Oğul'un her şeyden önceki ilk ve asıl işidir.

24. Baba, oğlundan daha büyüktür; Oğul karşılaştırılmaz derecede Ruh'tan büyüktür.

25. Baba, oğlu için Tanrı ve Rab'dır; Oğul da Ruh için Tanrı ve Rab'dır.

26. Baba, Oğlunu değiştirmeden edindi; Oğul Ruh'u gücüyle tek başına, zorlanma ya da yorgunluk olmadan yaptı.

27. Rahip olarak, Oğul Tanrı'sına tapar ve O herkes tarafından Tanrısı ve yaratıcısı olarak tapılır. Yalnız Baba kimseye tapmaz, çünkü ondan daha büyük veya dengi yoktur; Kimseden istifade etmediğinden kimseye teşekkür etmez. İyiliğinden, her şeye varlık vermiş; varlığını kimseden almamıştır. Öyleyse, üç ayrı cevher vardır. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üç gerçekliktir ve birbirlerinden farkları vardır. Doğrulmamış Tanrı, biricik doğrulan Tanrı ve savunucu Ruh. Baba Tanrı ve Oğlu için Rab'dır ve onun vasıtasıyla olacak olan her şeyi Oğul'un gücüyle yaptı. Oğul babasının vezir vebaşrahibi, fakat oğul tüm işlerinin Rab ve Tanrısıdır, çünkü bu Baba'nın dilediğidir.

28. Kimse, Oğul olmadan Baba'ya geçemez, bu yüzden kimse Kutsal Ruh olmadan Oğul'a tapamaz. Bu nedenle, Oğul Kutsal Ruh'ta ibadet edilir.

29. Baba, Oğul aracılığıyla yüceltilir.

30. Kutsal Ruh'un işi ve kaygısı, kutsamak ve onu korumaktır. Kutsal kılmak, bazılarının sandığı gibi sadece akıl sahibi varlıkları değil, gayri âkil varlıkları da kapsar. İhmalleriyle düşenlere hatırlatmak, cahilleri öğretmek, unutkanı uyarmak, günahkârları azarlamak, tembelleri düşünmeye zorlamak kurtuluşlarını endişe etmeye sevk etmek, başıboşluğu gerçeğe götürmek, ruh gücü ile bedensel zayıflık ve hastaları tedavi etmek, dindarlık ve yardımseverliği güçlendirmek her şeyi aydınlatmaktır. Her şeyden önce onların arzu ve önceliklerine göre, basitlik ve zihin saflığına göre, iman ölçütlerine göre, hayat tarzlarının iktizasına göre fertlere İhtiyacına göre her bireyi uygun olduğu iş ve kabiliyete yerleştirip lütuf dağıtmaktır.

31. (Kutsal Ruh) Oğul'dan doğuş, tabiat, durum, rütbe ve irade, haysiyet, güç, erdem ve faaliyet bakımından biricik edinilmiş Oğul'dan farklıdır. Tıpkı Oğul'un doğmamış Tanrı'dan tabiat, durum, rütbe, irade, ilahi yücelik ve güç bakımından farklı olduğu gibi.

32. Dolayısıyla, aynı kişi Baba- Oğul, doğuran -doğrulan, tanık olan –tanıklık edilen, büyük olan –yücelten aynı kimse olamaz. Sağda oturan veya ayakta duran-ona bu makamı bahşeden, gönderen-gönderilen aynı kimse olamaz. Onurunu veren-onurlu kılınan, gönderilen ve gönderilen kişi olamaz. “Babanın bana öğrettiği gibi” (Juhanna,8:28) ayetinde olduğu gibi öğretene-öğrenen aynı kimse olamaz. Benzeyen-benzetilen, taklit eden ve taklit edilen, dua eden- dua edilen, şükreden-kutsayan, emreden-emir alan, âmir-memur, yalvaran-hükmeden, tabi olan-üstte olan, doğan ve doğrulmamış olan ve rahip-tanrı aynı kimse olamaz.

33. Tanrı, biricik doğrulmuş Tanrı'nın babası olacağını ezelde bilmişti. Oğlu ise tanrı olacağı ön bilgisine sahip değildi. Önceden bilme ne olacağını bilmek nedir? Oğlunu o yarattığı için, Oğul tarafından Baba olarak çağrıldı. Oğul onu ifşa ettiği için, bütün Hristiyanlar tarafından yalnızca yüce Tanrı ve biricik doğrulmuş Tanrı'nın babası olarak bilindi. Büyükten daha büyük, iyiden daha iyi olarak zikredildi.

34. Aynı özcüler, Kurtarıcımızın(İsa'nın)Baba'ya ve onun ezeli bilgisine tabiiyetini belirtensözlerinin tümünü alçak gönüllülükten söylediğini iddia ederler Biz Hristiyanlar tüm bunları Baba'nın onaemredip Oğul'unda itaat ettiği için söylediğine inanıyoruz. Heretiklerin nakzedildiğini ve kendi ifadeleriyle tuzağa düştüklerini ispat

ediyoruz.. Eğer İsa kendini alçalttıysa, bu alçakgönüllülüğü itaatkârlığını kanıtlar, biri kulenin üstündeyse diğeri aşağısındadır. Havarinin dediğı gibi: ‘Ölüme dahi itaat ederek kendini alçalttı(Filipililere Mektup, 2: 8). Onun alçakgönüllülüğü gerçektir, mecaz değildir. Bilge bir adam kendisinden daha fazla ve daha iyi birinin varlığından kaygı duymadan. hiçmütevazı olmaktan memnun olmaz mı? O Baba’nın iradesiyle tüm zamanlardan önce doğmuştur ve her zaman onun istediğini yapar (Juhanna, 8:29). Gökler alçak gönüllü olanın yalan söylemesini yasakladı. Doğru yalan söylerse –ki bu imkânsızdır- kim doğruya bakar? O cehalet öğretmeni değil, dediğı gibi hakikat öğretmenidir. Kendinize dünyadaki öğretmenler denmesine izin vermeyin. Yalnız bir öğretmeniniz vardır o da Mesih’tir.(Matta, 23:10) Ama eğer yeryüzünde kendisini alçaltmasını enkarnasyonu anlatmak için söylüyorlarsa, bu şeyleri insanlar hakkında konuşmuş olurlar, Onlara Oğul’un itaat etmesine tanıklık eden Kutsal Kitap’ta yazılarında bulunanlardan daha büyük ve güçlü olanı gösterelim. Tüm bu noktalarda kalplerinin sertliğı ve körlüğünden dolayı itiraf etmeye cesaret edemiyorlar ve tüm bunları tevazu ile konuşmasından dolayı demeye cüret ediyorlar. Dünyanın sonu geldikten sonra tevazu beşer olmanın bir gereğı olmayacağına göre tabiat ve iradesiyle boyun eğerek itaat edeceğini bildiğı halde kendini niçin alçaltacak? Dünyanın sonu geldiğinde her şey ona boyun eğecek, çünkü şimdi de tabiatı icabı her şey ona tâbidir. Çünkü yaratılan yaratana tâbidir. Fakat (dünya hayatında) hür iradedden dolayı her şey ona boyun eğmiyor. Hesap gününde İsa’nın adına gökte, yerde ve yerin altındaki tüm dizler çökecek, tüm diller İsa Mesih’in Tanrı’nın celâli olduğunu itiraf edecek, her şey isteyerek ve tabiatıyla ona boyun eğecek. Her şey ona boyun eğecek o da her zaman olduğu gibi aşkla itaat üzere olacak, bir oğul olarak her şeyi kendine boyun eğdirene boyun eğecek. Bunu işiten bir Hıristiyan yanlış bilmeyecek ki iman duymakla başlar ve duymak Mesih’in sözüyle. Böylece Tanrı her şeyde ve her şeyde olacak her şeyin hâkimi ve tüm gücün sahibi. Yücelik, şeref, hamd, şükür yalnız kurtarıcımız biricik doğrulmuş Tanrı oğlu, efendi ve kurtarıcı vasıtasıyla Kutsal Ruh’ta şimdi tüm zamanlarda olacaktır. Âmin.

3.4. Gotça İncil’de Dini, Terminoloji

Grekçe

Latince

Gotça

Türkçe

Αγγελος	Angelus	Aggilus	Melek
Αναθεμα	Anathema	Anthaima	Lanetleme
Αποστολη	Apostolus	Apaustaulus	Havari
Διαβολος	Diabolus	Diabaulus	Şeytan
Επισκοπος	Episcopus	Aipiskaupus	Piskopos
Ευαγγελιον	Evangelium	Aiwaggeli	İncil
ευχαριστια	Eucharistia	Aiwxaristia	Ekmek-şarap ayini
Παπας	Papa	Papa	Papa
σαββατον	Sabbatum	Sabbato	Şabat
συναγωγη	Synagogue	Swnagoge	Sinagog
ψαλμος	Psalmus	Psalmon	Mezmurlar

Kısmen ya da tamamen çevirerek,

Grekçe	Latince	Gotça	Türkçe
Αβυσσος	Abyssus	Afgrunditha	Uçurum
αναθεματιζειν	Anathematizare	Afaikan	Lanetleme
Ασεβης	Impius	Af Guths	Mücrim
Βαπτιζειν	Baptizare	Daupyan	Vaftiz etmek
Βλασφημειν	Blasphemare	Wajamejan	Küfretme
δαιμονιον	Daemonium	Skohsl	Şeytan
διαβολος	Diabolus	Unhultha	Şeytan
εγκαινια	Encenia	Inniujiba	Yenilik
Ελεμσινη	Elemosyna	Armaio	Bağışlama
ευαγγελιζειν	Evangelizare	Wailamerjan	İncili yaymak
μαμμονας	Mammona	Fahuthraihna	Zengin

μυστηριον	Mysterium	Runa	Gizem
αλοκαυστωμα	Holocaustoma	Alabrunts	Kurban sunma
προφητευειν	Prophetare	Fauraqithan	Peygamberlik etmek
σωτερ	Salvator	Nasjan	Kurtarıcı
υποκριτης	Hypocrita	Liuta	Münafıklık

Yeni manaya doğru çekerek:

Grekçe	Latince	Gotça	Türkçe
αγιος	Sanctus	Weihs (asıl anlamı muska)	Aziz
σεβεσθαι	Servare	Blotan	İbadet
Στοιχια	Elementa	Stabeis (asıl anlamı kader)	Hortlak
ψυκε	Anima	Saiwala	Ruh

Adres: Mirsanu, Dragoş, “Religious Terms in The Gothic Bible in relation to Greek and Latin,” *For Want to a Better Word*, Centrul de Studii Biblico-Filologice; 2011, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A7284/pdf> (03 02, 2019).

ÖZGEÇMİŞ

Servet Doğan 1971 Havza’da doğdu. 1987 Boyabat İmam Hatip Lisesi’nden mezun olduktan sonra 1992 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Lisans eğitimini, 1997 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam’a Felsefesi) Ana Bilim Dalı’nda *İslam Düşüncesinde Hikmet Kavramı* konulu tezi ile Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. 2013-2016 arasında Basel Üniversitesi Teoloji Fakültesinde Hristiyan İlahiyatı okudu. Hatay, İstanbul, Kilis, Sinop, İsviçre ve Samsun’da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, İHL Meslek Dersleri öğretmenliği yaptı. Samsun’da bu bırıanşlarda öğretmenlik görevine devam etmektedir. İyi derece İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Almanca, Arapça ve Farsça; Orta derece Portekizce, Flamanca, Norveççe, Latince, Modern ve Klasik İbranice, Helenistik Yunanca; başlangıç seviyesinde Romence, Urduca, Akadça ve Süryanice bilmektedir. Temel ilgi alanları dinler, klasik diller ve kadim medeniyetlerdir.

İletişim Bilgileri:

E-Mail: servetus12@gmail.com

Telefon: 0545 446 60 26

Orcid No: 0000-0001-8835-6041

